

ՀՀՐԱԾԴՐ

- ած. իր գրած, իր ձեռքով գրած
- ինքնուվի՝ ավտոմատորեն գրող՝ գրի առևտող՝ գրանցող: ի. գործիք
- գ. հոգև. - գրեր: հեղինակի ձեռքով գրածը, բնագիր
- հեղինակային մակագրություն
- հոգև. - գիրներ, (տեխ.) : ինքնուվի՝ ավտոմատորեն գրի առևտող՝ գրանցող գործիք՝ սարք

ԳՐԱԿԱՆ ԻՎԱԲՈՒ

4

Մարկ Նշանեան **5-28**, Քարցազրոյց
Եղուարդ Սայիդի հետ **29-43**, Զուլիան
Վիգոն **44-56**, Վահան Իսխանյան
57-61, Անահիտ Քայրաբետյան
62-66, Թլեր Տետյան **67-80**,
Գոռ Ենգոյան **81-86**, Գուրգեն
Խանջյան **87-90**, Նարա Վարդանյան
91-95, Նանոր Պետրոսյան **96-**
103, Միսաֆ Խոստիկյան **104-**
108, Շուշան Ավագյան **109-**
111, Արծուի **112-121**, Կարեն
Ղարսյան **122-131**, Սոնա Աբգարյան
132-138, **արվեստի մանիֆեստ**
139-141

Մինչ հայագիտության օբյեկտը՝ հայերը հրավում ու հպարտանում էին ու են, որ ուսումնասիրության առարկա են, մինչ վնարում ու պրատում էին ու են հայի ու հայկական մասին որեւէ հիշտուակում արեւմտյան կողմն աշխարհի՝ որպես հավատիք սեփական գոյության, մինչ դարերով արեւմուտքին ուղղված հայացքով ոչ այսքան տեսնում, որքան ակնկալում էին տեսնվել ու սահմանվել... 1978թ. հրատարակվեց Էդվարդ Սայիդի «Օրիենտալիզմ», եւ, ինչպես Զուլիան Վիգոն է ասում «Բնելագրին» տված իր Էսսենում՝ «ցացեց Միջին Արեւելքի ուսումնասիրությունների մարզ»։ Իհարկե, Սայիդի գրքում հայագիտության մասին խոսք չկա, բայց բացում է դրա առաջացման պատճառը որպես արեւելագիտության դրսեւորում։

Ըստրիկ Սարկ Նշանյանի տեքստերի՝ «Բնելագրի» այս համարի գլխավոր թեման դառնում ու հայկական միջավայրում ակտուալանում է Էդվարդ Սայիդը։ Ու եթե Նշանյանի բնութագրմամբ՝ Սայիդը փոխեց «օրիենտալիզմ» բառի արժեքն այսպէս, որ այսօր այն նշում ու նշանակում է՝ արեւմտյան թյուր կեցվածք Արեւելքի նկատմամբ, չնաշխարհիկության քաղքենի արժեւորում, գիտությամբ տիրապետելու տեսէ, Արեւելքը լուցնելու կամ առևվազն՝ նրա փոխարեն խոսելու ձգուում, քաղաքական շահերի ներգործություն եւ այլն, ապա նաեւ փոխվում է «հայագիտություն» եզրը։

Ինչպես մուսասանում էին «Օրիենտալիզմ» գրքի շուրջ քննարկումները սկսվել շատ ավելի վաղ, մինչեւ այն կրագմանվեր ոուսերեն 2006 թ., այսպես ել հույս ունենք, որ «Բնելագրի» այս համարն է նախորդում Սայիդի գրքի հայերեն թարգմանությանը։

Սահիդը, որը «ամեղորեն» դասնում է Յասիդ Ճեկտորին ուսող դեռահասի բերանում, օրիենտալիստական թակարդով հայտնվում է նաեւ Միսաք Խոստիկյանի տեքստում, ուր պատումի, թերեւս պետք եր ասել՝ պատումների կամ շերտերի ինքնահակադրումը անխուսափելիորեն հանգեցնում է դիալոգի բազմայնության, առերեւույթ՝ առևվազն երկխոսության։

Ձեզեւ ոչ ուղղակի, բայց երկխոսական են նաեւ որոշ այլ գործեր, որպատեղ կողմերը կինն ու տղամարդն են։ Գուրգեն Խանջյանի պատմվածքի հերոսը, ի պատասխան սիրած դեռատի աղջկա հարցի («Բնկ ազատությունը...»), զարմանալի գուգաղիպությամբ բառացի կրկնում է ոստիկյանի հերոսուհու՝ բեմադրիչ կնոջ խոսքերը՝ նախ սովորիր։ Սակայն իր առաջարանում, ասես սեփական հերոսի հետ թաքնված երկխոսությամբ, Խանջյանը մերժում է «սովորել», ավելի չիշ՝ առողջանալը։

Երկխոսությունը «շարունակում» են առաջին անգամ հայերեն հրատարակվող Փրանսահայ գրողի՝ Քլեր Տեաթյանի հերոսները։ Կինն ասում է՝ «այդպիսին է կյանքի օրենքը՝ մեկը սնվում է մյուսով»։ Տղամարդը չշուռմ է՝ «ոչ, մեկը տրվում է մյուսին»։

Ծուշան Ավագյանը «շեղակիորեն» երկխոսում է հերթական կանացի անվան հետ կանանց անունների մասին՝ բացահայտելով «լուցնելու կամ առևվազն՝ նրա փոխարեն խոսելու ձգուում» եւ «թյուր կեցվածք»՝ արեւելքի փոխարեն այս դեպքում կանանց նկատմամբ։

Սունա Արգարյանը շարունակում է «Բնելագրի» նախորդ համարում սկսած իր կոմիքսային երկխոսությունը՝ թումանյանի եւ իր Անուշների միջեւ, իսկ գոռ Ենգոյանի սուս ինստալացիան եպիսոդյարիկ երկխոսություն է վիրատուացնում։

«Բնելագրում» կողք-կողքի հայտնվելով՝ տեքստերը ինքնաբերաբար սկսում են խոսել նաեւ իրար հետ։

Գրականությունը խոսում է երկխոսություն։

Վիոլետ Գրիգորյան

2008

4

4

4

Մարկ Նշանեան

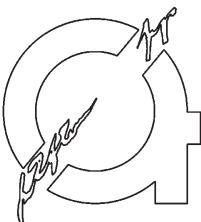
Բանասիրութիւն Եւ հումանիզմ Եղուարդ Սայիդի մօս

Վահան Իշխանեանի համար

0. Սկզբնաւորութիւն

0.1. Պէյրութեն Երեւան՝ Երկար չետապան եւ սակայն, երբ Պէյրութ նստած՝ ներկայ տողերուն վերջնական պատճենը կը պատրաստէի, որպէս ներածական Եղուարդ Սայիդին նույիրուած աշխատասիրութեան նը ու որպէս արձագանգ Փետրուար 2008ին Երեւանի մէջ կայացած դասախոսութիւններուս շարքին, քանի քանի սահմաններ փակ էին Երկու Երկիրներուն միջեւ: Լիբանանի նայրաբաղարք պաշարման վիճակի մէջ էր: Երկրին սահմանները փակ էին, օդակայանը չէր բաներ: Յարասելով Վահե Օշականի տողերը (որ կ'ըսէր՝ Պէյրութ Փարիզ ճամբան չ'անցնիր Յայաստանէն, կ'անցնի աշխարհի լայն պողոտաներէն), շրջելով զանոնք ու անբողջացնելով Եռանկիւնը, կրնայի ըսել ես ալ իմ կարգին որ այսօր Պէյրութ Երեւան ճամբան կարծէք՝ կ'անցնի միմիայն աշխարհի պողոտաներէն: Պարտադրաբար: Քանի որ միւս բոլոր ճանապարհները գոյն են: Կ'անցնի արեւմտեան Սկիւորէն, ամերիկեան համալսարանէն, «յետ-գաղութատիրական» կոչուած մտածողութենէն, գաւառական ազգայնականութիւններու շլատումնեն կամ ապակառուցումնեն, Եւրոպական փիլիսոփայութեան շուրջ մտորումներէն, եւ մասամբ նորին:

Ամէն բանէ առաջ՝ Եղուարդ Սայիդին ըսածք լսել պէտք էր իր բառերով: Թարգմանաբար կը հրամցնեմ ուրեմն հոս առաջին (եւ կը կարծեմ՝ միակ) հարցազրոյցը, ուր Սայիդ կը խօսի ընդերկար *Orientalism* վերնագրուած գիրքին մասին: Գիրքը լոյս պիտի տեսնէր 1978ին: Սոյն հարցազրոյցը կայացած է Երկու տարի առաջ, ու լոյս տեսած է Կորնելլ համալսարանի հրատարակութիւն *Diacritics* հանդեսին մէջ: Զայն կը կարդամ 2001ին Երեւան Ելած հաւաքածոյի նը մէջ՝ *Power, Politics, and Culture* վերնագրով, որ կը պարունակէ բազմաթիւ ուրիշ հարցազրոյցների: Հարցազրոյցին վերնագրին է «Սկզբնաւորութիւններ», անգլերէն՝ «*Beginnings*», որ նաեւ անունն էր Եղուարդ Սայիդի նախորդ գիրքին, լոյս տեսած 1975ին²: Հարցազրոյցի բնագրին աւելցուցի էջատակի ծանօթութիւններ, գաղափար նը տալու համար այդ շրջանի Սայիդի գլխաւոր յղումներուն վերաբերեալ: Գրեթէ բոլոր անունները որոնց մասին տեղեկութիւններ կու տամ հոս անշուշտ կ'երեւին Երկու տարի վերջը լոյս տեսած *Օրիէնտալիզմ* հատորին մէջ: Հարցազրոյցին սկիզբը (այն բաժինը որ չեմ թարգմանած հոս) ամբողջութեամբ կը գրադի գրական քննադատութեան հարցերով, ու արձագանգ մըն է հետեւաբար 1975ի գիրքին մէջ պաշտպանուած դրոյթներուն: Մէկ կողմէ՝ Սայիդ ցոյց կու տայ, թէ կատարելապէս կը ճանչնայ «ձեւայնապաշտ» (formalist) քննադատութեան բոլոր հոսանքները, բայց միւս կողմէ՝ հոս արդէն իսկ յայտնի կերպով կ'արտայայտէ իր զգացած խորշանքը աշխարհի պայքարներուն անտեղեակ մնացող, անոնցմէ ձերբագատուած ընթերցողական կերպերէն ու եղանակներէն: Կը պահանջէ աշխարհին մէջ արձանագրուած քննադատութիւն նը: «*Worldliness*» բառի բացատրութեան առթիւ է, որ այդ պահանջը բացայատուած է ամենէն յստակ կերպով եւ հոն է նաեւ, որ յանկարծ Սայիդ կը սկսի ներկայացնել իր այդ շրջանի աշխատանքը, որ թիւ եւոքը պիտի յանգէր 1978ի գիրքին:

Անցնելէտ առաջ բուն նիւթին, կ'ուզեմ նկատողութիւն մը ընել թարգմանութեան մասին: Թարգմանելը անհրաժեշտ է, բոլոր պարագաներուն, որքան ալ դժուար ըլլայ ու երեմն ալ՝ անկարելի: Արեւմտահայերէնը վարժ չէ անզլերէնէ թարգմանելուն, իր մշակութային աւանդութենէն սերած պատճառներով: Այս տեսակի թարգմանութիւնները հետեւաբար փորձառական բնոյք միայն կրնան ունենալ: Ինչպէս միշտ եր հարցը կը վերաբերի նոր խնդրականութիւն մը առաջադրող տեսաբանական գրուածքի մը, թարգմանիչը ստիպուած է ընտրութիւններ կատարելու: Ներկայ պարագային, ուրիշ մանր հարցերու կողքին, բուն դժուարութիւնը «orientalism» բառին թարգմանութիւնն էր հայերէնով: Երեւանեան դասախոսութիւններուս ընթացքին՝ «արեւելաբանութիւն» բառը կը գործածէի «օրիէնտալիզմ»ի Սայիդեան իմաստին համար, «արեւելագիտութիւն» բառը պահելով որպէս բանասիրական կրթանքին համազօր: Զատորոշում մը կատարելը գուցէ անհրաժեշտ էր: Բայց պէտք է նշանաբեր, որ Սայիդի հանճարեղ գաղափարը նոյն բառը գործածէն էր, անոր ոչ թէ իմաստը այլ՝ արժէքը փոխելով: Այսօր ամէն մարդու համար՝ «orientalism»ը որպէս բառ կը նշէ ու կը նշանակէ աշխարհահայեացք մը, արեւմտեան թիւր կեցուածք մը Արեւելքին նկատմամբ, չնաշխարհիկութեան քաղբենի արժեւորումը, գիտութեամբ տիրապետելու տեսնչն ու կարողութիւնը, Արեւելքը լրեցնելու կամ առնուազն՝ անոր փոխարէնը խօսելու ձգտումը, ուրուագծային պատկերացումներու ցանց մը, քաղաքական շահերու ներգործութիւնը, եւ շատ մը ուրիշ բաներ, որոնք հեռաւոր աղերս մը միայն ունին բանասիրութեան հետ: Եւ սակայն նոյն բառն է որ կը գործածուի, շնորհիւ Սայիդի կատարած մտային ու փիլիսոփայական գործողութեան: Չի նշանակեր, որ մէկ օրէն միւսը արեւելագէտները փոխած են իրենց ընթացքը: Բայց արեւելագիտութիւնը որպէս կրթանք սկսած է կարդացուիլ ու հասկցուիլ աւելի լայն համաժիրի մը մէջ, որ նոյնպէս՝ օրիէնտալիզմ է, այս անգամ՝ որպէս տրամասութիւն [դիսկուրս] կամ պարզապէս որպէս գաղափարաբանութիւն (մարքսեան իմաստով): Հայերէն եթէ որոշեն թարգմանել երկու բառով (արեւելագիտութիւն եւ արեւելաբանութիւն) փոխանակ մէկ բառի, ամբողջութեամբ կորսնցուցած կ'ըլլամ Սայիդեան գործողութիւնը, որ ի միջի այլոց՝ իմաստաբանական գործողութիւն մըն է, ըլլալով բառի մը արժեզրկումն ու վերարժեւորումը: Անզլերէնի եւ ֆրանսերէնի պարագային՝ բառին երկդիմութիւնը (նոյն բառով՝ նորաբանութեան մը ստեղծումը) հնարաւոր էր որովհետեւ արդէն իսկ (Սայիդէն առաջ եւ Սայիդէն անկախ) orientalism, orientalisme բառերը բանասիրական կրթանքին չին սահմանափակուած: Օրինակ ֆրանսերէն Orientalistes կը կոչուի մէջ ժամանակակից մէջ կը հրանցնէին իրենց յաճախորդներուն: Անշուշտ այդ բնանիւթերը, այդ պատկերները Արեւելքի նախորոշ պատկերացումի մը կը համապատասխանէին եւ Արեւելքի շուրջ ընդհանուր տրամասութեան մը բաղադրիչ տարրերը կը հանդիսանային: Ուրեմն դիւրին էր անցումը բանասիրական իմաստէն դէպի Սայիդեան տրամասական [discursive] կամ անդրտրամասական [transdiscursive] իմաստը: Հու՞ թարգմանիչը անգօր է: Արեւմտահայերէնը (ի տարբերութիւն արեւելահայերէնին) ժմ. դարուն ստեղծած է իրապաշտ բառը որպէս համազօրը ֆրանսերէն réaliste բառին, կամ խորհրդապաշտ ըստելու համար symboliste, բայց չէ ստեղծած արեւելապաշտ բառը, ֆրանսերէն orientalistehին դէմ յանդիման: Ժամանակը թերեւս եկած է ստեղծելու: Եւ բոլոր պարագաներուն, նորէն ալ պիտի ունենայինք երկու բառ: «Արեւելաբանութիւն» նորաբանութեան գործածութիւնը լիովին գոհացուցիչ լուծում մը չէր: Այնպէս որ եւ թարգմանութեան մէջ, եւ հետագայ տողերուն մէջ կը փորձեմ պահել «արեւելագիտութիւն» բառը որքան որ կարելի է եւ «արեւելաբանութեան» կողքին՝ կը գործածեմ երբեմն Սայիդեան իմաստին համար «արեւելապատութիւն» բառը եւս:

0.2. Իր 1975ի *Beginnings* գիրքով՝ Սայիդ արդէն իսկ որոշ հօչակի հասած էր գրաքննադատական տեսաբանութեան մարգէն ներս: Ծրագիրը այդտեղ փնտռել էր համագրային «մեկնակէտ» մը, որուն շնորհիւ գրական գործ մը, հեղինակ մը, կարելի պիտի ըլլար տեղաւորել պատմական շարժնթացի մը մէջ ու այդ տեղադրումով իսկ՝ իմաստաւորել զանոնք ըստ արժանույն: «Մեկնակէտ»ի այդ գաղափարը փոխառութիւն մըն էր Սայիդին կողմէ, որպէս բանասիրական մեթոդի սկզբունք: Չեւ մըն էր «սկսելու», աշխարհին մէջ հետք մը ձգելու որպէս քննադատ ու բանասէր: Փոխառութիւնը կու գար ուղղակի ճամբով՝ գերմանացի բանասէր, *Mimesis* գիրքին հանրածանօթ հեղինակ՝ երիշ Աւըրպախէն³, որուն հովանիին տակ Սայիդ կատարած էր գրաքննադատի իր առաջին քայլերը, եւ որ-

2008

մէ 1969ին թարգմանած էր 1952ի «*Philologie der Weltliteratur*» փորձագրութիւնը, «*Philology and Weltliteratur*» անգլերէն վերագիրով։ Այնքան մեծ եղած է Աւրոպախի ազդեցութիւնը իր վրայ, որ իրականութեան մէջ Սայիդ իր ամբողջ կեանքին ընթացքին այդ մէկ յօդուածին վերադարձած է, զայն կրկին ու կրկին յիշելով, մէջբերելով ու պարզաբանելով։ Տարօրինակ ու յարակարծական հետեւանքը նաև այն եղած է, որ այդ յօդուածը՝ *Philologie der Weltliteratur*ը, որ երեւութապէս ոչ մէկ ձեւով մտահոգուած չէր գաղութատիրութեան հարցերը կը հետապնդուին հոն), այսօր մաս կը կազմէ «յետգաղութատիրական ուսմանց» հիմնաւոր գրուածքներու շարքին»⁴։ Կ'անցնիմ, առ այժմ։ Բայց ընթերցողը կը հասկնայ որ հանգոյց մը կայ այդտեղ, հանգոյց մը զոր անշուշտ մէկ անգամէն պիտի չկարենանք քակել։ Յանգոյցը արդի «բանասիրութեան» երկդիմութեան մէջ կը գտնուի։ Ինչպէս ըսի՝ *Beginnings* (գիրքին, ոչ թէ հարցազրոյցին) լայնածաւալ խորհրդածութիւնը «մեկնակետ»ի հարցին շուրջ ներշնչուած է ուղղակի Աւրոպախի սոյն յօդուածէն։ Յարցը համադրական քննադատութեան մը հնարաւորութեան շուրջ կը դառնայ, որ պէտք է ի վիճակի ըլլայ ամբողջ մշակութային ժամանակաշրջան մը վերստեղծելու գրական-պատմական սաղմէ մը մեկնելով։ Իրականութեան մէջ՝ այդ մեկը բանասիրութեան ծրագիրը եղած է սկիզբեն ի վեր, ըսենք՝ այն վայրկեանն սկսեալ երբ «գրականութեան պատմութիւն» ըսուած մարզ մը կը ստեղծուէր Ֆրիտրիխ Շլեզվիլին կողմէ, 1812ի իր Վիեննայի դասախոսութիւններով։ Բայց պիտի տեսնենք հետզինետ, որ օրիենտալիզմը, ի՞նչ ձեւով որ հասկնանք զայն (աւանդական կամ Սայիդեան իմաստներով) ուրիշ բան չէ եթէ ոչ բանասիրութիւն։ Կը սկսի ու կը վերջանայ բանասիրութեամբ։ Զարմանալին այն է, որ «Ակզրնաւորութիւններ» վերնագրուած 1976ի հարցազրոյցին մէջ Աւրոպախի անունը բնաւ չ'երեւիր։ Զարմանալի է, որովհետեւ Երուարդ Սայիդ ատլէ առաջ եւ ատլէ վերջ անդադար յիշած ու մէջբերած է զայն⁵։ *Orientalism* հատորին մէջ օրինակ՝ Աւրոպախի անունը կ'երեւիր որպէս նմոյշ մշակութային ուսմանց որոնք ըստ էրեւեան արեւելապաշտ բնոյթ չունին [non-Orientalist cultural studies], եւ որոնք ըստ այնմ աւելի անմիջական պատասխան մը կրնային հանդիսանալ «հումանիստական մշակոյթին դէմ սպառնալիքներուն»⁶։ Աւրոպախի *Mimesis*ը գրուած է ի հարկէ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, երբ հեղինակը Թուրքիա ապաստանած էր, Նացիստան Գերմանիայն փախսելով, շրջանի մը երբ կարելի էր տեսնել «Երուապական մշակոյթի զարգացումը գրեթէ իր վերջին վայրկեանին հասած»։ Նպատակն էր հետեւարար «արեւմտեան մշակոյթի համապատկեր մը հրամցնել, որուն մէջ համապատկերին չափ կարեւոր՝ զայն կեանքի բերելու շարժումը կար»⁷։ Բայց ուրիշ երեւոյթ մըն ալ կայ, որուն համար կրկին Երուարդ Սայիդ Աւրոպախը կը նկատ տիպար մտաւորականը, եւ այդ մէկը «*Philology and Weltliteratur*» յօդուածին մէջ բացատրուած ծրագիրն է, «հումանիստական աւանդութիւնն, մէրը չեղող ազգային մշակոյթ մը կամ գրականութենէ մը ներս բափանցելու»⁸։ Ուրեմն արդէն իսկ, ժամ առաջ, կը տեսնենք որ Սայիդի աչքին՝ գյուրթիւն ունի «օտար»ով եւ օտարին մշակոյթով զբաղելու ձեւ մը, որ իր էրեւեամբ արեւելապաշտ չէ, որ պատրաստ է ընդունելու օտարը ինչպէս որ է, եւ որուն ծրագիրը բանաձեւեր է 1952ին Աւրոպախ անունով բանասէր մը։ Որմէ պէտք է եզրակացնել, թէ կրկին Սայիդի աչքին կայ ըստ երեւոյթին արեւելապաշտ բանասիրութիւն մը եւ ոչ-արեւելապաշտ բանասիրութիւն մը, երկրորդը ըլլալով բուն հումանիստական աւանդութեան ներկայացուցիչը եւ ժառանգորդը։ Երկու բանասիրութիւն եւ հաւանաբար ալ՝ երկու հումանիզմ, մէկը որ մեղսակիցն է գաղութատիրական արկածախնդրութեան, եւ միւսը որ զերծ է գաղութատիրութեան հետ որեւէ մեղսակցութեն։ Կարելի⁹ է հաւատալ այդպիսի հրաշքի մը։ Եւ սակայն թիւ պիտի տեսնենք, թէ այդ եղած է Սայիդին հաւատանքը իր մտաւորական եւ մտածողական կեանքին մէկ ծայրէն միւսը։

Ինչպէս ըսի՝ 1976ի «Ակզրնաւորութիւններ» հարցազրոյցին մէջ պատահածը այն է, որ Աւրոպախի անունը չ'երեւիր եւ ուրեմն գոնէ երեւութապէս դրական հումանիզմի գովքը կը խնայուի մեզի։ Պատճա՝ որ։ Իմ տպաւորութիւնս այն է, որ ասոր պատճառը պէտք է փնտուել Միշել Ֆուկոյի ընթերցումին եւ ժամանակաւոր ազդեցութեան մէջ։ *Beginnings* հատորին ներս արդէն իսկ երկար գլուխ մը նուիրուած էր Ֆուկոյի *L'Archéologie du savoir* [ճանաչումի հնախօսութիւն] գիրքին, ուր Սայիդ կը փորձէր չափուիլ ֆրանսացի փիլիսոփային մեթոդաբանական կատարեալ նորութեան հետ։ Յարցազրոյցին մէջ ընթերցողը պիտի նշանարէ որ բազմաթիւ ուղղակի եւ անուղղակի յղումներ կան Ֆուկոյի գործին, բոլորն ալ

դրական, մասնաւորաբար «արխիտ»ի եւ «կոթողայնութեան» գաղափարներուն, որոնք կը սերին Ֆուկոյի «հնախօսական» ժամանակաշրջանէն: Այստեղ պահ մը Սայիդ ջանք կը թափէ Ֆուկոյի անզիջող հակահումանիզմը ներգրաւելու տարբեր տեսակի նօսեցումի մը մէջ: Այդ մասին ալ՝ աւելի ուշ:

Մինչ այդ, երկու պահեր եւս հետաքրքրական կը գտնեմ հարցազրոյցին մէջ, երկուքն ալ՝ զոյցը վարողի հարցումներուն ընդմէջն դիտուած: Առաջին պահը այն մէկն է, երբ Սայիդի ուղղուած հարցումը կը յիշէ Շեյքսպիրի Կալիբանը, այսինքն «չնաշխարհիկի կերպար»ը որպէս «անհաղորդ կամ միայն լուսանցքային կերպով հաղորդուող էակ», որ վերին պատասխանէ, իր կարգին յիշելով ընկերալեզուարանութեան մարզին մէջ աշխատող մնաւորականներ, մէջբերելով ֆրանց ֆանոնի հայեացքները գաղութատիրութեան դէմ ուղղուելիք դիմադրութեան մասին, բայց ամբողջովին մոռնալով Կալիբանը: Ընթերցողը գիտէ հաւանաբար որ վերջինս ժէ. դարու սկիզբի ճանապարհորդական գեկոյցներէն ներշնչուած «վայրենի»ի կերպար մըն է, որուն վայրենութեան չափանիշը իր լեզու չունենալն է, այսինքն ո՞չ մէկ լեզու բացի տիրապետողի լեզուն: Եթէ վայրենին այստեղ՝ կարող է որոշ չափով ինքնածանաչումի հասնելու, այդ կը պարտի գաղութատիրական լեզուին: Գաղութատիրը ոչ միայն ուրիշ լեզու չի ձգեր վայրենիին, այլ կը յաջողի նաեւ համոզելու գինը որ ամէն պարագայի միայն իր՝ գաղութատիրոց լեզուով կարելի է հասնիլ որեւէ արտայայտութեան եւ ինքնաբացայայտումի: Ենթադրենք պահ մը որ ժէ. դարու Շեյքսպիրի վայրենին եւ ժմ. դարու բանասիրութեան բնիկը նոյն արարածն են, նոյն արժեքներով օժտուած (ինչ որ յոյժ թէական է անշուշտ): Ի՞նչ է Եղուարդ Սայիդի հակազդեցութիւնը այդ հարցումին եւ այդ կացութեան: Գլխաւոր հակազդեցութիւնը արդիական շրջանին եւ մասնաւորաբար՝ արարական երկիրներուն մէջ տեղական լեզուի գործածութեան վրայ դրուած շեշտն է: Այդպիսով՝ Սայիդ անզգալաբար ազգայնականութեան ջատագովը կը դառնայ, որպէս անխուսափելի պահ մը բոլոր դիմադրական շարժումներուն մօտ, գաղութատիրական պայմաններու մէջ: Խսկ ո՞ւր անցաւ այդ թէական նոյնացումը վայրենիին եւ բնիկին միջեւ: Խնդրոյ առարկայ չի դարձուիր ան Սայիդին կողմէ, կարծէք բացայստ բան մը ըլլար, որ չի կարօտիր խնդրականացումի: Ուրեմն գաղութատիրական ծրագիրը առաջին մէկ վայրենին (կ'ուզեմ ըսեմ՝ ժէ. դարու սկիզբը արդէն իսկ, իր բանասիրական-գիտական հանգանանքն անկախ) ինքն իր մէջ կը պարունակէր տեղացին բնիկի վերածող ճանաչողական եւ տիրապետական գործողութիւնը: Կարելի՞ բան է: Եւ եթէ ճիշդ է, որ «Կալիբանի խնդրականութիւն»ը կար անգիտած աշխարհին մէջ, Շեյքսպիրով կամ առանց Շեյքսպիրի, ո՞ւր է այն ատեն Եղուարդ Սայիդի *Orientalism*ին բերած նորութիւնը:

Նոյն նկատողութիւնը կարելի է կատարել եւ նոյն հարցումը կարելի է դնել կարդալով Լելի-Ստրոսին վերաբերեալ հարցումին պատասխանը¹⁰: Յոն Սայիդ կ'ընդունի որ արեւելագիտութիւնը «ազգաբանական կայսերապաշտութեան» մէկ տեսակն է: Բայց անմիջապէս կը հակադրէ, ենթադրելով եւ թէարելով որ արդի ազգաբանութիւնը գործ ունի անհետանալու վրայ եղող ցեղախումբերու հետ, մինչեւ արեւելագիտութիւնը իր գիտութիւնն ու իր տրամասութիւնը կը պարտադրէ ամբողջ աշխարհին (ուրեմն ի միջի այլոց՝ բնիկներուն), կ'ազդէ որպէս գործիք «վարչաքաղաքական որոշումներուն» վրայ: Եթէ մէկ քով ձգուի քաղաքական կիրարկումը, ո՞ւր է սակայն բուն տարբերութիւնը արեւելագիտութեան եւ ազգաբանական կայսերապաշտութեան միջեւ: Առաւել եւս՝ իր պատասխանին մէջ Սայիդ արարական աշխարհը նկատի ունի միմիայն: Բայց արեւելագիտութիւնն ու արեւելապաշտութիւնը չեն սահմանափակուիր արարական աշխարհին, որքան որ գիտեմ: Լելի-Ստրոսը օրինակ մըն է միայն: Ֆրանսացիները շատ կանուխեն (Միշել Լերիսի բերնով) հասկցած են որ իրենց «գիտութիւն»ը հնարաւոր էր միմիայն շնորհիւ եւրոպական կայսերապաշտութեան: Եւ եթէ ազգաբանութիւնը ի վիճակի էր իր գործընթացը քննադատելու, այն ատեն կրկին՝ ո՞ւր է *Orientalism*ին բերած նորութիւնը:

Չոս երկու անգամ կրկնուած այդ հարցումը, *Orientalism*ի նորութեան մասին, հրետորական բնոյք չունի: Կատարեալ նորութիւնը (որով ան լիովին կը ձերբազատուի Լելի-Ստրոսին, Միշել Լերիսէն եւ Կալիբանի խնդրականութենէն) իր ֆուկոյական ներշնչումին մէջ պէտք է փնտռել անշուշտ: Յարցը այն է, որ 1978էն ետք՝ Եղուարդ Սայիդ ո՞չ միայն

2008

զգալի կերպով հեռացած է Ֆուկոյական ներշնչումներէն, այլև՝ հետզիետէ աւելի բացայս կերպով պատերազմի դրօշը պարզած է ֆրանսացի փիլիսոփային դէմ: Յետագայ տարիներու հարցազրոյցներուն մէջ յաճախ կը գտնուի այդ գիծը: Ու Ֆուկոյի դէմ հետզիետէ աճող վերապահութեան, եթէ ոչ թշնամութեան, պատճառը որ կը տրուի այն է, որ Ֆուկոյին գործը տիրութեան (եւ ուրեմն մասնաւորաբար՝ զաղութատիրութեան) երեւոյթներուն դէմ դիմանալու, դիմադրելու եւ դիմադրձելու միջոցներ չ'ընձեռէր: Անշուշտ Սայիդ իրաւունք ունէր ընդունելու եւ մերժելու ո՛վ որ կ'ուզէր: Բայց *Orientalism* գիրքը հրապարակին վրայ է: Եւ այդ գիրքին գլխաւոր ծեռքբերումը Ֆուկոյի «հնախօսական» ծրագիրին ամենէն ուժեղ շարունակութիւնն ըլլալն է: Թիրախը այդտեղ արդի բանասիրութիւնն է: ճիշդ է որ նոյն գիրքը կը հետապնդէ նաեւ ուրիշ ծրագիր մը, այդ մէկը՝ ուղղակի Աւրպախտէն սերած, որ զայն կը գետեղէ Երոպայի բանասիրական աւանդութեան մէջ: Այս ամբողջը պիտի չկարենամ հոս բացատրել մէկ հարուածով ու առաջին մօտեցումով: Պիտի չհետեւին մէկ առ մէկ բոլոր Սայիդեան յայտարարութիւններուն, որոնց միտումը իր խօսակիցները համոզեն էր, թէ ինք որեւէ կապ չունի Ֆուկոյին հետ: *Orientalism*ի կրկնակի ներշնչումը՝ հումանիստական եւ հակա-հումանիստական, Աւրպախտէան եւ Ֆուկոյական, նշմարուած է ինձմէ առաջ Սայիդի բոլոր լուրջ ընթերցողներուն կողմէ, առաջին հերթին՝ նէյնս Կլիֆըրդին եւ Այճազ Ահնադին¹¹: Գիտցած չափովս, Երկրորդին երբեք չէ պատասխանած Եղուարդ Սայիդ: Արածինին քննարկողական ուսումնասիրութիւնն ալ երկար ատեն ձգած է անպատասխան, մինչև իր կեանքին գրեթ վերջաւորութիւնը: Կենդանութեան օրօք լոյս տեսած իր վերջին գիրքին մէջն է միայն, որ Սայիդ յանկարծ նէյնս Կլիֆըրդի նկատողութիւններուն անդրադարձած է, պաշտպանելով իր հումանիստական ծրագիրը անոնց դէմ: Այդ պաշտպանութեան պիտի հետեւինք կէտ առ կէտ ներկայ աշխատասիրութեան Երկրորդ բաժնին մէջ: Առաջին բաժնին նպատակն է ընդհանուր զաղափար մը տալ Սայիդի «արեւելապաշտութեան» վերաբերեալ:

1. Արեւելաբանասիրութիւն

1.1. Քանի մը բառ պիտի ըսեմ նախ հեղինակին մասին: Եղուարդ Սայիդ Երուսաղէմ ծնած(1935) քրիստոնեայ Պաղեստինցի մըն էր, որ Եգիպտոսի անգլիալեզու, յետոյ ալ բուն Անգլիոյ դաստիարակչական հաստատութիւններուն մէջ ուսում ստացած է, աւելի ուշ՝ դրկտորական աւարտաճառ գրած է Կոնրատի մասին¹², ու 1963էն սկսեալ՝ Նիւ Երուկի Կոլումբիա համալսարանը եղած է անգլերէնի եւ համեմատական գրականութեան դասառու, հետեւարար նաեւ իմ գործակիցս տարիներով, որուն հետ ունեցած եմ ծանօթութեան կապեր, ոչ աւելի: Յիշեցինք արդէն իսկ իր առաջին կարեւոր գիրք՝ *Beginnings*ը (1975), որմէ անմիջապէս ետք, ինչպէս տեսանք, եկած է *Orientalism*ը (1978): Նոյն տարիներուն Եղուարդ Սայիդ հերթաբար կը հրատարակէր երկու գիրքեր, որոնք շատ աւելի շեշտուած կերպով քաղաքական բնոյք ունին՝ *The Question of Palestine* եւ *Covering Islam*¹³, որոնցմով պիտի չքբաղին հոս (բայց պէտք է յիշել ու յիշեցնել, որ Սայիդ այդ տարիներուն մօտ էր Արաֆատին եւ իր Պաղեստինի ազատագրական շարժումին): Աւելի ուշ, արեւելագիտութեան եւ արեւելապաշտութեան անդրադարձող գիրքին ճանապարհով գրած է *Culture and Imperialism* հատորը, յետոյ ալ քննադատական եւ բանասիրական աշխատանքին շուրջ նոր անդրադարձումներ պարունակող գիրք մը, *The World, the Text, and the Critic*, եւ դէպի վերջաւորութիւն (Սայիդ մեռաւ 2003ին, Երկար տարիներ արեան քաղցկեղի դէմ պայքարելէ ետք), այդ կարեւոր բայց անտանելի գիրքը որ կը կոչուի *Humanism and Democratic Criticism*, որ կարեւոր է միմիայն որովհետեւ Սայիդ հոն բացայատօրէն կը վերադառնայ իր հիմն զուտ բանասիրական եւ լիովին հումանիստական նախասիրութիւններուն, եթէ երբեք հեռացած էր անոնցմէ¹⁴:

Եղուարդ Սայիդ սկիզբէն եղած է եւ մինչեւ ծայրը մնացած է հումանիզմի ջատագովը: Եւ քանի որ իր շուրջը գտնուող լեզու, գրականութիւն եւ մշակոյք դասաւանդողները ապարադարական հումանիզմի մը ներկայացնեցին էին, ինքը պէտք է զատորոշէր իր հումանիզմը հumanitiesի հումանիզմէն, հետեւարար զայն կոչած է critical humanism, «քննական մարդկայնապաշտութիւն», տարիներով այդ նիւթին շուրջ գրած ու դասաւանդած է, հոյլ մը հետեւորդներ ունեցած է, որոնք այդ քննական կամ քննադատական մարդկայնապաշտութիւնը այնպիսի ծեռով ներկայացնեցած են, որ կարծէ՝ վերիվայրող շարժում մը ըլլար աշխարհի մտային պատմութեան մէջ, մինչդեռ ուրիշ բան չէր եթէ ոչ հու-

մանիզմի երկդարեան դիրքերուն կրկնութիւնը¹⁵: Բայց այդ մասին, ինչպէս ըսի, աւելի ուշ պիտի անդրադառնամ: Միայն յիշեցնեմ որ վերջին քան տարիներուն Ամերիկայի ուսուցչական ամենն ազդեցիկ ընկերակցութեան՝ Modern Languages Associationի նախագահն էր Եղուարդ Սայիդ, ինչ որ շատ բան կ'ըսէ իր վայելած բացարիկ ժողովրդականութեան մասին հւանագույնութեան մօտ, մանաւանդ երբ խորիինք որ այդ դիրքին կրցած էր հասնիլ հակառակ Պաղեստինցի մը ըլլալուն, թէկուզ քրիստոնեայ, Պաղեստինցի մը որ բուռն հակառակորդն էր Միջին Արեւելքի մէջ ամերիկեան քաղաքականութեան եւ բնական է սիոնական ծաւալապաշտութեան: Զինքը այդ դիրքին հասցուցած էր մասամբ *Orientalism* գիրքով ձեռք ձգուած աննախնճաց հրչակը, բայց անշուշտ մասամբ ալ՝ այն իրողութիւնը որ այդ ակադեմականները եւ համալսարանի դասատուները Սայիդի մէջ կը տեսնէին իրենց պաշտօնավարութիւնը հիմնաւորող կամ արդարացնող փիլիսոփայութեան, այսինքն՝ հումանիզմի գիտաւոր ներկայացուցիչը: Եւ եթէ այս ըսածներս ճիշդ են, այն ատեն *Orientalism*ը պէտք է կարդալ ի մտի ունենալով միշտ այս մէկ հարցումը. ինչպէս կ'ըլլայ որ հումանիզմի ախոյեանը, որ էր Եղուարդ Սայիդ եւ երբեք չէ դադրած ըլլալէ, կրցած է գրել այդպիսի գիրք մը:

1.2. Եղուարդ Սայիդի *Orientalism*, 1978ին լոյս տեսած, գրեթէ անմիջապէս ակադեմական ու քաղաքական բնոյրի բազմարի վէճերու կիզակէտը հանդիսացաւ: Ոնանց կողմէ բուռն կերպով քննադատուեցաւ, ուրիշներու կողմէ՝ գնահատուեցաւ եւ իրացուեցաւ որպէս իրենցը: Պատճառներէն մէկը այն էր, որ բազմարի ճակատներու վրայ միաժամանակ պատերազմ կը բանար այդ գիրքը: Բայց գրեթէ միշտ, գնահատողներուն ինչպէս քննադատողներուն մօտ, յայտնուած կարծիքները խոր եւ դժուար սրբագրելի թիւրիմացութիւններու վրայ հիմնուած էին: Մէծ գիրքերուն ճակատագիրն է այս մէկը, եւ Եղուարդ Սայիդին գիրքը անկասկած մէծ գիրք մըն էր, ի. դարու մէծագոյններէն: Երբ ես սկսայ այդ գիրքին շուրջ դասաւանդել 1999ին, արդէն իսկ քան տարիէ ի վեր նոյն կրիւը կը շարունակուէր, հարիւրաւոր յօդիւածներ, գիրքեր լոյս տեսած էին, ու դիւրին չէր այդ անբողջին մէջ ուղղութիւն գտնելը:

Ահաւասիկ գիրքին առաջին պարբերութիւնը.

1975-76ին, քաղաքացիական պատերազմի ահաւոր օրերուն, ֆրանսացի լրագրող մը, Պէյրութ այցելելով ու քաղաքի կեդրոնին վիճակը տեսնելով, կ'աւաղէր ըսելով որ «պատերազմէն առաջ քաղաքը կարծէք կը պատկանէր տակաւին Շատորիիանի եւ Ներվալի Արեւելքին»: Ճիշդ էր անշուշտ ըսածը եթէ նկատի առնենք վայրը, ճիշդ էր իր Ելրոպացի դիտանկիւնն: Արեւելքը գրեթէ Ելրոպական հնարանը մըն էր արդէն, եւ հնագոյն ժամանակէ ի վեր՝ վիպականութեամբ, չնաշխարիկ արարածներով, յաճախանքի վերածուած յիշատակներով եւ դաշտանկարներով, նշանակալից փորձառութիւններով լեցուն տեղ մըն էր: Դիմա անհետանալու վրայ էր այդ Արեւելքը: Արդէն իսկ պատահած էր ձեռով մը, ժամանակը անցած էր: Թերեւս կարեւոր իսկ չէր գիտնալը թէ հոն՝ Արեւելքիներ կ'ապրէին, որոնք բան մը շահած կամ կորսնցուցած էին այդ ընթացքին, թէ նոյնիսկ Շատորիիանի եւ Ներվալի օրերուն՝ հոն բնիկներ կ'ապրէին եւ հիմա իրենք էին տառապողները: Ելրոպացի այցելուին համար զիշատորը Արեւելքի մասին Ելրոպական պատկերացումն էր եւ այդ պատկերացումին ժամանակակից ճակատագիրը: Մէկն ու միւսը նախաշնորհեալ նշանակութիւն մը ունէին, որ հասարակաց էր լրագրողին եւ իր ֆրանսացի ընթերցողներուն¹⁶:

Սայիդի առաջին թիրախը ուրեմն Ելրոպական պատկերացումն էր Արեւելքի մասին, այսինքն այն իրողութիւնը որ հետզհետէ Արեւելքի պատկեր մը կազմուած էր Ելրոպայի մէջ, կամ մինչեւ իսկ՝ որ Արեւելքը կազմուած էր իբրեւ պատկեր, եւ որ Ելրոպացիները իրական Արեւելքին հետ կրնային ունենալ միայն այդ Երեւակայական կամ պատկերակայական յարաբերութիւնը, չանդրադառնալով իսկ որ հոն՝ բնիկներ կ'ապրէին, կամ ընդհակառակը բնիկներու էռլիւնը չափելով իրենց պատկերացումին ընձեռած արժեշափերուն հանաձայն: Առաջին տողերէն իսկ հետեւաբար՝ մօտեցումին եւ զայն անփոփող յղացքին դժուարութիւնը բացայալ է: *Orientalism* (արեւելապաշտութիւն կամ արեւելաբանութիւն) պիտի կոչուի այդ Ելրոպական պատկերացումն: Երբ «պատկերացում» մը կը մատնանշուի եւ կը քննադատուի իբրեւ այդ, նոյն պահուն հարցումը կը ծագի անոր օրինավիճակին մասին: Ի՞նչ կ'ընէ ան: Կը խեղաթիւրէ՝ իրականութիւնը: Ենթադրենք պահ մը, որ այդ է պատասխանը, եւ Սայիդի մտածողութեան մէկ շերտը պարզապէս կ'ենթադրէ որ

2008

Եղածը խեղաթիւրում է: Ասկէ կը ծագին կարգ մը հետեւանքներ: 1) Քննադատին պարտականութիւնն է ցոյց տալ, թէ ինչպէս կազմուած է այդ պատկերացումը, եւ ուրեմն ձեռնարկել ծագումաբանական կամ ծննդաբանական աշխատանքի մը, որ իր կարգին շահեկան է միայն որովհետեւ քննադատուած պատկերացումը արդէն իսկ ստացած է քաղաքացիական իրաւունք, փարձած է տիրական մտայնութիւն: Գիրքը այդ աշխատանքն է, որ կը կատարի: Արեւելքի արեւելապաշտ պատկերացումին ծննդաբանութիւնը վերակազմելու փորձ մըն է, ինչպէս նաեւ հսկայ աշխատանք մը ցոյց տալու համար թէ ինչպէս պատկերացում մը կրնայ դաշնալ միահեծան, Սայիդ կ'ըսէ՝ *hegemonie*: 2) Պատմական վերակազմութենէն առաջ սակայն անհրաժեշտ է համակարգային նկարագրութիւն մը, ենթադրելով որ կառուցային հանգամանք մը կայ այդտեղ: 3) Եթէ խեղաթիւրող պատկերացումին մը հետ է որ գործ ունինք, պէտք է քացատրուի նաեւ անոր միահեծան բնոյթին քաղաքական երեսակը: Այդ ալ կը կատարուի Սայիդի գիրքին մէջ, Եւրոպայի գաղութարար քաղաքականութեան նկատառումով, բայց առանց պատճառական մօտեցումի: Այս կէտին վրայ աւելիով չեմ կրնար ծանրանալ ներկայ տողերուն մէջ, բայց յստակ է որ քաղաքական ու տնտեսական գաղութարարութիւնը չէ հասկցուած Սայիդին կողմէ որպէս նախապայման, ըսենք՝ մարքսական սկզբունքներու համաձայն: Զուտ Ֆուկոյական հայեցքով, մաս կը կազմէ ընդհանրական կառոյցի մը, որ կը պահանջէ մակերեւութային նկարագրութիւն եւ ոչ թէ պատճառներու փնտռուուք եւ հետեւաբար՝ մակարդակի փոփոխութիւն: 4) Ինչո՞ւ սակայն խեղաթիւրող էր Եւրոպական պատկերացումը Արեւելքի մասին: Մէջբերուած տողերուն մէջ թելադրուած պատասխանը այն է, որ ան բնիկը չէր տեսներ ինչպէս որ է, տեղ չէր տար անոր, կը մնար կլանուած իրական կամ երեւակայական ճամբորդներու բերած հաճապատկերներով, կ'անտեսէր երկրին վիճակը, ներքին խնորումները: Տեսանկիւնի՝ խնդիր է ուրեմն: Անդրադառնալու համար այդպիսի պատասխանի մը անբաւարարութեան, կը բայէ գիտնալ, թէ գիրքը այդ ձեւով կարդացուեցաւ եւ այդ պատճառով գնահատուեցաւ իվլամական շարժումներուն կողմէ Միջին Արեւելքի մէջ: Ահաւասիկ հեղինակ մը, որ կու գար Եւրոպական չարագործութիւնները մատնանշելու, Եւրոպայի միահեծանութիւնը քննադատութեան թիրախ դարձնելու, Եւրոպական գիտութիւնը առ ոչինչ համարելու, այդ գիտութեան բոլոր նախապաշարումները աշխարհի երեսին բացայատելու, իսլամը բարենորդութեան իրաւիրողները համեստութեան իրաւիրելու, հօշակելով որ ինքն իր մասին բնիկը միայն կրնայ խօսիլ, ինքը միայն իրաւասու է իր ճակատագիրը որոշելու: Սայիդին գիրքը գործածուեցաւ այսպէս ամենէն ծայրայելու, կրօնական կամ ոչ-կրօնական ազգայնականութիւնները արդարացնելու համար: Արդարացի՝ էր այդ գործածութիւնը թէ ոչ: Ամէն պարագայի՝ Սայիդ շատ կը նեղուէր անկէ: Բազմաթի անգամներ (եւ մանաւանդ՝ 1993ին գրուած վերջաբանին մէջ) փորձած է այդ մեկնաբանութիւնը հերքել:

Ինչ որ ալ ըլլայ՝ թիւրիմացութիւնը անխուսափելի էր, եթէ արեւելապաշտութիւնը ախտի հասկնանք իբրեւ պատկերացում (*representation*) միայն, իսկ պատկերացումը՝ իբրեւ տեսանկիւնային ու քաղաքական պատճառներէ դրոյւած գիտակից կամ անգիտակից խեղաթիւրում: Սայիդի լաւագոյն ընթերցողներէն մէկը՝ ճեյս Կիհֆըրո (որում անունը յիշուեցաւ արդէն իսկ եւ դեռ պիտի յիշուի) նշնարել կու տար, որ *Orientalism*ի հեղինակը ուրիշ բան չուներ հակադրելիք եւ առաջարկելիք իբր փոխընտրանք, եթէ ոչ բնիկներու ապրումներուն եւ անոնց կարծիքին նկատառումը, անոնց հետ կենդանի ու չմիջարկուած հանդիպումը: Ճիշտ է, որ Սայիդի ծրագրին մէջ չէր իյնար փոխընտրանք մը առաջարկելը: Բայց ճշնարտութիւն է, որ եթէ «բնիկ»ին ուղղուիլն է լուծումը, զայն խօսեցնելն է ինքն իր մասին, բնիկը պիտի արտայայտուի տիրող գաղափարաբանութեան եզրաբանութեամբ, այսինքն ազգային չափանիշներով կամ ազգագրական նորագիւտ գիտութեամբ: Եղուարդ Սայիդի գործին մէջ, ազգայնական կեցուածքին կազմութիւնը արեւելապաշտութեան ազդեցութեամբ (եւ ուրեմն անոր հետ մեղսակցութեամբ) երբեք նկատի չէ առնուած, կը մնայ հեղինակային հայեացքն անդին: Բայց մինչեւ հիմա շատ քիչ քննադատներ կրցած են տեսնել այդ կապակցութիւնը: (Այս հարցին պիտի անդրադառնամ ուրիշ առիթով: Նիւրն էր երեւանեան երկրորդ դասախոսութեանս:)

Ի՞նչ է ուրեմն արեւելապաշտութիւնը: Նախ եւ առաջ ակադեմական կրթանք մըն է, որ կը սահմանուի իր առարկայով, իր մեթոդներով, իր արխիւներով, իր համալսարանական բաժանմունքներով, գիտումներու իր բանակով, եւ մանաւանդ՝ երկու դար հնութիւն ունե-

ցող իր աւանդութեամբ, արեւելեան մշակոյթներու եւ քաղաքակրթութիւններու շուրջ իր հաւաքած տուեալներով, երկրորդ ձեռքէ իր գրականութեամբ, բանասիրական մօտեցունով: ճանաչումի համակարգ մըն է, որուն առարկան արեւմտեան աշխարհին դուրս է (եւ միաժամանակ՝ զարմանալիօրէն ներս, քանի որ եբրայերէնը եւ սանսկրիտը առաջին մէկ օրէն կը պատկանին արեւելագիտական մարզին): Ակադեմականէն անդին՝ արեւելապաշտութիւնը, կ'ըստ Երուարդ Սայիդ, «մտածումի ոճ մըն է, որ կը հիմնուի Արեւելքի մը եւ (գրեթ միշտ) Արեւմուսքի մը միշտ է եաբանական եւ ճանաչողական զատորոշումի մը վրայ»¹⁷: Բայց այս երկուքն բխող, կամ անոնց հետ սերտորդն կապուած, կայ երրորդ իմաստ մը.

Taking the late eighteenth century as a very roughly defined starting point Orientalism can be discussed and analyzed as the corporate institution for dealing with the Orient-dealing with it by making statements about it, authorizing views of it, describing it, by teaching it, settling it, ruling over it; in short, Orientalism as a Western style for dominating, restructuring, and having authority over the Orient¹⁸.

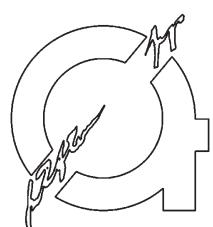
Եթէ առնենք ԺՈ. դարու վերջաւորութիւնը որպէս մօտաւոր մեկնակէտ, արեւելապաշտութիւնը կարելի է քննարկել եւ վերլուծել իբրև այն շահադիտական հաստատութիւնը, որ սահմանուած էր գործ ունենալու Արեւելքին հետ, արտադրելով կարծիքներ ու վաւերացնելով զաղափարներ անոր մասին, զայն նկարագրելով, դասաւանդելով, բնակեցնելով, դեկավարելով: Մեկ խօսքով՝ արեւելապաշտութիւնը որպէս արեւմտեան ոճը Արեւելքին վրայ տիրապետելու, զայն վերակառուցելու, եւ անոր վերեւ հեղինակութիւն վայլելու:

Բնական է՝ «արեւելապաշտութեան» կամ «արեւելաբանութեան» երեք սահմանումները եւ երեք տեսակները անկախ չեն իրարմէ: Ակադեմական կրթանքի մը անունն է ան, «արեւելագիտութիւն»: Արեւմուսքը իր «Այլ»էն զատորոշելու եւ ըստ այնն անոր ինքնութիւն մը ընծայելու երեւակայական բայց չափազանց ուժեղ ձեւն է: Իշխանութիւն բանեցնելու եղանակ մըն է: ճանաչողական գործողութիւն, երեւակայական սահմանում, իշխանական գործընթաց: Բացայայտ է, որ հեղինակի աչքին՝ գիտութիւն եւ քաղաքականութիւն չեն կրնար դիւրութեամբ զանազանուիլ, կամ աւելի ծիշտ ըլլար ըսել թերեւս թէ անոնց դասական զանազանումն իսկ կը ծառայէ արեւելապաշտութեան շահերուն: Արեւելագիտութիւն-արեւելապաշտութիւն-արեւելաբանութիւնը կայսերապաշտ ծրագիր մըն է, որ սակայն քաղաքական ձեւով բանաձեւուած ու գործադրուած կայսերապաշտութենէն առաջ սկսած է ծաւալիլ: Եւ ուրեմն՝ այո՛, գիտութիւնը կրնայ կայսերապաշտ ըլլալ, իր ծագումին համաձայն, ինչպէս իր հետագայ զարգացումին ու սկզբունքներուն: Միշել Ֆուկոյի աշխատասիրութիւններուն վրայ յենուելով բացայայտորեն, Սայիդ կը խուզարկէ այսպէս նորերեւոյթ ոլորտ մը, ուր գիտութիւն եւ տիրութիւն, մշակոյթ եւ քաղաքականութիւն անձանաչելիօրէն կը գործակցին ու կը փոխանակեն իրենց արժեքները: Արեւելաբանութիւնը այստեղ հեղինակութիւն մըն է, կամ հեղինակութիւն կը ստեղծէ, իր գիտական մեթենայով, իր եւրոպական հայեացրով, իր գերակշռութեամբ, ըլլալէ առաջ հեղինակութիւն մը քաղաքական ծրագիրի մը մասնակից ըլլալուն պատճառով: Այդ հեղինակութիւնն է (անոր եւրիւնը, անոր գործարկումը), զոր կ'արժէ հարցադրել: Բայց նոյնքան յստակ է, որ արեւելաբանութիւնը քաղաքական-տնտեսական կառոյց մը չէ, որ երկրորդաբար ցոլացուած ըլլար մշակոյթի, բանասիրութեան, հանալսարանական հաստատութիւններու ցանցի մը մէջ: 1976ի հարցազոյցին մէջ՝ Սայիդ կ'ըսէ. «գիտութիւն եւ գիտութեան կամեցողութիւն անբաժանելի են, եւ երկուքը միասին՝ մեկնարասնութիւններ են»: Այդ իմաստով արեւելաբանութիւնը իր առարկան կը պահէ հակակշռի տակ բայց ուրիշ բան մըն ալ կ'ընէ. Կ'որոշէ Այլին այլութիւնը: Այս ամբողջը մէջ բարի մէջ ամփոփելով՝

it is [...] a discourse that is by no means in direct, corresponding relationship with political power in the raw, but rather is produced and exists in an uneven exchange with various kinds of power, shaped to a degree by the exchange with power political [...], power intellectual [...], power moral¹⁹.

Տրամասութիւն մըն է, որ ոչ մէկ ձեւով ուղղակի, կէտ առ կէտ յարաբերութեան մէջ է հում քաղաքական տիրութեան հետ, այլ կ'արտադրուի եւ կը գոյանայ անհաւասար փոխանակութեամբ մը տիրութեան տարբեր ձեւերու հետ. որոշ չափով ալ իր կերպարանը քաղելով քաղաքական, մտաւորական, բարոյական տիրութիւններուն հետ իր ունեցած փոխանակութիւններէն:

2008

Պետք է հասկնալ եւ ընդունիլ վերջապէս որ «մտաւորական տիրութեան» ծիրին նէջ կը մտնեն նոյնքան համեմատական լեզուաբանութիւնը որքամ՝ քաղաքական գիտութիւնները: Սայդի առաջին թիրախը ուրեմն եւ ամէն պարագայի՝ բանասիրութիւնն է ընդհանուր առմամբ, որ ժմ. դարու առաջին տասնամեակին արդէն իսկ կազմ ու պատրաստ՝ կը սպասէր կանչուելու ծառայութեան: Եղուարդ Սայդի վարպետը, հոս ինչպէս այլուր, Միշել Ֆուկոն է, իր *Les Mots et les choses* գիրքին ընդհանուր ծրագիրով, որ էր՝ «մարդկային» գիտութիւններու ծագումաբանական հնախօսութիւնը կատարել, նկարագրելով գիտութեան դաշտը իր արդիական եղանակով, այնպէս՝ ինչպէս կազմուած է ան նոյն ժամանակաշրջանին, ժմ. դարու սկիզբը, լեզուաբանութեան, կենսաբանութեան եւ քաղաքական տնտեսագիտութեան ստեղծումով, որպէս «լեզու»ի, «կենք»ի եւ «աշխատանք»ի մարզերուն նուիրուած կրթանքներ: Ֆուկոյէն փոխ առնուած է նոյնպէս տրամասութեան [ηγιαկուրսի] ստորոգութիւնը: «Տրամասութիւն» մը ոչ տեսակարար գիտութիւն նըն է, ոչ ալ մարքսեան հմաստով վերնակառոյց մը: Կը բանի իրերու ընդմէջն, կը բաշխէ, կը միացնէ, կ'որոշէ առարկան որքան առարկային գիտութիւնը, ունի պատմական համակարգայնութիւն մը, եւ ուրեմն կրնայ նկարագրուիլ իր կառուցայնութեամբ:

Երբ արեւելաբանութիւնը հասկցուի վերջապէս որպէս տրամասութիւն, այն ատեն՝ «պատկերացում» բարին ու յացքին պատճառած թիրիմացութիւնները որոշ չափով կը փարատին: Տրամասութիւնները չեն կրնար այլէս դիտանկիւնային ըլլալ, ինչպէս էին պատկերացումները: Չեն կրնար ենթարկուիլ «գաղափարներու պատմութիւն» [History of ideas] կոչուած մարզին: Բաշխումի եւ կապակցումի համակարգեր են, որոնք կը գործեն գաղափարներէն (եւ ուրեմն ամէն պարագայի նաև գաղափարաբանութիւններէն) անդին: Արեւելաբան կամ արեւելապաշտ տրամասութիւնը այս հաշուով՝ խեղաթիւրում անուանելը անհմաստ է: Խեղաթիւրումը կ'ենթադրէ խեղաթիւրուած իրականութիւն նը, որ կայ անոր մասին մեր ունեցած գիտութենէն անկախ, անկախ մանաւանդ՝ անոր վրայ մեր նետած հայեացքէն, անոր մասին մեր կազմած պատկերէն, անկախ ուրեմն վերջին հաշուով պատկերացումներէն ու մեկնաբանութիւններէն (նիցչեական կամ ոչ): Մինչդեռ արեւելապաշտ տրամասութիւնը եթէ պատկերացում է, իր առարկան որոշող ու ստեղծող պատկերացում նըն է: Ասկէ կու գայ Սայդի նօտ յաճախակի երեւող արտայայտութիւն նը, որ առաջին ակնարկով կրնայ տարօրինակ բուլի. Արեւմուտքն է, որ «արեւելեան» դարձուցած է Արեւելը: Արեւելը կը կազմուի հոն իրեւ պատկեր, իրեւ կառուցում, իրեւ գիտութեան առարկայ: Եւ այդ առումով՝ զարմանալի չէ բնաւ որ արեւելապաշտ հայեացքն ներքափանցուած եւրոպացին չկարենայ «տեսնել» բնիկը: Իբրեւ Արեւելքցի՝ բնիկը գոյութիւն չունի պատկերէն դուրս: Իսկական մարդը թերեւ կայ, հոն է, կ'ապրի ու շնչէ: Բայց արեւելապաշտ հայեացքը գործ չունի այդ «իսկական»ին հետ:

1.3. Ըսի որ *Orientalism* գիրքին լոյս տեսնելէն անմիջապէս ետքը եղած են տարբեր մարզերէ սերած զանազան հակազդեցութիւններ: Պիտի յիշեն անոնցմէ քանի մը հատը: Եղած են սպասելի հակազդեցութիւնները արեւելագէտ բանասէրներու, որոնք կը պաշտպանէին իրենց մարզը, դաս չքաղելով արեւելագիտութեան արեւելապաշտ որոշադրումի ցուցադրումն: Բերնարդ Լեիս այս փաղանգին մաս կը կազմէ: Բայց եղած են ուրիշներ, որոնք փորձած են իրենց մարզը փրկել ոչ թէ հակաճառելով, այլ այդ մարզին սկզբնական քայլերուն վրայ քննական ու պատճական ակնարկ մը նետելով: Այս երկրորդ տեսակի լաւագոյն օրինակներէն մէկն է Թոնմաս Տրաուտմանը, որ հնդկագէտ մըն էր: Գրած է սանսկրիտագիտութեան առաջին փուլերուն մասին հատոր մը, ուր ցոյց կը տրուին Վիլիամ Շոնսի միջամտութենէն սկսեալ՝ տեսաբանական վարանումները եւ լեզուագիտութեան տարօրինակ օրինավիճակը, համեմատական լեզուաբանութեան ստեղծումն մօտ քառորդ դար մը առաջ, իսենք՝ 1785էն մինչեւ 1810 թուական²⁰: Յու հրամցուածը գիտութեան մը նախապատմութիւնն է եւ անոր «նախա-գիտական» եւ «ենթա-գիտական» հանգրուանին նկարագրութիւնը, բան մը որ չափազանց շահեկան է որպէս գիտութեան մը նախապատմութիւնն է շուրջ հետազոտութիւն, բայց չի պատասխաներ անշուշտ Սայդի միաժամանակ «հնախօսական» եւ քաղաքականացած քննադատութեան: Եղած են խորունկ քննադատութիւններ, ինչպէս այն մէկը որուն կը հետեւիմ սկիզբէն ի վեր, ճէյս կի-ֆըրդի գրիչն սերած: Այս մէկը երկար ճամբայ մը կը կտրէ Սայդին հետ, քննելով անոր հաւատարմութեան աստիճանը Ֆուկոյի հնախօսական մօտեցումին նկատմամբ, բայց

Նաեւ անոր մատնանշումներուն հետեւանքը ուրիշ մարզերու մէջ, որոնք ազգագրութեան նման այլուրթեան ստորոգութեան վրայ կը հիմնեն իրենց աշխատանքը եւ «այլուրթեան» դրոշնը կրող մշակոյթներ կ'ուսումնասիրեն: Այս վերջին հարցադրումը շատ հարուստ հեռանկարներ բացած է ամերիկեան ազգագրական բաժաննունքներէն ներս: Իր գրախօսականի վերջին էջերուն, Կիֆըրդ երեւութապէս կը հեռանայ Սայիդէն եւ հարց կու տայթ Ֆուկոյական մօտեցումը արդեօք հ՞նչ նպաստ կրնայ բերել մշակոյթներու ուսումնասիրութեան²¹, երբ «մշակոյթ»ի յղացքն իսկ խնդրոյ առարկայ կը դառնայ, որպէս հիմքը արդի ազգագրութեան, Ֆրանց Բուասէն ի վեր:

Հակագդեցութիւններու այս հակիրծ քննարկումը պիտի վերջացնեմ պատմագէտի մը օրինակով, որ ամենայն միամտութեանք կը կրկնէ արեւելապաշտ կեցուածքը, կարծելով թէ Սայիդի քննարկումին դէմ վճռական հակամառութիւն բերած է: Դէյլիդ Կոպֆ կ'ուզէ այսպէս անպայման փաստել որ արեւելագիտութիւնը հսկայ նպաստ մը բերած է քաղաքակրթութեան, շնորհիւ Արեւմուտքի քննական ոգիին, քանի որ վերջինս ի միջի այլոց Հնդիկներու կրօնական ու առասպելական աւանդութիւնը փրկած է մոռացութենէ ու կորուստէ: Աւելին, ինու ուր անյարիդ առասպելներու եւ հաւատալիքներու խառնիճաղանձ մը կար միայն, եւրոպական արեւելագիտութիւնը կրցած է (կ'ըսէ Կոպֆ) զանոնք համարկել նորակազմ ամրողականութեան մը մէջ: Չեմ չափազանցեր: Անաւասիկ նախադասութիւնը. «The work of integrating a vast collection of myths, beliefs, rituals, and laws into a coherent religion, and of shaping an amorphous heritage into a rational faith known as «Hinduism» were endeavors initiated by Orientalists»²² [Առասպելներու, հաւատալիքներու, ծեսերու եւ օրէնքներու ընդարձակ հաւաքածոյ մը համարկել ինքնայարիդ կրօնքի մը մէջ, եւ անկերպարանք ժառանգութենէ մը մեկնելով՝ կազմաւորել բանական հաւատք մը որ կը կոչուի այսօր «Հնդուիզմ»՝ արեւելագէտներու թափած ջանքերուն արդիւնքն է]: Նոյն հեղինակը, նոյնքան ապշեցուցիչ միամտութեանք մը, կը բացատրէ որ «հնդկական ազգային զարթօնքը անյօնանալի պիտի ըլլար առանց բրիտանական գաղութարար փորձառութեան»²³, չափազառնալով որ այդ կէտին մէջ կը կայանայ ամբողջ հարցը, ու եթէ պատմա-քննարանական ակնարկի մը չենքարկուի այդ մեղսակցութիւնը, ըսուածը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ խոշոր հասարակ տեղիք մը: Արդիականութեան եւ արդիականացումի հասարակ տեղիքն է²⁴: Այս իմաստով, անշուշտ որ ազգայնացումի պահը եւ ազգայնականութիւնը արդիական են, կատարելապէս: Անշուշտ որ կը վերարժեւորեն «աւանդութիւն» ըսուածը եւ նոր «ինքնութիւն» մը կու տան զայն կրողներուն, այսինքն՝ «բնիկներ»ուն: Բայց խօսիլ «ազգային զարթօնք»ի մասին կը նշանակէ նոյն մեղսակցութիւնը կրկնել արեւելապաշտութեան եւ ազգայնականութեան միջեւ: Կը նշանակէ «արդիականութիւն»ը ընդունիլ որպէս արժէք, ազգայնական մտայնութիւնը վաւերացնող տեսակէն: Մինչդեռ յստակ պէտք է ըլլայ, որ մեր խնդիրը ամբողջ գործողութիւնը ապավաւերացնելուն մէջ կը կայանայ, անգելերէն պիտի ըսուէր՝ to delegitimize: Անշուշտ Եղուարդ Սայիդին ալ խնդիրն էր, այն տարբերութեամբ թերեւս, որ ինքը երբեք հարցադրութեան չէ ենթարկած արեւելապաշտութեան եւ ազգայնականութեան միջեւ նշուած մեղսակցութիւնը: Բոլոր պարագաներուն եթէ ունինք այսօր հրատապ պարտականութիւն մը, ծագումաբանական հնախօսութիւնը գործադրել է որպէս ապավաւերացնող կամ վաւերագրկող գործիք:

1.4. [Այս բաժինը նուիրուած էր արեւելապաշտ բանասիրութեան գլխաւոր գիւտին, որ է «բնիկ»ի կերպարին գիւտը: Հոս է որ ցոյց կը տրուէին բնիկի եական յատկանիշները: ա) Բնիկը վերապրող մըն է: բ) Բնիկը պատմականացած էակ մըն է: գ) Բնիկը արեւմտեան բանասիրութեան նայուածքը ներանձնականացնող արարածն է: Հոս է նաեւ, որ կը հրամցուէր ուրուագիծ մը ժմ. դարու ազգայնականութիւններու կազմութեան մասին, ինքնահայեցական նմանակութեան երեւոյթին հիման վրայ: Այս բաժինը զանց կ'առնեն հիմա, ու կ'անցնիմ հումանիզմի եւ հակա-հումանիզմի հարցերուն: Հետաքրքրուող ընթերողը կը յղեն առ այժմ *Le Deuil de la philologie* ֆրանսերէն գիրքիս երրորդ գլուխին ու ներկայ աշխատասիրութեան վերջին հատուածին, ուր բնիկին յատկանիշները կը թուեն վերստին արագ ակնարկով մը:]

2008

2. Երկու հումանիզմներ²⁵

2.1. Ինչ որ յայտնի չէր տակաւին Եդուարդ Սայիդի իսկ աչքին 1976ին հետզհետու բացայստ դարձաւ հետագայ տարիներուն. ինքը հումանիզմի ջատագովն էր: Այդ էր անշուշտ սկիզբեն, երբ Երի Ալքրապահի բանասիրական ծրագիրը կ'իւրացմէր: Հետաքրքրականը այն է, որ *Orientalism*ի լոյս տեսնելն ետքը, Սայիդ չփառեցաւ իր գիրքը մեկնաբանելէ ու վերա-մեկնաբանելէ իր հումանիստական ակնոցով եւ վերանորոգուած ձեւով արտայայտուելէ որեւէ ուրիշ տեսակի մեկնաբանութեան դէմ: Այդ ընթացքի վերջին հանգրուանին կը հանդիպի գիրքին համար գրուած 2003ի յառաջաբանին մէջ, որ ծայրէ ծայր՝ հումանիստական ներշնչումով գրուած հաւատոյ հանգանակ մըն է: Ֆիշդ է նոր-գաղութատիրութեան եւ ամերիկեան կայսերապաշտութեան ձաղկումը կայ այդտեղ բայց այդ ձաղկումը հրամցուած է որպէս գիրքին միակ արժանի մեկնաբանութիւնը: Քամի մը նէջբերումներ բաւական են որպէսզի հանողուինք թէ այդպէս է իրողութիւնը.

*Orientalism*ով, կ'ուզէի հումանիստական քննադատութեան վրայ հիմնուիլ, լայնցնելու համար պայքարի հնարաւոր դաշտեր...: Ինչ որ փորձեցի ընել հոմ՝ կոչեցի «հումանիզմ», բառ մը զոր կը յանաշին գործածել, հակառակ անոր որ յաւակնոտ յետարդիկան քննադատները զայն արհամարհանքով կը մերժեն²⁶:

Այդ յաւակնոտ քննադատները մենք ենք ուրեմն: Կասկած չկայ, որ Սայիդի հումանիզմը «սրտցաւ» ու «լայնախոնի» հումանիզմ մըն էր, որ կ'ուզէր դիմագրաւել այս աշխարհի երեսին «անարդարութիւնը եւ տառապանքը», որ կ'ուզէր մտաւորականը տեսնել յանձնառու դիրքերու վրայ, աշխարհիս գործերուն մէջ խառնուած: Յետեւարար երկրնորանքը պարզ էր, ըստ այդ յառաջաբանին եւ այդ մեկնաբանութեան. կամ հումանիզմը, կամ բարբարոսութիւնը: Յաւակնոտ քննադատները հաւանաբար բարբարոսութեան կողմն էին: 2003ի մեկնաբանութեամբ, հումանիզմը առաջին ակնարկով տարբերութիւնները յարգելու կարողութիւնն էր, հոմանիշ էր սրտբացութեան, լայնախոհութեան եւ հիւրասիրութեան: Ազգայնականութիւններու եւ կրօնքներու հալածախտական կարծրացումներուն դէմ յանդիման՝ հումանիզմը պիտի սորվեցնէր ինչպէս «վերստին կապ հաստատել աշխարհիկ եւ բանական խօսքի մը հետ, միջազգային օրինաչափութեամբ» [the active practice of wordly secular discourse]²⁷: Յումանիզմը համատիեզերական տարրողութիւն մը ունէր, ինչպէս Ժ. դարուն: Ահաւախիկ ուրեմն քանի մը յատկանիշներ, քով քովի դրուած. սրտբացութիւն, տարբերութիւններու նկատմամբ յարգալիր վերաբերմունք, աշխարհիկութիւն: Այս աղիւսին ընդմէջն է, որ Սայիդ կը կարդար իր իսկ գիրքը:

Բայց ի՞նչ կար օպանանալու, պիտի հարցուի: Ինչո՞ւ այդքան ապշած էի երբ առաջին անգամ կարդացի այդ յառաջաբանը: Արոեօր մոռցա՞ծ էի, որ հումանիզմը սկիզբէն ի վեր Սայիդի ծրագիրը եղած էր, Ալքրապահի հաւատարին աշակերտին կեանքի ծրագիրը: Սայիդը չէ՞ր որ 1969ին Ալքրապահի *Philologie der Weltliteratur*ը անգլերէնի կը բարգմանէր: Ինքը չէ՞ր, որ ինը տարի ետքը, *Orientalism* կոչուած հատորին մէջ, հումանիզմը կը վերակոչէր, ըսելով՝ «... այս տեսակի մտահոգութիւններէ մղուած, հումանիստական ուսումնասիրութիւն մը կրնայ պատասխանատու կերպով քաղաքական եւ մշակութային հարցերուն մօտենալ»²⁸: Ֆիշդ է որ այդ ըսելով կ'ուզէր խանգարել այդ բուականներուն Ամերիկայի մէջ գրականութիւն եւ մշակոյթ դասաւանելու, այսինքն հստանութեան կոչուած մարդագիտութիւն և մշակութային աշխատանքը»ին եւ «քաղաքական ձգտումներուն» միշեւ կապակցութիւնը, կ'անգիտանար տիրապետական եւ գաղութատիրական երեւոյները, միահեծանութեան վրայ հիմնուած յարաբերութիւնները, Եւրոպական եւ ամերիկեան կայսերապաշտութիւնը: Բայց եւ այնպէս խօսքը հումանիզմի մասին էր, «հումանիստական հետազոտութեան» մասին: Եւ քիչ մը եւս շարունակելով նոյն ուղղութեամբ, հումանիզմի լման՝ Երկրարեան ծրագիրը չէ՞ր արդեօր որ կ'ոգեկոչուէր, երբ գիրքին ներածական գլուխին մէջ կը կարդայինք.

Ինչպէս նկատի առնել արեւելապաշտութեան մշակութային եւ պատմական Երեւոյթը որպէս տեսակ մը ուզուած մարդկային գործ... առանց իր պատմական բարդութիւնը խեղաթիրելու...²⁹:

Ուր «ուզուած մարդկային գործ» բառերը (որ կը թարգմանեն անգլերէն willed human work արտայայտութիւնը) ընդգործուած են Սայիդի կողմէ եւ լրելեայն բայց շատ բացայայտ կերպով կը յուրին այն փիլիսոփայական դրոյքին, որը Սայիդ պիտի չդադրէր կրկնելէ, ներշնչուելով անգամ մը եւս Աւրոպախէն: Ո՞՞ դրոյքին: Այն մէկուն, որուն համաձայն կարելի է ճանչնալ միայն (բայց անհրաժեշտ է ճանչնալ) ինչ որ մարդուն գործն է, մարդուն իսկ ձեռքով կատարուած: Դրոյք մը որ փոխ առնուած էր ԺԸ. դարու իտալացի փիլիսոփայ, Ենթադրաբար հումանիզմի առաջին մտածող ու տեսաբան՝ ճանրատիստա Վիկոյին, դրոյք մը զոր Աւրոպախ եւ իրնէ եղաք Եղուարդ Սայիդ բազմաթիւ անգամներ մէջբերած են³⁰: Մարդը այն է ուրեմն ինչ որ կ'ընէ, ինչ որ կ'արտադրէ, այսինքն՝ խորքին մէջ՝ իր մշակոյքը: Չունի ո՞չ մէկ ուրիշ էուրիւն, բանական կամ աստուածաբանական: Պէտք է յիշել այս նախադասութիւնը. «արեւելապաշտութեան մշակութային եւ պատմական երեւոյքը որպէս ուզուած մարդկային գործ, willed human work...»: Արեւելապաշտութիւնը ինքնին (կամ արդեօք պէտք է հասկնալ պարզապէս՝ արեւելագիտութիւնը, ի վերջոյ նոյն բառն է Սայիդի մօս՝ orientalism), որպէս պատմական երեւոյք, մաս կը կազմէ մարդկային (կամ գոնէ՝ արեւմտեան մարդու) մշակոյքին, այդ յազգեցած եւ պարտադիր համակարգ»ին, ինչպէս կ'ըսէ Եղուարդ Սայիդ: Սայիդի հանճարեղ որոշումը եղած է անկէ սկսիլ, զայն որդեգրել որպէս «սկզբնաւորութիւն», տալու համար արեւմտեան մարդկութեան խորագոյն բնորոշումը:

Աւիքտն կ'օգտուիմ հրամցնելու համար հոս վերջապէս քանի մը հատուածներ Աւրոպախի «Philologie der Weltliteratur» յօդուածեն, յուսալով որ այդ ձեւով ամբողջացուցած կ'ըլլամ ինչ որ կ'ըսէի վերը բանասիրական հումանիզմի կեդրոնական ծրագիրին մասին: Աւրոպախ, ինչպէս գիտենք հիմա, յուսահատական ծիգով մը ուզած է այդ ծրագիրը վերարժեւորել, անոր արդիական ձեւ մը տալով: Մէջբերումները կու տամ նախ անգլերէնով, այսինքն՝ Եղուարդ Սայիդի թարգմանութեամբ եւ լեզուով:

Our knowledge of world literatures is indebted to the impulse given by historicist humanism; the concern of that humanism was not only the overt discovery of materials... but... their penetration and evaluation so that an inner history of mankind - which thereby created a conception of man unified in his multiplicity - could be written. Ever since Vico and Herder this humanism has been the true purpose of philology; because of this purpose philology became the dominant branch of the humanities. (էջ 4)³¹

Քամաշխարհային գրականութիւններու մեր ճանաչումը կը պարտինք պատմագիտապաշտ հումանիզմին կողմէ տրուած մղումին [Գէօրգի Ժամանակաշրջանին]: Այդ հումանիզմին մտահոգութիւնը միմիայն նոր նիւթերու բացայայտումը չէր անշուշտ..., այլ՝ անոնց ներքավանցումը, անոնց գնահատումը, որպէսզի կարելի ըլլար գրել ներսէն դիտուած մարդկութեան պատմութիւն մը, այսինքն պատմութիւն մը որ նոյն արարով՝ ստեղծէր իր բազմազանութեան մէջ միակտուր մարդու մը յդացումը: Վիկոյի և Հերդրի ժամանակաշրջանէն ի վեր, այդ հումանիզմն է որ եղած է բանասիրութեան իսկական նպատակակետը: Այս նպատակակետը նկատի առնելով, բանասիրութիւնը դարձած է հումանիստական ուսմունքին տիրական ծիրելը:

The inner history of the last thousand years is the history of mankind achieving self-expression; this is what philology, a historicist discipline, treats. This history contains the records of man's mighty, adventurous advance to a consciousness of his human condition and to the realization of his given potential; and this advance [...] still seems to have proceeded as if according to a plan...» (էջ 5)

Վերջին հազար տարիներու ներսէն դիտուած պատմութիւնը ուրիշ բան չէ եթ ոչ ինքն իր արտայայտութեան հասնող մարդկութեան մը պատմութիւնը: Այս է բանասիրութեան նիւթը, եթէ հասկնանք որ բանասիրութիւնը պատմագիտապաշտ կրթանք մըն: Այս պատմութիւնը ինքն իր մէջ կը պարունակէ մարդուն ուժեղ, արկածալից յառաջդիմութիւնը դէախի իր մարդկային կենսապայմաններուն գիտակցումը եւ դէախի իր մէջ գտնուող կարողականութեան իրագործումը: Եւ այս յառաջդիմութիւնը այնպիսի ծեւով կատարուած է, որ կարծէք նախապէս գծուած ծրագիրի մը հետեւէր:

How is the problem of synthesis to be solved [...] Should [the historical synthesis of which I am speaking] succeed perfectly we would be given a scholarly achievement and a work of art at the same time (էջ 11).

2008

Յանադրական ներկայացումի այս հարցը ինչպէ՞ս պիտի լուծուի: [...] Եթէ կարենա-
յինք հասնիլ լիովին պատճական համապատկերի մը, պիտի ումենայինք միաժամա-
նակ գիտական սքանչելի իրագործում մը եւ արուեստի գործ մը:

Անշուշտ ժամանակները փոխուած են: Անշուշտ Գեօրգի տերմիններով չենք կրնար
ուղղուիլ այսօր: Պետք է հետեւաբար բանասիրական հումանիզմի ընդհանուր՝ համադ-
րական ծրագիրը վերաբանածել մեր ժամանակին համար եւ անոր համաձայն: Այս ամ-
բողջին լման արժեւորումը կը ճգեմ ուրիշ առիթի:

2.2. Եւ իիմա կը շարունակեմ հարցումներու շարք: Արդեօր հումանիզմի այդ ոգեկո-
չումը եւ Ալբրապահի բանասիրական ծրագիրին այդ վերասահմանումը Սայիդին համար
հետզիետ մտասեւեռում մը չէ՞ դարձած, մանաւանդ իր կենարի վերջաւորութեան, երբ
զայն կը տեսնենք բացայայտուած, առանց ոչ մէկ վերապահութեան, ոչ մէկ շաբարի, Սա-
յիդի կենդանութեան լոյս տեսած իր վերջին հատորին՝ *Humanism and Democratic criticism*-
ին մէջ: Այս գիրքը կը հրամացնէ դասախոսութիւններու շարք մը, որոնք անգամ մը եւս ու-
րիշ բան չեն եթէ ոչ հումանիզմի ջատագովութիւն մը: Ակիզը Սայիդ կ'ըսէ, թէ պիտի չընէ
հումանիզմի պատճութիւնը, ինչպէս ըրած էր Յայդեգըրը իր 1947ի *Brief über den
Humanismus* [Նամակ յաղագս հումանիզմի] մէջ: Տարօրինակ գգուշաւորութիւն մըն է այս
մէկը, որովհետեւ Սայիդ շատ լաւ գիտնալու էր որ Յայդեգըրի այդ «Նամակ»ը գուտ հա-
կա-հումանիստ հաւատամք մը կը ներկայացնէր: Նետեւաբար դժուար է հասկնալը թէ
ինչպէս բանասիրական հումանիզմի եւ հումանիստական բանասիրութեան դրուատիք
մը կրնայ որեւէ հասարակ կէտ ունենալ Յայդեգըրի քանդումի, աւանդագերծումի գործո-
ղութեան հետ: Բայց անշուշտ միամտութիւն չկայ Սայիդի մօտ, քանի որ անմիջապէս ետք
կը յիշէ ճէյմս Կլիֆըրդը, որուն անունը արդէն իսկ քանի մը անգամ երեւցաւ սոյն գրութե-
անս մէջ, որպէս առաջին վճռական քննադատը Սայիդի գիրքին, որ կը բացայայտէր խոր
հակասութիւնը, աններդաշնակութիւնը, *Orientalism* գիրքին թափանցկօրէն մարդկայնա-
պաշտ ծրագիրին եւ հոն գործադրուած Ֆուկոյական «տեսաբանութեան» միջեւ: Բնա-
կան է Սայիդ այստեղ չի յիշեր իր գիրքին ուղղուած այս առաջին ուժեղ հակազդեցութիւ-
նը խոնարհելու եւ ընդունելու համար Կլիֆըրդին ըսածք: Կ'ընդունի միայն, որ Ֆուկոյա-
կան տեսաբանութիւնը «զերծ էր հումանիզմի մէջ սովորական «էապաշտ» [essentialist,
այսինքն՝ բարդ մշակութային իրականութիւն մը մէկ ջուրի մէջ լուացող] եւ ամբողջատի-
րական կեցուածքին³²: Ասկէ աւելին չ'ընդունիր: Իր հումանիզմը կը հակադրուէր սովորա-
կան հումանիզմին, բայց չէր դադրեր մարդկայնական ըլլալէ: Չատ աղէկ: Բայց այն
ատեն ինչպէ՞ս պիտի կարենայ հակադրուիլ Կլիֆըրդի քննադատութեան: Ինչպէ՞ս պիտի
կարենայ փրկել իր մարդկայնականութիւնը, ինչպէ՞ս պիտի կարենայ գերծ մնալ հակա-
սութենէ: Յակայարձակումը կը կատարուի նախ չորս կէտերու շուրջ:

1) Սայիդ կը յիշեցնէ որ ինքն էր առաջինը Միհացեալ Նահանգներու մէջ, առնուազն
հումանիստ գիտութիւններու մարզէն ներս, որ անդրադարձած ըլլայ Ֆուկոյի գործին: Այս
մէկը գիտենք արդէն իսկ. խօսքը 1975ի հատորին մասին է, որուն մէջ կայ Ֆուկոյի
Archéologie du savoir գիրքին երկար քննարկումը, մտածողական համաժիրի մը մէջ որ
բացարձակապէս կապ չունի Ֆուկոյին հետ, քանի որ այդտեղ բանասիրական լժակի մը
որոնումն է խնդրոյ առարկան: Այսինքն (յիշեցում մըն է միայն) ուրկէ՝ սկսիլ, ո՞ո չնչին
կամ անծանօթ մնացած մանրամասնութենէն, ո՞ո գաղտնի սաղմէն, որպէսզի բանասիրա-
կան խնդրը կարենայ ուռճանալ, նշանակալից համադրութիւն մը արտադրել, որպէս ժա-
մանակաշրջանի մը, վայրի մը, մշակոյթի մը, համաժիրի մը համադրութիւնը կամ համա-
պատկերը: Եւ ուրեմն ու ամէն պարագայի՝ Սայիդի առաջին պատասխանն այն է, որ ին-
քը Ֆուկոյական մեթոդաբանութեան դաս չունի ստանալիք, քանի որ ինքն էր առաջինը:

2) Ասկէ անմիջապէս ետքը, Սայիդ կը բացատրէ որ հումանիզմը չ'սկսիր եւ չի վերջա-
նար էապաշտ եւ ամբողջատիրական ձգտումներով: Այս մէկն ալ տարօրինակ փաստարկ
մըն է, քանի որ այդ չէր Կլիֆըրդին ըսածք: Յարցը ծրագիրի եւ մեթոդի, հումանիզմի եւ
հակա-հումանիզմի հակադրութեան մէջ էր:

3) Ուրեմն պէտք կայ նոր՝ երրորդ փաստարկի մը: Այս անգամ Սայիդ կը բացատրէ որ
պատասխան եւ դաստիարակութեան հումանիստական իդէալները տակաւին ի գօրու

Են ամենէն գրկուածներուն հայքայթելու համար անհրաժեշտ ուժը անարդար պատերազմներուն եւ զինուորական գրաւումներուն դէմ պայքարելու ուղղութեամբ, եւ հոս՝ ի մտի ունի ի միջի այլոց (կ'ենթադրեմ) Պահեստինցիներուն վիճակը: Փաստարկը առարկութիւն չի վերցներ: Բացի անկէ որ շատ ծուռ պատճառաբանութիւն մըն է: Կարծէք՝ Ֆուկոյի հակա-հումանիզմը (քանի որ ան էր դիտարկուածը) անարդար պատերազմներու եւ զինուորական գրաւումներու կողմնակիցն ըլլար:

4) Եւ վերջապէս կ'անցնինք հակաճառութեան չորրորդ հանգրուանին: Այստեղ՝ Սայիդ կը կրկնէ Ամերիկայի մէջ սովորութիւն դարձած հակա-յարաբերապաշտ [anti-relativist] յանկերգը, որուն համաձայն Ֆուկոյական ծեւի տեսութիւնները իրական դէպքերը կը մեկնաբանեն որպէս լեզուական էֆելուներ, ինչ որ վիճաբանութեան հոկ չի կարօտիր, կ'ըսէ Սայիդ, քանի որ այդ տեսութիւնները ի սկզբանէ իրենք իրենց կը հակաճառէն, տրուած ըլլալով «the historical impact of human agency and labor», այսինքն՝ մարդկային դերակատարութեան եւ աշխատանքին պատճական ազդեցութիւնը: Այս վերջին փաստարկը ցոյց կու տայ, որ Սայիդ վերջնականապէս որոշած է չհասկնալ Ֆուկոյի տեսութիւնները եւ կրկնել ամերիկան հասարակ տեղիբները լեզուական յարաբերականութեան մասին:

Ահաւասիկ ուրեմն չորս փաստարկ ու չորս պատասխան, մէկը միւսէն ծուռ: Ես առաջինն էի: Յումանիզմը չի սահմանափակուիր համալսարաններուն մէջ դասաւանդուած ապաքաղաքական գրականագիտութեամբ եւ բարոյապաշտութեամբ: Յումանիզմը արդարութեան կողմն է (եւ ուրեմն հակա-հումանիզմը՝ անարդարութեան): Ֆուկոյական տիպի տեսաբանութիւնները յարաբերապաշտ փիլիսոփայութեան մը վրայ իիմնուած են, որ կը ժխտէ իրական աշխարհի վրայ մեր ունեցած ազդեցութիւնը: Ահաւասիկ.

Այս ատեն կը հաւատայի եւ այսօր ալ կը հաւատամ, որ կարեի է հումանիզմը քննադատել հումանիզմի անունով: Եթէ գիտակից ենք անոր գործած չարիքներուն, ապրած ըլլալով երրոպակեդրոնութիւնը եւ կայսրութիւնը, կրնանք տարբեր տեսակի հումանիզմ մը բանաձեւել, որ ունենայ աշխարհաքաղաքացիական բնոյթ, որ գրուածքներուն ու լեզուին հանդէպ հոգատարութիւն ցոյց տայ, ի վիճակի ըլլալու համար անցեալի մեծ դասերը քաղելու, ինչպէս ըրած են օրինակ Աւրոպախ եւ Լեռ Սպիցը...: Յումանիզմի կրիզին եթէ նայինք, հոն կայ այն աշխարհիկ գաղափարը, որուն համաձայն պատճական աշխարհը ստեղծուած է մարդոց եւ կիներուն կողմն, եւ ոչ թէ Աստուույ, եւ կրնայ հետեւաբար հասկցուիլ բանականօրէն, Վիկոյի Նոր Գիտութիւնը գիրքին մէջ բանաձեւուած սկզբունքին համաձայն: Իրապէս ճանաչելի է այն միայն որ մենք մեր ձեռքովը կառուցած ենք: Կամ նոյն բանը տարբեր ձեւով ըսելու համար. կրնանք իրերը ընթանել անոնց կառուցումի եղանակին համաձայն: Վիկոյի բանաձեւը պատճութեան անցած է verum/factum հաւասարութեան կերպով, ինչ որ կը նշանակէ թէ, որպէս պատճութեան մէջ գտնուող մարդկային էակներ, կը ճանչնանք ինչ որ կը կառուցենք մեր ձեռքով...³³:

Կը վերադառնանք հետեւաբար նոյն կէտին: Ինչպէս հակազդել այս տեսակի հաւատոյ հանգանակներուն: Յիանալ ըստածին ապշեցուցիչ միամտութեա՞ն վրայ, թէ հիանալ բանասիրական հումանիզմը հիմնող փաստարկումի կրկնողական բնոյթի՞ն վրայ: Խորունկ կրկնութիւն մըն է ի հարկէ, քանի որ երկու հարիւր տարիէ ի վեր բանասիրական հումանիզմը անով կը սնանի: Ո՞ր փաստարկը: Այս մէկը որուն համաձայն մարդ ըսուածը self-made արարածն է, ինչպէս պիտի ըսէին անգլերէն: Ինքն իր արտադրութիւնն է: Ինքն է արտադրողը եւ ինքն է արտադրուածը: Չունի ուրիշ էռթիւն: Ասկէ կը բխին պատճագիտապաշտութիւնը [historicism] եւ աշխարհիկութիւնը [secularism]: Բայց ասկէ կը բխի նաեւ բանասիրութեան վրայ դրուած շեշտը, քանի որ բանասիրութիւնը ըստ էռթեան՝ ինքնաստեղծ մարդուն գիտութիւնն է, եւ նոյնիսկ՝ բացարձակ գիտութիւնը, ինչպէս կ'ըսէր էռնեստ Ռինան: Ապշեցուցիչ միամտութիւնը բանաձեւումին մէջ չէ միայն: Յետեւանքներուն մէջ է նաև: Եթէ ճիշդ է որ բանասիրութիւնը մարդուն գիտութիւնն է, եթէ ճիշդ է որ մարդկութեան յիշողութիւնն է (բան մը որ կրկնուած է Ֆրիդրիխ Շլեֆլէն մինչեւ Մաքս Միւլը,

2008

Մաքս Միւլլըրէն մինչեւ Ռընան, Ռընանէն մինչեւ Աւրոպախ, եւ Աւրոպախէն մինչեւ Եղուարդ Սայիդ, եւ ուրեմն այսքան մեծ անուններու հաւանութիւնը վայլելով՝ չի կրնար սխալ ըլլալ, ճիշդ է նաեւ որ ան արեւմտեան մարդու մշակոյթին առանցքն է: Ինչ որ ալ ընենք ու ըսենք, արեւմտեան մարդն է որ կ'արտադրէ մարդուն բացարձակ գիտութիւնը:

Այս ձեւով Սայիդ ձեռքի մէկ շարժումով ջրած եղաւ Կլիֆըրդի նկատողութիւնները: Եւ-րոպակեդրոն եւ կայսերապաշտ հումանիզմը պէտք է քննադատուի ուրիշ հումանիզմի մը անունով, այս մէկը՝ աշխարհաքաղաքացիական, գրուածքներուն նկատմամբ հոգատար, այսինքն Աւրոպախի եւ Վիկոնի հումանիզմը: Ահաւասիկ մէջբերածս, այս անգամ անգլերնով.

I believed then and still believe, that it is possible to be critical of humanism in the name of humanism and that, schooled in its abuses by the experiences of Eurocentrism and empire, one could fashion a different kind of humanism that was cosmopolitan and text-and-language-bound in ways that absorbed the great lessons of the past...

Կայ ուրեմն երկու տեսակի մարդկայնապաշտութիւն: Մէկը արեւելաբան ու արեւելապաշտ, միահեծան, ինքնակեդրոն, կայսերապաշտութեան մեղսակից, նաեւ հալածախտական կարծրացումներուն մեղսակից, եւ ուրիշ մը, որ... ճիշդ հակառակն է, որ կը պարունակէ իր մէջ պատմական, ազատ մարդու մը գաղափարը, մարդու մը որ իր արարքներուն տէրն ու տիրականն է, որ ինքզինք կը կազմաւորէ իր մշակութային արտադրանքներուն ընդմէջէն: Ըսի վերը որ Սայիդեան արեւելապաշտութեան այս մեկնարանութիւնը (որ Սայիդին իսկ մեկնարանութիւնն էր) այսօր ամերիկեան համալսարաններուն մէջ ամենէն տարածուածն է, նոյնքան հումանիստական գիտութիւններու բաժանմունքներէն ներս - որոնք այդտեղ կը գտնեն իրենց գոյութիւնը արդարացնող եւ յաւերժացնող փիլիսոփայութիւն մը - որքան արեւելագիտական բաժանմունքներէն ներս, որոնք (կրնամ վստահեցնել ձեզ) բացարձակապէս չցնցուեցան Սայիդեան քննադատութենէն, ու խաղաղ սիրտով կը շարունակեն իրենց բանասիրական աշխատանքը, յաղթահարելէ ետք ուրսունական բուլականներու իրենց տագնապը: Բայց նոյն մեկնարանութիւնն է նաեւ, որ կը տիրութեած ըստած մարդէն ներս, որ թերեւս յետ-օպուլետատիրական է, բայց ասով չի դադրիր ըլլալէ բանասիրական եւ ուրեմն մարդկայնապաշտ: Եւ քանի որ «հիմնկալութիւն» [hospitality] կը յանձնարարուէր ու կը գովաբանուէր Եղուարդ Սայիդին կողմէ, ամերիկեան համալսարանը պիտի շարունակէ հանգիստ սրտով, ամենայն անմեղութեամբ, հիւրընկալել երրորդ Աշխարհի մշակոյթները, եւ մոռնալով (կամ չմոռնալով երբեք) որ հospitality բարին մէջ hospitalը կայ, այսինքն՝ հիւանդանոցը, մնալ ինչ որ էր՝ բաղաքակրութեան բժշկապետները քով քովի բերորդ երրորդ Աշխարհի հիւանդանոցը:

Քանի որ մէկողի՝ մենք պիտի համարձակինք այդ փիլիսոփայութեան հակադրել երեք դրոյքներ.

1) Յումանիզմը երկու չէ: Կայ միայն մէկ մարդկայնապաշտութիւն, որ բանասիրական հումանիզմն է: Չկայ մէկ կողմը արեւելապաշտ բանասիրութիւն մը, Ռընանի կամ Սաքս Միւլլըրի անուններով յատկանշուած (տարօրինակ կերպով՝ վերջինիս անունը գրեթէ չի յիշուիր *Orientalism* գիրքին մէջ), եւ միևս կողմը՝ ոչ-արեւելապաշտ բանասիրութիւն մը, Աւրոպախինը, որ ըլլար աշխարհի մշակոյթներու բազմազանութեան բաց, ընդգրկող, հիւրընկալ, հիւրասէր, հաւասարապաշտ, աշխարհաքաղաքացիական վեհանձնութեամբ օժուած, ազգային սահմանափակումներէն անդին մտածող, Weltliteraturի բանասիրութիւնը: Կը յիշեցնեմ վերջին անգամ մը ինչ որ կ'ըսուէր 2003ի Յառաջարանին մէջ. «Ուրիշ ժամանակի մը եւ տարբեր մշակոյթի մը հանդէպ հեռաւորութեան կամ թշնամութեան զգացումներուն անյարիր ըլլալով, Weltliteraturին կիրարկուած բանասիրութիւնը կ'ենթադրուէր խոր կերպով հումանիստական ոգի մը, որ կը տարածուէր սրտբացութեամբ եւ ... հիւրընկալութեամբ»: Ոչ եւ ոչ: Նոյն բանասիրութիւնն է հոս եւ հոն: Ոչ մէկ փախուստի ճամբար: Եւ կարծեմ սկսայ բացատրել վերը, թէ ինչո՞ւ չկայ փախուստի ճամբար, երբ ըսի որ «մարդ»ուն գիտութիւնը, այդ բացարձակ գիտութիւնը որ բանասիրութիւն կը կոչուի, էապէս մաս կը կազմէ արեւմտեան մարդու մշակոյթին, հաստատութիւններուն, ինքնածրագրաւորումին: Եւ այս իրողութիւնը ո՞վ բացայատ դարձուցած է աւելի փայլուն ու համապարփակ կերպով քան թէ նոյն ինքն՝ Եղուարդ Սայիդը: Ո՞ր գիրքը ցոյց տուած է, ամե-

նայն ճկունութեամբ, մանրանասնութեամբ, պահանջուած խստութեամբ, եթէ ոչ *Orientalism*ը: Ասկէ կը բխի, հիմա՞ կը հասկնանք, Եդուարդ Սայիդը ինքն իր դէմ կարդալու, եւ *Orientalism* գիրքը իր հեղինակին դէմ փրկելու անհրաժեշտութիւնը:

2) Զկայ ու չի կրնար ըլլալ գաղութատիրութեան հումանիստական քննադատութիւն մը: Ինքն իր մէջ հակասութիւն մըն է այդպիսի բան նը: Յակասութիւն մըն է, որովհետեւ գաղութատիրութիւնը հումանիզմի բնական շարունակութիւնն է, ի բնէ եւ ի ծնէ արտադրանքը: Ոչ թէ ծաղրանկարային հումանիզմի մը շարունակութիւնն ու արտադրանքը, ոչ թէ էապաշտ եւ ամբողջատիրական հումանիզմի մէկ ընձիւղը, այլ՝ Սայիդին իսկ նկարագրած եւ փափաքած հումանիզմին հետեւանքը, ինքնակերտ մարդուն, պատմական մարդուն, մշակոյթի մարդուն, ինքն իր գործը ու ինքն իր արտադրանքը հանդիսացող մարդուն հումանիզմին բխումը: Մէկ խօսքով՝ գաղութատիրութիւնը ինքնին հումանիզմ է, լիովին եւ բոլոր հմաստներով՝ հումանիստական է:

3) *Orientalism* գիրքը չէ եւ չի կրնար ըլլալ «օրինտալիզմ» երեւոյթին հումանիստական քննադատութիւն մը: Եթէ քննադատութիւն է, կրնայ ըլլալ միմիայն հակա-հումանիստական քննադատութիւն, Միշել Ֆուկոյի «հինախօսական» եւ «սերնդաբանական» իմաստով: Անշուշտ այս ըսկելով գացած կ'ըլլանք Սայիդի մեկնաբանութեան դէմ: Բայց *Orientalism* գիրքը արեւելապաշտութեան քննադատութիւնը չէ միայն իր միահեծան, կայսերապաշտ, գաղութատիրական, քաղաքական ծեւին տակ: Արեւելապաշտութեան քննադատութիւնն է որպէս հաստատութիւն եւ տրամասութիւն՝ դիսկուրս: Այդ առունով եւ այդ առունով միայն բանասիրութեան ծագումաբանական քննադատութիւն մըն է: Եթէ հակասութիւն մը կայ ուրեմն գիրքին մէջ, այդ հակասութիւնը չի գտնուիր նոյնիսկ հոյն ուր ճեյս Կլիֆըրդ կ'ուզէր տեսնել զայն, ծրագիրի եւ իրագործումի միջեւ հակադրութեան, անյարիրութեան մէջ, կամ հեղինակի մը կողմէ իր իսկ սկզբունքներուն նկատմանը հետեւողական չըլլալուն մէջ: Յակասութիւնը շատ աւելի խորունկ եւ շատ աւելի հետաքրքրական է: Յակասութիւն մըն է որուն մասին Եդուարդ Սայիդ կոչուած անձը ոչ մէկ բացատրութիւն կրնար տալ: Մէկ կողմէ՝ *Orientalism* գիրքը օրինտալիզմի երեւոյթին, ուրեմն բանասիրութեան, ծագումաբանական քննադատութիւնն է, այն՝ Բայց միևս կողմէ՝ երկու դար հնութիւն ունեցող բանասիրական ծրագիրին իրագործումին է նաեւ: Այդ ծրագիրը կը պատկանի ճանաչումի արդիական կերպաւորումին, որ ծնունդ տուած է, պիտի ըստ Միշել Ֆուկոյ, հումանիզմ՝ մարդկայնականութեան մարդուն: Ահաւասիկ ուրեմն գիրք մը որ միաժամանակ քննադատութիւնն է եւ կատարելագործումը նոյն առարկային եւ նոյն ենթակային՝ բանասիրութեան: Այդ է, որ զայն կը դարձնէ հանճարեղ գիրք մը, իր հեղինակէն անկախ: Անբողջ դժուարութիւնը կը կայանայ հասկնալուն մէջ, թէ ինչպէս նոյն գիրքը կրնայ ըլլալ (եւ անհրաժեշտ է որ ըլլար) այդ երկուքը (բանասիրութեան քննադատութիւն եւ բանասիրութեան կատարելագործում) միեւնոյն պահուն, միեւնոյն գործողութեամբ: Մէկ կողմէ՝ բանասիրութեան Ֆուկոյական, ուրեմն հակա-հումանիստական քննադատութիւն մը: Միևս կողմէ՝ հումանիստ բանասիրութեան գագարնակէտը: Այս հարցումին գոհացուցիչ պատասխան մը բերելու համար, դեռ շատ աշխատանք կայ կատարելիք:

Դիմա այս երեք դրոյթները պիտի ամփոփեն: 1) Յումանիզմը մէկ է, ոչ թէ երկու, եւ նոյն է պարագան բանասիրութեան: 2) Զկայ եւ չի կրնար ըլլալ գաղութատիրութեան մարդկայնապաշտ քննադատութիւն մը, որովհետեւ գաղութատիրութիւնը արդի եւրոպական հումանիզմի կողմէ ներշնչուած, անկէ ուզուած, անկէ սպառազինուած քաղաքական թեւն է: 3) Բանասիրութիւնը կորիզն է *Orientalism* գիրքին գործառնութեան: Այն է որ կառուցագերծումի կ'ենթարկուի, բայց այն է նաեւ որ կ'իրագործուի, կը կատարելագործուի այդ գիրքին մէջ: Այս երեք կետերը կը կարօտին ապացուցումի, աւելի խոր, աւելի լայնախոհ, աւելի համբերատար ապացուցումի մը քան թէ հոս հրամցուցածն: Եւ իրականութեան մէջ՝ պէտք է կարենայինք մէկ շարժումով, մէկ փաստարկով, երեքը մէկ ապացուցել:

2.3. Նախորդ պարբերութեան մէջ՝ «Գաղութատիրութիւնը ինքնին հումանիզմ է» ըսի ու անցայ: Այդ նախադասութիւնը, այդ առաջադրութիւնը կը կրկնէ ու կը յարասէ իմ փիլիսոփայական ուսուցիչներս մէկուն՝ Ֆիլիփ Լակու-Լաբարդի գրածը, իր 1987ի *La Fiction du politique* հատորին մէջ, ուր կ'ստը շատ աւելի ցնցիչ կերպով՝ «Le nazisme est un

2008

20

humanisme» այսինքն՝ «Նացիզմը ինքնին հումանիզմ է»³⁴, որ իր կարգին կը կրկնէր ու կը յարաւէր ժամ-Պոլ Սարտրի հօչակաւոր «L'existentialisme est un humanisme» [Գոյութենապաշտութիւնը ինքնին հումանիզմ է] համրածանօթ բանաձեռը (որ 1947ին լոյս տեսած գիրքի մը վերնագիրն էր): Լակու-Լաբարթին նախադասութիւնը այնքան անհասկացողութիւն յառաջացուց Աներիկայի մէջ մասնաւորաբար, հումանիզմի ջատագովներուն մօտ անշուշտ, բայց նաև Յայդեգըրի մասնագէտներուն մօտ, որոնք պէտք է քիչ մը աւելի շրջահայեցութիւն ցոյց տային ու յիշէին *Brief über den Humanismus*ի վերլուծումները: Եւ ինչո՞ւ նացիզմը ինքնին հումանիզմ մըն է, պիտի հարցուի: ճիշդ նոյն պատճառներով, ինչ պատճառներով գաղութատիրութիւնը ինքնին հումանիզմ մըն է: Որովհետեւ նացիզմը իր գագարնակէտին, իր կատարեալ իրագործումին հասցուցած է մարդուն արդիական ենթիւնը որպէս ինքնարտադրութիւն, որպէս ինքնակերտումին գործօն եւ ինքնակերտումի արդիւնք: Մարդը ինքնակերտ էակն է: Ինքն իր ձեռքով ինքզինը կերտող էակն է: Գիշապոյտյ յառաջացնող կարգախօսք մըն է այս մէկը, գիտեն, եւ սակայն Վիկոյէն ի վեր՝ այդ ձեւով է որ կը սահմանուի մարդուն մարդկայնութիւնը: Ասկէ մէկ քայլ անդին անցնելով՝ մարդուն մարդկայնութիւնը գեղագիտական է ըստ էութեան: Այս վերջին քայլը անշուշտ բացատրութեան կը կարօւի: Ներկայ համաժրին մէջ բացատրութիւնը պիտի ըլլայ պարտադրաբար արագ եւ կարճառօտ: Լակու-Լաբարթ բառախաղով մը կը սիրեր արտայայտել այդ գաղափարը, ինչպէս կը սիրեն ընել յաճախ փիլիսոփաները. կը խօսէր նացինալ-էսթետիզմի նասին յատկանշելու համար նացինալ-սոցիալիզմը: 2002ի Քերթուածի քաղաքականութիւնը գիրքին մէջ, այդ տպաւորութիւնը կը ձգէ որ բանաձեւումը կը կարօւի մեղմացումի³⁵: Բայց 1987ին ամէն ինչ բացայաց ու յստակ էր: Ահաւասիկ նախադասութիւնը ուր առաջին անգամ ըլլալով կ'երեւի մարդուն մարդկայնութիւնը որպէս «գեղագիտական» կամ «գեղարուեստական» յատկանշող բանաձեռը, նախ ֆրանսերնով, յետոյ միայն հայերենով.

La communauté à l'oeuvre et au travail (national-socialisme comme national-esthétisme) s'oeuvre, si l'on peut dire, et se travaille elle-même, accomplissant de la sorte le procès subjectif par excellence, c'est-à-dire le procès de l'auto-formation et de l'auto-production³⁶.

Գործող եւ աշխատող համայնութիւնը (նացինալ-սոցիալիզմը որպէս նացինալ-էսթետիզմ) կը «գործէ» ինքզինը, եթէ կարելի է այդպէս ըսել, կ'աշխատի ինքն իր վրայ, այդ ձեւով ի կատար ածելով ենթակայական [սուլյեկտիվ] գերագոյն շարժմանը, այսինքն ինքնակերտումի եւ ինքնարտադրեան պրոցեսը:

Երբ կ'ըսէ «la communauté à l'oeuvre et au travail», քով քովի կը դնէ ֆրանսերեն օսւր բային երկու իմաստները, «աշխատիվ» եւ «գեղարուեստական գործ մը արտադրել»: Ինչ որ կը բնորոշուի այդտեղ նացիներու ներյայտ ու երբեմն ալ բացայաց աշխարհահայեցքին մէջ՝ համայնքի, համայնութեան, ազգի, ժողովուրդի, Volkի, Gemeinschaftի ընթանումն է: Եւ եթէ պատահի որ ընթերցողը լաւ չհասկնայ հոս ըսուածը, ահաւասիկ տարբեր ձեւ մը նոյն բանը ըսելու, աւելի պատկերազարդ: Վիկոյէն երկու հարիւր տարի ետքը, ահա ինչ կը գործ Գեօրգըս, նացի պարագլուխը, նացիական քարոզչական մեթնային պատասխանատուն, 1933ին երգահան ու երաժշտագէտ Ֆուրտվէնգլըրին ուղղուած նամակի մը մէջ.

Քաղաքականութիւնն ալ արուեստ մըն է, մինչեւ իսկ բոլոր արուեստներուն մէջ՝ ամեն վեհը, ամենէն ընդարձակը, եւ մենք՝ գերմանական քաղաքականութիւնը կերտողներս, մենք զմեզ կը զգանք որպէս արուեստագէտներ, որոնց վերապահուած է իրեն բարձրագոյն պարտականութիւն, հում զանգուածն մեկնելով՝ կերպաւորել, կերպարնք տալ ժողովուրդի լման ու տոկուն պատկերին³⁷:

Եթէ ուրեմն ճիշդ է, որ հումանիզմի փիլիսոփայութեան համաձայն՝ մարդուն էութիւնը ինքնակերտ ըլլալն է, եթէ ճիշդ է հետեւաբար որ մարդուն մարդկայնութիւնը ըստ էութեան գեղագիտական է, եւ եթէ ճիշդ է վերջապէս որ այս մէկը արդիական ժամանակաշրջանի գերագոյն որոշադրումն է, գերագոյն յատկանշումը, այն ատեն՝ զարմանալի պիտի չքուի որ արուեստի գիտութեան (այսինքն՝ բանասիրութեան, որպէս գրականութեան գիտութիւն) վերապահուած ըլլար այդ էութիւնը անգամ մը եւս «հաւաքելու» պարտականութիւնը, երիք Ալբրապախի կամ Եդուարդ Սայիդի գործերով, որոնք ուրիշ բան չեն ըներ

Եթե ոչ մեզի պատմել կրկին ու կրկին Արեւմուտքի, արեւմտեան մարդու, բանասիրականգեղագիտական պատմութիւնը: Այդ է որ կ'ըսէ բառացի եւ տառացի կերպով Աւրոպախի 1952ի յօդուածը, որուն խօսքը եղաւ արդէն իսկ բազմաթիւ անգամներ սոյն էջերու երկայնքին: Բանասիրութեան պարտականութիւնն է վերջնականապէս ինքն իր մէջ հաւաքել մարդուն էութիւնը: Ի՞նչ ձեւով: Անոր արուեստին պատմութիւնը պատմելով, բայց նաեւ նոյն այդ արուեստի գիտութեան, այսինքն՝ բանասիրութեան պատմութիւնը պատմելով: Սայիդի *Orientalism* գիրքին թելադրանքով, բանասիրութիւնը չի պատմեր միայն արուեստը: Կը պատմէ ինքինք երբ կը պատմէ արուեստը: Այդ ընելով՝ ինքն իր մէջ կը հաւաքել մարդուն մարդկայնութեան գեղագիտական էութիւնը: Մարդը կերպաւորողն է եւ կերպաւորուածը, կերտողն ու կերտուածը, երկուքը նոյն շունչով, նոյն գործողութեամբ: Բանասիրութիւնը այդ գործողութեան գիտութիւնն է: Յո՞ն է, որ երկու երեսները՝ կերտողն ու կերտուածը երեւան կու զան իրենց միաւորմամբ եւ փոխադարձ պայմանաւորուածութեամբ: Ընթերցողը կը յիշէ, որ վերը «միանտութիւն» բառը գործածեցի, յատկանշելու համար արեւմտեան հումանիզմի կրկնութիւնը Սայիդեան մօտեցումով: Յնարաւոր է ընտրել ի հարկէ: Կամ չափազանց խորունկ բան նըն է հոս բացատրուածը, որ երկու դարէ ի վեր կը զբաղցնէ փիլիսոփաները, բանասէրները եւ արուեստագէտները: Կամ ալ անյատակ միամտութիւն նըն է: Մարդը ինքնակերտ էակն է: Ըստ այնմ իր հաւաքական էութիւնը գեղագիտական է:

Յիշեցնեմ միայն (կրկին՝ չափազանց արագ ու կարճառօտ ձեւով, մէկ պարբերութեամբ միայն, որպէս պատկերազարդում), որ 1914ին Պոլսոյ մէջ ծնունդ առած ու զարգացած *Մեհեանի* սերունդին (այսինքն՝ այն սերունդին, որուն մէջ հաւաքուած էին ի. դարու մեծագոյն հայ արուեստագէտները) խորագոյն համոզումը այն էր թէ կրնանք ըլլալ ինչ որ ենք, այսինքն՝ հաւաքել մեր հաւաքական էութիւնը, միմիայն արուեստագէտին միջամտութեամբ: Ցրուած, տարանջատուած, կոտորակուած, իր էութենէն դատարկուած հաւաքանութիւն նըն էինք, օտարացած մենք մեզի: Պէտք ունենք սեփականացնելու ինչ որ մե՛րն էր: Եւ այդ ընելու համար կը սպասէինք որո՞ւն: Անշուշտ՝ արուեստագէտին: Այս մարդիկը փիլիսոփաներ չէին, անկասկած: Իրենց համար՝ ազգայնացնելը, այսինքն՝ էութիւնը հաւաքելը, հաւասար էր գեղարուեստականացնելու: Իրենցը ուրեմն արդիական հումանիզմի ազգայնական տեսակն էր: Որ ազգայնական ըլլալով՝ չէր դադրեր հումանիզմի տեսակ մը ըլլալէ: Ինքնակերտ մարդուն գեղագիտական էութիւնը կը վերակոչէին: Կ'ուզէին գեղագիտացնել լեզուն, ազգը, համայնութիւնը: Յամայնացումը իրենց համար գեղագիտացում էր³⁸:

Նախորդ պարբերութիւնը փակագիծ նըն էր, ուրիշ ոչինչ: Կ'ուզէի ցոյց տալ, թէ ինչպէս ամբողջ սերունդ մը կրնար իր խորագոյն հրամայականները քաղել ժամանակի ոգիէն, արդի մարդու որոշադրումէն, հումանիզմն: Ո՞ւր հասած էինք: Կ'ուզէինք բացատրել, թէ ինչո՞ւ նացիզմը ինքնին հումանիզմ նըն էր: Բացատրութիւնը այն է, որ հիմնուած էր ան ամբողջութեամբ հումանիզմի ծնուցիչ սկզբունքին վրայ, եւ ուներ որպէս ծրագիր մարդուն հաւաքական գեղագիտացումը: Պէտք կա՞յ կրնելու Գէօրգլսին ըսածը. «... մենք զմեզ կը զգանք որպէս արուեստագէտներ, որոնց վերապահուած է իրեւ բարձրագոյն պարտականութիւն, հում զանգուածէն մեկնելով՝ կերպաւորել, կերպարանք տալ ժողովուրդի լման ու տոկուն պատկերին»: Ապշեցուցիչ յայտարարութիւն նըն է, պէտք է խոստովանիլ: Ցոյց կու տայ, ինչպէս միշտ, թէ ոճրագործները մեզմէ հասարակ մահկանացուներէս շատ աւելի խելացի կ'ըլլան: Եւ հիմա կը հասկցուի, թէ ինչո՞ւ նացիզմի մասին սկսանք խօսիլ: Նացիզմի ծրագիրն էր մարդուն էութիւնը հասցնել իր գեղագիտական իրագործումին, որպէս հաւաքական «գործ», այսինքն արտադրանք եւ արտադրութիւն, գործողութիւն եւ արդիւնք: Իրենց նպատակն էր մարդկութեան գեղագիտական կերպաւորումը, կերտումը: Իսկ ինչպէս կը կատարուի մարդկութեան գեղագիտական կերտումը: Անշուշտ՝ մաքրագործելով՝ ինչ որ գեղագիտական չէ: Բայց մաքրագործելը բացասական կողմն էր միայն գործողութեան: Նոյն գործողութեան դրական կողմը «նոր առասպելաբանութեան» մը կերտումն էր: Այդ է պատճառը, որ նացիզմի տեսաբանական հիմքը Ալֆրեդ Ռոզենբերգի գիրքն է՝ ի. դարու առասպելը³⁹. Քաղաքական գործունեութիւնը հասկցուած որպէս առասպելի միջոցաւ մարդուն մարդկայնութեան գեղագիտական կերպաւորումը, այդ է որ Լակու-Լաբարթ, մեր վախճանեալ ուսուցիչը, կը կոչէր ֆրանսերէն բառով՝ *fiction*: 1914ի Մարտին, *Մեհեանի* իր յօդուածին մէջ, Յակոր Օշական

2008

կը յայտարարէր հետեւեալը, որպէս իր սերունդին ներկայացուցիչը. «պէտք ունինք տիեզերական կեղծիքի մը...»: Կ'ուզէր ըսել անշուշտ՝ առասպելի մը, առասպելաբանութեան մը: Պէտք ունինք նոր առասպելաբանութեան մը, գեղագիտանալու համար, ազգայնանալու համար, համայնանալու համար: Գեղագիտացումով միայն կարելի է կերտել ազգ մը: Յումանիզմի հրամայականն էր: Եւ աւելի ապշեցուցիչը այն է, որ այլուեղի «տիեզերական կեղծիք» բառերու կողջին Օշական փակագիի մէջ դրած է ֆրանսերէն բառ մը, ինչ որ ենթադրել կու տայ որ ֆրանսերէն բառը իր մտքին մէջն էր, ու ասոր համազօր հայերէն արտայայտութիւն մը ստեղծած էր, ըստով «տիեզերական կեղծիք»: Իսկ ո՞րն է այդ ֆրանսերէն բառը: Թող զարմանալի չքուի: Անշուշտ fiction: Յասնելու համար մեր հաւքական էրտեան, հաւքելու մենք զնեզ, պէտք ունինք fictionի մը, հնարապատումի մը, նոր առասպելաբանութեան մը:

2.4. Յիմա վերջին մօտեցումով՝ ուրիշ ճամբայ մը պիտի կտրեմ, աւելի հասկնալի դարձնելու համար բանասիրութեան եւ գաղութատիրութեան միջեւ գոյացող էական կապակցութիւնը: 1784ին Վիլիամ Շոնս Կալկարայի մէջ կը հիմնէր Ասիական Ընկերակցութիւնը, որ պիտի ընդգրկէր այդ շրջանին Յնդկաստանի մէջ հաւաքուած բոլոր գիտուններն ու վարչականները: Ինքն է որ առաջին անգամ ըլլալով, այդ գիտական ընկերակցութեան առջեւ խօսուած իր հերթական ծառերէն մէկուն ընթացքին, պիտի արտայայտէր հնուերոպական լեզուներու գերդաստանի մը գաղափարը, մէկնելով սանսկրիտի եւ Եւրոպայի դասական լեզուներու միջեւ նորագիւտ նմանութենքն: Այդ գաղափարով հիմքը կը դնէր ժմ. դարու համեմատական լեզուաբանութեան, եւ խորքին մէջ՝ ամբողջ «արդի բանասիրութեան» (այդպէս կը կոչէ զայն Եդուարդ Սայիդ, մինչդեռ Միշել Ֆուկոյ պէտք իսկ չ'զգար «արդի» աւելցնելու, կը կոչէ զայն պարզապէս «բանասիրութիւն», այնքան բացայաց է իրեն համար որ ան բացարձակապէս արդիական է, որպէս մարդկայնապաշտութեան մարդուն բացարձակ գիտութիւնը): Վիլիամ Շոնս կոչուած այդ հիմնադիրը անշուշտ ինքն ալ բրիտանական կայսրութեան վարչական մարմնին մաս կը կազմէր: Յնդկաստան որկուած էր որպէս օրէնսգէտ, այսինքն՝ քաղաքացիական եւ քաղաքակիրը օրէնքին ներկայացուցիչը բնիկներուն դէմ յանդիման: Բայց այդ օրէնքը չէր կրնար բնիկները կառավարել ուղղակի ճանքով: Պէտք է կառավարուէին իրենց իսկ օրէնքով: Եւ ուրեմն պէտք է իրենք յայտնաբերէին իրենց սեփական օրէնսդրութիւնը: Կը տեսնէր թէ որքան հիւրնկալ, սրտքաց ու լայնամիտ է գաղութատիրական իշխանութիւնը: Որքան մէծ է գաղութատիրութեան հումանիզմը եւ մարդկայնութիւնը: Բանասէրներու այդ խմբակին պատականութիւնն էր ուրեմն բնիկներու օրէնսգիրքերը բարգմանել անգլերէնի եւ այդ բարգմանութեամբ իսկ՝ զանոնք վերածել օրէնսդրութեան եւ օրէնսգիտութեամ⁴⁰: Այդտեղ է որ կը սկսի արդի գաղութարարութիւնը: Կը սկսի բանասիրութեամբ: Գաղութատիրուածը այլեւս հում մարմնին մը չէ, որ պիտի գործածուէր պարզ գործիքի մը նման, ինչպէս կ'ընթէին Սպանացիները ատկէ տակաւին դար մը առաջ Յարաւային Աներիկայի իրենց գաղութներուն մէջ: «Սեփական օրէնսդրութեան» եւ այդպիսի օրէնսդրութեան մը միջոցաւ կառավարելու հնարաւորութեան գաղափարը հասունցած էր լման ժմ. դարու ընթացքին հասնելու համար այդ հանճարեղ գիւտին, գերազանցապէս արդիական գիւտին, որ է բնիկին գիւտը: Գիտենք արդէն իսկ, թէ ո՞վ է բնիկը: Այն արարածն է, որ անկարող է ինք-զինք ներկայացելու, բարին կրկնակի կամ բազմակի հմաստերով: Ուրեմն ապրող էակը չէ, այր կամ կին: Կերպար մըն է: Որպէս կերպար՝ բանասէրն կրկներեսն ու հակերեսն է: Այդ առումով՝ բնիկը չունի ո՞չ մէկ գիտակից յիշողութիւն ինքն իր մասին, իր անցեալին, իր «սեփական» մշակոյթին մասին: Ենթադրաբար ուրեմն՝ աղէտի մը արդիւնքն է, սեփական յիշողութեան հասած աղէտի մը արդիւնքը: Պէտք ունի բանասէրն յիշելու համար ինք-զինք որպէս պատմական էակ: Բանասէրը հետեւաբար բնիկին կը յիշեցնէ իր անցեալը: Բայց միայն այդ չ'ըներ: Կը յիշեցնէ նաեւ որ բնիկը ունի անցեալ մը, որ ինքն ալ պատմական էակ մըն է: Առանց բանասէրին, բնիկը ուրկէ՝ պիտի գիտնար որ ունի ո՞չ միայն պատմութիւն մը իր ետին, այլեւ պատմականութիւն մը արձանագրուած ինքն իր մէջ: Բանասէրը կը յայտնաբերէ ու կ'արթնցնէ բնիկին պատմականութիւնը: Այդպէս է որ առաջին անգամ ըլլալով՝ կը գործադրէ ինքնակերտ մարդուն մարդկայնութիւնը, հումանիզմը: Բայց բնիկը նաեւ, եւ միաժամանակ, այն մէկն է որ չունի իր մէջ օրէնսդրական աւանդոյթին գիտութիւնը: Փառք Աստուծոյ, գաղութատիրը իր կորքին է, պիտի կարենայ բնիկին աւանդութիւնը գիտութիւն դարձնել, ու մինչեւ իսկ զայն անգլերէնի կամ ֆրանսերէնի բարգմանել, որպէսզի օգտուի բնիկը (եւ ինչո՞ւ չէ՝ նաեւ բանասէրը) այդ բարգմանութիւններէն:

Այսպէս է որ բանասիրութիւնը, ինքնակերտ մարդուն գիտութիւնը, ձեռք ձեռքի կը գործէ գաղութատիրոց հետ: Կամ աւելի ճիշդ՝ ոչ մէկ տարրերութիւն կայ մէկուն եւ միւսին միշեւ: Վիլիամ Շնոնս երկուքն էր միաժամանակ. առաջին բանասէրը եւ առաջին գաղութարարը:

Ի՞նչ ուժով դաս՝ տիրելու, կառավարելու արուեստին վերաբերեալ, բայց նաեւ՝ բնիկի գաղափարը եւ բնիկի իրականութիւնը արտադրելու արուեստի մարզէն ներս, բանասիրութեան կողմէ եւ գաղութատիրական իշխանութեան կողմէ, բան մը զոր Անգլիացիները հնարած են Ժ. դարու վերջաւորութեան դանդաղ հասունացումով մը (կամ ընդհակառակը՝ մէկ անգամէն 1784ին), եւ յետոյ ընդարձակուած է գաղութատիրական ամբողջ աշխարհին, մասնաւորաբար Ավրիկէի մէջ Ժ. դարուն: Քաղաքացիական օրէնսդրութիւնը կը հակադրուէր աւանդական օրէնսդրութեան, որ բնիկին յատուկ էր, եւ միայն իրեն⁴¹: Բնիկին յատուկ օրէնսդրութիւնը կրնար բանիլ որպէս օրէնք ու ներկայացուցչական (ինչպէս կառավարման) համակարգ միմիայն որովհետեւ կար նախօրօք բանասիրութեան կողմէ հաստատուած թարգմանական եւ ճանաչողական յարաբերութիւնը անոր նկատմամբ: Գաղութատիրական կառավարութիւնը կը գործէր բնիկի բանասիրութեան ընդմէջն: Այդ ծեւով է որ կը գործադրուէր ինքնակերտ մարդուն մարդկայնութիւնը՝ հումանիզմը: Գաղութատիրութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հումանիզմը իր բանասիրական հանգամանքով: Այդ գաղութատիրութիւնը (արդիականը, ոչ թէ Սպանացիներունը) չ'աշխատիր ուղղակի մարմիններուն վրայ: Կը գործէ շատ աւելի նուրբ ու անգայտ նիւթեղէնով մը, կը գործէ որպէս կերտող իր կերտածին վրայ, որ է բնիկը: Եւ հոս ալ, բնական է, չկան երկու տեսակի բնիկներ: Այն բնիկը որուն այցելութեան կ'երթային եւրոպացի արեւելապաշտ մեծ ճանքորդները՝ Շատորբիանէն եւ Լորդ Պայրընէն մինչեւ Լամարտին եւ Ֆլորեր, տեսնելու համար թէ ովք էր այդ անասունը որ անկարող էր ինքզինք ներկայացնելու եւ պատկերացնելու, նոյն բնիկն է զոր Ֆրանսացիներն ու Անգլիացիները կը պահէին աւանդական օրէնսդրութեան արգելարանին մէջ բանտարկուած, իրենց ափրիկեան գաղութներէն ներս:

2008

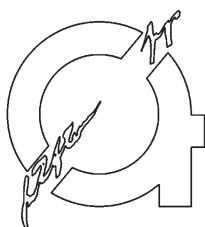
4

24

Թ ա ն օ թ ա գ ր ո ւ թ ի լ Ա ն ե ր

- 1 *Power, Politics, and Culture. Interviews with Edward Said* [Տիրութիւն, քաղաքականութիւն եւ մշակոյք: Յարցազոյոյնըներ Եղուարդ Սայիդի հետ]: Խմբագիր եւ յառաջարանի հեղինակ՝ Gauri Viswanathan, Vintage Books, Նիւ Ենրկ, 2001: Գարդի Վիսուանաքան Կոլումբիա համալսարանի անգլերէնի բաժանունքին մեջ դասառու է, եւ Եղուարդ Սայիդի ամենն փայլուն աշակերտներն մեզը: Յեղինակն է *Masks of Conquest: Literary Study and British Rule in India* [Յափշտակութեան դիմակներ: Գրական ուսմունք եւ բրիտանական տիրակալութիւն Հնդկաստանի մեջ] անուն գիրքին, Columbia Univ. Press, Նիւ Ենրկ, 1989: Յարցազոյոյն հայերն մասնակի թագամանութիւնը տես հնդնագիրի սյն համարին մեջ:
- 2 *Beginnings, Intention and Method* [Ակզբանաւորութիւններ: Դիտաւորութիւն եւ մեթոդ], Basic Books, Նիւ Ենրկ, 1975: 1997ին վերատպուած Granta Books հրատարակչատունէն, Լոնդոն:
- 3 *Erich Auerbach: Mimesis: The Representation of Reality in Western literature* [Միմեսիս. Իրականութեան պատկերացումը արեւութեան գրականութեան մեջ], գերմաներէն թարգմանուած Willard Traskի կողմէ, նոր յառաջարանով մը Եղուարդ Սայիդի գրիշէն, Princeton University Press, 2003. Ալրպախ ուղղագործիւնը հնարջ մըն է իմ կողմէս: Յիները «աւ» գերմաներէնի «աս» պէս կը հնչէին:
- 4 Ըստը Քրիստոֆ Պրածո անունով գրականագէտ մըն է: Տես Christophe Pradeau, Tiphaine Samoyaut, Où est la littérature mondiale? Saint-Denis, 2005, էջ 15 եւ 22: Ալրպախի յօդուածը լոյս տեսած է նախ *Weltliteratur: Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag* հատորին մեջ, խմբագրուած Walter Muschgesի եւ Emil Staigerի կողմէ, Franke հրատարակչատունէն (Բերն, 1952). Նոյն հրատարակիչը զայն վերատպած էր 1967ին, տես E. Auerbach, *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*: Անգլերէն թարգմանութիւնը երեւցաւ *The Centennial Review* մեջ, թիւ 13 (1969), էջ 1-17.
- 5 Herbert Lindenberger հաշիւը կատարած է Ալրպախի 1952ի յօդուածին զացող յուրմներուն Սայիդի լման գործին մեջ, *Beginnings* (էջ 36, 68-69, 72-73, 76, 324), *Orientalism* (էջ 259-260), *The World, the Text, and the Critic* (էջ 7-8, 16), *Culture and Imperialism* (էջ 45, 317-318, 335-336). Տես, «On the Reception of Mimesis» [Միմեսիսի ընկալումին մասին] յօդուածը *Literary History and the Challenge of Philology. The Legacy of Erich Auerbach* [Գրականութեան պատմութիւն եւ բանասիրութեան գրաւականը]. Էրիք Ալրպախի ժառանգութիւնը] հատորին մեջ, Seth Lererի դեկավորութեամբ, Stanford Univ. Press, 1996: Տես յօդուածը էջ 195-213 եւ ծանօթութիւնը էջ 294:
- 6 *Orientalism*, էջ 258: Այս հարցին եւ այս տողերուն պիտի վերադառնամ հոս աւելի անդին, թիւ 2.4 պարբերութեան մեջ: *Orientalism* գիրքէն մէջբերումներս կը յուրին 2003ի հրատարակութեան (Vintage Books, Նիւ Ենրկ):
- 7 *Orientalism*, էջ 259:
- 8 Անդ:
- 9 *Power, Politics, and Culture*, էջ 29: Թարգմանութիւնը տես ներկայ համարին մեջ, բնագիրի էջերու համարակալութեամբ:
- 10 *Power, Politics, and Culture*, էջ 36-37:
- 11 James Clifford, «On Orientalism», նախ յօդուածի ձեւով լոյս տեսած, հիմա տրամադրելի *The Predicament of Culture. Twentieth Century Ethnography, Literature, and Art* [Մշակոյքի վիճակը: հ. դարու ազգագործութիւն, գրականութիւն եւ արուեստ], Harvard Univ. Press, 1988, էջ 255-276: Ajaz Ahmad, «Orientalism and After: Ambivalence and Metropolitan Location in the Work of Edward Said» [Արեւելապատութիւն եւ անկէ անդին: Երկիրհնութիւն եւ մայրաքաղաքային տեղադրում Եղուարդ Սայիդի գործին մեջ], տրամադրելի *In Theory: Classes, Nations, Literatures* [Տեսականութիւն: Դասակարգեր, ազգեր, գրականութիւններ] գիրքին մեջ, Verso, Լոնդոն, 1992, էջ 159-220.
- 12 Տես Joseph Conrad and the Fiction of Autobiography [ճողեք Կոնրադ եւ հնդնակենսագրութեան առասպելը], Columbia University Press, 1966:
- 13 *The Question of Palestine* [Պաղեստինի հարցը], Vintage Books, Նիւ Ենրկ, 1980: *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world* [Իսլամի մասին զեկուցելով: Ինչպէս լրատուական համակարգը եւ մասնագէտները կ'որոշեն թէ ինչպէս պիտի դիտենք արտաշխարհը], Pantheon Books, Նիւ Ենրկ, 1981.
- 14 *Culture and Imperialism* [Մշակոյք եւ կայսերապաշտութիւն], Vintage Books, Նիւ Ենրկ, 1994: *The World, the Text, and the Critic* [Աշխարհը, գրուածը եւ քննադատը], Harvard Univ. Press, 1983: Վերջինս Ամերիկայի համեմատական գրականութեան Ընկերակցութեան Ռընէ Վելլեկ մոցանակը ստացած է: *Humanism and Democratic Criticism* [Յումանիզմ եւ ժողովրդավարական քննադատութիւն], Columbia Univ. Press, 2003: Յու՝ Երրորդ գլուխը կը կոչուի «Վերադարձ բանասիրութեան»:

- 15 Այս մասին տես Պոլ Բովէի գիրքը, որուն նպատակն էր Սայիդի բանասիրական եւ հումանիստական մտածողութեան պատմական ծագումն ու յետնամասերը բացայայտել, ի հարկէ որպէս Սայիդի բացարձակ ջատագով. *Paul Bové, Intellectuals in Power: A Genealogy of Critical Humanism* [Մտաւորականներու տիրութիւնը. Քննական մարդկայնապաշտութեան ծագումաբանութիւն մը], Columbia Univ. Press, New York, 1986: Յու ընթերցողը պիտի գտնէ լուսաբանիչ էջեր Երիք Ալըրպախի եւ Եղուարդ Սայիդի բանասիրական ծրագիրներուն միջեւ բացայայտ շարունակականութեան մասին: Իսկ Սայիդի «աշխարհիկ» դիրքորոշումներուն մասին, տես նոյնքան ջատագովական յօդուածները՝ Aamir Mufti, «Auerbach in Istanbul: Edward Said, Secular Criticism, and the Question of a Minority Culture» [Ալըրպախ Պոլսոյ մէջ: Եղուարդ Սայիդ, աշխարհիկ քննադատութիւն եւ փորամասնական մշակոյթի հարցը], *Critical Inquiry*, հասոր 25, թի 1 (աշուն 1998), էջ 95-125, եւ Bruce Robbins, «Secularism, Elitism, and Other Transgressions: On Edward Said's "Voyage in"» [Աշխարհիկութիւն, ընտրապաշտութիւն եւ այլ զանցումներ: Եղուարդ Սայիդի «Voyage in»ի մասին], *Social Text*, թի 40 (աշուն 1994), էջ 25-37: Այս հոսանքին անդրադառնող, զայն քննարկող ու քննադատող աշխատանք մը ունի Կիլ Ամիճար, իր «Secularism» փորձագրութեամբ: Տես Gil Anidjar, *Semites: Race, Religion, and Literature*, Stanford Univ. Press, Stanford, 2007:
- 16 *Orientalism*, էջ 1: Ընդգծողը ես եմ: Ընդգծուած նախադասութիւնը անգլերէնով հետեւեալն է. «The main thing for the European visitor was a European representation of the Orient and its contemporary fate»: «Հնարանք» բառով կը փորձեմ թարգմանել անգլերէն (ու ֆրանսերէն) invention բառը:
- 17 «...a style of thought based upon an ontological and epistemological distinction between “the Orient” and (most of the time) “the Occident”: Տես *Orientalism*, էջ 2:
- 18 Անդ, էջ 3:
- 19 Անդ, էջ 12:
- 20 Thomas Trautmann, *Aryans and British India*, University of California Press, 1982:
- 21 «Said's critique of Orientalist procedures for enclosing and characterizing “the Orient” may be applied to the presumably more precise and even 'natural' entity of culture...» [«Արևելք»ը պարփակելու եւ յատկանշելու նպատակով մտածուած արեւելապաշտ գործողութիւններու Սայիդեան քննադատութիւնը կրնայ կիրարկուիլ այն ենթադրաբար աւելի ճշգրիտ եւ նոյնիսկ «քննական» առարկային որ է մշակոյթ կոչուածը] (*The Predicament of Culture*, էջ 273), բայց «But however the culture concept is transcended, it should, I think, be replaced by some set of relations that preserves the concept's differential and relativist functions...» [Բայց ինչ ձեւով որ մշակոյթի յղացքն անդին անցնինք, իմ կարծիքովս զայն պետք է փոխարինել յարաբերութիւններու ցանցով մը որ ինքն իր մէջ կը պահէ յղացքին տարբերակերտ եւ յարաբերապաշտ գործառոյթները] (անդ, էջ 274):
- 22 David Kopf, «Hermeneutics versus History,» *Journal of Asian Studies*, 39, 3, 1980, էջ 495-506, վերատպուած *Orientalism. A Reader* (ed. Alexander Lyon Macfie, NYU Press, 2000) հասորին մէջ, ուր ներկա մէջբերումը կը գտնուի էջ 202:
- 23 Անդ, էջ 200:
- 24 Այս մասին ընթերցողը կը յդեմ օրինակ Լեւոն Զեքիեանի անգլերէն հասորին՝ Boghos Levon Zekian, *The Armenian Way to Modernity. Armenian Identity Between Tradition and Innovation, Specificity and Universality*. Università degli Studi Ca' Foscari di Venezia, Supernova, 1997:
- 25 Այս երկրորդ բաժնին մէջ՝ պիտի հետեւիմ (որոշ յապատճեններով եւ յաւելումներով) նոր լոյս տեսած ֆրանսերէն ուսումնասիրութեանս, «Retour de l'humanisme. Humanisme, colonialisme et philologie chez Edward Said» [Հումանիզմի վերադարձը: Յումանիզմ, գաղութասիրութիւն եւ բանասիրութիւն Եղուարդ Սայիդի մօս], Retours du colonial? [Գաղութասիրականի դա՞թը] հասորին մէջ, Կարթին Քոքիոյի խմբագրութեամբ, Nantes, 2008:
- 26 Edward Said, *Orientalism*, էջ xxii-xxiii.
- 27 *Orientalism*, էջ xxix:
- 28 *Orientalism*, էջ 15:
- 29 Անդ: «Ուզուած մարդկային գործ»ին կը հակադրուի «unconditioned ratiocination»ը [Դատարկ բացադարձը]: Սայիդ հու շեշտը կը դնէ արեւելապաշտութեան պատմական խարսխումնին վրայ: Ն'ուզէ զսել, որ արեւելապաշտութիւնը ո՛չ արկած մըն էր պատմութեան մէջ, ո՛չ ալ մտաւորականներու քնահաճոյը: Նախադասութիւնը կը շարունակուի այսպէս. «...իր բոլոր մանրամասնութիւններով, իր ամբողջ արժեքով, առանց անտեսելու նաեւ սերտ կապակցութիւնը մշակութային աշխատանքին, քաղաքական հոսանքներուն, պետութեան եւ վերջապէս՝ տիրութեան տեսակարար իրողութիւններուն միջեւ»:
- 30 Սայիդի տեսապէս մշակուած հետաքրքրութիւնը ճանբաժիշտա Վիկոյին նկատմամբ գաղտնիք

2008

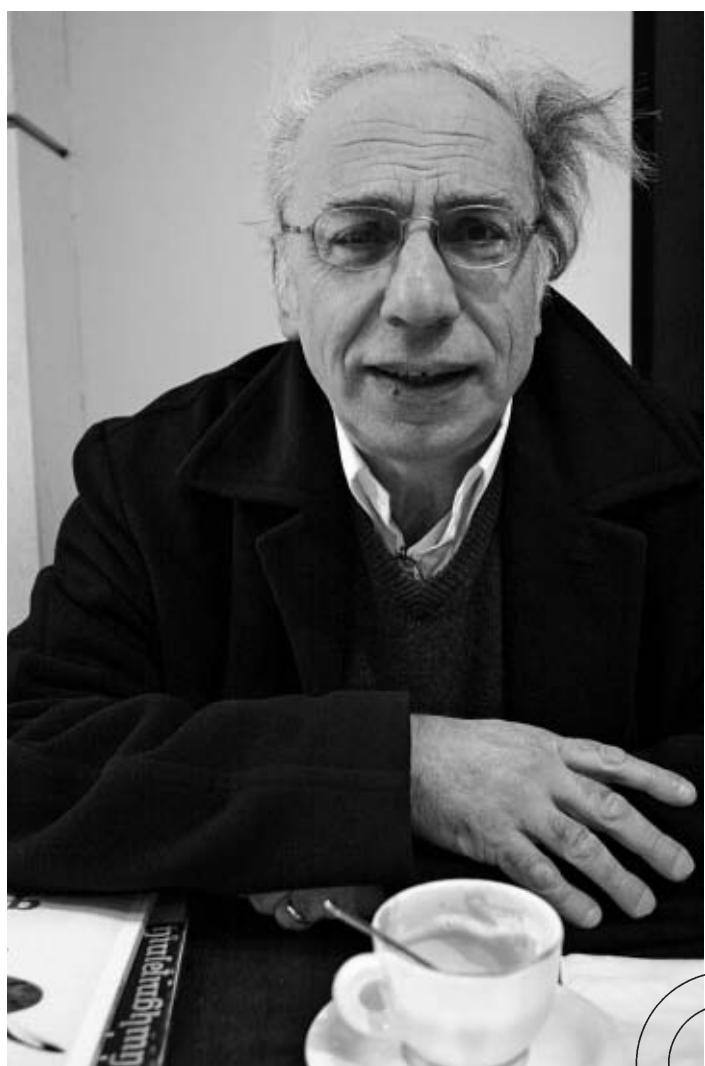

մը չէ: Իր առաջին կարեւոր յօդուածներէն մէկը Վիկոյին նուիրուած էր՝ «Vico: Humanist and Autodidact» [Վիկո, հումանիստ եւ ինքնուս], *The Centennial Review*, 11, 3 (1967): *Beginnings* գիրքը, Ալբրապահին ընդմէջն, ամբողջութեամբ զետեղուած Վիկոյի բացայաստ հովանաւորութեան տակ: Ան է որ հեղինակին կ'ընձեռէր մեթոդաբանական յումը, երբ ցոյց տալ պէտք էր մարդկային գործին աշխարհիկ «սկզբնաւորութիւն»ը, գիտնալով որ բանասիրութեան համադրական ծրագիրը այդ մարդկային գործին հաւասարիլն է: Սայդի վերջին անգամ մը վերադարձած է Վիկոյին, գրելով Ալբրապահի *Mimesis*ին յառաջարանը, վերատպուած *Humanism and Democratic Criticism* գիրքին մէջ: Եթէ ընթերցողը կ'ուզէ բան մը սորվի Վիկոյի գործածութեան մասին *Beginnings*ի մէջ, զինք կը յդեմ Շեյլը Վայսի յօդուածին՝ Hayden White, «Criticism as Cultural Politics» [Քննադասութիւնը որպէս մշակութային քաղաքականութիւն], *Diacritics*, 6, 3 (աշուն 1976), էջ 1-3: Տես նաև Սայդի պաշտպանութիւնը (մասնաւորապէս Շեյլը Վայսին դէմ) Տիմ Բրեննան, «Places of Mind, Occupied Lands: Edward Said and Philology» [Մտքի վայրեր, գրաւեալ հողեր. Երուարդ Սայդի եւ բանասիրութիւնը], *Edward Said, A Critical Reader*, Michael Sprinkerի խմբագրութեամբ, Blackwell, Oxford, UK, եւ Cambridge, USA, 1992: Շեյլը Վայսին չէր տեսներ անշուշտ բանասիրութեան կերպնական հանգամանքը որպէս «մտաւորական արկածախնդրութեան բնատիպը» (արտայայտութիւնը Բրեննանին կը պատկանի): Բայց ապշած էր Երուարդ Սայդի մօտ տեսնելով հումանիստական ծրագիրին համակարգային զարգացումը:

- 31 Եջադրումի նշումները կը համապատասխանեն *The Centennial Review*ի հրատարակութեան (թիւ 13, 1969): Այսօրուան նպատակներուս համար այս մէջբերումները բաւարար են: Բայց կ'ուզեմ տարբեր առիթով վերլուծութիւն ենթարկել զանոնք, աւելի լայն համածիրի մը մէջ:
- 32 *Humanism and Democratic Criticism*, էջ 9:
- 33 *Humanism and Democratic Criticism*, էջ 11: Գրուածքներուն եւ լեզուին հանդէպ հոգատարութիւն ցոյց տուող հումանիզմը անշուշտ բանասիրական հումանիզմն է: Պարզ աւելորդաբանութիւն մըն է ըստածը:
- 34 Philippe Lacoue-Labarthe, *La Fiction du politique* [Քաղաքական հնարապատումը], Փարիզ, 1987, էջ 138: Շեղինակը հոս ծեռ կ'առն վերստին ժան-Լիւր Նանսիին հետ *Le mythe nazi* [Նացիստական առասպելը] (*La Tour d'Aigues*, 1991) գիրքով առաջարկած իր վերլուծումները: Նոյն վերլուծումներուն վերադարձած է անգամ մը եւս իր վերջին գիրքերն մէկուն մէջ՝ Heidegger. *La Politique du poème* [Շայդեգը: Քերուածի քաղաքականութիւնը], Փարիզ, 2002, վերջաբանով մը որ կը կոչուի «L'Esprit du national-socialisme et son destin» [Նացինալ-սոցիալիզմի ողին եւ անոր ճակատագիրը], որուն պիտի ակնարկեմ կրկին քիչ մը ետքը: Դժբախտաբար՝ Ֆիլիփ Լակու-Լաբարտը անժամանակ մահով մը վախճանեցաւ 2007ի Յունուարին: Ընթերցողը կը յդեմ իմ մէկ գրութեանս, իրանցուած որպէս յարգանքի տուլք, Փարիզի *Lignes* հանդսին կողմէ իրեն նուիրուած համարին մէջ (Ապրիլ 2007): Նիւ Ենրիկ NYU համալսարանին մէջ յուշ-երեւոյի մը ընթացքին իր մասին խոսածիս մէկ հատուածն է միայն այդտեղ ֆրանսերէն թարգմանութեամբ հրատարակուածը:
- 35 Heidegger. *La politique du poème*, էջ 163, ուր կ'ըստի թէ այդ բանաձեւը «քիչ մը ճիւաղային» էր [un peu monstrueuse]:
- 36 *La Fiction du politique*, էջ 112: Անգլերէն տարբերակին մէջ՝ փակագիծը բացակայ է: Արկածով անհետացա՞ծ թէ հեղինակին (կամ թարգմանիչին) կողմէ գրաբնուած՞ծ: Գաղափար չունիմ:
- 37 Մէջբերումը փոխ կ'առնեմ Լակու-Լաբարտը, տես *La Fiction du politique*, էջ 93: Լակու-Լաբարտ իր կարգին զայն փոխ առած էր Շիլդբարդ Բրեննանը, տես Hildegarde Brenner, *La politique artistique du national-socialisme* [Նացինալ-սոցիալիզմի գեղարուեստական քաղաքականութիւնը], գերմաներէն թարգմանուած, Փարիզ, 1980, էջ 273:
- 38 Ինչ որ ներկայացուցի հոս տասը տողով բացատրուած է ընթերկար *Le Deuil de la philologie* ֆրանսերէն հատորին (Ժընեւ, 2007, MétisPresse) 400 էջերով:
- 39 Alfred Rosenberg, *Der Mythos des Zwanzigsten Jahrhunderts*, լոյս տեսած 1930ին: Կայ անգլերն թարգմանութիւն մը, 1982ին լոյս տեսած:
- 40 Տասնեակներով յօդուածներ ու գիրքեր գրուած են Վիկիամ Շնուսի եւ բրիտանացի հնդկագէտներու մասին: Յիշենք Երկու սրանչելի փորձագրութիւններ, որոնք կը պատկանին Բերնըրդ Կոհնի գրիչին. Bernard Cohn (1928-2003), «Notes on the History of the Study of Indian Society and Culture», Վերատպուած *An Anthropologist among the Historians* գիրքին մէջ, Նիւ Դելիի, 1986, եւ «The Command of Language and the Language of Command», այս մէկը լոյս տեսած *Colonialism and its Forms of Knowledge* հատորին մէջ, Princeton Univ. Press, 1996, գրուած Միշել Ֆուկոյի անմիջական ազդեցութեամբ: Ընթերցողը տեղեկութիւններ պիտի գտնէ նաև վերը յշշուած Թոնաս Դրաուտմանի *Aryans and British India* աշխատասիրութեան մէջ:
- 41 Նոս ընթերցողը կը յդեմ Մահմուդ Մամդանիի ստեղծած ստորոգութիւններուն եւ իր լուսաբանիչ վերլուծումներուն: Տես Mahmood Mamdani, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the*

Legacy of Late Colonialism [Քաղաքացի եւ հպատակ: ժամանակակից Ավրիլկէն եւ ուշ շրջանի զաղութասդրութեան ժառանգութիւնը], Princeton Univ. Press, 1996: Այդ ստորոգութիւններն ու վերլուծումները յետոյ կիրարկուեցան նոյն հեղինակին կողմէ հասկնալու համար ցեղասպանական տենչին ընկերաբանութիւնը իր յաջորդ գիրքին մէջ՝ *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda* [Երբ զոհերը կը դառնան դահիճներ: Գաղութատիրութիւն, բնիկութիւն եւ ցեղասպանութիւնը Ռուանդայի մէջ], Princeton Univ. Press, 2001:

2008
4

Ակզենտաւութիւններ

Դարցագորոյց Եղուարդ Սայհի հետ
[Լոյս տեսած 1976ին *Diacritics* հանդէսին մէջ]

[19] Այնպէս կը քուի, որ ձեզի համար աշխարհ (*world*) եւ աշխարհայնութիւն (*worldliness*) յղացքները յօդաւորումի կարողութիւն մը կը նետեն, կամ ըսենք՝ լժակ մը, որուն միցոցաւ ակադեմական քննադատը ի վիճակի կ'ըլլայ գրուածքներու վերաբերեալ իր աշխատանքը տեղադրելու հասարակական եւ քաղաքական խնդիրներու ժիրէն ներս: Արդեօք կրնայի՞ք աւելին ըսել աշխարհայնութիւն յղացքին օգտակարութեան եւ / կամ վիճարկողական ուժին մասին, այնպէս՝ ինչպէս որ դուք կը գործածեք զայն: Ի՞նչ է նշանակութիւնը այն երկդիմութեան որ ունի անգերեն բառը - *wordliness* որպէս այս-աշխարհին-մէջ-ըլլալ, առօրեայ առարկայականութիւն, շօշափելիութիւն, ընկերայնութիւն, ընդդէմ *worldlinessի* որպէս քաղաքավար ու քաղաքակիրթ մշակոյթի նշանը, աշխարհիկութիւն, նորամսութիւն:

[24] Թօյլաստրեցէք որ խօսք քիչ մը մասնաւորեն, ի հարկէ սահմանափակուելով այն մարզին՝ զոր ամենալաւը կը ճանչնամ: Ինչպէս ըսի վերը, միշտ մտահոգութիւն մը եղած է ինծի համար այդ հեռաւորութիւնը որ մերն է՝ այս երկրին արհեստավարժ մտաւորականներունը, [25] արտաշխարհի նկատմամբ: Պարզացում է ըսելը որ համալսարանական գրաքննադատներու մեծ մասը ծոյլ գեղագէտներ են, որոնք կը նախընտրեն Տենմիսընի հայեցողութեամբ բաւարարուիլ² քան թէ Ֆրանց Ֆանոնի կամ Բարինգտոն Սուրիի յարուցած հարցերուն մէջ թաքիտուիլ³: Եթէ ունիք բախտը (կամ դժբախտութիւնը, ըստ ձեր դիտանկիւնին) ուրիշ աշխարհամասի մը ծանօթ ըլլալու (իմ պարագային՝ Մերձաւոր Արեւելքն է, արաբական եւ մահմետական հասարակութիւնը), հարց կու տաք դուք ձեզի թէ արդեօք ի՞նչ բան անկէ սպրդած է արեւմտեան հասարակութենէն ներս, բացի ծաղրանկարային ուրուագիծ մը, այդ կարեւոր բայց չնաշխարհիկ ու հեռաւոր իրականութեան մասին: Չի բաւեր ըսել, թէ «օստար» աշխարհամաս մը որ արեւմտեան իրականութեան մաս չի կազմե՞ր չի կրնար լաւ ճանչցուիլ: Շատ աւելի հետաքրքրական ու շատ աւելի շահեկան է գիտնալ թէ ինչպէս եւ ինչո՞ւ այդքան վատ ճանչցուած է: Ի՞նչ գիտէր օրինակ միջնադարու Արեւմուտքը մահմետականութեան մասին: Այդ նիւթին շուրջ գիրը մը ունի Ո.Վ. Սութքը⁴, որուն մէջ կայ սքանչելի դիտողութիւն մը. մահմետականութեան մասին անտեղեակ էին, կ'ըսէ, բայց բարդ անտեղեակութեամբ մը, զոր կարելի է գործնապէս ուսումնասիրել որպէս մահմետականութեան մասին դրական գիտութեան մը ձեւերէն մէկը:

Կը տեսնէք անմիջապէս, թէ ուր կը տանի այս ըսածս. ուղղակի Նիցչէի կողմէ յաճախակի կատարուած նկատողութեան, որուն համաձայն գիտութիւն եւ գիտութեան կամեցողութիւն անբաժանելի են, եւ երկութը միասին՝ մեկմաքանութիւններ են, շահագործուած, համակարգային, հումկու մեկնաբանութիւններ: Ինչ կը վերաբերի Արեւելքին, ասոնք վերացական կերպով չէ՝ որ տեղի ունեցած են: Ակսայ այսպէս «Արեւելք»ը ուսումնասիրել կամ աւելի ճիշդ ինչ որ կը կոչեմ Արեւելքի արեւելականացումները: Բան մը որ զիս մղեց ոչ միայն դեպի արեւելագէտներու բանասիրութիւնը, այլև դեպի պատմութիւն, աշխարհագորութիւն, կրօնք, որոնք բոլորը միասին՝ արեւմտեան գիտութեան ճիշդաւորումները կը հանդիսանան, որպէս գլխաւոր առարկայ ունենալով Արեւելքը: Այդ ընելով՝ նկատի ունեի ի միջի այլոց՝ արդիական արեւելագիտութեան սկզբնաւորութիւնը ժթ. դարու առաջին տասնամեակներուն, արեւելագիտական հաստատութիւններու (ընկերակցութիւններու, հետազոտութեան եւ բարգնանութեան յատկացուած դրամագլուխներու, ակադեմական բաժանմունքներու) աճը, Արեւելքի մէջ հետզհետէ աւելի ուժեղ գաղութատիրական ներկայութիւնը, տնտեսական, դիւնագիտական եւ վերջապէս զինուրական առումներով, ու բազմաթիւ առաջնակարգ արուեստագէտներու գործերը, ներառեալ՝ Ֆլորեր, Ներվալ, Լէյն, Բըրտոն, Դիսրայէլի, Յիգոյ, Գօրէ⁵, եւ այլն, եւ այս բոլորին միջեւ եղած կապակցութիւնը: Աւել օրինակ Ունանի գրիչն ելած աշխատավիրութիւն մը⁶, եւ զայն տեղաւորեցէք շահադիտական ցանցի մը ծիրաններէն ներս (շահերը, ի դէպ, միշտ ստեղծուած են. կ'արժէ հարց տալ թէ ի՞նչ ձեւով կը ստեղծուին եւ ի՞նչ պատճառներով), որ զինք

կապակցութեան մէջ կը դնէր Գորինոյին հետ⁷, Ֆրանսայի դիւանագիտական գործակալութիւններուն հետ, համեմատական մարմնազնութեան հետ⁸, եւ մասամբ նորին, որոնք բոլորը Արեւմուտքի արեւելագէտին ուղեղին վրայ իրենց հետքը ձգած են եւ վերջին հաշուով անկէ ջնջած են ամէն ինչ, բացի ուրուագիծ մը, որուն տրուած է «Արեւելք» անունը: Ուսումնասիրութեան գիշաւոր մասը կը գրադի այն ծնւերով, որոնց միջոցաւ արեւելագիտական գրուածքները կը փորձեն Արեւելքը վերակառուցել գրութենական մակարդակի վրայ, [26] այնպէս ինչպէս թէ «հրական» կամ բուն Արեւելքը իրաւունք չունենար արեւմտեան գիտակցութեան մէջ ընդունուելու: Այս ամբողջը կարելի է դիտել Նապոլեոնի *Description de l'Egypte* մէջ⁹, աւելի ուշ՝ Սիլվսերի դը Սասիի ծաղկաքաղներուն¹⁰, ետքն ալ՝ Լեյնի եւ Ֆլուպերի համապատկերներուն մէջ:

Արեւելագիտութեան նկատմամբ իմ հետաքրքրութեանս կիզակէտը եղած է այդ գործակցութիւնը մէկ կողմէ տրամասական եւ արխիւային գրութենականութեան մը եւ միւս կողմէ՝ աշխարհային իշխանութեան մը միջեւ, մէկը ըլլալով միւսին նշանաբանը եւ ցոլացումը: Որպէս համակարգային տրամասութիւն, արեւելաբանութիւնը գրաւոր գիտութիւն է, բայց նաեւ աշխարհի մէջ տեղի կ'ունենայ, աշխարհի մասին կը խօսի, այնպէս որ իրականութեան մէջ՝ գիտութենէ աւելի բան մըն է: Ուժի բանեցում է, քանի որ երբ հարցը կը վերաբերի Արեւելքին՝ արեւելաբանութիւնը գրոնական եւ գրոծոն գիտութիւնն է, որուն միջոցաւ Արեւելքին գրութենապէս յանձնուած է Արեւմուտքին, գրաւուած է Արեւմուտքին կողմէ, իր հարստութիւններէն կրուած նոյն Արեւմուտքէն, մարդկային առումով քանուած կրկին Արեւմուտքին կողմէ: Այդպիսի Բէյկընեան իրագործումներէ մեկնելով, դժուար չէ տեսնել օրինակ՝ որ գիտութեան գիշաւոր մասը գրուածքներու մէջ կը մտնէ պատմական օրինաչափութիւններու, նաեւ՝ ընկերային եւ տնտեսական ուժերու, աշխարհային իրադարձութիւններու համաձայն, որոնց ուսումնասիրութիւնը անհրաժեշտ է ու հրատապ: Եւ ըսած կ'արժէ մասնաւորաբար այսօր գրաքննադատի մը հանար, որ իր հաստատութենական լուսանցքայնութեան հետեւանքով՝ կարծէք կը բաւականանայ դուրսէն դիտորդ մը մնալով աշխարհէն ներս կատարուածին վրայ: Մեր մեկնաբանական աշխարհային ինաստութիւնը ձեւով մը ամէն ինչի կիրարկած ենք, բացի մեզմէ: Փայլուն կերպով գիտենք գրուածքի մը աճպարարութիւնները պակառուցել, քննադատական մերոդի մը կոյր կտտերը երեւան բերել, բայց կարծէք մինչեւ այսօր չենք գիտցած ինչպէս նոյն թերնիքները կիրարկել աշխարհի մէջ գոյացող գրուածքներուն, ասոնց նիւթականութեան, ասոնց կարողութեան՝ թշուառութիւն կամ ազատագրում պատճառելու, Սիշել ֆուկոյի բառը գործածելով՝ ասոնց կոթողայնութեան¹¹: Արդինքը այն է, որ գրուածքը մեզ կը դիւրէ, կը համոզուինք որ ան գրուածք է միայն, առանց անդրադառնալու որ այդ ըսելը այդքան նեղմիտ կերպով ոչ միայն միամիտ ըլլալ է, այլեւ՝ կոյր:

Կերադառնալով աշխարհի իրականութեան, փափաքելի պիտի ըլլար որ գրուածքներու քննադատը քննարկել այն տրամասական համակարգը, որուն համաձայն «աշխարհ»ը բաժանուած է, տնօրինուած, աւարումի ենթարկուած, պիտակներու արժանացած, որոնց համաձայն «մենք» մարդկային ենք եւ «հրենք»՝ չեն, ու մասամբ նորին: Պիտի անդրադառնար որ նոյնիսկ բանասիրութեան նման անվտանգ կրթանք մը որքան կարեւոր դեր խաղացած է այդ շարժընթացին մէջ: Ինչ որ աւելի եական է՝ պէտք է ջանալ քողազերծել գրուածքներու գաղտնապահութիւնը, մենաշնորհումը, երբ անոնց պարագայական բանձրութիւնը եւ մեխանկցութիւնը ծածկուած են արուեստի կամ «պարզ» գրութենականութեան այլաշխարհային փայլատակումով:

Երբ «քանասիրութեան» յուացքին պատմութիւնը կը վերակազմէք, [27] արդեօք հակասութիւն մը կը տեսմէք մէկ կողմէ բոլոր ազգերը որպէս մարդկային հաւասար նկատող գաղափարին (Յերդըր) եւ միւս կողմէ ազգերու նուիրապետական անհաւասարութեան գաղափարին միջեւ, վերջինս ենթադրուած ըլլալով «վեզուներու տոհմածառ»ի մը հայեացքին մէջ¹²:

Առաջին ակնարկով՝ այն, հակասութիւն մը կայ: Նոր լոյս տեսաւ, Այզայիա Պերլինի հեղինակութեամբ, Վիկոյի եւ Յերդըրի նուիրուած ուսումնասիրութիւն մը¹³, որուն համաձայն Յերդըր մշակութային գետնի վրայ բազմազանութեան հաւատացող մըն էր, հակադրուած մշակութային ազգայնականութեան եւ մշակոյթներու միջեւ նուիրապետական բա-

2008

30

Ժանումներուն: Բայց այդ՝ ճշմարտութեան մեկ երեսն է միայն: Առաջին շրջանի Յերդը իր ժամանակաշրջանի տիպական ներկայացուցիչն էր, երբ «Արեւելք»ը կը նոյնացնէր Դին Կտակարանի պատմութեան: 1769ի և 1774ի միջեւ՝ ընդարձակեց Արեւելքի մասին ունեցած իր պատկերացումը, մէջը ներառնելով Պարսկաստանը, Եգիպտոսը եւ Փինչիկիան, եւ սկսաւ այդ աշխարհին վերագրել նախնականութեան ստորոգելին: Յետոյ, այս անգամ 1785ի շուրջ, երբ Անգլիական Դիւլիս ակադեմիան գործութիւնը ու միեւնոյն ժամանակ՝ սանսկրիտ լեզուն կատարուած թարգմանութիւնները սկսած էին տարածուիլ, Յերդը դարձաւ յունական արուեստի մեջ սիրահարն ու պաշտպանը: Իծեսի մէջ, բացայստորէն կը յայտարարէ որ Եւրոպացի մը համար՝ հելլենական գեղագիտութիւնը նախամեծար պէտք է համարել ասիականին բաղդատմամբ: Եւ իր ուշ շրջանի գործերուն մէջ՝ բազմաթիւ յարձակումներ կան արեւելեան ժողովուրդներու աստուածիշխանական եւ բրնատիրական կիրառումներուն մասին: Ինչ որ ըստ իս՝ պէտք է նշնարել Յերդը մօտ այդ ձգտումն է՝ Արեւելքին տեւաբար ստորադասելու Արեւնուտքցիին բաղդատմամբ, եւ այդ եղած է գրեթե միշտ տիեզերականացնող գիտութիւններու, օրինակ՝ ժմ. դարու սկիզբի բանասիրութեան եւ համենատական քերականութեան կեցուածքը: Երկու Շլէգը ըրած են այդ, Յումբուլը ըրած է, Բոպը ըրած է:

Եւ սակայն այդպիսի բաղդատութիւններ երբեք չեն կրնար անմեղ զլլալ, արժեւորում է անկախ կատարուիլ: Դէպի լեզուական տոհմածառերու եւ համախմբումներու նույիրապետութիւնները առաջնորդող ձգտում մը կայ այդտեղ, որուն արմատը իմ կարծիքով պէտք է տեսնել երեք բան արժեւորելու ցանկութեան մէջ. ա) ներկան (կամ ներկայի որոշ հանգամանք մը), բ) Եւրոպան եւ գ) Նոյնինքն՝ գիտութիւնը: Արեւ օրինակ Շլէգը: Յնդիկներու մասին իր 1808ի գիրքին մէջ ցոյց կու տայ սանսկրիտի ու յունարէնի արմատներուն նմանութիւնները, յետոյ՝ այդ երկութիւն եւ արդի Եւրոպական լեզուներուն միջեւ նմանութիւնները¹⁶: Արեւելքի մասին իր պատկերացումը այն է, որ ան դասական ու անհունապէս հեռաւոր տարածք մըն է, որուն ազդեցութիւնը սակայն զգալի է մինչեւ այսօր միմիայն արդի Եւրոպական լեզուներուն, հետեւաբար՝ քաղաքակրթութիւններուն մէջ: Արեւելքը այդտեղ վայր մը չէ ուր կ'ապրին այսօրուան արեւելքցիները, ուր անոնք կ'աշխատին ու կ'արտադրեն: Պատեան մըն է, իրական արդի աշխարհէն հեռու, բայց անոր «հնքնատպութեան» փայլը փոխադրուած է Եւրոպայի վրայ: Եւրոպան է, որ մէջտեղ բերած է այն մտածողները որոնց մերողները (այս պարագային՝ համենատական բանասիրութեան մեթոդները) կարելի դարձուցած են այդ ինքնատպութեան յայտնութիւնը եւ գործածութիւնը: Այնպէս որ «հնդեւրոպական» արտայայտութիւնը երկու անհաւասար մասեր բաղկացած է: Առաջին կեսը ընկերնած է անցեալին մէջ, երկրորդը՝ կենսալից է, նախաձեռնարկ [28] ու գործօն: Բոպի¹⁷ աշակերտներուն մասին կ'ըսուի, որ կը վիճէին որոշելու համար թէ «հնդեւրոպական»ը արդեօք պէտք է փոխուէր «հնդկագերմանական»ի¹⁸: Այդտեղ կարելի է տեսնել լարջուն ազգայնականութիւնը, որ իր գլուխը կը ցցէ, բայց անխուսափելի էր, կը խորհիմ, այն վայրկեանէն սկսեալ երբ բանասիրութիւնը որակական տարբերակումներ կը կատարէր լեզուական զանազան խնդբառութիւններուն միջեւ, եւ երբ արդիականութիւնը գուգորդուած էր Եւրոպական ներկային հետ:

Շլէգըի եւ իրեն հետ նոյն այդ աւանդութեան պատկանող բոլոր բանասէրներու աչքին՝ հնդեւրոպականը կը զատորոշուէր սեմականէն: Վերջինս յօդաւոր էր (լեզուն կը բանէր արմատներու համակարգով մը, որուն կ'աւելնային վերջածանցներ եւ նախածանցներ), հետեւաբար իրեն կը պակսէր բեղմնաւոր կարողութիւնը, չէր կրնար կատարել գեղարուեստական պաշտօններ: Մինչդեռ առաջինը կենսունակ էր, գեղագէտ, բեղուն, օրգանական կարողութեամբ օժտուած: Այդ լեզուաբանական զատորոշումին մէջ (եթե այդպէտք է կոչել զայն), ունիք ցեղային տեսաբանութիւններու սաղմը, քանի որ դժուար պիտի չըլլար ատկէ ետք ցեղային տիպեր կառուցելը, լեզուաբանական զատորոշումներէն մէկնելով: Ամբողջ ժմ. դարու ընթացքին, բոլոր բանասէրները կրկին ու կրկին՝ նոյն հակադրութիւններու ցանցով աշխատած են: Իր *Le Mythe aryen* գիրքին մէջ, Լեւոն Պոլիակով¹⁹ ուսումնասիրած է սերտ կապակցութիւնը որ կայ մէկ կողմէ՝ ցեղապաշտութեան եւ միւս կողմէ՝ «արիական տիպ»ի նման գաղափարներուն միջեւ, տիպ մը որուն յատկանիշները՝ Եւրոպական ենթադրեալ «լեզուախումբ»ի մը յատկանիշներն էին: Բայց Պոլիակով անշուշտ գրեթե նկատի չ'առներ այն պարագան որ գոնէ Եւրոպացիներու աչքին՝ «Սեմականներ»ը միայն Յրեանները չէին, այլեւ՝ Մահմետականները, եւ որ լման մտաւորական

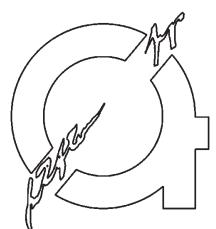
նախագիծը որուն նպատակն էր փաստել արեւելեան (այսինքն՝ սեմական) անկումայնութիւնը իրականին մէջ կը գործածուէր օրինաւոր դարձնելու համար ամբողջ Արեւելքի գաղութիրական ներգրաւումը: Բայց այսօրուան մտաւորական թիւրմբռնումներու հետեւանքով՝ աչքերնիս կը գոցենք այն իրողութիւններուն դիմաց որոնք չեն համապատասխաներ մեր անմիջական նպատակներուն: Պատմութեան քմծիծաղներէն մէկն է տեսնելը որ Պոլիակովի գիրքին նման գործ նը, որ ուժեղ յարձակում մըն է ցեղապաշտ տեսաբանութիւններուն դէմ, դուրս կը ձգէ պատմութեան այն մասը որ ցոյց պիտի տար թէ որքա՞ն աներեւակայելի կերպով լայն էր այդ ցանցը որ կը գործածուէր մէկտեղելու համար արեւելքիները եւ սեմականները:

Բայց շեղեցայ ձեր հարցումէն: Վերադառնալով ձեր ըսածին, յարակարծաբար կը տեսնենք թէ «տարբեր ազգեր»ու գաղափարին վրայ հիմնուած հաւասարութեան պատկերացումները մէկ կողմէ, եւ միւս կողմէ բոլոր որակական լայտուն դատումները որ կատարուած են ազգերու եւ ցեղերու անհաւասարութեան մասին, իրականութեան մէջ ձեռք ձեռքի կը յառաջանան: Լայն առումով, իրենց այդ ձեռք ձեռքի յառաջանալը ուժի եւ իշխանութեան հարց մըն է, որուն հետորական խորհրդանիշը «մարդկայնութիւն» բառն է: Ամէն անգամ՝ երբ «մարդկայնութիւն» կամ «մարդկութիւն» բառը կը գործածուէր, կարծէր անմիջականօրէն կը ցոլացնէր այն ծշմարտութիւնը որ զայն գործածողը կը ներկայացնէր, կարող էր ներկայացնելու, մարդկութեան ծշմարտութիւնը, ընդէմ մարդկութեան մեծագոյն մասին, որ անկարող էր նոյնը ընելու: Գրաբնադատներու պարտականութիւնն է ուսումնասիրել ԺԹ. դարու Երոպական գրականութեան մէջ սփռուած ընդհանրացումներու, մասնաւորաբար՝ մարդակեդրոն ընդհանրացումներու տարածման մասին: [29] Վստահ են, որ այդ ձեւով պիտի անդրադառնայինք թէ վիպապաշտներէն սկսեալ՝ գրական արտադրութիւնը եւ վերը բացատրած իմաստովս քաղաքական զատորոշումները գիրար կը քաջալերեն ու կ'ուժեղացնեն:

Արեւմտեան մտածողութեան մէջ Չնաշխարհիկի կերպարը սովորաբար ինքն իր մէջ փոխադրած է «Կալիբրան»ի հարցադրութիւնը, կուգեն ըսել՝ Չնաշխարհիկը, որպէս չհաղորդուող կամ միայն լուսանցքային կերպով հաղորդուող էակ, որ վերէն պարտադրուած, տիրապետող լեզուին մէջ կը բանի¹⁹: Այս անխօսութիւնը կրնայ յանգիլ ըմբռստացումի կամ ենթարկուածութեան, բայց երբեք՝ տիրող մշակոյթին մէջ ճնշուած տարրի ներծուլումին: Ինչպէս կը տեսնէք լեզուական այս հարցը, նկատի ունենալով ձեզ նման գրողները, որոնք ստիպուած են ընդունելու գաղութիրութեան լեզուն որպէս իրենց (ձեր) արտայայտչամիջոցը:

Ճիխ եւ բարդ հարցադրութիւն մըն է: Առաջին բանը որ միտքս կու գայ այդ խօսքն է որ ունեցած է Զուիցերիոյ բրիտանական դեսպանը՝ Լորտ Դերուենդ, ճոյսի յուղարկաւորութեան արթրով, Զիւրիիկի մէջ: Տէր ու տիրականի շեշտով մը (թերեւս անգիտակցաբար) ըսած է որ Իռլանդացին մը համար՝ ճոյս փառայել կերպով ցնցած ու իր թմբիրէն արթնցուցած է մեր հին աղուոր անգլերէնը: A glorious shaking-up, կարծեմ այդ էր իր գործածած արտայայտութիւնը: Ի՞նչ քմծիծաղային ելոյք, երբ կը խորիս որ սկիզբէն մինչեւ վերջ՝ ճոյսի մտահոգութիւններէն մէկը եղած է այն՝ որ Բէն ճննաընի լեզուն իր (Ստեֆընի) լեզուն չէր (ինչպէս կը բացատրէ անմոռանալի կերպով *The Portrait*ին մէջ), որ «Christ», «αλε», «master», ու նման բառեր բնականօրէն չին գար իրեն կամ առաջին հերթին եկողները չին: Կը յիշեն նաեւ եմ Սեզերի նկատողութիւնը²⁰, երբ կը պատմէր թէ զինք գոված ատեն՝ Պողըրոն նաեւ իր հիացումը կ'արտայայտէր այն իրողութեան ի տես՝ որ Սեզեր ֆրանսերէն լեզուն կը գործածէր ճիշդ ֆրանսացիի պէս: Սրախօսութիւնը անշուշտ մեծ մասամբ Սեզերի մտքին մէջ էր, բայց իրական էր: Ֆանոնը շատ բան ուներ ըսելիք լեզուին մասին որպէս ճնշումի միջոց, գլխաւորաբար իր սկզբնական շրջանի գործերուն մէջ, թէեւ նորէն կը յայտնուի ան *Les Damnés de la terre* մէջ: Կրնայի նաեւ յիշել ֆրանսերէն նոր լոյս տեսած քանի մը գիրքեր (օրինակ՝ Բալիբար եւ Լապորտ, *Le Français national*, Ժան-Լուի Կալվէ, *Linguistique et colonialisme: petit traité de glottophagie*, կամ տարբեր տեսակի յօդուածներ ճիլիան Սանկոֆի հեղինակութեամբ²¹), որոնք կը զբաղին լեզուի գործածութեան հետ կապուած ընկերամշակութային ճնշումներով, մասնաւորաբար երբ կեդրոնէ մը կը սերին ու կը կիրարկուին գաղութատիրական իշխանութեան ենթակայ խումբերու: Մարսել Կոհենի եւ Յանրի Լըֆեվրի սկզբնական շրջանի գործերն ալ կարեւոր են այդ առումով²²:

2008

Լեզուի քաղաքական հարցը երկու հանգրուաններէ անցած է, կը խորիիմ: Նախ կայ այն շրջանը երբ (ինչպէս Ալճերիոյ պարագային) բնիկ գրողը ստիպուած էր ֆրանսախօս (կամ անգլիախօս) ըլլալու, առանց որեւէ այլընտրանք ունենալու: Անշուշտ կար բնիկ արաբական աւանորութիւն մը, բայց այդ մէկը ենթադրաբար աշխարհին համար չէր նախատեսուած: Վերապահուած էր խորհրդաւոր ու վերացական հարցերուն, ինչպէս էին [30] օրենսդրութիւնը, *հաղիթը*, եւ այլն: Վերը յիշեցի թէ որքան հետեւողականութեամբ գաղութատէրը գաղութատիրուածին կը ստիպէր որ ի՞ր լեզուն խօսի, կամ որպէս ցուցադրութիւն, կամ որպէս տուրք մը որ կը վճարուի ուժեղին քաղաքական տիրապետութեան գլուխը եղող հասարակութեան: Այդպէս խօսւեցնելը կարծեն պէտք է հասկնալ ճիշդ այն պատժական իմաստով զոր Ֆուկոյ երեւան բերած է (Յուկել եւ *Պատժել* գիրքին մէջ), ուսումնասիրելով ուղղագրական կամ քրեական կրթութիւններու բանեցումը եւրոպացի ուսանողներու կամ բանտարկեալներու վրայ, ժ՛Ը. եւ ժԹ. դարերուն: Երբ գաղութներուն մէջ տեղական կամ բնիկ լեզուն կը դասաւանդուէր, միշտ բանտարկուած էր մերեալ կամ դասական լեզուի իր հանգամանքին մէջ: Դաստիարակութեան չենթարկուած բնիկին խօսածը խոհանոցի լեզու մըն էր, ուրիշ ոչինչ: Դաստիարակչական համակարգին պատճառով, քաղբենիութիւնը կ'որդեգրէր ֆրանսերէնը կամ անգլերէնը, ներհուն հապարտութեան զգացումով մը, գիտակցելով նաեւ այն հեռաւորութեան որ դասակարգը կը զատէր եւ գաղութատէրն, եւ խեղճ ու կրակ գիւղացին:

Երկրորդ փուլը կարելի է բաժնել երկու հանգրուանի: Նախ կը ծագի ընդհանուր գիտակցութիւնը այն իրողութեան՝ թէ գաղութատիրական լեզուն կարելի է գործածել աշխատելու համար քաղաքական հակակշիռի համակարգին դէմ: Այդ մասին կը խօսի Ֆանոն, մանրամասնաբար: Յետոյ կու զայ երկրորդ հանգրուանը, երբ յանկարծական դարձ մը դէպի բնիկ լեզուն կը նկատուի որպէս գաղութատիրական ճնշումի դէմ ծառացած հաստատմիտ դիմադրութեան մը խորհրդանիշը: Ալճերիոյ մէջ՝ այս վերջին շարժումը տեղի ունեցաւ երբ ֆրանսացիններուն դէմ քաղաքական ապստամբութեան մաս կը կազմէր արաբերէն սերտելն ու գործածելը: Արդիւնքը այն է, որ այսօր՝ Ալճերացինները արաբերէնի տեսակ մը կը խօսին որ խառնուրդ մըն է բարբառայինի եւ դասականի (գրաւոր լեզուի): Մեծամասնութիւնը Արաբներուն (բացառելով *Պահեստինցինները*, որոնց փորձառութիւնը բազմաթիւ առումներով ննան է Ալճերացիններու փորձառութեան) դժուարութեամբ կը կատարեն անցը մէկն միւսը, այնքան մէծ է անջրպետը երկութիւն միջեւ:

Անգլերէնն ու ֆրանսերէնը այսօր աշխարհային լեզուներ են: Արաբերէնը կամ տեղական խօսակցական լեզու մըն է, կամ արարողական լեզու մը, բայց արդի արաբական քաղաքականութեան հիմնադրիչ պահերէն մէկը եղած է երբ Արել Նասերը իր ճառերը կը գործածէր որպէս առիթ գաղութատիրութիւնը պախարակելու համար Եգիպտոսի բնիկ բարբառով: Ոչ միայն այդ ձեւով կը խուսափէր դասականին բռնազրութեննէն (դասականը արեւելաբանութեան կողմէ ստացած էր տեսակ մը այլաշխարհային անպէտը լեզուի օրինավիճակ, այն աստիճան որ նոյնիսկ շատ մը Արաբներ կը հաւատային այդ առասպելին), այլև Բրիտանիոյ ու Ֆրանսայի կը հակադրէր իր իսկ տուեալներով, ու ձեւով մը՝ իր լեզուական հողին վրայ կը փոխադրէր հակամարտութիւնը: Կատարուածը շատ աւելի տպաւորիչ էր քան ինչ որ կրնաք ըսածներէս հետեւցնել, մանաւանդ երբ խորիիք որ առուազն երկու արաբական երկիրներու սահմանադրութիւնները սկզբնապէս [31] գրուած էին ոչ թէ արաբերէնով, այլ Եւրոպական լեզուով մը, եւ երբ նկատի առնէր նաեւ որ շատ մը արաբական պետութիւններու պատմական արխիւնները գոյութիւն ունին միմիայն Լոնդոնի մէջ եւ անգլերէնով: Որուն կրնաք աւելցնել այն պարագան որ Եւրոպայի մէջ կայ արաբական գրուածքներու մէծ գանձարան մը, արաբական աշխարհէն կորզուած ժԹ. դարու ընթացքին գաղութատիրական իշխանութիւններուն կողմէ: Յու Ֆուկոյի տեսաբնութիւնը արխիւի եւ տրամասութեան մասին իրապէս շօշափելի հանգամանք կը ստանայ: Արդի արաբական պատճութեան մէկ կարենոր մասին արխիւլ կը գտնուի Եւրոպայի մէջ, առանց փոխաբերութեան, հոն պահուած է, հոն է որ ֆիզիքապէս բանտարկուած է:

Արաբախօս շատ մը նշանակալից բանաստեղծներ, վիպագիրներ եւ խոհագիրներ ուժեղ կերպով գիտակից են այս իրողութիւններուն: Փաստորէն դժուարութիւն ունին մարտելու այն կացութիւնը, որուն համաձայն իրենք ուշացած այցելուներ են, բաղդատմանք

մարքսական կամ այլ գաղափարներու, որոնք օգտակար են երբ հարցը կու գայ պաշտպանությունը այդ նոյն մշակոյթին դէմ որ արտադրած է եւ մարքսականութիւնը, եւ գաղութատիրութիւնը: Այդպիսի տարօրինակ համաժրի մը մէջ՝ ինքնատպութիւնը չունի նոյն հանգամանքը որ պիտի ունենար եթէ անոնք «առաջիններ»ն ըլլային: Այդ է պատճառը որ Յարուղ Բլումի ազդեցութեան քարտեսները եւ ուժեղի-տկարի, առաջնահերթ բանաստեղծներու եւ մանկականներու մասին գաղափարները այնքան թելադրական կը գտնեմ:

Կասկած չկայ որ Երրորդ աշխարհի եւ մասնաւրապէս՝ արաբական հասարակութեան դէմ ցցուող մշակութային եւ քաղաքական մեծ հարցերէն մէկը անկախութեան յօդաւորումն է - լեզուական փոխարերութիւնը հոս էական է - եւ հասկցություն համար մղուած պայքարը: Որպէս աշխարհային լեզու, անգլերէնը սպառնական երես մը ունի երբ կ'արտածուի: Կրնայ նոր տեսակի անգրագիտութեան մը պատճառը ըլլալ (Եւ Է), ինչպէս կ'ըսէր Պլաքմզը²³: Այդ անգրագիտութիւնը, երբ կ'ընկերակցի Երրորդ աշխարհի ձգտումին դէախի թեքնիքական վարպետութիւն եւ խելքի ելեկտրոնականացում, լեզուն կը դարձնէ ճնշումի եւ ստրկացումի նոր ձեւ մը: Որովհետեւ եթէ ճիշդ է որ արեւելաբանութիւնը լեզու մըն էր, որուն օրինափակումները [կոտերը] եւ ցանցերը ուրուագծային Արեւելը մը կը զտին, զայն արեւմտեան ճաշակին հրամցությունը համար, նոյնքան ճիշդ է որ Արեւմուտքը կը զտի ինչ որ Արեւելքը ուրուագծային կերպով պէտք է ճանչնայ իր մասին: Այսօր Երրորդ աշխարհի եւ արաբական Երկիրներու մտաւրականները այդ կրկնակի ուրուայնացումները կրնան իրենց յարձակումին թիրախը դարձնել, եւ այդ հնարաւորութիւնը կը պարտին Ֆրեյոդի, Սարքսի եւ ուրիշներու մօտ գտնուող անդրտամասական կարողականութեան²⁴:

Այս միջոցին իմ անձնական աշխատանքս կերպոնացած է արեւելաբանութեան տրամասութեան վրայ, որ պէտք ունի տեղադրությունը, նիւթականացությունը: Կ'ուզեն անոր կառոյցները բացայատել, զայն բնութագրել որպէս լեզու մը որուն հաստատութենական եւ պատժակրթական ներկայութիւնը ջնջած է ու մէկի դրած է Արեւելքցիին մարդկային իրականութիւնը եւ անոր տեղը զետեղած է որպէս նմոյշ արեւելաբանացած Արեւելքը: Այդ տպաւրութիւնն ունին որ արեւելաբանութեան ճնան ճնշիչ լեզուներու գրադարանին մէջ մաքրագործում մըն է կատարածն, որպէսի օր մը ես որպէս Արեւելքցի եւ ինծի հետ՝ ուրիշ Արեւելքցիներ կարենանք խօսիլ, [32] արեւելաբանութեան փոխարեն գործածելով ինչ լեզուն որ մեր հայեացքին համաձայն՝ մեր պէտքերուն կը յարմարի:

Եթէ լաւ կը հասկնամ, տեսաբար կ'ընդգծէք այն կէտը որ արեւմտեան մտածողութեան հիմնական սխալը (կամ աւելի ճիշդ՝ անոր գաղափարաբանական խեղաթիրումը) «արեւելեան» մշակութային ժառանգութեան իմաստէ զուրկ ըլլալու հաւաստումն է, որուն բաղադրիչներն են լեզուի սոորադասութիւնը, խառնուածքի անմշակութիւնը, պատմութեան բացակայութիւնը (իսկ եթէ կայ «արեւելեան» պատմութիւն մը, գրուած է միշտ Արեւմուտքցիին կողմէ ու հրամցուած է որպէս այդ Արեւելքցիին, որ անկարող է ինքն իր պատմութիւնը գրելու), եւ վերջապէս «արեւելեան» գրական աւանդութեան մը չգոյութիւնը: Այդ վերջին կէտը պատմականորէն արդեօք ծշմարտութեան կը համապատասխան²⁵: Եղա՞ծ են տարիներու ընթացքին արաբերէն լեզուով արտադրուած գրականութեան մէջ տարբեր հանգրուաններ (ինչպէս կան օրինակ Եւրոպական վէպի պարագային): Եւ վերջապէս եթէ նկատի առնենք ժամանակակից գրական եւ գեղարուեստական արտադրութիւնը, ի՞նչ դեր վերապահուած է անոր, վերջին տարիներուն արաբական գիտակցութեան արձանագրած հասարակական եւ քաղաքական շրջափոխութիւններուն մէջ արաբական հասարակութիւններուն մօտ: Որքանո՞վ կը ցոլացմէ ան արաբական համաժրէն ներս կատարուած նորագոյն փոփոխութիւնները:

Իրականութիւնն ըսելու համար, իմ տպաւրութիւնս այն է որ արեւելագէտը Արեւելքը դարձուցած է չափէն աւելի իմաստալից, անոր ըսել տալով բաներ որ ո՛չ մէկ տարածաշրջան, ո՛չ մէկ ժողովուրդ ու ո՛չ մէկ կրօնք կրնային բովանդակել այդքան ուրուագծային կերպով, այդքան չոր ու ցամաք: Որնան կ'ըսէր, որ սեմական միտքը «մարդկային ցեղի ստորադաս տեսակ» մըն է: Չէր ըսեր որ ան - կամ զայն արտադրող Արեւելքը - զուրկ է իմաստէ: Երբ եղար Կիմէ եւրոպական ժմթ. դարուն մէջ կը տեսնէր Արեւելեան Վերածնունդ մը, այդ հաստատումին գլխաւոր յատկանիշներէն մէկը Արեւելքի գերարժեւորումն

2008

34

Էր²⁵: Բանժամէն Կոնստան, իր *Journal intime*ին մէջ, այդ երեւոյթին շուրջ ունի կարգ մը սրամիտ նկատողութիւններ: Բայց ինչ որ ճիշդ է այն է, որ արեւելագէտը, եւ Երոպացին ընդհանրապէս, վարժուեցաւ այն գաղափարին թէ ինքը աշխարհին - եւ նոյն ինքն Արեւելքին - պիտի ըստ Արեւելքին ինչ ըլլալը: Եւ վստահ եմ որ նոյն բանը պիտի տեսնէք այսօր երբ «Արեւելքիններ» իրենք իրենց կը պատմեն թէ ինչ է «Արեւմուտք»ը: Ինչ որ հետաքրքրական է արեւելագիտութեան պարագային՝ այն է, որ Արեւելքը մեկնարաննելու արարքը շատ շուտ Վերածուեցաւ Արեւելքի փոխարէն խօսելու (զայն լուցնելու) արարքին, երբ 1798էն ետք՝ Արեւելքը դարձաւ գէնքի ուժով գրաւուած տարածամաս: Անշուշտ ձեր բառերը գործածելով՝ այս ամբողջը կը հրացնուէր Արեւելքին, կ'ըլլար Արեւելքին հաշուոյն, բայց իր կարծիքը երբեք չէր հարցուէր: Ինքը չէր մասնակցեր այդ մեկնարանութիւններուն: Պէտք է յիշէր որ արեւելագիտութեան մտածածը ինքն իր մասին այն էր, թէ իր ըրածը կ'ընէր ի հեծուկս Արեւելքին:

Շատ մը Արաբներ պիտի համաձայնէին, կարծեմ, այն գաղափարին հետ թէ արաբական մշակոյթին ամենէն կարեւոր երեսակը, մահմետականութիւնը բացառեալ, գրականութիւնն է: Այդ գրականութեան գագաբնակէտը, Յեծիրէն ետքը եւ մինչեւ ժմ. դարու Վերջաւորութիւնը, [33] Աբբասեաններու շրջանն է, թ. եւ ժ. դարերուն միջեւ: Ասոնց եւ արդի շրջանին միջեւ կան ուրիշ պահեր որոնք կարեւոր են գրական առումով (օրինակ՝ ժմ. դարու ժամանակագիրները, արձակի եւ բանաստեղծութեան մասնագիտացած եղանակները, եւ այլն), բայց ընդհանուր առմամբ՝ շատ յիշատակելի բաներ չեն կատարուած այդ դարերուն, առնուազն այդ է իմ կարծիքս, եւ իմ կարծիքս անշուշտ որոշ չափով գաւառական է, նիւթին մասնագէտը չեմ: Յիմա չեմ կրնար աւելի երկար խօսիլ Աբբասեաններու շրջանին մասին: Պիտի նմանէր Երոպական Վերածնունդին մասին խօսիլ մէկ պարբերութեամբ: Բայց այն, արտակարգ կերպով հարուստ եւ զարմանալիօրէն հնարամիտ ժամանակաշրջան մըն է արաբական գիր ու գրականութեան համար: Արեւմտեան ընթերցողի մը, ըստենք՝ համեմատական գրականութեան մասնագէտի մը հանար մեծ դժուարութիւնն այն է, թէ որպէսզի կարենայ խօսիլ այդ գրականութեան մասին՝ պէտք է անդադար բացատրութիւնները: Բայց այդ՝ դժուարութիւններէն մէկն է միայն:

Միւս հարցը այն է, որ արեւելագիտութիւնը ընդհանուր առմամբ՝ շատ քիչ զբաղած է արաբական գրականութեամբ, կամ ըստենք՝ այդ գրականութեամբ որպէս արաբական կեանքի արտայայտութիւնը: Այս մէկը՝ ամենէն նշանակալից Երեւոյթներէն մէկն է եթ նկատի առնենք արեւելագիտութիւնը որպէս վարդապետութիւն, եւ տեղ մը՝ այդ Երեւոյթն է որ զիս մղած է արեւելագիտութեան մասին ուսումնասիրութեանս ձեռնարկելու: Կարծես թէ ամէն արեւելագէտ բոլոր Արաբները նկատած է Քուրանի (արեւելագէտներուն կողմէ մեկնարանուած Քուրանի) մէկական մարմնացումներ: Մեթոդաբանական գետնի վրայ՝ այս կեցուածը համազօր է Միհացեալ Նահանգներու պատմութիւնը գրելու որպէս նոր Կտակարանի պատկերազարդում: Երբ նկատի առնեք մինչեւ իսկ մասնագիտութեան անունը - արեւելագիտութիւն, կամ ասոր Ենթարաժամունները՝ մահմետագիտութիւն կամ արաբագիտութիւն - անշուշտ պիտի չկարենար գտնել համապատասխան մարզ մը միւս կողմը: Արաբական Երկիրներուն մէջ չէ զարգացած արեւմտագիտութիւն մը, եւ ո՛չ մէկը պիտի խորհեր որ քրիստոնեութեան մասին աշխատասիրութիւն մը կրնայ փոխարինել Ծէյքսպիրի, կամ Սէն-Սիմոնի ուսումնասիրութիւնը: Եւ ասոնք սովորական Երեւոյթներ են արեւելագիտութեան մարզին մէջ: Վիճակագրական կերպով, վստահ եղէք, գրականութիւնը ամենէն քիչ ներկայացնուածն է արեւելագիտական Ենթամասնագիտութիւններու շարքին մէջ, բացայատ պատճառներով, քանի որ գրականութիւնը պղտոր կը դարձնէ արեւելագէտներուն կողմէ Արեւելքին հանար հնարուած ստորոգութիւնները: Պարզ ու մեկին իրողութիւնն այն է, որ արեւելագէտները կարդալ չեն գիտեր եւ այդ պատճառով՝ կը շրջանցն գրականութիւնը:

Երբ կը հասնիք արդիական շրջանին, շատ աւելի լուրջ խեղաթիւրում մըն է, որ տեղի կ'ունենայ: Բոլոր ազգային վերելքներուն ննան, Յանաշխարհային Պատերազմն ետք սկսած արաբական յեղափոխութեան տարբեր հոսանքները լայն կերպով գրականութեան վրայ կը յենին ժողովուրդին մէջ մուտք գործելու եւ զանգուածները շարժի մղելու համար: Որպէս հետեւանք տեղի ունեցած է արաբական գրականութեան ահեղ զարգացում

մը: [34] Յիմա կարդացէք Արեւմուտքի մէջ ի՞նչ գիրք որ կ'ուզէք արդի Արաբներուն մասին, երբէք պիտի չգտնէք գրականութեան նշումն իսկ, ուր մնաց անոր ուսումնասիրութիւնը: Միջին Արեւելրով զբաղողներու մեծամասնութիւնը այսօր քաղաքական գիտութիւններու մասնագէտներ են, որոնց գիտութիւնը հիմնուած է կարգ մը կարծրատիպերու վրայ արաբական հասարակութեան կամ մահմետականութեան մասին, որոնք կարգախօսքերու ննան փոխանցուած են իրենց, ժթ. դարու արեւելագէտներէն: Նոր եզրարանութեամբ մը գինուած կը մօտենան իրականութեան. կը խօսուի արդիականացումի, ընտրանիներու, զարգացումի, կայունութեան մասին այնպէս ինչպէս թէ այդ տերմինները ունենային համատարած օրինաւորութիւն, բայց իրողութիւնը այն է որ ատոնք իրատորական պաստառ մը կը կազմէն, որ կը ծածկէ մասնագէտներուն խոր տգիտութիւնը իրենց առարկային վերաբերեալ: Արեւելագիտական նոր ժարգոնը զայտնագիտական դիսկուրս մըն է, որուն իմաստութիւնը չի կրնար հասկնալի դարձնել ինչ որ կը կատարուի այսօր օրինակ՝ Լիբանանի մէջ, կամ Խարայէլի կողմէ գրաւուած արաբական տարածքներուն վրայ, չի կրնար օգնել թափանցելու Միջին Արեւելքի ժողովուրդներու կեանքն ներս: Կարծ խօսքով, արեւելագիտութեան ներկայութիւնը կը փաստէ մէկ բան միայն. հետաքրքրութեան բացակայութիւնը դէպի արեւելեան գրականութիւնը, որպէս հասարակութեան մը զարգացումին մէկ էական քաղաքիչ: Կրնար շատ աւելի ճիշդ պատկեր մը քաղել արաբական աշխարհին մէջ տեղի ունեցածին մասին հինգ հատ ժամանակակից բանաստեղծութիւններ կարողալով, կամ վէպէր, խոհագորութիւններ, բան թէ Միջին Արեւելքի Ինստիտուտին, կամ Ռանդ Կորպորէշընին կողմէ հրատարակուած ուսումնասիրութիւններու ամբողջ գրադարանը²⁶, կամ որեւէ գիրք որ հրատարակուած է ասպարեզով արեւելագէտի մը կողմէ, որ Միջին Արեւելքի մասին կը դասաւանդէ Ամերիկայի արեւելագիտական բաժանմունքներն ներս: Բայց այդ երեւոյթը պիտի չզարմացնէ ձեզ, եթէ որեւէ բան գիտէք կամ գրականութեան մասին, կամ արեւելագիտութեան:

Եթէ արեւելագիտութիւնը հասկնաք որպէս Արեւելքի վերաբերեալ պատկերացումներու համակարգ մը, այն ատեն անմիջապէս յստակ կը դառնայ թէ ինչո՞ւ անոր պաշտօններէն մէկը պիտի ըլլար խուսափումը գրականութենէն: Այդ տեսակի համակարգերուն նպատակն է պատմութենէն ծածկել ուսումնասիրութեան առարկան հանդիսացող մարդկային էակը: Շէյլա Ռովբորամի նախադասութիւնը քաղքենի հասարակութեան մը մէջ կիներու ծակատագրին մասին կը պատշաճի նաեւ Արեւելքցիին²⁷: (Անշուշտ ցնցիչ են զուգահեռները որ կարելի է քաշել արեւելքցիներուն, սեւանորթներուն եւ կիներուն միջեւ): Օգտակար կը թուի յիշել Մարքսի արտաքերած նախադասութիւնը Լուի Նապոլեոնի մասին, 18 Brumaire հատորին մէջ: Յոն Մարքս կը խօսի Լուի Նապոլեոնի յաւակնութեան մասին, եր ան ինքզինքը կը նկատէր յետամնաց պատիկ գիւղացիներու ներկայացուցիչը: Մարքս քննիչաղով կ'ըստը հետեւեալը. «Չեն կրնար իրենք գիրենք ներկայացնել. պէտք ունին ներկայացուցիչի մը»: Այդ նախադասութիւնը գեղեցիկ կերպով կ'արտայայտէ արեւելագէտին կեցուածքը արեւելքցին նկատմամբ, միայն այն տարբերութեամբ որ արեւելքցին զոհն էր մեծատարած քաղաքական եւ նշակութային իրաւագրկումի մը, եւ ատկէ անդին նաեւ՝ զինուրական տիրապետութեան: Գրականութեան արտաքսումը հետեւաբար անխուսափելի էր:

Եթէ (որոշ չափով) ճիշդ է որ politica manent, ի՞նչ պէտք է խորհիլ այսօրուան գրաքնադատական դպրոցներու անզայտութեան մասին: Սովորաբար ուժով քաղաքական մտահոգութիւններ ու համակրութիւններ կը ցուցաբերեն, բայց կարծ է անոնց ամէն մէկուն կեանքի տեւողութիւնը, եւ սովորաբար կրակը կը հանգի [35] բանավիճային բախումներով: Այս կացութիւնը ինչպէս կարելի է հաշտեցնել քաղաքական գործունէութեան համար անհրաժեշտ տեւողութեան հետ:

Կասկած չկայ որ քաղաքական գործունէութիւնը եւ գրաքնադատական դպրոցները կը շնչեն տարբեր ժամանակացոյցներով, եթէ կարելի է այդպէս արտայայտուիլ: Մնաց որ քաղաքական խմբակ մը (կամ կուսակցութիւն մը) դատի մը զօրավիճ կը կանգնի եւ ինքն իրեն հաւատարիմ կը մնայ այդ ձեւով, բան մը որ գրական դպրոցները չեն ըներ այսօր: Զիրար դաշնակից նկատող քննադատներու միջեւ կապակցութիւնը շատ աւելի թոյլ է բան թէ կուսակցութեան կամ քաղաքական գործի նուիրուած խմբակի մը անդամներուն միջեւ, ու ձեր նշած տարբերութիւնը կեանքի տեւողութեան մասին ատոր հետեւանքն է

2008

գլխաւորաբար, եւ անմիջական կապ չունի քաղաքական դատի մը աւելի երկարատեւ ըլլալուն հետ: Քննադատը, նոյնիսկ երբ կ'անդամակցի գրական դպրոցի մը կամ հոսանքի մը, այսուհանդերձ իր ըրածը կը նկատէ անհատական կամ անհատականացած գործ մը, որ չունի համագործակցական բնոյք: Անշուշտ քննադատին համար երկրնտրանքի պատճառ է այս վիճակը, այս անյարիութիւնը ընդմէջ լայն իրավիճակի մը, որուն ինքը մէկ մասնիկը ըլլար, եւ իր մեկնաբանելու, ընդգգալու կարողութիւններուն յարաբերաբար առանձնացած կիրառումին: Դժուար է ատկէ դուրս ճամբայ մը գտնել եւ վստահ չեն որ ելք մը կայ:

Յարակից հարց մըն է այն տարողութիւնը որով քննադատութիւնը կրնայ համակարգայնացուիլ: Նշանագիտութեան նկատմամբ ներկայ յափշտակութեան պատճառներէն մէկը օրինակ այն է, որ վերլուծումի կանոնները երեւութաբար կախեալ չեն անհատէն, մէկնաբաններու խմբաւորումին սեփականութիւնն են: Կը յիշեն ինչպէս Ռուսական Պարթ տեղ մը կը խօսէր նշանագիտական հետազօտութեան իդէալին մասին, որպէս համագործակցական եւ անանձնական²⁸: Յամակարգային գրաքննադատութեան մէկ ուրիշ հարցը այն է, թէ քննադատին վերլուծումը վերջին հաշուով՝ նախատեսելի²⁹ է թէ ո՞չ: Կրնաք որպէս օրինակ վերցնել Սորթրոպ Ֆրայի ուսումնասիրութիւնը Դիբենսի մասին, եւ պարզապէս ըսել որ ան տիպականօրէն Ֆրայ-ական է³⁰: Բայց այդպիսի համակարգայնացումի փորձութիւններէն վեր ու անդին, վստահ եմ որ կայ հաճոյքի ու խաղի բաժին մը որեւէ քննադատական արարքի ետին: Քննադատը կրնայ օրինակ ինքն իր դէմ կամ իր իսկ կազմած համակարգին դէմ աշխատի, կամ թերեւս կամովին ու գիտակցաբար ազատագրուիլ իր նախսին ուղղութիւններէն, սովորութիւններէն, դաշնակցութիւններէն: Ռուսական Պարթ տեւաբար այդ ընելով յառաջացած է: Կը կասկածին որ ուրիշ քննադատներ պիտի ուղեին այդ մենաշնորհէն ձերբազատուիլ, նոյնիսկ եթէ դատապարտուած է սահմանափակ մնալու: Դպրոցներն ու համակարգերը յաճախ գոյութիւն ունին որպէս միջոցներ այդպիսի պարագաներէ պաշտպանուելու համար, եւ այդ է պատճառը որ ես խառնուածքով՝ հակառակ եմ համակարգի մը հետեւելու կամ դպրոցի մը պատկանելու գաղափարին: Կը խորիին որ գրաքննադատութիւնը ըստ էութեան յայտնաբերումի եւ ճանաչումի միտող գործունեութիւն մըն է, ո՞չ թէ զուտ հայեցութիւն կամ խիստ տեսաբանական պարտադրանք: Տեսաբանական արտադրանքներուն ծառայողները միշտ վտանգին տակն են չտեսնելու ինչ որ կայ իրենց աչքին առջեւը, կամ երբեք զգտնելու գորուածքին մէջ գոյացող բացայաց պատմական փաստը: Բայց [36] այս անբողջը թերեւս ալ ուրիշ ձեւ մըն է ըսելու որ բացառապէս շահեկան կը գտնեմ ըսենք՝ արխիւներուն մէջէն աւար քաղելը: Ըստեռած հաճոյքէն անդին՝ գլխաւոր նպաստը այն է, որ այդ ձեւով տեսաբանութիւնը կը զգայ ինքն իր վրայ նիւթական (կամ առնուազն արխիւային) իրականութեան դրոշնը: Ինչ որ փոխադարձաբար կը իրահրէ տեսաբանական գործունեութեան նրբերանգները:

Գրութեան մը մէջ ուր նկատի ունէր իր կրթանքին բնոյքը (*Anthropology: Its achievements and future*), քանի մը տարի առաջ Լելի-Ստրու կ'ըսէր որ ազգաբանութիւնը բրնութեան ժամանակաշրջանի մը արդիւնքն էր: «Մարդկային գոյապայմաններուն յատուկ իրողութիւնները աւելի առարկայականօրէն գնահատելու իր կարողութիւնը հետեւանքն է իրավիճակի մը, որուն մէջ մարդկութեան մէկ մասը միւսին կը մօտենայ որպէս թէ ան ըլլար պարզ իր մը... Այն երեւոյքը որ միայն արեւմտեան աշխարհը ծնունդ տուած է ազգաբանութեան որպէս կրթանք չի բացատրուիր իր մտային բացառիկ կարողութիւններով, այլ կու զայ այն իրողութենէն որ չնաշխարհիկ մշակոյթները, մեր կողմէ նկատի առնուած որպէս պարզ իրեր, կրնային ըստ այնմ ուսումնասիրուիլ»³⁰: Զեր ապագայ գիրքը արեւելագիտութեան մասին (կամ աւելի ծիշը արեւելագիտութեան առասպելին մասին) արդեօք փորձ մը չէ մատնանիշ ընելու Լելի-Ստրուին կողմէ վերլուծուած այդ «ազգաբանական կայսերապաշտութիւն»ը: Եւ եթէ այդպէս է, ի՞նչպէս կ'ընելք առասպելը առասպելագերծելու համար: Եւ ո՞ր տեսանկիւնն կը խօսիք (կամ աւելի ծիշը կը գրէք) դուք, Եղուարդ Սայիդ:

Արեւելագիտութիւնը առասպել-համակարգ մըն է, որ կը գործէ իրեն յատուկ առասպելա-տրամաբանութեամբ մը, հօեսորութեամբ մը, հաստատութիւններով: Գործիք մըն է Արեւելքի մասին հաստատումներ արտադրելու համար, եւ կարելի է զայն ուսումնասիրել պատմական եւ հաստատութենական գետնի վրայ որպէս ազգաբա-

նական կայսերապաշտութեան տեսակ մը: Գլխաւոր փաստարկը արեւելագիտութեան մասին այն է, թէ ան միմիայն գիտական կամ երեւակայական ձեւ մը չէ գրելու (ո՞ր ձեւը այդ է միայն), որ ապրէր ինքն իրեն կեանք մը, առանց ունենալու որեւէ նշանակութիւն ո՞չ մէկուն համար բացի արեւելագէտներէն: Այդպէս չէ իրականութիւնը: Կը յաւակնի գործել գիտական առարկայականութեամբ, եւ այսօր ան կատարեալ օրինակ մըն է հասկնալու համար թէ ինչպէս գիտութիւնն ու գրութիւնը կրնան ըսենք՝ սերիլ գրուածքն եւ բերուիլ աշխարհին - ուժի բանեցումով եւ քաղաքական բացարիկ հետեւանքներով: Այսօրուան Արեւելքը չի նմանիր Լեի-Ստրոսին ուսումնասիրած նախագրային ցեղախումբերուն, որոնք անհետացումի ճամբուն վրայ կը գտնուին: Աշխարհի մէկ տարածաշրջանն է, որ Արեւմտեան աշխարհին եւ նասնաւորաբար Միացեալ Նահանգներուն համար՝ ունի մեծ նշանակութիւն վարչաքաղաքական որոշումներու առումով: Ուսումնասիրուածը հետեւաբար գրութեանական ճանաչումի մը վարչական կիրարկումն է, անմիջական (եւ երբեմն՝ սրտաճնլիկ կերպով անմիջական) նպատակներու համար, քաղաքական բնոյրի: Իմ ուսումնասիրութեանս սահմաններն են մէկ կողմէ արեւելագիտութիւնը որպէս երեւակայական աշխարհագրութեան մը նախ-արդիական (ժմ. դարէն առաջ գոյացած) համակարգ, միւս կողմէ արեւելագիտութիւնը որպէս արդիական տրամասութիւն, որուն ժամանակակից նշանակութիւնը ի զօրու է այն նարզին մէջ, [37] զոր Հարոլդ Լասուել կը կոչէ «գիտութիւններու վարչականութիւն»ը³¹: Զիս հետաքրքրողը առաջինէն դէպի երկրորդը անցումի շարժընթացն է:

Ուսումնասիրութիւնս երեք գլխաւոր բաժիններ ունի: Առաջին բաժինը կը կոչուի «Արեւելագիտութեան տարողութիւնը» եւ կը փորձէ բնութագրել արեւելագիտութիւնը որպէս գաղափարներու համախմբում մը, որ Արեւմուտքի մէջ եղած է ի զօրու Շերողոտոսսէն ի վեր, եւ որ իր գագարնակէտին հասած է կրոների, Բալֆուրի, Կիսինգերի եւ այլ քաղաքական գործիչներու հուետորութեամբ: Որովհետեւ հասարակաց տարր մը կայ այդ գաղափարներուն մէջ, որոնք կը կրչուին արեւելեան բռնատիրութիւն, արեւելեան զգայապաշտութիւն, արեւելեան արտադրական եղանակներ, արեւելեան չքեղութիւն: Կեդրոնացումն այդ տրամախոհութեան վրայ է, որով Արեւելքը իմ բառերով՝ կը ներկայացուէր Արեւմուտքի արեւելագիտական բեմին վրայ, եւ որուն համաձայն մինչեւ ժմ. դար՝ Մահմետականութիւնը արեւելեան գլխաւոր յատկանիշն էր: Այդ շրջանին Արեւելքի մասին գիտութիւնը կրնաք գտնել օրինակ Դ'Երրըլոյի *Bibliothèque orientale*ին մէջ³², Աստուածային Կատակերգութեան մէջ, որոց միջնադարեան ժամանակագրութիւններու մէջ, եւ եկեղեցականներուն կողմէ (Պետրոս Շնորհալիի, Գիրեր ող Նոժանի, Լուլերի³³) բազմազան փորձերուն մէջ Մահմետականութեան եւ Մոհամմետի հարցերուն հետ գլուխ ելլելու: Կրօնական բնոյր ունեցող այդ գործերը էապէս կը տարբերին առաջին արդիական եւ ցեղանետ արեւելագիտական ծրագիրներէն, որոնք կը սկսին նոնսի եւ Անքըտիլի լեզուարանական յայտնագործութիւններէն ետք: Երկու ծրագիրները որոնց վրայ կը կեդրոնանամ՝ նապուկնի արշաւն է (իր գիտական թեւով, Եգիպտական հնստիտուտ եւ *Description de l'Egypte*), եւ դը Լեսեպսի Սուլեզի Զրանցքի վարչութիւնը: Երկրորդ բաժնին մէջ՝ «Արեւելագիտական կառոյցներ եւ վերակառուցումներ», կ'ուսումնասիրեմ ժմ. դարու Մերձաւոր Արեւելքին անդրադարձող գլխաւոր գրողները՝ բանասէր, պատմագէտ ու բանաստեղծ: Մեկնակէտս հու՝ Պարոն Դասիկի *Tableau de l'érudition française*ն է³⁴: Ատկէ կ'անցնիմ Յիւգոյին, Կեօթին, Որնանին, Սասիին, Շատորբիանին, Ներվալին, Լամարտինին, Լեյնին, Պըրտոնին, Ֆլուպերին, Դոֆտիին, եւ ուրիշներու³⁵: Բոլոր այս գրողներուն մօտ ինչ որ աշշեցուցիչ է, գիտութեան, պատկերակազմութեան եւ բնանիւթական շտեմարանն է, որնէ բոլորը կը քաղեն իրենց տուեալները, եւ այն ծեւերը որոցմով ամէն մէկը իր եղանակով կը փորձէր հակաշիռի տակ պահել Արեւելքը պատշաճ միջոցներով՝ համապատկեր, ծաղկաքաղ, գրադարան, դասարան, եւ այլն: Այդ միջոցներն ալ իրենց կարգին միասնաբար գործադրուած են տարբեր կրօնական, դաստիարակչական եւ դիւանագիտական հաստատութիւններուն կողմէ, որոնք կ'աշխատէին Արեւելքի մէջ եւ Արեւելքին համար: Այնպէս որ արեւելագիտական երեւակայութեան կառոյցը ուղղակի հեռաձգուած է գաղութատիրական վարչակարգին վրայ, որ իր կարգին՝ կը գործէ Արեւելքի բնակիչներուն պարտադրուած կանոններու, արտաքսումներու, արգիլումներու համակարգով մը: Այս երեք մակարդակները իրար կ'ամբողջացնեն եւ իրարու կ'աջակցին, իրարմով կը վաւերականացուին: Վերջապէս երրորդ բաժինը՝ «Արդի արեւելագիտութիւն», [38] ցոյց կու տայ թէ ինչպէս բրիտանական եւ ֆրանսական արեւելագիտութեան դպրոցները

2008

իրենց գիտական ժառանգութիւնը եւ իրենց գործօն թեքնիքները փոխանցած են ամերիկեան դպրոցին, եւ ինչպէս ասոր հաւատալիքները իրենց կարգին կը ցոլանան թէ՝ կառավարական նրանակաբաշխումի ու համալսարանական դաստիարակութեան կառոյցներէն ներս, թէ՝ ամերիկեան արտաքին քաղաքականութիւնը որոշող շրջանակներէն ներս:

Ուսումնասիրութեան մէկ ծայրէն միւսը, փորձած եմ ցոյց տալ թէ ինչպէս արեւելագիտութիւնը ճկուն համակարգ մըն է, որ առանց էապէս փոխուելու՝ կրցած է մարսել այնպիսի «ուժեղ» փիլիսոփայութիւններ, ինչպիսին են՝ դրապաշտութիւնը, մարքսականութիւնը, դարտիխանականութիւնը, հոգեվերլուծումը, սպենգլերութիւնը, եւ այլն³⁶: Կիճարկողական նպատակս ցոյց տալ է, թէ արեւելագիտութիւնը աշխարհին մէջ ըլլալու ձեւ մըն էր, եւ է, ձեւ մը հաստատումներ յառաջացնելու պէտք եղած հեղինակութեամբ, եւ - ինչ որ էական է - կորանքի վերածուած գաղափարաբանական ներկայութեան եղանակ մը: Այս ամբողջը կը թոյլատրէ որ զբաղին գիտութեան եւ երեւակայութեան, քաղաքականութեան եւ գրականութեան, ազատութեան եւ տիրապետութեան հարցերով, որոնք կը ծագին Առաջին եւ Երրորդ աշխարհներու փոխարաբերութիւններուն մէջ:

Ահաւասիկ ինչպէս կը կատարեն այդ «առասպելագերծում»ը որուն մասին կը խօսէիք: Այդ տպաւորութիւնն ունիմ, որ չափազանց շահագրգռական դիտանկիւն մը որդեգրած են: Արեւելքցի մըն են, որ կը պատասխանէ արեւելագէտներուն, անոնց՝ որոնք այնքան երկար ժամանակ բարգաւաճեցան իր լրութեան վրայ հիմնուելով: Բայց կը գրեմ նաեւ իրենց դէն, քանի որ իրենց կորանքին կառոյցը կը քանդեն, ցոյց տալով անոր գերպատմական, հաստատութենական, հակա-փաստական եւ գաղափարաբանական խեղարիւրումները: Եւ վերջապէս այն տպաւորութիւնն ունիմ, որ կը գրեմ համաքաղացիներուս եւ գործակիցներուս համար, նիւթերու մասին որոնք կը մտահոգեն մեզ բոլորս հաւասարապէս:

Թ ա ն օ թ ա գ ր ո ւ թ ի ւ ն ա ն ե ր

- 1 Եջարիւերը կը հանճառապիսանեն սոյն հարցազոյցին գիրքով իրատարակութեան էջերու համարակայութեան: Տրուած են բաղդատութիւնը դիրացնելու նպատակով: *Ste'm Power, Politics, and Culture. Interviews with Edward Said* [Տիրութիւն, քաղաքականութիւն եւ մշակոյք: Հարցազոյցներ Եղուարդ Սայհիդ հետ], պատրաստուած եւ յառաջարանով մը Գաորի Վիսուանարմի կողմէ, Vintage Books, Նիւ Երլկ, 2001)
- 2 Alfred Tennyson (1809-1892): Ժմ. դարու անգլիացի ամենէն ծանօթ բանաստեղծներէն մէկը, թագաւորական արքունիքի պաշտօնական բանաստեղծը 1850էն ետք:
- 3 Barrington Moore (1913-2005): Ամերիկացի ընկերաբան, որուն ամենէն հոչակաւոր գիրքը կը մնայ 1966ին սպուած *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* [Բռնատիրութեան եւ ժողովրդավարութեան ընկերային ժննդարանութիւնը. իշխանը եւ գեղջուկը արդի աշխարհի կառուցումին մէջ] (1966): Գիրքը կ'առաջարկէ քաղաքական վարչակարգերու բաղդատական ծագումաբանութիւն մը եւ հասարակական գիտութիւններու մարդին մէջ կը նկատուի համեմատական մօտեցումին հիմնադրական աշխատասիրութիւններէն մէկը: Franz Fanon (1925-1961) աշխարհահոշակ մտածող մըն է: Մարտինիք ծնած, հոգերոյժ դարձած, ապրած է Ալճերիա մինչեւ 1957 եւ եղած է Ալճերացիներու ազատարական պայքարի ներկայացուցիչներէն մէկը: Եղուարդ Սայհիդ յաճախ կը յղուի իրեն, մանաւանդ *Culture and Imperialism* [Մշակոյք եւ կայսերապաշտութիւն] հասորին մէջ (1992): Իր կարեւոր գործերէն են *Peau noire, masques blancs* [Աև մորք, սպիտակ դիմակներ] 1952ին, *Les Damnés de la terre* [Երկրագունդի անհծեալները] 1962ին: Այս վերջին գիրքը, ուր կը բացատրուի թէ զադութիրական վիճակն ազատագրումը չի կրնար կատարուիլ առանց բռնութեան ու բրտութեան, լոյս տեսած է ժան-Պոլ Սարտրի յառաջարանով:
- 4 Robert W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages* [Մահմետականութեան մասին արեւմտեան պատկերացումներ Միջնադարեան ժամանակաշրջանին], Harvard Univ. Press, 1962:
- 5 Այս բոլոր անունները անշուշտ կ'երեւին *Orientalism* հատորին մէջ, երբեմն՝ հատուածական ձեւով, երբեմն գրեթէ մենագրական բնոյթի ուսումնասիրութիւններով: Մենագրականի բնոյթ ունին մանաւանդ առաջին չորս անուններուն նույիրուած էջերը: Gustave Flaubert (1821-1880) Յունաստան եւ Եգիպտոս ճամբորդած է 1849ին, ու վերադարձին իրատարակած է իր *Voyage en*

- Orient* [ճամբրոդութիւն դէպի Արեւելք], լոյս տեսած 1851ին: Նոյն տարին լոյս տեսած է Ներվալ (Gérard de Nerval, 1808-1855) *Voyage en Orient* (գլխաւորաբար Եգիպտոս և Սուրիա, 1842ին): Այս երկուքը Արեւելք ճամբրորդած ֆրանսացի գրողերու փաղանգին մաս կը կազմեն, արեւելագէտներ չին: Մինչդեռ Բըրտոն եւ Լեյն իրենց հատորներով ծառայած են արեւելագիտութեան: Edward William Lane (1801-1876) արաբերէն սորված էր: Եգիպտոսի մէջ իր առաջին կեցութիւնը տերի կ'ունենայ 1825-1828 թուականներուն: Վերադարձին կը հրատարակէ *Manners and Customs of the Modern Egyptians* [Արդի Եգիպտացիներու կենցաղն ու բարքերը], 1836ին: Աւելի ուշ կը քարգմանէ Հազար ու մէկ գիշերները (1838-1840), որուն ծաւալուն ծանօթութիւնները կը հրատարակուին իր մահեն ենք, 1883ին: Sir Richard Burton (1821-1890) արեւելեան լեզուները սորված է Յանշաստան գտնուած շրջանին: Առաջին Ելուացիներէն մէկն է որ ծպուումով հասած է Մերքա: Իր ճամբրութեան գեկոյցը հրատարակած է երեք հատորով (1855-56) *Personal Narrative of a Pilgrimage to El-Medinah and Meccah* [Անձնական գեկոյց ուխտագութեան մը դէպի Էլ-Մեդինա եւ Մերքա] Վերնագրով: Ինըն ալ հրատարակած է Հազար ու մէկ գիշերներու քարգմանութիւն մը, 16 հատորով (1885-1886):
- 6 Ernest Renan (1823-1892) Լեյն եւ Բըրտոնի ժամանակակիցն է, բայց ինքը ճամբրորդ մը չէ եղած, այն ճամբրոներէն որոնք տեղույն վրայ կը քաղին տպաւորութիւններ ու կը հրատարակին ժամանապարհորդական գեկոյցներ: Սեմական լեզուներու ամենէն ծանօթ մասնագէտն էր իր ժամանակին Եւրոպայի մէջ: Յօշակաւոր են իր *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* [Սեմական լեզուներու ընդհանուր պատմութիւն եւ համենատական համակարգ] (1855) եւ իր *Etudes d'histoire religieuse* [Կրօնական պատմութեան ուսումնասիրութիւններ] (1857), ինչպէս իր 1863ի Յիսուսի կեանքը: *Orientalism* հատորին մէջ Եղուարդ Սայիդ իրեն նուիրած է կարեւոր էղեր, որոնք նոր քափ մը ընձեռած են Ունանի գործին նկատմամբ ընդհանուր հետաքրքրութեան (տե՛ս մասնաւորաբար էջ 130-148):
 - 7 Joseph Arthur Comte de Gobineau (1816-1882) ֆրանսացի վիպապաշտ գրող մըն է, որ իր հոչակը կը պարտի մէծ մասամբ իր քազմահատոր խոհագրութեան *Essai sur l'inégalité des races humaines* [Փորձ մարդկային ցեղերու անհաւասարութեան մասին], 1853-1855ին լոյս տեսած, ուր կը պատմուի մարդկային պատմութեան դիւցազներգութիւնը, ցեղային մօտեցումով բայց ո՛չ թէ ցեղապաշտ: Պարսկերէնի իր գիտութիւնը եւ դիւնագէտի իր աստանդական կեանքը զինք կը դասեն ժամանապարհորդ արեւելագէտներու փաղանգին մէջ:
 - 8 «Յանենատական մարմնազննութեան» [comparative anatomy] ներկայութիւնը կրնայ տարօրինակ բուիլ այս ցանկին մէջ, բայց Սայիդ հոյս ի մտի ունի Սիշել Ֆուկոյի *Les Mots et les choses* եւ թժկութեան պատմութեան մասին գիրքերը, որոնց համաձայն կառուցային համանանութիւն մը կայ ժմ. դարու սկիզբը ծագած նոր գիտութիւններուն [եւ աննոց առարկաներուն] միջեւ:
 - 9 Եգիպտոսի արշակն (1798-1801) Նապոլեոն հետու տարած էր մօտ հարիւր յիսուն գիտուններ, տարբեր մասնագիտութիւններով: Վերադարձին, պետական պատուերով, այդ գիտուններու կատարած աշխատանքին արդինքը եղաւ *Description de l'Egypte ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Egypte pendant l'expédition de l'armée française* [Եգիպտոսի նկարգրութիւն կամ Ֆրանսական բանակի արշաւանքի օրերուն Եգիպտոսի մէջ կատարուած դիտողութիւններուն եւ հետազոտութիւններուն հաւաքածոյ], որ լոյս տեսաւ 20 հատորով, 1809ին 1822: Արդի արեւելագիտութեան պաշտօնական հիմքն է այս ծերնարկութիւնը:
 - 10 Antoine Isaac Sylvestre de Sacy (1758-1838) Եւրոպայի ամենէն հօշակաւոր արեւելագէտներէն մէկը եղած է իր ժամանակին: Պարսկերէնի եւ արաբերէնի դասասու էր Ֆրանսացի բարձրագոյն հաստատութիւններուն մէջ: Դին սերունդի բանասիրութեան ներկայացուցիչ մըն էր, այն իմաստով որ համենատական լեզուարանութեամբ չէ զբաղած երբեք: Եղուարդ Սայիդ ունի ի մտի Սիլվեստր դը Սասիի գործերէն մէկը, որ կը կոչուի *Chrestomathie arabe ou Extraits de divers écrivains arabes, tant en prose qu'en vers, à l'usage des élèves de l'Ecole spéciale des langues Orientales vivantes* [Արաբական ծառկաքաղ, կամ զանազան արաբ գրողներէ հասուածներ, արձակ ինչպէս չափածոյ, Արեւելեան կենդանի լեզուներու Դպրոցի աշակերտութեան պէտքերուն համար], որ երեք հատորով լոյս տեսած է 1806ին:
 - 11 Սայիդ նկատի ունի *L'archéologie du savoir* [ճանաչչումի հնախօսութիւնը] գիրքին մէջ զարգացած Սիշել Ֆուկոյի տեսութիւնը «արխիւ» եւ «կրոռոյ» շուրջ: Նոյն շրջանին հարցազոյոյից մը մէջ Ֆուկոյ կ'ըսէր հետեւեալը: «J'appellerai archive [...] le jeu des règles qui déterminent dans une culture l'apparition et la disparition des énoncés, leur rémanence et leur effacement, leur existence paradoxale d'événements et de choses. Analyser les faits de discours dans l'élément général de l'archive, c'est les considérer non point comme documents [...] mais comme monuments.» [Պիտի կոչեմ արխիւ... այն կանոններու խաղը, որ մշակոյթի մը մէջ կ'որոշադրեն ասոյթներու յայսնութիւնն ու անհետացումը, անոնց մնացութիւնն ու ջնջումը, անոնց յարակարծական գոյութիւնը որպէս դէպի եւ որպէս իր: Տրամասական իրողութիւնները վերլուծել արխիւի ընդհանուր տարրին մէջ կը նշանակի զանոնք նկատի առնել ո՛չ թէ որպէս վկայութիւններ, այլ որպէս կոթողներ], տե՛ս *Dits et écrits*, հատոր Ա, 1994, էջ 708: Անշուշտ այս բացատրութիւնն ալ իր կարգին կը կարուի յատուկ լուսաբանութեան մը: Սայիդ լաւ գիտէր Ֆուկոյի ճանաչչումի հնախօսութիւնը, որուն դրոյթներու ներկայացումին եւ բնադատութեան ամբողջ գլուխ մը յատկացուցած է իր 1975ի *Beginnings* [Ակզրնաւորութիւններ] գիրքին մէջ:
 - 12 Կարծեմ յստակ է, որ հարցազոյոյը վարողի բերմին մէջ «բանասիրութիւն» բառը հոյս համահաւասար է «համենատական լեզուարանութեան»:
 - 13 Isaiah Berlin (1909-1997), *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*, լոյս տեսած Նիւ

2008

Եորկ 1976ին, ուրեմն ճիշդ այն տարին երբ Սայիդ Շերկայ հարցազրոյցը կու տար: 2000 թուականին լոյս տեսա *Three Critics of the Enlightenment: Vico, Hamann, Herder* [Լուսաւորութեան երեք քննադատներ՝ Վիկոյ, Համանն, Հերդը] (Princeton Univ. Press), որուն մեջ վերատպուած են հեղինակին իին ուսումնասիրութիւնները:

- 14 Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805) առաջին եւրոպացի գիտնականն է, որ հնդկական լեզուները սորված է տեղույն լիայ: Շոպրնհանուլը Հնդկաստանի մասին իր գիտութիւնը Անգլիա-Դիւտերոնի թարգմանութիւններն քաղած էր: Սայիդ կ'ակնարկէ Zend Avesta, ouvrage de Zoroastre contenant les idées religieuses et théologiques de ce législateur, les cérémonies du culte religieux et plusieurs traités relatifs à l'histoire ancienne des Perses [Զրադաշտի Ձենտ Աւետան, որ կը պարունակէ այս օրէնտակին կրօնական եւ աստուածաբանական գաղափարները, պաշտամունքի արարողութիւնները եւ զանազան տրակտուատներ Պարսիկներու իին պատմութեան վերաբերեալ հատորին, լոյս տեսած Փարիզ, 1771ին, որ սակայն չէր պարունակէր Զրադաշտականներու սրբազն գիրքին ամբողջութիւնը]:
- 15 Ֆրիդրիխ Շլեֆիլի մասին տես յաջորդ ծանօթութիւնը: Իր երայրը՝ Արգուստ-Վիլհելմ Շլեֆիլ (1767-1845) սանսկրիտ լեզուն սորված է իր ենթօրմէն ետք բայ ինքն է որ այդ ճիւղին առաջին մեծ մասնագէտներն մէկը դարձած է Գերմանիոյ մէջ, հրամցնելով լայնածաւալ թարգմանութիւններ: Իր եղբօրի հետ եղած է վիպապաշտ գաղափարներուն առաջին տարածողը Եւրոպայի մէջ, նախ իր դասախոսութիւններով, յետոյ Մադամ որ Սրայի հետ իր բարեկամութեամբ: - Վիլհելմ ֆոն Շումբուրդ գերմանական վիպապաշտութեան խոշոր դէմքերն մէկն է: Դիւանագէտ, քաղաքական գործիչ, Լուսաւորութեան նախարար, ինքը հիմնած է համալսարանական համակարգը Պրուսիոյ մէջ: Մինչեւ այսօր կը կարդացուին լեզուի փիլիսոփայութեան նուիրուած իր գործերը:
- 16 Խօսուքը Ֆրիդրիխ Շլեֆիլի (1772-1829) *Über die Sprache und Weisheit der Indier* [Յաղագու Շնորհիկներու լեզուին եւ իմաստութեան] գիրքին մասին է: Շլեֆիլ 1802-1804 տարիներուն Փարիզի մէջ սորված է սանսկրիտը, անգլիացի Համիլտոնն, որ այդ շոշանին՝ Հնդկաստանն վերաբարձի ճամբուն վրայ ստիպուած էր Փարիզ ապրելու, քանի որ արգելափակումի պատճառով՝ չէր կրնար ձգել երկիրը: Շլեֆիլին գիրքը համեմատական լեզուարանութեան հիմնադրական հրատարակութիւնն է: Զուտ լեզուարանական գետնի վրայ՝ Շլեֆիլ անշուշտ հոն կը վերաբարձրէր իր վարպետներն սորվածը: Զինքը հետաքրքրողը հնդկական քաղաքակրթութեան հնութիւնն էր: Զայն կը նկատէր եւրոպական մշակոյթի օրդանը: Վիպապաշտ դպրոցին գործը պիտի ըլլար այդ ծագումին վերադառնալ, զայն արթնցնել, նոր բափ մը տալ անոր: Ի դէմ՝ Շլեֆիլի գիրքը առաջինն է նաեւ, որուն մէջ հայերէնի մասին կը խօսուի որպէս հնդեւրոպական լեզու: Շլեֆիլի գիրքը կարեւոր է նաեւ ուրիշ պատճառներով, քանի որ անոր փիլիսոփայական մասը յարձակում մը կը պարունակէ Շելինի հիեապաշտ փիլիսոփայութեան դէմ եւ իրականութեան մէջ՝ ամբողջ հիեապաշտ դպրոցին դէմ, որուն ինքը՝ Շլեֆիլ համոզուած շատագումներն էր ատէկ դեռ քանի մը տարի առաջ: Այս գիրքին լեզուարանական բաժնին վրայ հիմնուած են Միշել Ֆուկոյի *Les Mots et les choses* հաստորին վերյուծումները, հոն ուր հարցը նկարագրել է արդի «բանափրութեան» ծագումնային պահը: *Orientalism*ի մէջ, Սայիդ շատ հակիրծ ակնարկներ ունի միայն այս գիրքին, ու զինքը հետաքրքրողը լեզուի յատկամիշներուն վրայ հիմնուած ցեղային զատորումն է (տես օրինակ՝ էջ 98, 115, 137):
- 17 Franz Bopp (1791-1867) կը նկատուի հնդեւրոպական լեզուներու համեմատական ուսումնասիրութեան հիմնադիրը, իր 1816ի աշխատանքով՝ *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* [Յաղագու սանսկրիտ լեզուի լօրդական համակարգին, համեմատութեամբ յունարէնի, լատիներէնի, պարսկերէնի եւ գերմաներէնի]: Գերմաներէնը մինչեւ այսօր indogermainisch բառը կը գործածէ որպէս համազօր մէր «հնդեւրոպական»ին:
- 18 Léon Poliakov (1910-1997) ֆրանսացի պատմագէտ մըն էր, որ պատերազմէն ետք՝ իր կեանքը նուիրած է հակասեմական ցեղապաշտութեան պատմութիւնը գորելու: 1955էն մինչեւ 1977, չորս հատորով գրած է Հակասեմականութեան պատմութիւն մը: Սայիդի ակնարկած գիրքը լոյս տեսսած է 1971ին, *Le Mythe aryen. Essai sur les sources du racisme et de l'antisémitisme* [Արիական առասպելը: Ցեղապաշտութեան եւ հակասեմականութեան արմատներուն մասին խոհագութիւն]:
- 19 Հարցազրոյցը վարողը հոս անշուշտ կը յդուի Շեքսպիրի *Othello*իկը թատերգութեան, որուն դեռակատարներն մէկը՝ Կալիբանը յաճախ դիտուած է որպէս զաղութափական յարաբերութեան ենթակուած քնիկի պատկերը: Ակաւասիկ ինչ կ'ըս Միրանդան Կալիբանին. “I pitied thee, / Took pains to make thee speak, taught thee each hour / One thing or other. When thou didst not, savage, / Know thine own meaning, but wouldest gabble like / A thing most brutish, I endowed thy purposes / With words that made them known” (354-59). «Սեղօցայ թեզի, ծիգ բափեցի որ խօսիս, ամեն վայրկեան բան մը սորվեցուի: Երբ դուն, վայրենի, քու հակ ըսել ուզած չէիր գիտեր, այլ կը թրովկիր, անտաշ իրի մը ննան, քու նպատակներդ օժտեցի բառերով, որոնց միջոցաւ ծանօր դարձան թեզի»:
- 20 Aimé Césaire (1913-2008), մարտինիքի սեւամորթ, որ ֆրանսացի եւ ֆրանսախօս բանաստեղծ մըն էր ու քաղաքական գործիչ մը (Երեսփոխան Ֆրանսայի խորհրդարանը 1945էն մինչեւ 1993): Գաղութատիրութեան դէմ գրած ու պայքարած է: Եղած է Ֆրանց Ֆանոնի ուսուցիչը: Իր բանատեղօն գործերն պէտք է նշել հանրածանօք *Cahiers d'un retour au pays natal* [Հայրենի երկիր վերադարձի մը տետրակաները] (1939), իսկ իր խոհագութիւններէն՝ նոյնքան հռչակաւր

Discours sur le colonialisme [Խօսք գաղութատիրութեան մասին] (1950):

- 21 Renée Balibar, *Dominique Laporte: Le Français national. Politique et pratiques de la langue nationale sous la Révolution française* [Ազգային ֆրանսերէնը: Ազգային լեզուի քաղաքականութիւն եւ կիրառումներ ֆրանսական Յեղափոխութեան շրջանին], Փարիզ, 1974: Jean-Louis Calvet, *Linguistique et colonialisme: petit traité de glottophagie* [Լեզուաբանութիւն եւ գաղութատիրութիւն]: Վիրոց տրակտատ լեզուակեռութեան մասին], լոյս տեսած է նոյն տարին, 1974ին: Կայ Վերջին վերահրատարակութիւն մը, 2002 թուականին: Գիրքը ցոյց կու տայ, թէ ինչպէս գաղութատիրութիւնը ունի պարտադրաբար լեզուական ճնշումի քաղաքականութիւն մը, ենթադրաբար գիտական մօտեցումներուն ետին ծուարած, երեմն ալ՝ բացայսու:- Gillian Sankoff լեզուաբանութեան դասասու էր Պենսիլվանիայի համալսարանը: Կ'ենթարին որ Սայնիին նշան յոդուածները անոնք են որոնք են հեղինակին կողմէ 1980ին հաւաքուեցան *Social Life of Language* [Լեզուի ընկերային կեանքը] հասորին մէջ:
- 22 Կ'ենթարին որ Սայնիի ակնարկը կ'երայ *Marcel Cohen* (1884-1974) ֆրանսացի լեզուաբանին, որ Ամստուան Մելիքին հետ գրքակցութեամբ 1924էն մինչեւ 1952 հրատարակած է *Les Langues du monde* [Աշխարհի լեզուները] շարքը: Թերեւս կարդացած էր 1956ի գիրքը *Pour une sociologie du langage* [Ի նպաստ լեզուի ընկերաբանութեան մը]:- Henri Lefebvre (1901-1991) մարքսական ներշնչումով աշխատող ընկերաբան մըն էր, որ ունեցած է լայնածավալ ազդեցութիւն մը մանաւանդ վարսունական քուականներուն: Ունի երեք հասորով մեծակառող աշխատասիրութիւն մը՝ *Critique de la vie quotidienne* [Առօրեայ կեանքի քննադատութիւն], որուն առաջին հատորը լոյս տեսած էր 1947ին եւ երրորդը լոյս տեսաւ 1981ին:
- 23 Richard Blackmur (1904-1965) ամերիկացի բանաստեղծ ու գրական քննադատ մըն էր, որ 1940էն ետք դասաւանդած է Պրինստոնի համալսարանը:
- 24 «Անդրտրամասական»ը հոս կը թարգմանէ անգլերէն «transdiscursive» բառը: Այդ արտայայտութեան մէջ, դիսկուրսը համազօր է «փակ համակարգ»ի եւ ըսուած այն է, որ Ֆրեյսի և Մարքսի մօտ կային տրամասական համակարգերը զանցելու համար անհրաժեշտ տուեալներն ու միջոցները:
- 25 Edgar Quinet (1803-1875), ֆրանսացի գրող ու փիլիսոփայ, Յեղորդը առաջին թարգմանիչը ֆրանսերենով, գերմանական վիպապաշտներուն արձագանքած է իր գործերուն մէջ: Յեղինակն է ի միջի այլոց *Du Génie des religions* [Կրօնքներու հանճարին մասին] գիրքին [1842], որ «արեւելեան վերածնունդ»ի վիպապաշտ գաղափարին զատագովութիւնն է: Սայնի կը մէջբերէ այդ գիրքէն առնուած կիսէին խօսքը՝ «Ասիս ունի իր մարգարեները, Երուպան՝ իր գիտունները» [Orientalism, էջ 79]:
- 26 Middle East Institute և Rand Corporation հետազօտական կազմակերպութիւններ են, երկուքն ալ արտահամալսարանական (առաջինը՝ Վաշինգտոն, երկրորդը՝ Կայփորնիա), որոնց նպատակն է զեկոյցներ ներկայացնել օգնելու համար քաղաքական որոշումի շարժմանութեան մէջ՝ ազդելու համար ամերիկեան քաղաքականութեան վրայ: Երկու կազմակերպութիւններն ալ յատակ ու բացայաց կերպով՝ դիրք բռնած են Միջին Արեւելքի վերիվայումներուն վերաբրնձար: Եղուարդ Սայնիի բարկութիւնը անոնց դէմ զուտ քաղաքական դրդապատճառներ ունի ներկայ պարագային: Այսօր, երեսուն տարի ետքը, կացութիւնը այդ առումով չէ բարեկալուած:
- 27 Sheila Rowbotham (ծնած 1943ին), ֆեմինիստ հեղինակ մըն է, որ մինչեւ վերջերս՝ Սանըստըրի համալսարանը կը դասաւանդէր: Զանրածանօթ է *Beyond the Fragments* հատորը, լոյս տեսած 1979ին, որուն հեղինակներն մէկն է Շեյլ Ուլվորամ: Գլխաւոր դրոյթը հոս այն էր՝ որ յառաջացած երկիրներուն մէջ չկայ ընկերվարութիւն առանց նկատի առնելու կիներու ազատագրումի պայքարը:
- 28 Roland Barthes (1915-1980), ֆրանսացի գրաքննադատ, գրականագէտ եւ նշանաբան, հոչական դարձաւ իր *Le Degré zéro de l'écriture* [Գործեան գերօ մակարդակը] գիրքով 1953ին, ու «Նոր քննադատութիւն» կոչուած դպրոցին հիմնադիրներն էր նկատուի: Վաթունական քուականներու վերջաւորութեան լեզուաբանական նշանաբանութեան հետազօտութիւնները իւրացուց, զանոնք կիրարկելու համար գրական արտադրութիւններուն, ծեւապաշտ մօտեցումին տալով նոր թափ մը: 1977էն մինչեւ իր մահը Collège de France-ի մէջ (ֆրանսայի բարձրագոյն հետազօտական հաստատութիւնը) «Նշանաբանութեան» ամպինին հիմնադիրն ու պատասխանատուն էր, հակառակ անոր որ այդ շրջանին արդէն իսկ սկսած է հեռանալ զուտ կառուցապաշտ վերլուծումի ծեւերն ու կիրարկել աւելի լայն չափանիշներով գրաքննադատութիւն մը:
- 29 Northrop Frye (1912-1991), կանադացի գրաքննադատ ու համալսարանի դասասու մըն էր, որուն գործը մէծ ազդեցութիւն ունեցած է իր ժամանակակիցներուն վրայ անգլիախոս աշխարհին մէջ, որպէս «նոր քննադատութեան» մը հիմնադրութիւն: Իր ամենածանօթ գործերն մէկն է *Anatomy of Criticism* [Քննադատութեան մարմնագննութիւն] [1957], ուր կ'ուզէ գրաքննադատութեան հիմքերը դնել որպէս առանձին կրթանք ու գիտութիւն: Դիրենիսի մասին իր ուսումնասիրութիւնը մատչելի է այսօր *Collected Works*ի գործերու ժողովածուու 17րդ հատորին մէջ:
- 30 Claude Lévi-Straussի նշեալ հակիրծ յօդուածը լոյս տեսած էր 1966ին *Current Anthropology* հանդէսին մէջ (Ե. տարի, թիւ 2):
- 31 Harold Lasswell (1902-1978), քաղաքական գիտութիւններու մասնագէտ, որ կը պատկանէր Չիկագոյի հոչականը եւ չափազանց ազդեցիկ ընկերաբանական դպրոցին: Իր գլխաւոր հարցերն մէկը եղած է ցոյց տալ քաղաքական քարոզչութեան կարեւորութիւնը եւ նոյնիսկ՝ անհրաժեշտ:

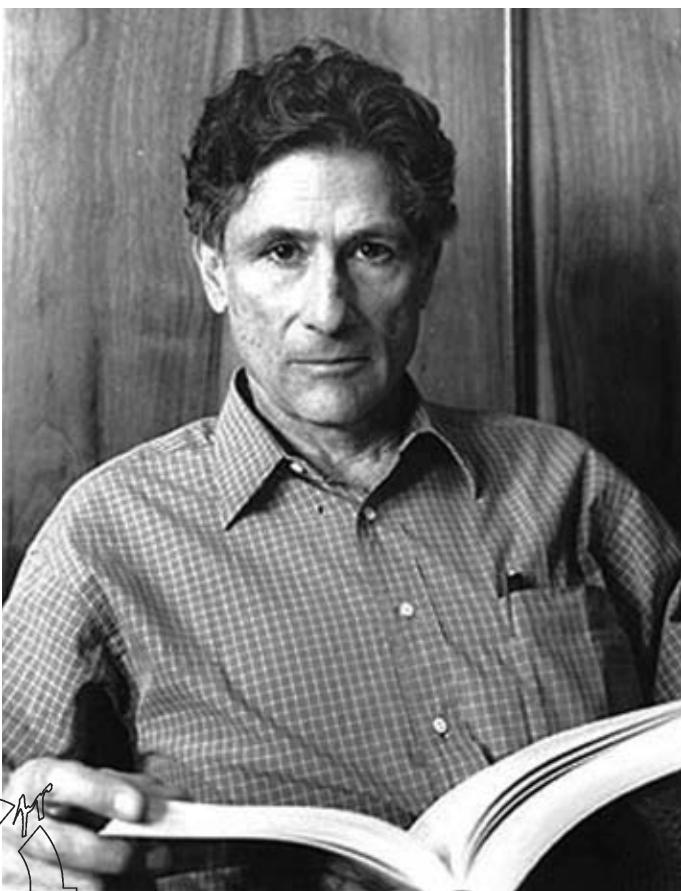
2008

42

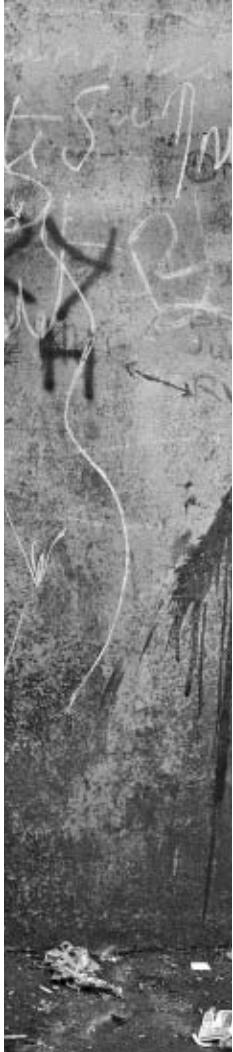
տութիւնը ժողովրդավար խուած վարչակարգերուն մէջ:

- 32 Barthélémy d'Herbelot (1625-1695) ժ. դարու ֆրանսայի արեւելագէտ մըն էր, Լուսովկոս ԺՊ.ի մօս արեւելեան լեզուներու քարտուղարը ու թարգմանիչը: 1692ին նշանակուած է Collège de Franceի անդամ, որպէս ասորերէնի դասասուու: Իր *Bibliothèque orientale, ou Dictionnaire universel contenant tout ce qui fait connoître les peuples de l'Orient* [Արեւելեան գրադարան, կամ լի-ակատար բառարան որ կը պարունակէ ամէն ինչ Արեւելքի ժողովուրդները ճանչնալու համար] գիրքը, որ քանի մը անգամ վերատպուած է իր կենդանութեան (6 հատորով հրատարակութիւն մը կայ, Փարիզ, 1781ին):
- 33 Pierre le Vénérable (1094-1156) Կլիմիի Թ. արքահայրը եղած է, ու ԺԲ. դարու վերածնունդին մէծ դէմքերէն մէկը: Ինըն է որ Քուրանը արաբերէն լատիներէն թարգմանել տուած է, ոչ թէ անոր արժեքը գնահատելու այլ՝ զայն յարձակումի թիրախն դարձնելու նպատակով: Guibert de Nogent (1055-1125) առաջին խաչակրութեան ժամանակագիրներէն է:
- 34 Bon Joseph Baron Dacier (1742-1833) բանասէր ու պատմագէտ մըն էր, 1799էն սկսեալ Ֆրանսայի Ազգային Գրադարանի ծեռագիրներու պատասխանատու, Արձանագրութիւններու Ակադեմիայի նախազահ 1782էն սկսեալ: 1810ին, Նապոլեոնի պատուերով գրած է *Tableau historique de l'érudition française ou rapport sur les progrès de l'histoire et de la littérature ancienne depuis 1789* [Համապատկեր ֆրանսական հնոտութեան կամ Զեկոյց 1789էն ի վեր իին գրականութեան եւ պատմութեան զարգացումներուն մասին]:
- 35 Այս անուններէն կ'արժէ հոս յիշել Charles Montagu Doughty (1843-1926), անգլիացի գրող ու ճանապարհորդ, որ 1888ին երկու հասորով հրատարակած է *Travels in Arabia Deserta* [ճամբորդութիւններ արաբական անապատին մէջ]:
- 36 Այս ցանկին մէջ անշուշտ՝ «դրապաշտութիւն»ը ԺԹ. դարու positivismն է, որուն առաջնակարգ ներկայացուցիչներն էին Ֆրանսայի մէջ Մէն-Սիմոնը, Անգլիոյ մէջ Սաբենսըրը, իսկ «սպենգլերութիւն»ը գերմանացի Oswald Spenglerի Արեւմուտքի անկումը գիրքն սերած պատմափիլիսոփայական ուսմունքն է:

Զուլիան Վիզոն

Զուլիան Վիզոն հյուսիս-աֆրիկյան ու լատինամերիկյան ժամանակակից գրականության, մշակութային ուսումնասիրությունների, կինոյի, եռադադուրային տեսության եւ գեղերային ուսումնասիրությունների մասնագետ է: Սոնը եղած ի համար սարանի համեմառական գրականագիտության ասխատենս պրոֆեսոր՝ նա դասավանդում է վիզուալ անտրոպոլոգիա, համեմատական գրականություն, մշակույթի տեսություն, արդիականության եւ ետարդիականության տեսություն, փերֆորմանսի եւ գեղերային ուսումնասիրություններ: Ներկայումս երկու գրքերի վրա է աշխատում. մեկը վերաբերում է անհետացումներին Ամերիկաներում (Նյու Յորքում ու Բոււնսու Այրեսում), մյուսը՝ «Մշակութային բռնությանը», ուր նա քննում է «բռնության» դերը քաղաքային տարածքի վերակառուցման մեջ գետում (Սարոկո) եւ ուսումնասիրում է շահիդի (Վկա, մարտիրոս) դերը Պալեստինում՝ ինքնասպան ումբարկուի գործողությունների քննության միջոցով եւ նրա մահվան ու կյանքի եռմահու սահմանմաք: Ի հավելումն ակադեմական հետազոտությունների ու դասավանդմանը՝ Զուլիան Վիզոն նաև ուիչեյ է եւ ինստալացիաների ու վիդեո արտիստ, 1988-ից սկսած՝ վիդեո ու էթնոգրաֆիկ ֆիլմեր է նկարահանել Լատինական Ամերիկայում, Մերձավոր Արեւելքում, Մեղրեբում, Եվրոպայում ու Միացյալ Նահանգներում:

Էդուարդ Սայիդ. լեզվի առևանգման ու փաստի ստուծելու ժուրգ

անգլերենից թարգմանեց Միսար Խոստիկյանը

2001թ. հունվարին Վիենայի Ֆրոյդ ընկերությունը, ուր էդուարդ Սայիդը դասախոսություն պիտի կարդար եգիպտական, հունական ու պաղեստինյան քաղաքակրթություններով Ֆրոյդի հմայվածության մասին, չեղյալ հայտարարեց նրա ելույթը, երբ ընկերության մի քանի անդամներ տեսան Պաղեստինում քար նետող Սայիդի՝ 2000-ի հուլիսին լայնորեն տարածված լուսանկարը: Էդուարդ Սայիդի լուսանկարը՝ թափով ետ պարզած բազուկով, ձեռքին, ըստ երեւույթին լուսանկարում երեւալու համար ոչ բավական խոշոր մի առարկա, հանգեցրեց հետագա գարնանը նրա ատենախոսության խափանմանը: Ինչպես Յոհան Ավգուստ Շուլայնը՝ ընկերության նախագահը տեղեկացրեց «Նյու Յորք թայմսին». «Մեր ընկերության բազմաթիվ անդամներ մեզ ասացին, թե չեն կարող ընդունել, որ իրավիրենք կողմնակալ պահեստինցու, որ քարեր է շպրտում իրայելցի զինվորների վրա»: Այնուամենայնիվ, լուսանկարը պարուրող առասպելը բացվեց հաջորդ օրերին «Նյու Յորք թայմսի» տպագրած բազմաթիվ ճշտումներում, ուր վերջապես պարզա-

2008

բանվում էր, թե Սայիդը պահակազորի մոտակայքում որևէ կերպ չի գտնվել, ոչ էլ հսրայելի պաշտպանության ուժերին է նշան առել, այլ՝ 300 մետր հեռվում մի դատարկ պահակատան, Լիբանանի սահմանին:

Ապա 2003-ին, Սայիդի մահվանցից հետո, «Նյու Յորք թայմսը» տպագրեց Սայիդի մահախոսականը (գուցե պետք է ասե՞մ մահախոսականները), որն ի հայտ բերեց ավելի բազմինաստ մեկնարանություններ: 2003 թ. սեպտեմբերի 25-ի մահախոսականը շփոթել էր Սայիդի ընտանեկան տունը, Կահիրեի փոխարեն՝ Երուսաղեմ, շփոթել էր Երուսաղեմի տրոհման ժամանակը, 1949-ի փոխարեն 1947թ., շփոթել էր նաև Սայիդի վերջին գիրքը՝ «Ֆրոյդի ու ոչ-եվրոպացին» (տպագրված Քրիստոֆեր Բոլասի եւ Ժաբլին Ռոուզի հետ): Սեպտեմբերի 26-ի մահախոսականը հոդվածի վերեւում խոշոր տառատեսակով «Հավելված ճշգրտում» է դնում, բայց այս մահախոսականը՝ նույն վերնագրով ինչ նախորդը, հոդվածի հրապարակումից գրեթե մեկ շաբաթ հետո՝ հոկտեմբերի 1-ին² ավելացված ակտուալ «ճշգրտումով», ծայրեժայր բոլորովին այլ լեզու և բովանակություն ունի. «Պրն. Սայիդ»-ը փոխարինված է «դոկտոր Սայիդ»-ով, «Պաղեստինի համար ժողովրդական ճակատը» փոխարինված է «Պաղեստինի համար Զորջ Յարաշի ժողովրդական ճակատ»-ով, եւ վերջապես «քար նետելու միջադեպն» է ներառված: Սեպտեմբերի 25-ի մահախոսականը չի հիշատակում այս իրադարձությունը, մինչեւ սեպտեմբերի 26-ի մահախոսականը ավարտում է Սայիդի կյանքի ամփոփումը այդ «սկանդալով».

«2000-ի հուլիսին դոկտոր Սայիդը խճվեց լայնորեն հրապարակված լուսամկարին առնչվող միջազգային անախորժության մեջ, ուր նա պատկերված էր Լիբանանի սահմանին հրայելական պահակակետի վրա քար նետելիս: Դոկտոր Սայիդը, որ այդժամ ճանապարհորդում էր ընտանյոք հանդերձ, այդ արարքն անվանեց պարզ, «ուրախություն խորհրդանշող ժեստ»՝ հրայելի կողմից հարավային Լիբանանի գրավման ավարտի կապակցությամբ»:

Բերնստայնի մահախոսականը վերածվում է Սայիդի մասին քաղաքական գնահատականի, նրա վստահելիությանը իբրև գիտնականի՝ «քարի միջադեպի» պատճառով հարցի տակ դնելով³ նրա անդամակցությունը համալսարանին, «քաղաքական» հայացքների եւ արար առաջնորդների նկատմամբ⁴ նրա՝ իբր անքավարար քննադատության հետ մեկտեղ: Վերջապես մահախոսականն ավարտվում է եղուարդ Սայիդի աշխատանքի մասին իմ երբեւէ կարդացած ամենանհեթեր անդումներից մեկով. «Իր վերջին տարիներին դոկտոր Սայիդի գրական արտադրանքը ավելի ու ավելի քաղաքական դարձավ»:

Բերնստայնի երկու մահախոսականներն եւ նշում են, որ Սայիդի աշխատանքն իր գործունեության ողջ ընթացքում, բացի գուցե երաժշտական քննադատությունից «The Nation»-ի համար, մշտապես քաղաքական է եղել՝ սկսած «Օրիենտալիզմ»-ից, որը Արեւմուտքի մշակութային վերընճայումը* կապում է նրա կայսերապաշտության ու գերիշխանության քաղաքականության հետ, մինչեւ «Մշակույթ եւ կայսերապաշտություն»-ը, որը ցույց է տալիս թե Զեյն Օսրինը «կայսերապաշտությանը տվեց մշակութային օրինականություն»: Եթի փորձում եմ հասկանալ՝ պարոն Բերնստայնը ինչ նկատի ունի՝ ասելով, թե Սայիդի աշխատանքը ժամանակի ընթացքում դարձավ «ավելի ու ավելի քաղաքական», պարզվում է, որ Սայիդի աշխատանքը քաղաքականորեն մեկնաբանվում էր «ավելի ու ավելի» անախորժ ձեւու:

Բերնստայնի պես շատ ընթերցողներին կարող է թվալ, որ տեքստերը, ինչպիսիք են «Օրիենտալիզմն» ու «Մշակույթ եւ կայսերապաշտություն», բարեհաջող ու «ապահով» հանձն են առնում Արեւմուտքի մշակութային, քաղաքական, տնտեսական գերակշռությունը եւ իշխանության այդ միաձույլի հաստատմանը նպաստող բոլոր հաստատությունները: «Ապահով» բառն են գործածում, որովհետեւ Արեւմուտքի գաղութատիրական հրամայականը հարցի տակ առնելով՝ այս տեքստերը «քացահայտորեն» չեն կապում հանգույցները: Ինչեւէ, Սայիդի վաղ տեքստերից ցանկացածը կարդալիս հարկ չկա աչք կլոցել տեսնելու համար՝ ինչպես մշակութային գերակշռությունը Արեւմուտքով մեկ փոխակերպվում, քարգմանվում է զավթման եւ այն ուղեկցող օրինականացմանը, ինչին վաղորդ ուղղված էր Սայիդի «Օրիենտալիզմ»-ը.

*ռեպերենտացիա, (ծնթ. թարգմ.)

«Ես կասկածում եմ՝ արդյոք հակասակա՞ն է, օրինակ, ասել, թե անզիացին ուշ 19-րդ դարում Հնդկաստանում կամ Եգիպտոսում հետաքրքրված էր այդ երկրներով, որոնք իր մտքում Բրիտանական գաղութի կարգավիճակից երբեք հեռու չէին։ Սա ասելը կարող է բոլորովին տարբեր թվական ասելը, թե Հնդկաստանի եւ Եգիպտոսի մասին ամբողջ ակադեմական գիտելիքը ինչ-որ կերպ երանգավորված, ներշնչված, բռնադատված է վիթխարի քաղաքական փաստով։ Այնուամենայնիվ, դա է, որ ասում եմ օրինատալիզմի այս ուսումնասիրության մեջ»։

Այսպես ծնվեց «օրինատալիստի» սահյան վերասահմանումը՝ եզրույթ, որ այլեւս չի ոգեկոչում սաֆարիների փառավոր օրերը ծառաների հետ «Վայրի» Հնդկաստանում, ոչ էլ Դելակրուայի կտավներում խաղարկված հարեմների սակավազգեստ կանանց։ Փոխարենը՝ «օրինատալիստը» դարձավ նվաստացուցիչ եզրույթ, որը նշազատում է այս փառաբանված կայսերական տեսիլները, իբրև միանգամայն խնդրահարույց։ Այսպիսով, պետք է տարակուսել, թե Բերնստայնը ինչ «ավելի ու ավելի քաղաքականի» ընկալում ունի, եթե Սայիդի բոլոր մշակութային եւ գրական տեքստերը ուղղված են ակտուալ քաղաքական իրադրություններին, պատմություններին, մշակույթներին ու գրականություններին՝ ելնելով անցյալ գաղութատիրությունների եւ ներկա նոր-գաղութացվող աշխարհի բանից։

Ես խոր կասկած ունեմ, որ Բերնստայնի եւ Սմիթի սեւեռումը Սայիդի քաղաքականացմանը ամբողջապես կենտրոնացած է նրա «քար նետելու» վրա գույգ իմաստով։ ուղղակի՝ 2000 թ. լուսանկարը, եւ խորհրդանշական՝ իբրև մոտավորաբես այդ ժամանակահատվածում ԱՄՆ-ում բնագավառի ուսումնասիրությունների դեմ բորբոքված ավելի մեծ հակահարվածի մաս, որը Սայիդի պես տեսաբաններին դիտարկում էր իբրև ահաբեկիչների՝ ԱՄՆ-ը կամ Խորայելը քննադատող քաղաքական որեւէ հայտարարության պատճառով։ Սա է բանի միջուկը. ոչ թե այն, որ Սայիդը պապաքաղաքական էր եղել «Օրինատալիզմ»-ում, այլ այն, որ Սայիդը շարժվել էր մշակութային ու քաղաքական նշանների ակադեմիկ մեկնաբանի դերից, այս լուսանկարի շնորհիվ, դեպի գործողի ու օրինատալացված պատկերացումով պաղեստինցու դերը, այն է՝ քար նետողի։

Ուրեմն, այս միջադեպից եւ 1999-ին Սայիդի ինքնակենսագրության («Առանց տեղի») իրատարակությունից հետո էր, որ Սայիդի ամենաոլիներին քննադատները կմեղադրեն նրան իր պատմությունը⁵ կեղծելու համար, կգործածեն միայն չակերտներ նրան որպես «պաղեստինցու» անդրադառնալիս, եւ, փաստորեն, միայն մի երկուսն են Սայիդի գրվածքները քննադատում նրա կյանքի վերջին տարիներին⁶։

Սայիդի աշխատանքին դիմելու փոխարեն՝ աջերի մեջ հակում կա գիտակցաբար անտեսելու կամ մերժելու Սայիդի ինքնությունը՝ որպես պաղեստինցու (ճիշտ այնպես, ինչպես այսօր Խորայել պետության ներսում, ուր մերժվում է միլիոնավոր պաղեստինցիների վերադառնալու իրավունքը), ինչպես նաև փորձ՝ Սայիդին հանարելու «ահաբեկչության զատագով»⁷, Միացյալ Նահանգների մի շարք հանրահայտ գիտնականների հետ մեկտեղ, ովքեր քննադատում են պատերազմները իրաքում ու Աֆղանստանում կամ Պաղեստինի օկուպացիան։ Այսպիսով, եղուարդ Սայիդը, ի տես բոլոր ոչ-ասողների, այդ օրը Արեւմտյան Ավիհին քար վերցնելով, դարձավ իրապես պաղեստինցի, ուստի կապ հաստատվեց տարիների նրա նտավոր արտադրության եւ ահաբեկչի գործունեության օրինատալիստ խորհրդանշական ժեստի միջեւ։ Սայիդը իր ամենաանխնա քննադատների ճշմարիտ լինելը ցույց տվեց (թե ինքը իրոք «ահաբեկիչ» էր) մի տարօրինակորեն դիալեկտիկ-ռեֆլեկտիվ դիրքից՝ ինքը օրինատալիզմի առարկա դառնալով։

Սայիդի անձը համար գրոհների է ենթարկվել աջերի (Բերնարդ Լեուիսի, Դանիել Փայփսի, Ֆուուադ Աժմանի ննաններից մինչեւ վերջերս Զաստրս Ռեյդ Ուեյներ) ու նույնիսկ ձախների, հատկապես Այզաք Ահմադի կողմից։ Մինչ Լեուիսն ու Փայփսը դիտում էին Սայիդին իբրև հակաարեւմտյան (Փայփսը՝ անվանելով նրան ահաբեկիչ, եւ Ուեյները՝ մեղադրելով «պաղեստինցի» լինելու պնդումները կեղծելու մեջ), Ահմադը գոնե որոշակի մտավոր խստապահանջությամբ է հակադարձում Սայիդին Արեւմուտքով հափշտակված համարելով՝ դրա գրականությամբ ու երաժշտությամբ, անվանելով Սայիդի մտքի կառուցվածքը «էապես պահպանողական» ու մեղադրելով նրան կայսերապաշտությունը «զինավորապես իբրև այլընտրանքային տարաստությամբ հակադրվելու կարոտ մշակութային երեւույթ նկատի ունենալու մեջ»։ մի քննադատություն, որ ձախից այլոք էլ էին կատարել։

2008

Մինչ որոշ քննադատներ գտնում են, թե բոլոր կողմերն իրավացի են՝ Սայիդին տեսնելով իրեն ինչ-որ կերպ իր սեփական հնքնությանը, Միացյալ Նահանգներին ու ձախերին դավաճանողի⁸, ես այս փաստարկները համարում են ոչ ավելի, քան ցուցադրական մտավորականավարի բամբասանքի թերթային այունակներ, որոնց առաջնային նպատակը Սայիդի աշխատանքի կենտրոնական հարցադրումների քննարկումից խոսսափելն է եւ այսպիսի քննադատությունների արծարությամբ խնդիրներով Պաղեստինում եւ Իրաքում ի հայտ եկող իրական ցեղասպանություններից շեղելը:

Իրոք երկուսն էլ՝ ձախերն ու աջերը, հնարավոր է մասամբ չվրիպեն, բայց ոչ այն պատճառով, որ Սայիդը անազնվորեն մի մշակույթը գերադասել է մյուսից, այլ որովհետեւ այսպիսի պոտենցիալ հակասությունները մեր բոլոր անհատական հնքնությունների ճշմարտություններն են կրում, որոնք եթե երբեւ, ապա հազվադեպ են եղակի: Ես կանոնեմ, որ Սայիդ՝ քար նետող մտավորականը, ամբողջապես պահում է իր տեսադաշտում եւ Էդուարդ Սայիդ անձը, եւ միաժամանակ Արեւուտքի տիտուր իրավիճակը, «Լյոր Յորդան»՝ լրագրողների անկարողությունը՝ ընթացական այս՝ առերեւույթ հակասական պատկերները մշակութային ու քաղաքական մտածողի, ով քար վեցրեց եւ նետեց ի ցույց համերաշխության՝ սատարելու բռնության ավարտը Լիբանանի սահմանին:

Բայց հետո այս լրագրողները տեղեկացան՝ ակադեմական արտադրության բոլոր ճիշերից, որոնք լրեցվում եւ տնտղվում են սեպտեմբերի 11-ից սկսած, ավելի հատկանշականորեն՝ 2002-ից, երբ Դանիել Փայփսը՝ բոլորովին աչքի չընկնող մի վարժարանական, ստեղծեց «Կրթանոցի հսկիչը»՝ նորօրյա նաքարթստական մի ցանցակայք, ուր գետեղված էին իր հորջորջած՝ Միացյալ Նահանգներին թշնամի դասախոսների փաստապանակները (եւ ավելին, մինչեւ իսկ իրայելը քննադատողներինը), և ուր հսկողության տակ առնվեցին Միացյալ Նահանգների ակադեմական սրահներում ձախ եւ ոչ-ամերիկյան համարվող ամեն ինչ եւ ամեն ոք⁹:

Հետագայում, 2002-ին, «Կրթանոցի Հսկիչը» կայքից հանեց ուր պրոֆեսորների փաստապանակները՝ այժմ փոխարինելով «հանձնարարված պրոֆեսորների» ցուցակով, որոնց «հավասարակշիռ» է հորջորջում: Շատերի կողմից դառնացած ու ձախողված համարվող համալսարանականը, որ հերսոտ մնաց Սայիդի աշխատանքից, որն ի դեպ խոչընդոտելիս էր եղել իր սեփական ակադեմական կարիերային՝ Փայփսը, այնուամենայնիվ, ստացավ իր քաղաքական ճանաչումը Զ.Ու. Բուշի վարչակալության ընթացքում 2003-ին եւ 2005-ին Միացյալ Նահանգների Խաղաղության ինստիտուտի խորհրդում ընտրվելով եւ դրանից առաջ Պաշտպանության դեպարտամենտում (խաղաղ պաշտպանություն)՝ ծառայելով Ահաբեկչության եւ Տեխնոլոգիաների գծով Հասուկ Հանձնարարության Ուժերում (2001-2002 թթ.): Ի հավելումն Բուշի դարաշրջանի օրինականացման՝ Փայփսը Նոր Ամերիկյան Հարյուրամյակի ստորագրյալ է եւ սեպտեմբերի 11-ին հաջորդող առաջին երկու տարիների ընթացքում անընդհատ հետապնդում էր համալսարանականներին, որոնք չեն համաձայնում ջիհադի¹⁰, մադրասայի եւ այլ սահմանումների հետ, որ չեն անդրադարձնում Փայփսի խիստ պահպանողական կեցվածքը:

Փայփսը դաստիարակվել էր ակադեմական միջավայրում եւ վերջապես փիլիսոփայության դոկտորի իր կոչումը ստացավ միջնադարյան իսլամի պատմության գծով Հարվարդում 1978-ին՝ նույն թվին, երբ Միջին Արեւելքի ուսումնասիրությունների մարզը ցնցվեց Սայիդի «Օրիենտալիզմի» հրապարակման՝ արմատական շարժ կատարելով այդ բաժիններում աշխատանքի ընդունման մեջ, որոնք ընդիանուր առնամք այլեւս հանակիր չեն կայսերապաշտ նախաձեռնությունները արդարացնող գիտնականներին: Մի երկու կարճատեր վերապահումներից բացի, մերժված ակադեմիայի կողմից՝ Փայփսը աշխատեց Արտաքին քաղաքականության հետազոտման ինստիտուտում (աջթեյան թինք թանք*), իհմնադրեց Միջին Արեւելքի Ֆորումը եւ «Միջին Արեւելքի եռամյայն» հանդեսը (երկուսն էլ՝ ֆորումն ու իր հանդեսը, նպաստում էին Միջին Արեւելքում, հատկապես Իրաքում, հարձակողական ռազմական ներխուժմանը):

Իր նորաբուլս կարիերան ստանձնելիս Փայփսը գրել է ռասայական տրամատավորումն** արդարացնող բազմաթիվ հոդվածներ՝¹¹ պնդելով իրաքցիների անպատրաստությունը ժողովրդավարությանը, որ նրանք կարիք ունեն «ուժեղ մարդու» (դիկտատորի), քանի ապրում են «դասվադրության տեսությունների աշխարհում»¹², զգուշացնելով արեւմտյան ազգերին մուսուլման գաղթականներ չընդունել, քանի որ նրանց «սովո-

* Հետազոտական, գիտական կենտրոն (ծմթ. Խմբ.)

** պրոֆիլավորում (ծմթ. Քարգմ.)

րույթները ավելի տագնապալի են, քան ուրիշներից շատերինը»¹³: Յավասարապես անհանգստացնող է Փայփսի գրածը Ուաշինգտոն D.C.-ի օդակածեւ մայրուղու նշանառու հրձիգ Զոն Սուլամների մասին, այն պնդմամբ, որ Սուլամները «ինքն իրեն ընկալում էր որպես Միացյալ Նահանգների դեմ ուղղված ջիհաղի հետիուն զինվոր»¹⁴, եւ հարակից մի հոդված, ուր նա քննում է «լավ հաստատված ավանդույթը ամերիկյան սեւամորթների, ովքեր իսլամ են ընդունում իրենց երկրի դեմ շրջվելով»¹⁵:

Մի երկու տարվա ընթացքում, 1999-ից մինչեւ 2003-ը, Փայփսը ճանաչման հասավ, որ թարմացնող էր աջերից շատերի համար, քանի որ նա ծեռնամուխ եղավ սանձելու հակամերիկյան ոգին, որը ոմանց ընկալմամբ վտանգում էր Միացյալ Նահանգները¹⁶: Բայց լուրջ գիտնականների մեծամասնության համար Փայփսը համարվում էր ոչ այլ ինչ, քան «պատերազմի կավատ»¹⁷ կամ կեղծավոր նորելուկ, ում միակ նպատակն է հարուցել սարսափ, ատելություն եւ աջակցություն արեւմտյան հովանավորությամբ բռնությանը՝ մուսուլմանական աշխարհի դեմ:

Ավելին, 2003-ի հիստերիան, որ Փայփսը սկսել էր երեք տարի առաջ՝ մասամբ սեպտեմբերի 11-ին հաջորդած ընդհանուր վախի հետևանքով, մասամբ էլ Բուշի ռազմատենչ վարչակարգի շնորհիվ, ընթացք ստացավ, երբ նրա ջանքերը հասան Կոնգրես, եւ ԱՄՆ Ներկայացուցիչների Պալատը հաստատեց «Միջազգային ուսումնասիրությունները բարձրագույն կրթությունում 2003-ի ակտը»¹⁸ (HR 3077), որը ստեղծեց խորհրդատու հանձնաժողով՝ համալսարանական մարզի ուսումնասիրությունների ծրագրերը «ուսումնասիրելու» նպատակով¹⁹: Ի հավելումն, այս օրինագիծը դաշնային հիմնավճարը կախվածության մեջ էր դնում հենց այդ հանձնաժողովի կողմից արտոնվող ուսումնական ծրագրից²⁰: Այս ամենը մեկից, ով մեծապես մերժվում է ամերիկյան ծախերի կողմից որպես «իսլամաֆոր» ու «մոլեռանդ», բայց զարմանալի չէ, որ Խոկվեց մի վարչակարգի մեջ, որը այնքան հագեցած էր քաղաքական ռազմատենչությամբ ու Մերձավոր Արեւելքի նկատմամբ մշակութային տգիտությամբ, որքան որ ողողված էր պատերազմը մղելու նոր-պահպանողական ազդակներով՝ նոյն պարադրամ հիմքի վրա, ինչ Սայիդի բնօրինակ հրապարակումը՝ «Օրիենտալիզմը», այն է՝ մուսուլմանները «ելել են մեզ բոլորիս սպանելու»:

Մոտակա պատմության նույնիսկ ավելի աղավաղված եզրույթները, որ ճանապարհ հարթեցին ծայրահեղ աջերի ամենօրյա քաղաքական բառապաշարի համար, պարադոքսալ ձեւով իրենց հակադիր նշանակությունները հանգրվանեցին կամ օգտագործվեցին այլակարծությունը լրեցնելու: Օրինակ՝ «ահարեկչության դեմ պատերազմի» վաղ օրերին «օստարեկյա մարտիկներ»-ը երբեւ չեր վերաբերում ԱՄՆ-ի կամ բրիտանական զինվորներին, «ինքնատյաց հրեաները» վերաբերում էր Ամերիկայի ակադեմական հրեաներին, որոնք դատապարտեցին իրաք ներխուժումը, «ջատագովները» իրաք եւ Աֆղանստան ներխուժման դեմ գրողներն էին, որ նաեւ առաջարկում էին ամերիկյան քաղաքական գործիչներին քննել սեպտեմբերի 11-ի պատճառները, իսկ այլ պիտակների շարքում՝ «ահարեկիչներին համակրող» էր դասվում յուրաքանչյուրն, ով Գուանտանամոյի կամ Բաղրամի բանտերում մարդու իրավունքների չարաշահումների հարցն էր բարձրացնում:

Այսիսով, չնայած HR 3077-ը չհաստատվեց սենատի կողմից, բայց ցույց տվեց, որ Դանիել Փայփսի պես հերսոտած համալսարանականը կարող է վտանգել մտավոր ինքնավարության ամբողջ կրթական ավանդույթը Միացյալ Նահանգներում, որ նրա նեռ-մաքարիստական կեցվածքը ամբողջապես գրկաբաց ընդունվեց ԱՄՆ կառավարության կողմից սեպտեմբերի 11-ից սկսյալ եւ շարունակում է փթթել աջեւյան այս թիմք թանքների գրպաններում, եւ ցույց տվեց որ Սայիդի 1978-ի տեքստում ուրվագծած օրիենտալիստական առեղծվածը յուրաքար կարող է տեղ տալ հզոր հակադարձության՝ հումանիստ, արար-մուսուլման, ներգաղթած եւ գիտական խստություն ունեցող ամեն ինչի դեմ:

Տիսուր փաստ է, որ նոր-պահպանողական խոյացումը Միացյալ Նահանգներում տեղի ունեցավ ժարգոնի, անվանարկումների, բացեիրաց ստերի եւ առավելապես պատմական փաստերի վճռական անտագոնիստական ժխտման հիմքի վրա՝ ի նպաստ սնապատումների, անհիմն լրագրողական հորինվածքների²¹: Յրաժարվեցին հետախուզության մասնագետներին լսելուց Կենտրոնական Հետախուզական Վարչության²² ներսում: Լրագրողներն ու կառավարությունը խոսքները մեկ արեցին, որի պատճառով փաստերը «խայտարդետ» են, եւ լրագրողները այժմ պնդում են, թե պատասխանատու չեն տեղեկությունների գնահատման համար նախքան առաքումը²³:

2008

Բոլորովին զարմանալի չէ, որ իրաքում այժմ առաջխաղացող քաղաքացիական պատերազմը փաստորեն ապապրկած էր Դանիել Փայփսի կողմից երկու տարի առաջ²⁴ Ու-աշինգթոնում պատերազմի հանդեպ անփույր ու կեղծարար մոտեցմանք: Փաստերը, սակայն, մնում են փաստեր. այժմ միլիոնից ավելի իրաքցիներ գոկվել են կյանքից, եւ հազարներ սպանվել ներխուժող ուժերից՝ զավումը արդարացնող առասպելների հետեւ-անքով: «Ահաբեկչության դեմ պատերազմը» լի է թյուրիմացություններով, որ ես են պահում երկխոսությունից, հերքում պատմական եւ քաղաքական փաստերը՝ մինչեւ ար-մատները ներառելով օրիենտալիստական պատվիրանները: Փաստը տեղ չունի այսօր քաղաքական տրամասության մեջ, քանի որ վերջին ութ տարիների ընթացքում պատե-րազմի նոր-պահպանողական հրահրումը վիճարկող ցանկացած որ ենթադրվում է նրանց շարքում, ով «դեմ է մեզ»²⁵, կոչվում է «ոչ-մատերիկացի» եւ որոշ դեպքերում բան-տարկված ու պիտակավորված է՝ «ահաբեկիչ»: Ավելի տիտուր է, որ ամերիկացիներից շա-տերը չեն վստահում թե՝ իրենց կառավարությանը, թե՝ լրատվամիջոցներին²⁶ վերջին յոր տարիներին ի հայտ եկած ստերի հետեւանքով, բայց առեղծվածորեն հաստատություն-ների, լրատվամիջոցների եւ պետության հյուսած ստերի արդյունքում՝ փաստերին ամե-րիկացիների հասու լինելը միջնորդավորվում է ապակողմնորոշված վարչակազմի բնագդներով եւ կեղծող լրատվամիջոցներով, որոնց համար «փաստերի ստուգումը» այ-լեւս անելիքների ցանկում չէ²⁷:

Այստեղ Ստեֆըն Քոլբըրթ՝ աջեւյան բանահանդեսի (թոք-շոու) պարողիան է մտա-բերվում, ով խուսափելով փաստերից՝ նախապատվությունը տալիս է «ճշտոտությանը»²⁸: Պարողիկ կերպար Քոլբըրթը արտացոլում է ներկա վարչակազմն ու զանգվածային լրատվամիջոցները, որ ձեռնարկել են իրաքի օրիենտալացնող գաղութացումը. «Եթե ու-զեմ հավատալ, որ Արաջին համաշխարհային պատերազմը սկսվել է 1941-ին, դա իմ աստվածատուր իրավունքն է՝ իբրև ամերիկացու»: Սա է Քոլբըրթի կոչած «առանց փաստ գոտի»-ն: Ինչպես զվարճալի է տեսնել Քոլբըրթին կամ Զոն Ստյուարտին շաբա-թական չորս անգամ «կեղծ լուրեր» ներկայացնելիս, նմանապես մտահոգիչ է, որ ձախ ամերիկացիները ունեն միայն այս երկու կատակերգու ալիքները, որոնց պիտի դառնալ՝ տեսնելու միջազգային կամ տեղական քաղաքական ընթացիկ տեսարանի որեւէ համո-զիչ հեռուստատեսային քննադատություն: «Առանց փաստ գոտին» այսօր իրականու-թյուն է եւ սարսափելիորեն դարձել է փաստը հորինվածքից տարբաժաննելու միակ ապա-օրիենտալացնող միջոցը՝ թեւել հեգնությամբ եւ աշխարհի աջեւյան անհնաստ հայացք-ները կրկնելու միջոցով: Քոլբըրթի թարմացնող հարցազրույցները ձախ հեղինակների հետ երեմն կորզում են. «Պարոն, ինչո՞ւ եք ձեր երկիրն ատում», մինչ Քոլբըրթը խուսա-փում է փաստացի որեւէ բանից՝ նորությունների իր տարբերակը տալով այնպես, ինչպես ինքն է ուզում: Իբրև քաղաքական պարողիա սա զվարճալի է, իբրև չարագուշակ հա-յացք լրատվամիջոցների եւ կառավարության փոխկապվածությամբ ճշնարտության տեղ անցած առասպելներին ողբերգական:

Մենք պետք է սկսենք հասկանալ՝ ինչպես եդուարդ Սայիդի աշխատանքը դարձավ ոչ թե «ավելի ու ավելի քաղաքական», այլ անշուշտ ավելի ու ավելի էնայիրիկ՝ հետազոտե-լով փաստերին առնչվող հենց այս օրիենտալիզմ-սարքելու հանելուկը, իր եւ մեր ապ-րած նոր-գաղութացվող աշխարհում փաստերի հանդեպ աճող արհամարհանքի պատ-ճառով: Քննադատական «ահաբեկչության դեմ պատերազմի» նկատմամբ, ինչպես դրա սկզբնավորումից հետո շատ գիտնականներ, Սայիդը կամրջեց օրիենտալիզմի իր քննա-դատական տեսությունը ուղղակիորեն «ահաբեկչների» դեմ Բուշի վարչակազմի գգուշ-ացումների մարտավարությանը. «Հատկապես վատ է, երբ ահաբեկչությունը կցվում է կրոնական եւ քաղաքական վերացարկնանը եւ ռենուկտիվ առասպելներին՝ հեռու մնա-լով պատմությունից ու դատողությունից» («Հավաքական կիրք»): Սայիդը խոր կասկած էր տածում արեւմուտքի թմրկահարության հանդեպ՝ հիմնված Ալ Քաեդայի ջոկատների օրիենտալիզմացվող վերացականության վրա, որ ուր ասես կարող էին լինել, եւ արաբնե-րին իբրև ահաբեկիչներ ներկայացնող կրկնվող պատկերների հանդեպ: Շատ բան չի փոխվել «Օրիենտալիզմի» համատեքստից մինչ 2001-ը, ինչ Արեւմուտքում մեզ են տր-վել արաբների կրկնվող պատկերներ՝ իբրև իրացիոնալ, վստահության անարժան, հա-կարեւմտյան, հակադեմնկրատ, անազնիվ ու վտանգող: Նույնիսկ շորերն են վտանգող՝ լայն փեշերը կարող են բաքցնել ինչ ասես, իդի կանայք կարող են ոմբակիր լինել, կա-նանց, նաեւ տղամարդկանց գլխաշորերը այժմ կասկածով ու վախով են ընկալվում: Եկեք վերադառնանք «Օրիենտալիզմ»-ում Սայիդի ուրվագծած օրիենտալիստական-

օրիենտալ տարբաժանմանը.

«Ինքնին իր մեջ, իբրեւ հավատալիքների համախումբ, իբրեւ վերլուծության մեթոդ, օրիենտալիզմը չի կարող զարգանալ: Իրոք, զարգացման դոկտորինալ հակաթեզն է այն: Դու կենտրոնական կրվանը սեմիթների կասեցված զարգացման առասպելն է: Այս կաղապարից այլ առասպելներ են բխում, որոնցից յուրաքանչյուրը ցույց է տալիս սեմիթին իբրեւ արեւմուտքու հակառակը եւ իր սեփական թուլությունների անդառնալի զոհ: Իրադարձությունների ու հանգամանքների կիտումով սեմիթական առասպելը ճյուղավորվեց սինճիստական շարժման մեջ. մի սեմիթը օրիենտալիզմի ծանապարհով գնաց, մյուսը՝ արաբը, հարկադրվեց օրիենտալ ծանիքան բռնել: Ամեն անգամ վրան ու ցեղ հայցելին՝ առասպելն է կիրարկվում, ամեն անգամ արաբական ազգային բնութագիր հասկացությունը ոգեկոչելին՝ առասպելն է կիրարկվում: Այս գործիքների տիրապետությունը մտրի վրա աճում է դրանց շուրջ կառուցված հաստատությունների հետ: Ամեն օրիենտալիստի համար, բառացիորեն, երերացող իշխանությունը սատարող համակարգ կա՝ հաշվի առնելով օրիենտալիզմի տարածած առասպելների անկայությունը: Համակարգն այժմ պսակվում է պետական հաստատություններով: Ուստի արաբական օրիենտալ աշխարհի մասին գրելը այժմ ազգի հեղինակությամբ գրելն է, ոչ թե կոչտ զաղափարախոսության արտոնությամբ, այլ բացարձակ ծշմարտության անհարց հավաստիությամբ, որին բացարձակ ուժն է թիկունք» (307):

HR 3077 օրինագծից կարելի է ընկալել, որ արաբների ուսումնասիրությունը ենթադրվում էր իբրեւ «ուղեցույցի կարիք» ունեցող: Գիտնականների մեջ արաբների բարձր տոկոսի պատճառով (ռասան գործոն էր այս օրինագծում) Փայփսն ընդունակ եղավ այս բանը հասցնել ԱՍՍ Ներկայացուցիչների Պալատ, եւ, վերջիվերջո, HR3077-ը ժամացույցը եւ տալու փորձ էր՝ վերադառնալու մի դարաշրջան, երբ օրիենտալիզմ նշանակում էր գիտելիքի հոսքը վերահսկել՝ փոխարինելով փաստը առասպելով: Այս ամենը պարզապես օրիենտալի «հսկողությունից դուրս գալու» պատճառով. իր դասընթացի ծրագիրը կազմելու համար օբյեկտիվության «անբավարարությամբ», «ահաբեկչության դեմ պատերազմին» չաջակցելով՝ պետության հեղինակությունը հարցադրելով, եւ «ներգծվելու» իր անընդունակության շնորհիվ՝ օրիենտալն ինքը դարձավ ահաբեկիչ: Մենք վերադարձել ենք Հանրինգրոնի քարտեզում ակնհայտ դարձված զաղափարախոսությանը, ուր պարզորեն կարող եք տեսնել «Արեւմուտքն» ու «մնացածը»:

Արար ու մուսուլման հետազոտողներին սեպտեմբերի 11-ում ներգրավված ահաբեկիչներին չըննադատելու համար հայածող Դանիել Փայփսի եւ գլխավոր լրատվամիջոցների ամբողջ քննադատության մեջ Սայիդը՝ այդ քննադատության մասնակից շատ գիտնականներից մեկը, ապակառուցում էր ահաբեկչությունը, ինչպես ապակառուցել էր օրիենտալիզմը:

«Ինչպես մուսուլմաններն են բազմից վիճարկել՝ չկա մեկ իսլամ, կան իսլամներ, ինչպես կան Ամերիկաներ: Այս բազմազանությունը ծիշտ է բոլոր ավանդույթների, կրոնների կամ ազգերի դեպքում, չնայած դրանց հարողներից ոնանք փորձել են սահմաններ գծել իրենց շուրջ եւ իրենց հավատը բժախմորորեն ամրակցել: Այնուամենայնիվ, պատմությունը շատ ավելի բարդ եւ հակասական է, քան վերընծայվում է ամբոխավարների կողմից, որոնք շատ ավելի պակաս են ներկայացուցչական, քան անդում են նրանց հետեւորդներն ու ընդդիմախոսները... (1907-ին Զողեթք Քոնրադը ապշեցնող հանառությամբ արքստիպիկ ահաբեկչի դիմանեկարը պատկերեց, ում հեգնաբար կոչեց «պրոֆեսոր»՝ իր «Գաղտնի գործակալը» վեպում: Սա մարդ է, ում միակ խնդիրը մի պայթեցնող սարք կատարելագործելն է, որը կաշխատեր ցանկացած հանգամանքներում, եւ ում ձեռքի գործը պայթյունի հանգեցրեց՝ մի խեղդ տղայի միջոցով, որն անտեղյակ ուղարկվել էր Գրինվիչի աստղադիտարանը ոչնչացնելու, իբրեւ հարված «մաքուր գիտությանը») («Հավաքական կիրք»):

Այս բառերը կարդալու երկու ուղի կա, իհարկե: Հավատում եմ՝ Սայիդը երկու ընթերցուն էլ մտադրել էր: Առաջինն այն է, որ ահաբեկչությունը գործում է գիտության (բանականության) դեմ եւ իշխանությանը հակադրվող անդումներում հուսահատ բռնարաքներ իրականացնելիս՝ հաճախ կերակրվում է անմեղներով: Այստեղ երկրորդ ընթերցուն այն է, որ ցանկացած անուն կրող բռնություն, ինչպես Քոնրադի վեպում, գործում է բանակա-

2008

50

նության լիակատար հակադրությամբ և ազդում է պատերազմից խեղված ու տնտեսապես աղքատացած ազգերի վրա Արեւմուտքից դուրս, բայց նույնպես ներառում է Արեւմուտքի դիմակայումը բանականությանը. «Մյուս կողմից, վիթխարի ռազմական եւ տնտեսական հզորությունը, ինչպիսին Միացյալ Նահանգներն են տիրապետում, ինաստության ու բարոյական տեսողության երաշխիք չեն, մասնավորապես, երբ հաստակողությունը առաքինություն է համարվում, եւ հավատում են, թե բացահիկությունը ազգի ճակատագիրն է»²⁹: Այսպիսով, ինչպես օրիենտալիզմն է ցուցանում, թե օրիենտալը առասպել է, կարծրատիպ, օրիենտալն էլ Միացյալ Նահանգների նման արեւմտյան տերությունների իշխանության զորությունը շփորում է ինաստության հետ: Քանի Սայիդը մեզ ցույց է տվել տարիների ընթացքում Ասիայում ու Մերձավոր Արեւելքում եվրոպական գերիշխանության հետեւանքով օրիենտալ առասպելի հաջողությունը, պարզ է, որ Միացյալ Նահանգները հանձնառել է այդ ֆիզիկական ու տրամասական դերը:

«Ահարեկչության դեմ պատերազմի» յուրաքանչյուր օրվա հետ Սայիդը հետեւողականորեն գրոհում էր փաստերի պակասությանը ամերիկյան քաղաքական մշակույթի ու լրատվյան մեջ.

«Տայեր լրատվամիջոցների փոքրոգությանը իրաքի դեմ անիրավ ու անարդար պատերազմի պատրաստման ընթացքում եւ նայեք՝ որքան սակավ լրուսարանում եղավ իրաքի հասարակությամբ պատժամիջոցների հարուցած հսկայական վնասների վերաբերյալ, եւ պատերազմի դեմ աշխարհով մենք հորդացող կարծիքներին՝ հարաբերականորեն որքան սակավաթիվ հաշվետվություն: Դազիվ թե մի լրագրող, Դելեն Թոնասից զատ, վարչակազմին կանգնեցրած լինի խնդրի առաջ աչք ծակող ստերի ու թխված «փաստերի» համար, որ նախքան պատերազմը հյուսվեցին իրաքի շուրջ՝ իրեն Միացյալ Նահանգներին վերահաս ռազմական վտանգի: Ծիշտ ինչպես այժմ նույն կառավարության պրոպագանդիստների կապերը արձակվել են, որոնց ցինիկաբար հորինած եւ բազմացրած «փաստերը» զանգվածային հչեցացման գեներերի մասին հիմա քիչ թե շատ մոռացված են կամ էլ արժանանում են ուսերը թռվելու վերաբերմունքի՝ իրեն բանին չառնչվող, երբ լրատվական ծանրամիտները քննարկում են իրաքի ժողովրդի ահավոր, բառացիորեն աններելի իրավիճակը, որ Միացյալ Նահանգները միանձնաբար եւ անպատճանատու ստեղծել են այնտեղ» («Ուշել Քորիի իմաստը»):

Սայիդը ընդունում է, որ «փաստերը» ոչ միայն կարող են ստեղծվել, այլեւ որ հասարակական հիշողությունը լրիվ կախված է այդ «փաստերը» մատուցող լրատվամիջոցներից, որոնք տեսանելի են դարձնում պատահած վայրագությունները, քանի որ չերեւացողը պարզապես գոյություն չունի, իրադարձությունները պատկերելով այնպես, որ աննեղ կողմները թվան ինչ-որ կերպ մեղավոր: Ցավոր, երբ ճշմարտությունները վերջապահես ի հայտ են գալիս, վտանգավոր ձեռւով փոքր արժեք են ունենում, քանի որ «փաստերի» ու «հորինվածքների» բաժաննան գիծը այն աստիճան լղոզված է, որ լրատվամիջոցները դարձել են պետությանը անքակտելիորեն կապված: Եվ այսպես, Միացյալ Նահանգների երկրորդ ներխուժմունք իրաք, «Անդրիի լրատվությունը» հանդիսականների համար կեղծ վստահության միջոց դարձավ լրատվության աղբյուրների նկատմամբ, քանի մեզ ցույց էր տրվում զինվորականների ու լրագրողների կյանքը կարծես «իրական հաղորդմամբ»: Լրատվությունը լրիվ ձախողվեց, քանի որ չկար որեւէ բան հարցադրելու խթան ոչ պատերազմի կեղծ պատճառները, ոչ «քշնամու կրակից» փախչող լրագրողների վախեցած դեմքերը: Հանդիսատեսը միայն իր աչքերն ուներ՝ հավատալու, եւ տեսածը ցնցող էր, բայց Յոլիկուդի ցանկացած կինոյի պես՝ ամեն մասնիկով նախագրված: Այսպիսով, լրատվամիջոցները Միացյալ Նահանգներում սկսեցին լրագրության նոր ուղղություն (մասամբ «Ֆոքս նյուօֆի» շնորհիվ), ուր լրագրողները այլեւս չեն գեկուցում, այլ փոխարենը ստեղծում են նորություններ՝ անմիջապես տեղում պատերազմը քաջալերող նեկնաբանություններ անելով, արտահայտելով իրենց քաղաքական հայացքները, հազվադեպ ստուգելով կամ հարցի տակ առնելով փաստերը: Արդյոք զարմանալի՝ որ ամերիկացիների մեծանասնությունը գաղափար չունի, թե Մերձավոր Արեւելքը նախկինում ծախողված կայսրության բատերաբեն է եղել Բրիտանական գաղութատիրական ջանքերով, որն իր օրում նույնպես ստերի³⁰ հիման վրա էր գործում:

Ուրեմն, երբ կարդացի Սայիդի մահախոսականի երկու տարբերակները, ին մի մասը ծիծաղեց, քանի որ սա ռելիզիոնիստական մոտեցման տեսակ է լրագրությանը եւ պատ-

մությանը, որին Սայիդը, որպես գիտնական, գնահատական է տվել: Իմ մի ուրիշ մաս վշտացած է, որովհետեւ շարունակական «Էրատոպիջ»՝ «Վիխակների շտկման» (գործնականում երկու անգամ հրատարակված) դարաշրջանում խաղարկվում է այն, որ ցանկացած թերթում կամ լրատվության աղբյուրուն ճշտումը ետ չի բերում վնասը: Այս դեպքում վնասը չի գործում հատկապես իբրև ացումենտum ad hominem է եղուարդ Սայիդի հանդեպ (նրա ժառանգությունը իր տեղն ունի), բայց գործեց՝ բոլոր պահեստինցիներին «հանգեցնելով» օրենքին անհնազանդութան շարժման՝ առանց այդպես պատկերելու պատճառի: Խսրայելի պետականության եւ պահեստինյան ճնշման 60 տարիների ընթացքում գլխավոր լրատվամիջոցները բոլոր պահեստինցիներին, իրենց տառապանքի դիմաց, պետք է անմեղ խսրայեցիների վրա բարկությունն ուղղած քար նետող երիտասարդի ու իսլամիստական քարոզի պատճառով ինքնասպան ոճբակրի կլիշեները ցույց տան: Կլիշեներից ոչ մեկը չի պատասխանում պահեստինցիների տասնամյակների տառապանքներին, որ այդպիսի արարքների անհերքելի պատճառն են: Փոխարենը, ռեւիզիոնիստ պատճությունները ցույց են տալից այս բռնարարքներն իբրև պահեստինցիների սովորական կացութափ: Խսրայելի ու Պաղեստինի առնչությամբ ըստ էության փաստն ու հնարանքը անորոշելի են Միացյալ Նահանգների լրատվամիջոցներում, որոնք հազվադեպ են որեւէ խորությամբ հիշատակում պատճական իրադրությունը, փոխարենը՝ «բռնության շարք»-ի մասին բոլոր լուրերը պահելով՝ արագ պատկերների եւ ձայնի կարծ պատճառների մեջ, կարծեն հենց «Երկու կողմ» կա: Սայիդի ուշ գրվածքները խոսում են փաստերը հարգելու եւ առասպեկները գաղտնագերծելու մասին՝ «կորուստը սահմանափակելու» նրա գաղափարին ուղղակիորեն կապված մի մղում, որ նա դրդում էր ուրիշ համալսարանականների՝ «կենտրոնանալ պատճական եւ կոնկրետ փաստերի վրա» որպես Պաղեստինյան ինքնավարության ու պետության խնդիրները լուծելու միակ կենսունակ միջոցի³¹: Ես տարակուսում եմ արդյոք լեզուն բավարա՞՞ է, քանի վերընծայման վիճակը վատրապանում է:

Սայիդի մահվանից գորեք հինգ տարի անց քար նետող պահեստինցու կերպարը հարատեւում է, եւ հինա Սայիդը հավիտյան ամրակցված է այդ կերպարի շնչին: Սակայն չեմ համարում, թե դա բոլորովին վատ է: Յակառակը՝ տեսնում եմ էդուարդ Սայիդի կյանքի աշխատանք՝ միտված ամեն տեսակ օրինտալիզմների մերկացմանը պատճության եւ ժամանակակից կյանքի մեջ: Միայն հեգնական է, որ խաղաղությանը համերաշխ այս արարդից հակառակն է դուրս բերվել՝ լոկ խորհրդանշի անթափանց կարծրության պատճառով: Միացյալ Նահանգներում եւ Խսրայելում իշխող համասեռ ընթերցումների պայմաններում որեւէ այլ մեկնաբանության տեղ չկա: Չգիտեմ պատճության մեջ երբեւ կլինի՝ մի ժամանակ, երբ մարդիկ նայեն բիրտ դիմադրությանը որեւէ այլ կերպ, քան սարսափով ու կանխապես փաթեթավորված հուետորության ժեստերով, որոնք բեկանում են երկխոսությունը՝ նախքան սկսելը: Սակայն լրագրողի ու գիտնականի անելիքը անհարմար հարցադրումները, ճշմարտության ստուգումն ու նույնիսկ հայտնաբերումն է: Այնքանով, որ այսպիսի գաղափարները կարող են «ծեծված» կամ իդեալիստական համարվել, դրանք, այնուամենայնիվ, կարող են գործել, եթե հասկանանք լեզուն իբրև կեղծարար ուժ օգտագործելու վտանգները եւ եթե սովորենք՝ ինչպես լեզուն կարող է վեր հանել միլիոնների հանապազոյա իրական տառապանքների պատճառ հանդիսացող իմանախնդիրներից: Խսրայելցիների անելիքը քար նետող պահեստինցու հանդեպ այս սարսափը բացելն է, իսկ լրատվամիջոցների եւ ուսումնասիրողների գործն է նետողի նպատակը մեկնաբանելը՝ թեեւ մեկնության տարբեր գործիքներով: Տառապանքի ու պատերազմի լեզուն պետք է գլխի վրա շրջվի, որովհետեւ ատելության ու պառակտման հրահրիչ լեզուն չի մնում աշխարհագրական տարածքի սահմաններում: Բոլոր լեզուների պես, քաղաքական խոսքը՝ ուղղված արաբներին կամ մուսուլմաններին (կամ ըստ կարծրատիպի տված կտի՝ նրանց նմանվողներին) վարակիչ է եւ սպանում է՝ անկախ նրանից, թե դա Զուրիֆ Միլլերի ու Դոնալդ Ռամսֆելդի ստերի վրա հիմնված պատերա՞զմ է, թե՝ ամերիկացիների՝ դրան հետեւած գործողությունները, որ սեպտեմբերի 11-ից քիչ անց սպանեցին «արաբանման» մարդկանց³²: Սայիդը պակաս լավատես է Պաղեստինում տառապանքի լեզվի վերահաղոնեցման նկատմամբ.

«Տառապանքի եւ կոնկրետ ամենօրյա կյանքի լեզուն կամ առեւանգված է կամ այնպես այլասերված, որ, ըստ իս, ամօգուտ է, գուտ հմարանք լինելուց բացի, քողարկելու ցավագին տանջանքն ու սպանությունը՝ դանդաղ, քմահաճ, անհողողող: Դա պահեստինների տառապանքի ճշմարտությունն է» («Սանրամասն պատիժ»):

2008

ღանի որ ընկերային հարաբերությունները Պաղեստինում այսքան դաժան են, Սայիդը մի հուսահատեցնող պատկեր է մատուցում, ուր լեզուն տեղ չունի կամ առնվազն անգոր է: Համաշխարհային մեծապես կոռումպացված լրատվամիջոցներում իշխող «կեղծ լուրեր» բողարկելու եւ լշեցնելու անբողջատիրական ձեւերի հետ համաձայնության գալով է, որ գալիս ենք Վերջապես տեսնելու, թե ինչու են շատ ուրիշներ հրաժարվում բառերից: Դադարում են գրել, կարդալ, ուսանել ու քար են Վերցնում: Կամ դիմում են շատ ավելի այլուրցիկ միջոցի: Սայիդի Ժառանգությունը խնդիր է դնում մեզ՝ տառապող պահեստիցիների լեզվի եւ գործողությունների միջեւ ճեղքվածքը հետազոտելու, որպեսզի մենք, իրեւ ուսյալներ, կարողանանք այդ քարերն ու ռումբերը եւ նրանց գուգակցվող տառապանքները փոխարկել բարերի, որ համահունց են Ծննդարտությանը:

Ə w ə n p w q r n l p j n l ə ə t r

- 1 «Նյու Յորք թայմսը» տպարեց հետևյալ երկու հայումները.

հայում 2001-ի մարտի 13, երեսաբթի

Պատկերով գլխագիրը կիրակնօրյա «Arts & Ideas»-ում կից հոդվածով Վիենայի ֆորդ ընկերության կողմից Կոլումբիայի համալսարանի դրոֆեսոր Երուարդ Սայիիդ դասախոսությունը հանելու մասին ընկերության անդամների՝ նրան առ նետելու լուսանկարված ժեսնելուց հետո, սխալ է ներկայացնուո՞ւ նրա թրախը։ Նա իշտածական դահական կատարումն է նշան առել Լիբրանանի սահմանին, ոչ՝ իշտածական գինուրներին։
 - 2 «Նյու Յորք թայմսի» հայումը հետևյալն է.

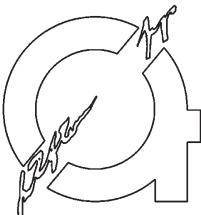
հայում 2003-ի հոկտեմբերի 1-ը, չորեքշաբթի

Կոլումբիայի համալսարանի գրականության մասնագետն է Պարտսինի դետության դասը դաշտապահող Երուարդ Ու. Սայիիդ ուրբաթ օրվա մահախոսականում սխալ է նույնականացնելու ժամանակը Երուարդի հետական եւ արարական ճամաների սրով։ Զնայած Դրն. Սայիիդ ծնվել է 1935-ին Երուարդեմունք, նրա ընտանեկան տունը Կահիրեն էր, նրանի Երուարդեմից չեն մեկնել։ Երուարդը ծննդեց 1949-ին, ոչ՝ 47-ին։

Սահախոսականում շփոթված էր նրա վերջին գիրք՝ «Ֆորյոն ու ոչ-Եվրոպակին» (Ջրհանձնի Բոլյար եւ Ժային Ռոգի հետ), (Վերս Բուս, 2003)։ «Ունեցրկման խախանականությունը» տպագիրն է 1994-ին (Պանթեոն)։
 - 3 Բերնսայնը գրում է.

«Հս իմացածին՝ արդ որեւէ մեկին չէր ուղղված, որեւէ օրենք չէր խախսված, դարահար չէր եղել, ոչ մի բետական կամ խախացական գործողություն դրոֆեսոր Սայիիդ Ակամամար չի կիրաված»։ Զնայարան Ռ. Ջոլը՝ հետազոտությունում ու ֆակուլտետների դեկանը, բաց նամակում գրեց Կոլումբիայի ուսանողական կառավարությանը եւ ուսանողական թերթին։
 - 4 Բերնսայնը գրում է.

«Բայց դրէսոր Սայիիդ ավելի բնադրատական էր Արեմուտիի եւ Իշտածիլ մկանամք, արարական աշխարհին նրանց մուտքանը, բայց արարությունի համեմետը»։
 - 5 Ուեյներ Սայիիդն մեղադրեց Երուարդեմում Սր. Գեորգի դրորոց հաճախած չինելու համար։
 - 6 Ջրհանձնի Նիբչեմի «Ուսեղ երկուած դեմք է հանդիպած լինեմ» (The Atlantic Monthly , սեպտեմբեր 2003) գրությունը «Օրիենտալիզմ»-ի նոր հրատարակության Սայիիդ Ներածության բնադրատությունն է՝ ճարգված Միացյալ Նահանգների կողմ դիրքերում Միացյալ Նահանգների վարած Նվաճման Սայիիդ բնադրատության դեմ, որ վերջինն գրում է։ «Այդ ընթացքում դատանության անշափելի նույնականությունը, որ Ներառում են անհամար դատանություններ եւ ժողովուրդների, լեզուների, փորձառության ու մասակարգությունից հազարամյակ առաջ է առաջանաւ անհամար դատանությունների վերածովով գանձերի հետ մեկնելու, որ Բարդարական արարաւաներից ու բանագարաններից են տարբեր։ Իմ կրպան այն է, որ դատանությունն կառուցվում է կանանց ու տղանադրական կողմից այսպէս, ինչպես կարող է տանիքով։ Վերագրվել նշանակած լուրջունների ու խոսափումների հետ, ծառադաշտ դարձարվուի ծեւերի ու հանդուժվուի ավերումների հետ, այնուև որ «մեր» Արեւելիք, «մեր» Արեւանում դառնաւմ է «մեր» տիրելու եւ առաջնորդելու»։
 - 7 Իր «Ամերիկան առող դրոֆեր» հոդվածում այս ցուցակում են ներառված Նոամ Չոնսկին, Թոմ Նազին, Մազին Ջամսիեր, Էրիկ Ֆուներ, Ջիմ Շեքըն։ Այլ տես՝ Փայխը կիրառում է իր այս «ջատագովներ» (արդյոգետներ) եզրույթը ամերիկա-խախանական հարաբերությունների խորհրդ առնչությամբ՝ Էրիկ Ֆուների, Շաշիդ Խայիիդի, Գարի Սիմի, Ջորջ Սայիիդի, Զնոքեք Մասադի եւ յուրաքանչյուրի համար, ով մերժում է, որ «ջիհադը որեւէ ուսանողական իմաստն» («Նամակներ խմբագիրն զիհադն ու դրոֆեսորները»)։

- Նասիրել այն, ինչ իմը անվանեց «ահարեկչաբանություն»: Սասմագեները երեխն ակտիվութեան խարում են, օրինակ, ժխտելով, որ ջիհադը դատմականութեն նշանակել է հարձակողական դատերազմ»:
- 8 Տես Ա.Օ. Մորի հոդվածը Սլեյթում «Եղուարդ Ու. Սայիդ. դադեստինյան դահղամողականը» (1999, հոկտեմբերի մեկը):
 - 9 campus-watch.org ցանցակային գրված է «Կրաքանի հսկիչը, Միջին Արևելի Ֆորումի նախագիծը վերանայում ու բնադրատում է Միջին Արևելի ուսումնասիրությունները Շյուսիսային Ամերիկայում կատարելագործելու նղատակով: Նախագիծը հիմնականում իինձ խնդրի է ուղղված՝ վերլուծական ձախողումներին, գիտության ու բաղադրականության միախառնմանը, անհանդրության այլմերանի հայցըների հանդեպ, շատագովությանը եւ ուսանողների նկատմամբ իշխանության չարասահմանը: «Կրաքանի հսկիչը» ամրողությմբ՝ մեկնելով իր սեփական ազատությունը՝ մեկնարանելու նրանց խոսերն ու արարեներ»:
 - 10 Ինչուս մեջբերվում է Փայփսի «Զիհադը ու դրոֆեսուրները» գործում, Զայեր Յասինը 2002-ի հունիսին ասել է. «Զիհադը իր ամենաճշմարիս ու ամենամահուր ձեւով, որին մուտքամանները ձգտում են, վճռականությունն է արդարն ու ճիշճան ամելու, նոյնիսկ սեփական շահերի դեմ: Կա անհարական դայքար է անձնական բարոյական վարի հաճար: Հատկապես այսօ այն դայքար է սարքեր մակարդակներում՝ իմբնամարման ու տեղյալ լինելու, հանրային ծառայության ու ընկերվարական արդարության: Գյորքա մասաւարպ, դա բոլոր սարիների, գոյների ու հավատի մարդկանց ներառող դայքար է Մեծ Օրուումները վերահսկելու հանա՞ր՝ ոչ միայն ովկ է վերահսկում հողի ու սարածքը, այլևս ովկ է դեղորայք սանալու, ովկ սունոն»: Փայփս այսուս է դաշտախանում այս խոսին. «Լրավական միջոցներով համալսարանական այս մասնագետների հավաստումների մնանակից հայնաքերեցի, որ նրանի հակված են ջիհադի եթեսուցը նման ձեւով տասկերելու, միայն որու է զայխ, որ դասէեր կեղծ է»:
 - 11 Pipes, Daniel. Why the Japanese Internment Still Matters , New York Sun (December 28, 2004) and The Enemy Within and the Need for Profiling , New York Post (January 24, 2003).
 - 12 A Strongman for Iraq , New York Post. (April 28, 2003).
 - 13 The Muslims are Coming! The Muslims are Coming! National Review (November 19, 1990)
 - 14 The Snipers: Crazy or Jihadis? New York Post. October 29, 2002.
 - 15 Beltway Snipers: Converts to Violence? New York Post. October 25, 2002.
 - 16 Read Pipes Columbia University vs. America at danielpipes.org
 - 17 William Hughes article George Wil: War Pimp . Counterpunch. 24 September, 2002.
 - 18 Ամերիկյան համալսարանականներին ուղղված այս օրինագիծի մատուցող հիմնական կետեր հետեւյալն էին. Վեցերորդ բաժինը մասնավորում է ամեկան Միջազգային Բարձրագույն Կրթության Կանձնաժողովը, որը կներառի ազգային անվանգության գործակալությունների եւկու անդամ: Այս խորհրդի անելինների մեջ է մասնամ հանձնարարականների կազմումը «Վեցերորդ կետի ծրագրերի բարելավման, մայթենի անվանգության դահանջներին առնչվող ազգային կարիների ավելի լավ արտացոլման, միջազգային կրթության, արտաին գործերի եւ օսար լեզուների ուսուցման համար»:
 - 19 Յոթերորդ բաժինը մասնավորում է դահանջներ՝ Վեցերորդ կետի հաստատությունների համար Դաշնային Կառավարության գերատեսչությանը ուսանողներին հավաքագրելու հնարավորություն եւ ուսանողներին հավաքագրելու տեղեկություններ տալու համար:
 - 20 Ութերորդ բաժինը Կրթության Զարտուղարին եւ Միջազգային խորհրդառու հանձնաժողովին հանձնարարում է ուսումնասիրել «օսար լեզուների ժառանգորդ համայնքներ» ԱԱՌ-ի ներում «մասնավորաբես այն համայնքները, որ ներառաւմ են ԱԱՌ ազգային անվանգությանը մնանարական լեզուներով խոսողներին»:
 - 21 633, C բաժնում ասվում է. «Դանձնաժողովին արտօնվում է ուսումնասիրել, վերահսկել ու գնահատել այս կետում ամրադրմանը գործումնեությունների մի օրինակ, Զարտուղարին եւ Կոնգրեսին հանձնարարականներ մատակարատելու, կետի ծրագրերը բարելավելու եւ կետի նորականներին ծրագրերի համարայասխանությունը հավաստելու համար: Դանձնաժողովի հանձնարարականները կարող են բարելավման կարիք ունեցող ցանկացած բնագավառի ուղղված լինել, միայն թե առանձնահատուկ օրինագիծի հանձնարարականը կոնգրեսին դեմք է արվի այն դեղորայք, եթե նախագահը դա անհրաժեշտ ու նորակարանարմար գտնի:
 - 22 Խորհրդառու Դանձնաժողովը, Ը բաժնում գրված է. «Վեցերորդ կետի D բաժինը ճագրված է 632 բաժնից հետո մասնակից հետեւյալ նոր բաժինը» եւ նմանամեխ 621-ը: (F) «Դանձնարարականներ սվեմ՝ ինչուս գրան սասցող բարձրագույն կրթության հաստատությունները կարող են ուսանողներին բազալերի ծառայելու ազգին եւ ազգային կարիներին համարայասխանել արտաին գործերում, միջազգային գործարարության, օսար լեզուների կամ ազգային անվանգության մեջ»
 - 23 «Սյու Յորի բայմզի» լրագրող Ջուլիեթ Միլլեր հորիմել է «Զանգվածային ոչնչացման գեներելի ծրագիր» դահմությունը Միլիայի Շ. Գորոնին հետ՝ մեջբերելով «անանուն ամերիկյան դաշտումաների» եւ «ամերիկյան հետախուզության փորձագետների», որոնք հայտարարել են, թե մետաղական խողովակները իրադի համար նախատեսված էին միջուկային նյութերը հարսացնելու: «Ի միջուկային հավակնությունների Պրն. Հուսեմի համար ոմրումը, գումարած այն, ինչ հարցազրույցներում դեֆեկտումները նկարագրում են իրեւ Բաղդադի ֆինանսական զինանոցների

2008

54

- կատարելագործման եւ ընդարձակման նորում, կանգնեցրին Իրան ու ԱՄՆ-ն դատերազմի եղրին» (2002, սեղմեմբերի 7): Այս փաստազուրկ դատմության հրադարավամից հետո, Շինարյ Ռամիֆերը, Զոնայիշա Ռայսը եւ Զոյին Փառւելը հայսնվեցին հետուատէկրանին՝ մասնանշելով Միլլերի դատությունը որդես Իրաֆի դեմ Միացյալ Նահանգների դատերազմի ելնելու հիմք:
- 22 Դուզաս Ջեկիսի «զեկույցն ասում է Սոյիսակ տունը անտեսեց Իրաֆի վերաբերյալ ԿՐՎ-ի բառով» (2005-ի հոկտեմբերի 12-ի «Նյու Յորք թայմզ»):
 - 23 Մայի Մասհինօի «Նիմա մեզ ասում են» (New York Review of Books, փետրվարի 26, 2004) բննակում է անտեսված հետախուզության եւ Իրավ Երկրորդ Անտառապահության աջակցող հոդինված լրագության խնդիրը. «Իմ գործը կառավարության տեղին բնմելը եւ հետախուզության անկախ վերլուծող լինելը չէ: Իմ գործը Իրաֆի գինանոցի մասին կառավարության մտածածը «Նյու Յորք թայմզի» ընթերցողներին դատմելն է»:
 - 24 Փայփսը գորում է. «Եթր սունիմեները ժիաներին են հարվածի տակ առնում եւ հակառակը, դակաս հավանական է, որ ոչ-մուտապահնեները վիրավորվեմ... Իրավում բաղադաշխական դատերազմը, կարճ ասած, կիմի հումանիտար որդերգություն, բայց ոչ ռազմավարական («Թաղաթաշխական դատերազմը Իրաֆում», Jerusalem Post, 2006, մարտի մեկը):
 - 25 Ձորց Ու. Բուշի հայսնի հայտարարության վերաբերյալ. «Կամ դուր մեզ հետ եք, կամ մեր դեմ»:
 - 26 Հարիսի ինսերակտիվ հարցումը հայսնաբերեց, որ ամերիկացիների 54 տոկոսը «հակված են լրատվամիջոցներին չփառատարության» (2008), Հանրության եւ մամուլի հետազոտությունների Փյու Կենտրոնը հայսնաբերեց, որ ամերիկացիների միայն մեկ երրորդն է վսահում կառավարությանը:
 - 27 Միիայլ Մատոսիկի հետ հարցարկուցում Միլլերն համահայտնութեն ասաց. «Իմ գործը կառավարության տեղեկությունը բննելը եւ հետախուզության անկախ վերլուծող լինելը չէ: Իմ գործը Իրաֆի գինանոցի մասին կառավարության մտածածը «Նյու Յորք թայմզի» ընթերցողներին դատմելն է»:
 - 28 Ստեֆըն Ջոլդրը սամրական լուսերի հաղորդում է հյուրմնկալում, ուր նա կրկնօրինակում է ազքելյան հաղորդավարին, համախ «Ճճմարտություն» բառը օգտագործելով՝ նկատ ունենալով ոչ թե փաստը, այլ նկարագրելու այս, ինչ ճարդը հայտարարում է, թե զիսի հիմունիկ ծեռուվ, «աղիներով», առանց փաստերի, առանց մտավոր ճանաչման կամ բննակման:
 - 29 Սայիդը շարունակում է. «Նյու Յորքի ու Ռասինգֆենի ինմաստան ոճբարկումները, թվում է, միջին դասից են, կրված մարդիկ, ոչ՝ աղիս փախստականներ: Կրությունը, զանգվածային մորիիկացիան եւ նոյատակի ծառայելու ունակ կազմակերպումը ընդգծող ինաստուն առաջնորդություն սանալու փոխարեն՝ խեղճերն ու հուսահամեներ հաճախ հօվում են դեռ մոգական մտածողություն ու արագ արյունայի լուծումներ, որ տախ են ստոր կրոնական ճռճռոցով դաշված այրդիսի ահավոր նորդեմերը: Սա ճիշէ է ընդհանրադեմ՝ Մերձավոր Արևելի, մասնակիրադեմ՝ Պաղեստինի, բայց նոյնական Միացյալ Նահանգների՝ վսահարար բոլոր Երկրներից ամենակրոնականի համար: Աչխարհիկ մտավարականների դասի գիսավոր ճախողումներից է իրենց ջաները չկրկնադաշտելով վերլուծություններով ու մորդեմերով վեր համերը իրենց ժողովրդի խոռոր զանգվածի անհերթի սառադանները, նսենացված եւ արիացված գրությունից եւ աննահանջ միլիտարիզմից՝ դիմելու որեւէ բան հազիկ ունենալով, բան կոյր բռնությունը եւ աղաօքա փրկության աղոյ խոստումները»:
 - 30 Սայիդը գորում է կայսրությունների միջեւ գործահենների մասին. «Եկեք այլեւս չընդունեմք գաղափարախոսական դեմագոգիան, որ թողում է լեզուն ու իրականությունը իրեւ Ամերիկայի կամ, այսուս կրչված, Արևմտյան հեռանկարի միակ ունեցվածքը: Բանի միջուկը իհարկե կայսերականությունն է, որ (Վերջին հաւակն տափակ) ինմասասան առաքելությունն է՝ հանուն արդարության եւ առաջնորդացի աշխարհ ազատ Սաղամի դես չար ֆիգուրներից: Իրաֆի զավճան եւ ահաբեկության դեմ Ամերիկայի դատերազմը ռեիզիոնիստական արդարությունները դարձել են ավելի վաղ բանդված կայսրության՝ Բրիտանիայի ամենաիշ ցանկայի ներմուծումը՝ տաճատությունը դդեւուվ, դատմությունն ու փաստեր աղավաղելով տաճադայի սահունությամբ («Երաներ եւ Ցուրներ»):
 - 31 Սայիդը նույն է. «Տարենությունն այս է, որ իրենաներ հայտարարում են, որ իրենց հարաբերությունները Պաղեստինի հետ 3000 տարվա են, եւ որ իրեմ տեղահանվել, ասուրվել են այնտեղից 2500 տարի առաջ: Սակայն դադեսինցիների որու մրումը Պաղեստինից երեկ սկսվեց: Մենք չիմեր է մոռանան, որ դատունական սիրմիստական դատմությունը իհմնված էր սփյուռքի անընհատ ասուրի գաղափարի վրա. այս դամությունը բազում առաստելու է օգտագործում: Ըստ իսկ որու դադեսինցիների մենք դեմք է խուսափենք առաստելուց, եւ կարծում են, որ որու մտավարականներ մենք դեմք է սեւելուն դամական, կոնկրետ փաստերից՝ հրաժարվելով առաստելարանական չափողականությունից: Զեմ կարող ընդունել, թե դադեսինցան փախստականները հավես հայտսական դիտ մնան: Ես նրանցից են, ով մտածում է, որ իրատեսական լուծում չի լին՝ դադեսինցիների ներկա իրավականին չվերաբերվել իրեւ փախստականների: Կյամփուլ, հարց հետեւյալն է՝ հնարավո՞ր է արյուն մեր անցյալը վերակենդանացնել ու դատմությունը վերականգնել մինչեւ 1948-ը: Կասկածում են: Մենք կորուա ենք ունեցել, կարելի է ասել, որ մեր ժողովուրդը ժամանակավորադեմ անոնց է սկե ճակատամարտը: Դարց է, թե ինչ չափու: Ես չեմ կարծում որեւէ մենք ներկայում այդ հարցի վերջնական դատասիսան ունենա: Մեր անելիից այդ կորուա սահմանափակելն է» («Եղուարդ Սայիդը բնակում է օրինականը»):
 - 32 Սայիդը մենարանում է. «Գիտուններն ու հեռուատավարները անվեց անդադարնում են իսլամի դեմ «մեր» դատերազմին, եւ այնոյիսի բառեր, ինչպես «ջիհադ» եւ «ահաբեկչություն», ծանրացրել են հասկանայի վախն ու զայրութը, որ ամբողջ Երկու լայնուն տարածված է թվում: Երկու հոգի (մեկը՝ սիիթ) արդեն սուսակել են գազազած ինդարացիներից, որոնք կարծեն աջականական այնուհետեւ արդարության վերաբերյան դեմ»:

Դարտամենտի դաւոնյա Պոլ Ուոլֆովիշը նույնական է, որը բառացիորեն մտածում է «վերջացող երկրներ» ու «մեր թշնամի ներին միջևսկահարեմ»՝ կապացությունով: Հայութավոր արար ու մուսուլման խանության ներին, ուսանողներին, հիջար-ազգած կանանց եւ տվյալական տաղաքացիներին նետվել են վիրավորանքներ, մինչ ամենուր ցցվող վահա- ճակներն ու գրաֆիքի հայտարարություններ ազգարարել են նրանց վերահս մահը» (2001, 1):

Ս Ե Զ Բ Ե Ր Վ Ա Ծ Գ Ն Ր Ծ Ե Ր

Collective Passion . Al Ahram Weekly. September 20-26, 2001.

Aijaz, Ahmed. Orientalism and After. In Theory: Classes, Nations, Literature. London: Verso, 1992.

Bernstein, Richard. Edward Said, Leading Advocate of Palestinians, Dies at 67. The New York Times. 25 September, 2003.

Bernstein, Richard. Edward Said, Leading Advocate of Palestinians, Dies at 67. The New York Times. 26 September, 2003.

Jarah, Nouri. Edward Said Discusses Orientalism , Arab Intellectuals, Reviving Marxism and Myth in Palestinian History. Aljadid Magazine. Vol. 5, no.28 (Summer 1999).Michael Massing, Now They Tell Us, New York Review of Books, February 26, 2.

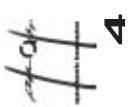
Said, Edward. Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World. New York: Pantheon, 1981.

- ◆ Dreams and Illusions Al Ahram Weekly. August 21-27 2003.
- ◆ Orientalism. New York: Pantheon, 1978.
- ◆ Punishment by Detail Al Ahram Weekly. August 8-14 2002.
- ◆ The Meaning of Rachel Corrie: Of Dignity and Solidarity , CounterPunch. (June 12, 2003).
- ◆ Together We Stand. The Guardian Weekly, 20-26 September, 2001.

Smith, Dinitia. A Stone's Throw is a Freudian Slip. The New York Times. 10 March, 2001.

Weiner, Justus Reid. My Beautiful Old House and Other Fabrications . Commentary. (September 1999).

2008

Վահան Իշխանյան

անմազ

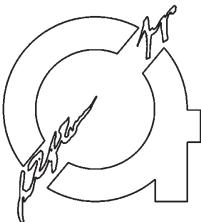
Ճռոր, ճռոր, ճռոր, ճռոր, իամի անգամ ճռոր, ճռոր, ճռոր.....
.....քայլերի ձենն ա, ոնց որ էրեւա,
քայլ հա ին չես կարա ամեն քայլի ճռոր-գրես, կարաս copy-paste-ով հետացնես գործի, քայլ
կետերը օգնում են լուծել անլուծեին, կետը-ճռորի փոխարեն....., կետը եսի փոխարեն, կետը
զյումրիի փոխարեն, կետը արվեսների ու արհեսների բաղադի փոխարեն, կետը մարցուտնու
փոխարեն, կետը մարցուտնու տոփերի ու դրած երաժեսության փոխարեն, յասար արամ ասատ-
յանի փոխարեն, կետը ռարիզ սիրող անձաւակների փոխարեն, կետը ռարիզ չսիրող ճաւակա-
վոր ինտելիգենցիայի փոխարեն, կետը հյուրանոցի փոխարեն, կետը երկարկանի փայտյա հյու-
րանոցի փոխարեն, կետը նորվեգացիների տված ժամանակավոր կացարանի փախարեն, որ
սարել են հյուրանոց կետեր դմելու փախարեն, կետը նորվեգական հյուրանոցի փոխարեն, կետը
հյուրանոցի աղմինիստրայշայի փոխարեն, կետը աղմինիստրայշայի ժմիշի փոխարեն:
ազաս սենյակ ունե՞՞, այս ունե՞նի, ճռոռոռոռոռոռոռոռոռոռոռոռոռոռո:

կետը նեղ, մի մահճակալ, էրկու քայլ ու սեղան, զուգարանը դուած կետի փոխարեն: ներ-
սը զուգարան բաղնիք չկա՞: նորվեգական հյուրանոց հայկականի փոխարեն: աղմինիստրայ-
շան լավ կծերեր կետեր դմելու փոխարեն:

գյումրին կետի փոխարեն, ու լրագրողը սենյակում կետեր դմողի փոխարեն: կիրակոյան: Ես
աշխատում եմ երեւանի «7կետ» տարաթաթերթում: կիրակոյան վաչե, առաջատար լրագ-
րող, հորինված անուն նախատիմի փոխարեն: գյումրիում դատմություն փնտելու փոխարեն
կետեր դմեթիր, աշխատավրձե տային ու դու ու կլիխն ման գայիր: իրիկունը հոգնած գաս հյուրա-
նոց, ինչ անես, դուտանկա՞: լենականցի դուտանկա՞: իսկ աղջիկ ունե՞, ունե՞նի, մեր մատու-
ցողութին կգա երեկոյան կետեր գդնի ձեր կյանիի հաճույքների վերջում: օրգազմի փոխարեն
կծի թափված ատամով ու լրագրողի կլիխն կրողնի սեւացած ատամի թերծվածիր:

թեմա:

թեման կար, որ հելել ամառվա տոգին, թշինի թափելով, ստ ես հասել կետեր դմելու փո-
խարեն: երեւան զանգ՝ վաչ ջան, ստ մի լավ դատմություն կա, որ զաս գրես, բոնք ա, ինչ
դատմություն վաչ ջան, վաչ ջան(էրկուսի անունն էլ վաչ ա, կետի փոխարեն) մարդը կնգան
բռնացրել ա հոր հետ ու կնգան նորթել ա: ո՞նմ հոր հետ: մարդու, մարդու, բա ին հերը աղջկան
չէր ունելու: խի ես տենց ասում, տենց էլ ա դատահում, յասար մարդու հերը: յասար,
մարդը կնգան սղանել էր, նորթել էր, թաղել էր հայաքը, որ կնիկը իրա հոր հետ բնել էր: հորը չէր սղա-
նել, սամվելը վաս են սովորացնում դրդոցում, հորս արեւ: կնոջ մահը, հորը սղանելու ու
նրան աստվածացնելու փոխարեն: կմի՞կն ա մեղավոր, թե հե՞րը: համլետը սրա խելին լիներ,
նորը կկախեր ոչ թե հորդիսորը: ու թեման հետարքիր ա: հորդ..կետը չի փրկում, սղանելու,
կեսրայի հետ կնոջ բնելու մոտիվը դակասում ա, ընթերցողին լացացնելու մոմենտով, կետը
սոցիալականին չի ծածկում, էսի հետ դատմություն ա, հեչ: եթե չինեթ..վարեւ, մարդը հար-
թեցող ա, կնիկն էլ էրեխտին չի կարում դահի, մարդը փող չի բերում տուն, մարդու հերը կնգ-
ան ասում ա, արի ծոցս էս գիշեր, բանի տղես տունը չի, ես հորից մնացած ուկիները կծա-
խեմ, էրեխտի համար հացի փող կտամ: կեսրայրը վանեցի, հերը ջարդերին ուկիները բերել ա,
թաղել ա բաղը, տեղը մինութար մազաղութ տոին ա ասել մենակ: իհմա ուկին հարսին ու-
նելու գին: կարող ա էդ մի օրը չի էղել, ամեն իրիկում էլ հենց մարդը տունը չի էղել հարսին
մոցրել ա անկողին: տո խի՞ մենակ իրիկունը, մարդը գործի, թոռները մանկաղարտեզ: դու չես
կարա ճիշը իմանաս, մեկ ա, չես կարա, էսի դատմում ա կնգա կոմից հարեւանը, որ կարա
սուբյեկտիվ լինի: քայլ հո չգիտենի, որ վարեւ հոր կլիրը հարսի վրա կայնում ա:

ասում եք իրիկվա համար կարաֆ կին բերեք: ասի հա, այ ախսղեր: իսկ դու՞՝ աղմինիս-րառուիկն հանում է դարիկը ու փայլում է ձաղատը: ձաղաս կրունե՞ս: վաս չի, վաս չի, մա-զերից զզվում ա, ինչան իիշ մազ, էնիան էրեկցիան կատարյալ, ինչան իիշ մազ, էնիան իիգի-ենիկ: վաս չի, վաս չի: չէ, ազիզ ջան, դու արի: էս գիշեր մոտ կմնաս: մնալը չէ, թանկ կմսի վրադ, բայց կգան: Եղավ, տես, fn համար եմ ասում, էն աղջկերդ հոր հեր ունեն, նազեր ասե-լու փոխարեն, էրեւանից բերել ենի սկել հատուկ fn նման թագավոր հաճախորդի համար: չէ fnու ջան, էրեւանում կանայք սնոր են, ես ուուշաթրած, անմազ գյումրեցի դուց եմ ուզում: հարց չկա: դո սկարասնոմու ինչ արժի՞ ծծելը: իմը տասմինք դրլար, բայց fn նման թագ-ավոր տղու կլիրը ծծելու համար տասը հերիք ա:

ՄԱԶՈՒՐ ՄԱԶՈՒՐ, ՄԱԶՐՎԱԾ

խաչ տոնիկ, մի հաս մազ չես գտնի վրան: սիրելիս, իզուր ես դմում դարիկ, դու չմաղ ես fn անմազությամբ: ժոտում է: ես մանկությունից երազել եմ ինզ, լերկ ինչողես մասիս սա-րը, որ էրոնիկ է իր մերկության մեջ:

առավո՞նը: ոչ, իիմա, իիմա գնալ հարցագրուց անել, մարդասղան ամուսնուն մեկու-սարան այցելել, մարդասղան ամուսնու հորդ հարցեր տալ ու կետեր դմել, լրացնելու հեռան-կարով: իրիկունը գալ, ձաղաս դուցը բերել սենյակ, հանվացնել, դարկացնել ու կետեր դմել: առավու արթնանալ ու կետերով հասնել խմբագրություն:

հաշվադրան: ես գյումրի եմ գնում, մարտունու ու հյուրանոցի փողը: թիվ, բացվում է դարակը, թիվ հանվում է կաղողը, ժիվ. կետեր հիսուն դոլարի փոխարեն: մարտունին մի դո-լարի փախարեն, հյուրանոց եռուն դոլարի փոխարեն, հաց տասը դոլարի փոխարեն, ձաղաս աղմինիսրայք տաս դոլարի փախարեն: խմբագրությունը դարտավոր չի վճարել սեխի փա-խարեն: էդ fn ջերից:

story դատաս է:

«5-ամյա արթուրիկը չհասկացավ թե ինչու էր մայրը սեղանին դառկած, ինչու հայրը տանը չէր: որ մեծանա կգտնի՞ այս հարցերի դատասխանը: Օնոն գնացել էր վանաձոր աշխա-սամիի: ոյիսի մի մեծահարուսի տան համար fwr կրեր: բայց ձանաղարիկն մեթենան փչացել էր ու նա կեսպիտերին սիդոված տուն է գալիս, դուռը կամաց բացում որ ոչ ո՛չ չարթնանա»: լավ չօիսի դատմություն: որ իմանար ոչ թե կնոջը, այդ անմեղ արարածին կմորթեր այլ հորը, վավառու սրիկային: սպիտություն փսիխոանալիզ կարդալու փոխարեն:

«Երբ փոքրիկ արթուրիկը դուրս եկավ բակ ու մոր գլուխը մարմնից անջատ տեսավ կա-ծեց, թե մայրը իրեն կերակրելու համար հերթական կատակն է հորինել: վազելով գնաց կողի տուն ուր մորափոյըն է բնակվում: մորիու, մորիու, տես ինչ է արել մաման, գլուխը առանձնաց-րել է: մորափոյը մանիկը բանի տեղ չորեց, «ես ինչ իմանայի, որ էրեխեն չի հորինում, ինչ մա-տուկս կանցներ որ խեղճ բույր...» կետեր արցուների փոխարեն: «իսկ երկու օր անց երբ տեսան սոնյան անհետացել է, մորափոյը մանիկը հիշեց արթուրիկի դամածը, հարցեց արթուրիկին, ինչողես տեսար մամային, իսկ արթուրիկը ասաց չէ՞ որ նա գլուխը անջատվել էր ու դասվում էր բակում: իսկ հաջորդ օրը մայրը բնած էր սեղանին եւ բոլորը լախս էին, բույրիկը, մորափոյ-ը, տաշիկը, հարեւանուիի մարուսիան: ինչո՞ւ ինքը որ բնում է մարդիկ չեն լացում, ինչու ինքը իր գլուխը չի կարողանում առանձնացնել մարմնից: հարցեր որոնց դատասխանները նա կի-մանա կյանքի ուղեգիր ստանալուց հետո»:

այ որ մերը օրագիր դահած լիներ կետեր դմելու փոխարեն, ես ին իիմա կետեր չէի դմի ձաղասի մազերի փոխարեն: «հուլիսի 15, երեխաները փեշեցս կախվել են, մամա հաց եմ ու-զում, արթուրիկը երեւ տարեկան, նվազ մի երեխա, չի սնվում, անուշեկը յոթ տարեկան է, դդ-րոց զմալու կոչիկ չունի, օնոն խմած բնած է: երեկ նրա հասցրած հարկածներից փորս ահա-վում ցավում է: հարեւանուիին արածս կարի փողը չի բերում, գոյնա հաց առնեի: ինչ անեմ, բարձր ասում եմ, արթուրիկ ջան մի իիշ դիմացի, իրիկվա կողմը փող կիմնի: այդ դահին մո-

2008

տեսնում է կեսրայր: սոնյա ջան խի ես Երեխաներին այդողես սոված թողել: ասում է: բա ինչ անեմ, մեջից դատովն էն, տղետ մի կողեկ չի քերում, ձեռն ընկածն էլ խմելու ա տալիս, էս Երեխան էլ գցել ա էս աշխարհը որ ո՞վ տիրություն անի: կեսրայր ասաց, ես ձեւը գիտեմ: 15 հուլիսի, օնոն տանը չի, Երեխաներին տարա մորս տուն, կեսրայր կանչեց իր սենյակից, սոնյա արի: արդեն նեկ տարի է ինչ կեսրայրին հետ մուտ են, բայց զատ Երեխաներս սոված չեն»: Երրորդ հուլիսի 15-ը ճակատագրական եղավ սոնյայի համար, կետեր ճակատագիրը գրելու փոխարեն: ո՞ւ է օրագիրը կետեր դնելու փոխարեն:

բայց կարա էս սաղ սութ ըլմի: կեսրայրը սաղում փոսի կողը: ոսկո՞ւ փոսը, թե թաղված հարսի՞, փոս հարսի ու ոսկու փոխարեն: բարեւ ձեզ ես լրագրող եմ.. կետեր տուֆի փոխարեն: բա ին թոռը սոված մնա, ես ոսկի ունենամ կղահե՞ն, կամ տեսն ստորոթյուն կանե՞ն: հա բան չեմ ասում, էղել ա, էկել ա, տեսել ա, քայ եմ կերել, բայց էդ լակոնի ինչ ասես, որ ալկաս ա, իրիկունը զա կնգան տիի, վեր ընկնի բնի: ՆԱ ԵԼ ԿԻՆ Է, ԶՈՒՆԵԼ Է ՊԵՏԾ... կետեր օրագրին փոխարինած կետերը խմբագրելու փոխարեն:

հարցը, թե Երեխաներն ումից են, կոռեկս չէ: չէ: իսկ Երեխանե՞րը, ի՞նչ Երեխանե՞րը, կղահե՞ն, կմեծացնե՞ն, իմ թոռներն էին, իմ զավակները կլինե՞ն, իսկ ումի՞ց են, .. կետեր հերումների փոխարեն:

կետեր մեկուսարանի ճանաղարի փոխարեն: օնո ինչու մորթեցիր կմոջդ: այ ախտե՞ր ջան, ես չեմ դրու ես, զաս տուն, տենաս կմիկդ հորդ տակն ա, ինչ կամես: հորս կմորթեմ: այ էտի դիմի չասեիր, հորս ես մանկուց դաշտել եմ, հայր իմ մանկուց սիրել եմ ժեզ, փարվել կրծիդ ու առաջական, դրու որդես հայր, դրու որդես հայ, ու օնոյի արցունիները թափվում են կետերի փոխարեն: իսկ չժ՞ս զզացել արածիդ համար, չէ, զզացել եմ որ չհասցրի հորս էլ նորթեմ, ախտորս ու կնգաս վվորը, ժենուս: ժենուդ խի՞: որտեւ, ախտեր, ինքը մեր գործերի մեջ շաս էր խառնվում, կնգաս հանում էր հորս դեմ, իմ դեմ: օնո, իսկ դրու փող բերո՞ն էիր, հարեւաններն ասում են, թե Երեխաները սոված էին մնում, իսկ դրու հարթեցողությամբ էիր զբաղվում: այ ախտեր, էդ հարեւանությունը տունս բանդեց, ինվալիդ տղա եմ, առավոտից ցեմնետը ուսիս զցած համբաւություն եմ անում, ու՞մ համար, Երեխենիս համար, ընտանիքին համար: իհմա մի բանի կողեկ իիչ եմ աշխատել, բա էտի դուվա ա որ կմիկս հորս տակը դառկի: իսկ խմե՞լը, այ ախտե՞ր ջան, բա առավոտից իրիկուն փոտիների մեջ, համբաւություն եմ անում, բա մի բաժակ արադ չխմե՞ն, հանգստանամ:

«իինգ տարի առաջ օնոն աշխատանի ժամանակ ծանր վնասվածք էր ստացել եւ հեռացրել էին նրա մի Երիկամը, բայց նա իր ուժեւը լարելով շարունակում էր աշխատել ընտանիքի համար: իսկ այդ օրը, երբ բացահայտեց կմոջ դավաճանությունը, այն էլ ուն հետ»: կետեր օնոյի խորտակված Երջանկությունը նկարագրելու փոխարեն: «օնոյի աչերից արցունիները թափվում էին ու նա չէր կարողանում արտասանել բառերը, կակագելով արտաքերում էր եեեեսս սսսսպանեցի իմ սսսիրելի կմոջը, իիհմ սոնովիկին, ես աղբելու իրավունք չունեմ: «7 կետին» հարցագրուց տալու հաջորդ օրը նրան քտան բանտախցում կախված»:

Ճռո, ճռոռ, ճռոռ, արդեն ոմանց կիրը կանգնում է, ոմանց գգում են որ լրագրողը բայլում է նորվեգական հյուրանոցի միջանցքով, մոտենում ճաղաս աղմինիսրատուիում, նրա ձեռքից բռնում, ու, ճռոռ, ճռոռ, ճռոռ, ճռոռ: «Վահան ջան, կիրս կանգնեց էն խռենի վրա, բայց որ դուց չուներ, բռոռնեց, անիմաս էր դառել լրիվ գրածող», - ասում է վահան իշխանյանի մանկության ընկերը, որ մեկնել է ամս 87 թվին եւ լոս անջելոսում կարդացել է ինտերնետում իշխանյանի իռեն դատմվածքը ամողուց կմոջ մասին: «Ճիշ ես, ախտեր, ստ այլ հանգանան է, - դատասխանում է իշխանյանը, - ճաղաս կիրը դուց ունի, ուղղակի նրա բերանի ատամներն են փտած ու ծծելուց ծակուտում է կիրը: անցումային ժամանակաշրջանում ատամնաբուժությունը ոչ բոլորին է հասու ու կիրենմերը կայք չեն ստանում, ախտես, որ բախտը բերեց, թռար լոս ու չաղրեցիր անցումային ժամանակաշրջանի դեղրեսիան»:

կետ կետի փոխարեն:

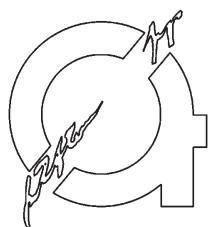
ՄԵԼ ՄԱՋԵՐ

Շռոք, շեռն ունիտազի մակերեւույթին դեմքով ցջվել է իրեն, ինչողևս մասպորականը ժողովրդին է դեմքով ցջվում: ովսիս, հանգիս, անցավ հոսում է դեղին հեղուկը, չկա դրասահամար: անցավության տնահանդես: ունիտազի ներսում դատել է դեղին երանությունը: օֆիսում մարդ չի մնացել, սադ տուն, իսկ ից-ն սժցնում ա: բայց ինչքա՞ն: արդեն գնալու վախս: ին տուն չի գնա: գնա տուն մի բան կորի գտն վրեն, թէ երեխեն գագին ա մնացել: գնա մաֆ կլո՞ր, թե կաֆե-մաֆե: չէ, սիկտիր արա: իհմա կզանգի տասի, ասում էր՝ բաշի մազերից, գից անկողնուն ու ինձ տիրացի: խի՞ չես բառում, դէ արա: ու չէր բառում, առանց բառել, մացնում ու հանում: կզանգի տասի ու կզնա կրաչի: չնմի՞ մի հաս ից: բարել, բարել, ինչ ես անում, ու հետ գրվում եմ, անկետա-մանկետա ես լրացնում կասի: մինչեւ սնից դուս հանես իրեւ շաբաթ կտելի, իսկ բարի ու իհմ մազերն արձակ սղասում ա գամ բառեմ գցեմ, հելնեմ վրեն ու բունեմ, չէ, բառեմ, դադեմ նոր բունեմ, դավայ: տասի, ալո տասի եմ ուզում, դուց եմ ուզում, մայամի ծովափ, ջրերին դուցեր լողում են դեղի երկին: անճահություն: խի մենակ մայամի: կարուկետի, կարուկետի սներն էժան, վրացից տալիս են կոյկեն մի լարի, երկու լարի, իհմգ լարի, տասը լարի, բան լարի, տասը դոլար: ու չէ այ ախտեր, մի հաս ից մի խոսանք: չիասկցա: մաման բունեմ, չիասկցա: ինչ կա չիասկնալու, կարուկետի հայ դեւր, անդուց անգորվս: ես կյանից բան չիասկցա, մեկ շեռոյ դեմքով ցջվում ա թեզ, մեկ կյանիր վերածվում թատրոնի որտեղ թեմբ հորս խելին ա, հանդիսատեսը ոռիս ցջոնիր: ու տեսց կյանի եմ սովորում ու իմաստությունը հոսում է իր արտասովոր դամդադությամբ:

Տասին սղասում է, 325, կանաչ զրովեց: ասի եռումնեկ կլնի հանգիս ծխելով կեթամ: իետն կիաթաթեմ կայայակը ու վարդես քի կոմիտաս: խի եռումնեկ չի: այ ախտեր ու համար ինչ տարբերություն: նույն տարբերությունն ա: քում ա վազգեն սարզյանով, մանում իրաղարակ: մոզայկեն բանդել են: վարդես էս մոզայկեն երկու տարի առաջ շինեցին, խի են բանդել: նախագահի վրա բուլը ու գիր են արել, ման են գալի: հետո՞: հետո, ուրեմն իհմգը դուրտանկա են նասել, իհմգն էլ իրար հետ կողցին, մուկսից տարբեր փակվավ, երրորդ մասի-վից երրորդ մաս, հասա, դրտը բացել են ասում են վարդես փող չկա, ո՞նց չկա, բա թէ մյուս անգամ, չկա, ասում եմ այ բուրիկներ, ախր դատկերացրա ձեզ բունեն փողը չտան, ո՞նց կլնի բա էս ռուլն էլ իմ դուցն ա: ռուլը մարմին է առնում ու դարում կոմղարսիտա: բա հետո՞: հետո ինչ, ասի ես էլ ձեզ եր բոնցնեմ, նայի, մեջներից ամենալավին ջոկի, իտայան դուց, ասի դիմի ծծես: իյա, ասըմ ա, ծծելը 30 դոլար, մենի, թեզի 2 հազար ենի դարս: ասի չգիտեմ, մասնեն կիտեմ դատերին, համ իհմ վարի կտամ համ ձեզ: տեսն համաձայնվավ: հետո: հետո ասմ եմ, նայի հա, գիխառադ չանես, կծես-մծես, ասըմ ա, չէ վարդես ջան, ինչ ես ասում ես իմ գործը լավ եմ անում, ընենց ծծեմ ուօժդ էքա, որ մյուս անգամ գտնես, օրվա աշխատածդ տաս, երեխեր սոված մնան, որ մի հաս էլ ծծեմ: ու մի հաս հոգեզմայլանի մեջ գցեց սատկածը: դաթոլոգիկ բաներ է ասում վարորդը, սեռաախտաբանական, ու չի հասկանում որ մինչեւ իհմերորդ հարգ վարեն հավես ունեցող չկա բարձրանալու: կարձացնե՞ս վարդես, գրկի հելցրա, լիֆս կնասցնես կգրկես, կիելցնես իհմգ հազար դրամը բուն ա, բուկինդ է, սենց ախտամերը երեւանի կենտրոնի կեսը առան, երեւանցիներին քին բանգլադես, երրորդ մաս, բուչա հանին, դարձրին ոռատու մի ժողովուրդ որ մազաղուրծ է եղել ցեղասղանությունից: բա ախտեր, սենց տարբեր ու զարմանալի բաներ:

Ու վարդեսս, ասեմ օֆիսի տասի, տեղը տեղին, կիլոմետր հարյուր դրամ, դարիրուսը իրանից, գցել ա շալակը, չգրկեց, ասում ա էսի գյոթական ա ու բարձրուում է, լիֆտը կանչեց, ծանր ես ախտեր ջան, մասվ սեղմեց իհմերորդ հարկ, վարդեսս քին կաթիլներով կաթկաթում ա, ծանր գործի չի դիմանում, իիս ա մնում լորզվի լիֆտի հատակին: հը, դժվա՞ր ա: հա ախտեր, բայց դէ ինչ անեմ ընտանիիս համար դիմի ծանրություն էլ մարդ կարենա բարձրացնի: ուրիշ դասամի թեզի ըսենց հնարավորություն սվե՞լ էր փող աշխատես: մի երկու անգամ եղել ա, դրուսը լընդրանի օաս ծանր էին: ինչքա՞ն սկիմ: էլի իհմգ հազար: դէ որ ես թեթեւ եմ չորս կտամ: չէ այ ախտեր, խոսել ենի արդեն: լիֆտը բացվեց: իջավ վրից: ախտեր ջան կլնի իհմգ հազարի տեղը գաս մի հաս դուց բունես, էքաս: արա հո երկու յանը միհանգամից չտա-

2008

րավ, հելլցի իններորդ հարկ հասկցան, բա էլ դուց ֆունելը որն ա, դուց ֆունելով երեխա կղահե՞ս, վաղը մյուս օր երեխեն դղրց ա եթալու կոշիկ-մոշիկ չունի: փողոս տու էթամ առավոտից ոտի վրա եմ: խի որ եսօրվա օրով դու ինձի չքարձնեթր երեխեն ոտաբորիկ է՞ր մնալու այ չաթլախ: նայի ասեմ: չաթլախը որն ա, գիտես վաշչության դես ես բուռդ չեմ տա՞ արա, ես տուն եմ դահում, որ նման համբալ չեմ: էդ որտից ինձաց որ վաշչության դես եմ այ ախտեր: ես իմ կլիենտներին մոր փորից գիտեմ: բա դուտամկեթից խի բնամթերիով առար: արա ես fn նման սնտեսազես չեմ, որ ինձանամ, հավեսդ էլ չունեմ, ետի մի դատմություն էր իմ կլի դարդի ու ընտանիք դահելու հետ կաղված, որ ինչ գործն ա: առ, սկզե հինգ հազարանցը, որ հարց մարց, զանգի ես վաշչության դես եմ: կլիս: ինչ ասի՞ր: ինչ որ լսիր: հանեց ու թրիկ կրակեց, վարորդը մահացավ ասիժանների վրա: դա այն ժամանակն էր երբ երկիրը թեւակոխտեց մաֆիոզ ռազբուկաների փուլ, երկրորդ սերնդի բարեփիխումներ: արյունը փորից հոսում էր դեմի լիֆտը ու դեմինվ ցոչվել էր հանցագործին, ինչողես վաշչամետը ժողովրդին: այ տեսն թուլա: գիտի հանար եմ անում: հասավ դրան դեմը զընգ: զընգ, զընգ: ո՞վ է, ես եմ նանարիկ, սիրունիկ, բաղցիկ: չիսկ: կինը սարսափած՝ էն ո՞վ է: եսիմ: ո՞վ է, ենք հարցնում եմ: լսում եմ որ հարցնում ես, էնին հարցնես էնինից շատ: ո՞վ է, գոռում է կինը: տախու տոփեր ա, հանգսացի, արի ներս բաշենի: ին չես գծվել, դե ինձ վիրուչաս արա, չասի՞ր սիրում ես: որ ասել եմ ին fn համար չեմ զնա նստեմ: չասի՞ր ես fn համար ամեն ինչի դատրաս եմ: ինքը ձեռներից, տարեց նանարն ոտերից բաշեցին ներս: տարան բակոն, օցին կարտուների վրա: կարտուները արումուսկեցին ու ցոչվեցին նրանց, ինչողես ընդդիմությունը դեմինվ ժողովրդին է ցոչվում: դե արի ներս, ու ձեռից բռնեց, բաշեց սեյնակ: արի ասեմ, նանարս, ինչ ես անում, ին չես գծվել, սիրս չունես, որ ես էս մարդուն գյուլվել, իինա արի-մարի: էնսրեմալ սեխս չ՞շ ուզածո, բաշի՞ մազերիցս, էս յան-էն յան: էս սաղ ծախսը որ ինձար եմ արել, բաղց նանարիկ, որ արուն տեսնաս գրգվես: դու իսկական խենք ես: արի ասեմ, ու բաշեց սար մազերից էն աղջլա: ուժեղ բաշեց, մամա ջան ու մազերը մնաց ձեռը: լիիվ մազերը փնջով, դեմից մի երկու իրեմ, չորս,

բյասար ֆիչ, մի փորիկ փնջով մազ մնաց, արա ես ինչ արի, վախ մամա ջան մազերս, արա ես ինչ փորձանի բերի գլխիս: վախ մամա ջան մազերս տուր ու լացում ա: մազերի արմատներից արյունը բարակուս գալիս ա, ու լվանում է բոլոր հետերը:

այդ օրվանից մի մարդ էր գիշերները վազում բաղամի փորոշներով ձեռին սեւ մազեր, ու ըստ ավանդույթի, ում դրանը մի սեւ մազ էր փակցնում այդ տանը դժբախտություն էր դատահում:

ԱՆԱՀԻՏ ՔԱՅՐԱՎԵԼՏՅԱՆ

Դեռի լառն մասին

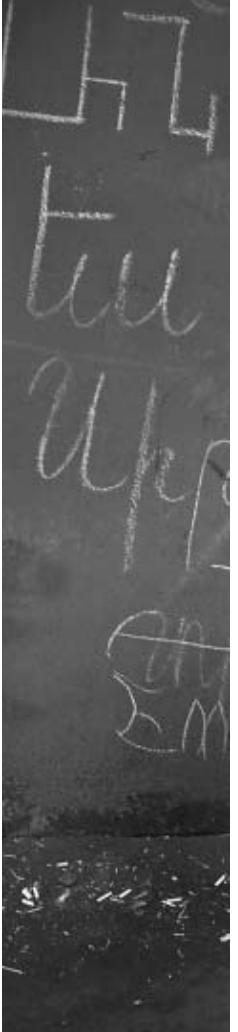
Իհշեց: -Եր Եր արդյոք:-ինձը՝ Երիսասարդ՝
լզված Երազներով ու հույզերով,
Երեւանից մինչեւ Եզերը հասած՝
բռնկվեց անկարելի մի սիրով

b. Συρτάγ

արարաք բարձրանալուս ամեն բայլափոխին
ու մերը ու մերը ու մերը
ամեն բայլիս ավելի եմ խրվում
արյանս անոթները տեղափոխում են թեզ
համառուեն գրում ու մասին
էլ չեմ սիրում
ոյուկ էլինօտոնի գործիքավորումները
ծոված դաշերով սենյակիդ մեջ
ուր ամեն ինչ ձեռաց սեխի հոս ունի
չորացող լվացրի
հողաթափերդ
անգամ սուրճը
իսկ ես սրմած
ժխուր ու թափանցիկ
ու մեղմ այնքան ու կանացի
փութացող ձեռքերս տեսա
չորս տարեկան էրեխուր դես
ով ինձ վաս բան ասի ինքն ա
մատներդ հետեւումդ խաչուողաչ արած որ ստերդ փչվեն
ընդամենը ինձ էիր դատրաստում թեզ համար
կսղանեմ թեզ
կսկսեմ առնամդամիցդ
որ կուպերից զգվում է
որ հազարափորձ է ու հազարատենչ
ինտելեկտուալ
բանող ու վաստակած
միշտ կանգուն
սերմնացան
միշտ դատրաս կենաց ճահու կուվի
միշտ հանուն հայրենիի
առաջապաց

սիրեցիր
հիիիիիիի
հերթական համար զրո ակումբում
Երածուասեր հասարակության քոհութքում
ուր ամեն մեկի մասին ամեն ինչ գիտեն
իբր մի կերպ մտաբերեցիր անուն

2008

գուլ

արարաս լեռան վրա էլ
սիրեցի
կողուս
թշնած ճամփնո՞յն
կարճ մատներդ
շաշ աչքերդ
ինչպես սիրեցի
արարաս լեռան ամեն մետրին
բազմաթիվ կտրտած առնանդամներ
թեզ չեն սիրում
ծվծվողդ հանդարս մարում է
մի բայլ էլ առապապաջ
դեղի գագաթը լուսաղսակ

արարաս բարձրանալուս ամեն բայլափոխին բարկ արեւն է
ուղարկած էսէմէսդ

որ բամակիս համեմատ շատ նիհար են

որ փորիկս չի արտահայտվում

որ դեմքս դայձառ է

ու ճակասս արտահայտիչ

որ ծիծիկներս փոր են ու սիրուն

որ դրանց շուրջեր ու բերան չեն կողել

ու իմ փախստական ու վարանդի

իմ մոլորված ու անտեր

իմ միայնակ ու անսերմնացան

իմ լեռնագնացին ուզում ես

որ վիկինգների թանգարանում ինձ կարոտում ես

ինձ չի ջղայնացնում

գագաթը դեռ չի երեւում

ամդել է

չեմ գժվի

չորս հազար երկու հարյուր մետր բարձրություն

խմում եմ

արարատի հալեցրած ձյունով դարձաստած թեյը

կենացդ

բամակս յոթերորդ դլանում է

ու առանձնապես չի մտահոգում

որովհետեւ դեսք է զուգարանի կարիք հոգալ

իսկ առավիտ կանուխ

ճամփա ընկնել

առապապաջ

դեղի գագաթը լուսաղսակ

արարաս լեռան ձյուների միջով

բայլը հերթական

ամեն հերթականը

նախորդից ֆիչ ավելի բարձր հաջորդն է

ցուրտը անտանելի է

արյանս անոթները զվարք տեղափոխում են էսէմէներիս հարուստ դաշտը

սիմենս ա հիսուներկու մոդելի հին հեռախոսից փախցրած

անահիս

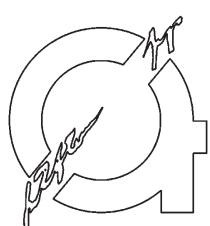

ԳՐԻ
ԿՐԺՎԵԾ
արարած լեռան ձյուների միջով
դանդաղ տեղաշարժ
էստի չի կարող շարունակվել
ջունան ըստիցնում է
եւ թեթեւ եմ օդ թռչելու ասիհան
եւ ծանրությունս գնալով զգալի է դառնում
ընչելը բարդանում է
իսկ ես ՏՐԵՄԱԾ
ՏԽՈՒՐ ու թափանցիկ
ու մեղմ այնքան ու կանացի
վերջաղես ՏԵՍԱ զագաթը
հազարափորձ ու հազարատենչ
ինտելեկտուալ
բանող ու վաստակած
միշտ կանգուն
սերմնացան
միշտ դատրաս կենաց ճահու կռվի
միշտ հանուն հայրենիքի
արապապապա

իմ կարծիքը ձեր ջազի մասին ձեր կարծիքը
ձեր ջազի մասին որ չդարձա թեզ համար
հերթական մի դուռնիկ կուլս

ընդամենը մի or
ընդամենը մի անգամ
անցկացրի նրա hԵs
կտրականաղես սողանաց չճանաչել
անգամ բերանս չքացվեց
հալումած եղա
հիմա չեմ հասկանում
չեմ հասկանում բան չեմ հասկանում
կարոնից սիրտս խառնում է
կարոնից ձայնս կուլ եմ տվել
ինձ եմ կուլ տվել
միայն գնալ նրա տուն
սուրճ
սեխ
հետք բացել դուռն
ու
սիրված համբուրված դուրս գալ դուրս գալ ասել հաջող
իջնել ասիհճաններով իջնել ասիհճաններով իջնել ասիհճաններով իջնել
ասիհճաններով իջնել ասիհճաններով
էլ երբ հաջորդ անգամ
խնդրում եմ զերվում եմ
հենց մի հաս զանգ
ու վազքով ու վազքով ու վազքով

2008

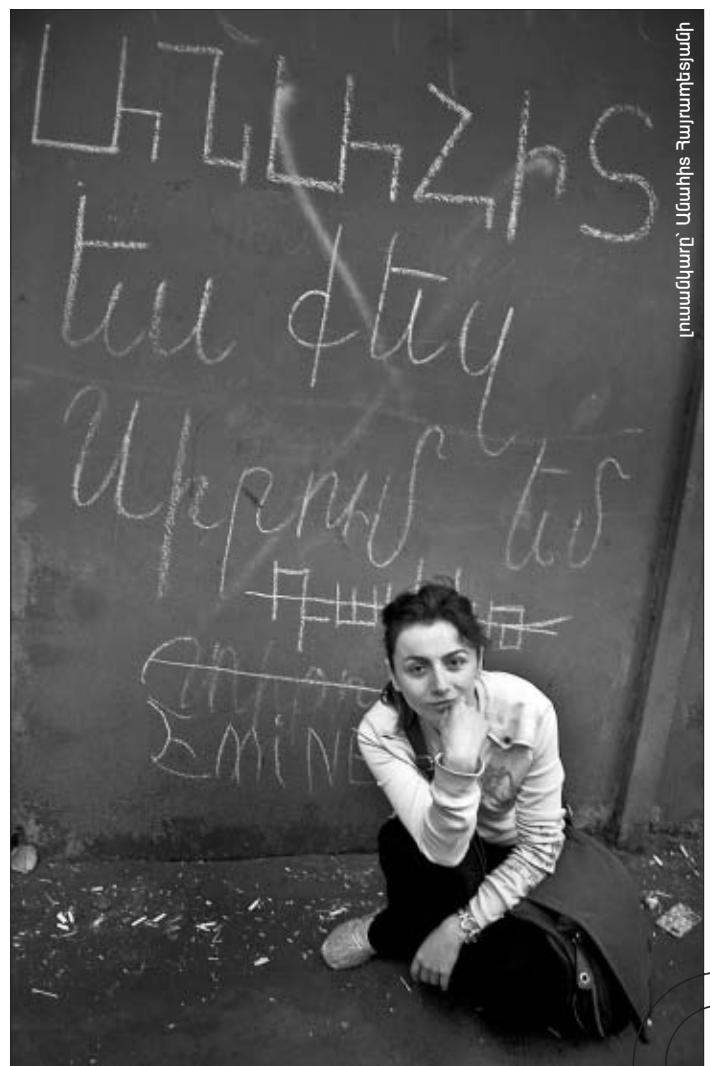

բարձրանալ ասիճաններով բարձրանալ ասիճաններով բարձրանալ ասիճաններով
 որովհետև դադանձվում են
 գաս հասնես փողոցներից տուն ու հասկանաս գլխացավից մեռնելուդ դատառը
 իսկ ծիս բաղասի ծսի դակաս ունի
 նի օրեկան թիթենիկ դեռ ծծնված սատկեցի
 մազերիս վրա հոտդ տուն տարա
 տարա օդանավակայայն
 տարա լոգարան
 բա դուզիան բա իմ դումները բա իմ աղրած չաղրածները բա ես բա ես
 արկած են դեմ տալիս թիդ
 սիրում թիթդ ծոներ թի գեղեցկության մասին
 կենաց թի
 կոնյակի բաժակով գրընգ թին
 դաշիկ թին
 թիթը իբրւ բոլոր սեռական ակտերի սկիզբ
 չէ մասները
 չէ ծիծիկները
 չէ
 ուղղակի սովորության համաձայն հաց ուտելու դես մի բան
 կուտ իբր թե փորձված հնարաններ
 դրունիկ կանանց համար սիրելի ու դարգ
 նրանց դես մերկ ու համարձակ
 նրանց դես մերկ ու միայնակ նրանց դես խղճալի
 սեխսի մեթենա ստրկուիդի իշխանուիդ
 տեսա նայեցի գտա
 արշինի հին առածը
 կուտության մասին զզվել եմ դատմել
 բա ես էլ ախր իմ ջազն ա
 բա ես էլ իմ ջազն ունեմ
 ամեն ինչ ուրիշ է բան ուղեղիս մեջ
 միայն մարմինս դաշտնել
 այն դինդ գրկել ու չտալ ոչ ոփի
 գլխիս դասիժ է դարձել
 ինս ինձնից զզվում եմ
 զուտնա ինձ, զուտնա ինձ, զուտնա ինձ
 բաղադի բազում գաղտնիքները
 զնա թե չէ կրօնաբարեմ
 իշնել ասիճաններով իշնել ասիճաններով իշնել ասիճաններով
 ծիշիկ ծիշիկ մոտ արի
 դաշեմ մարմինդ բարի
 դուռը բացեմ դուրս թռչես
 հենց որ ուզեմ ներս կանչվես
 ծիշիկ ծիշիկ իմ բարի
 հանգչեմ մարմնիդ
 բարի գիշեր

Ինչ սեխ կամ չստացված dogging

Ուրեմն ինձ մի ճանաչիր էլի
ու նաև նիշեվո օքտեվո
Յե ղիշի մենյա
առանց ճանաչելու սեխը կայֆ ա
ուրեմն դրւ էլիտա ես
հերդ ուրեմն արվեստի մարդ
մերդ նախարարություններում տժացնում է
fin մասին ինչ դատմեն
սեխ շատ ես սիրում
դառը սուրճ
դե երեւանցի էլի
էն որ կան էլի
դրանցից
օթյ
Յե ղիշու տերյա
ձեռքդ տն էլ տնկված մնաց
Երեկի էն էլ հետը

Խոսքագրության
Անդրանիկ Մանուկյան

2008

4

ՄԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ՃԱՇԽՈՂԾ

Ծնվել եմ ծովափևսայ քաղաքում, ֆրանսիական բրետանում, Շատոբրիանի երեխում: Բնձնից առաջ մեր ընտանիքում ծնվել էր չորս տղա, եւ ես վերջին երեխան եի. ինձ եւ եղայրներին մի սերունդ էր բաժանում:

Մեր տունը կարելի է անվանել տուն-գրադարան. Նրա տասնյակ հազարավոր գոքերը ներկայացնում եին համաշխարհային գրականությունը՝ բոլորը բնագրերով: Բացակա էր միայն հայ գրականությունը: Ես լսում եի, թէ ինչպես էր հայրս՝ Չարլ Գերեյանը, խոսում բոլոր եվրոպական լեզուներով, ես ունկնդրում եի նրա ելույթը ռադիոյով (նա համեմատական գրականագիտության իր ժամանակի ամենախոշոր մասնագետներից էր եւ դասախոսում էր Սորբոնում), բայց երբեւ նրա շուրջերից հայերեն բառ չլսեցի: Չառ ավելի ուշ, նրա մահվանից մի քանի տարի առաջ, հայտնաբերեցի, որ նա աղոթում է հայերեն. Միայն Աստծուն էր նա դիմում մայրենիով:

Մայրս, ով նույնպես ծագումով հայ է, խոսում էր ֆրանսերեն եւ անգլերեն: 1922թ., չորս տարեկանում, մոր հետ փախել է հրդեհված ԶՄյունիայից, իսկ հորը սպանել են թուրքերը: Յայրս մեկնել է ԶՄյունիայից 1919թ. իր երկվորյակ եղբօր եւ ծնողների հետ: Բոլորը հանգրվանել են Փարիզում, անցյալի մասին երբեք չեն խոսել, այլեցրել են այս իրենց սիրո մեջ:

Մի օր, երբ տակավին մանուկ գրունում էի մորս հետ բուլոնյան անտառում, հանդիպեցինք ծանոքների: Նրանք նայեցին ինձ թափծոտ, անսահման քնքշմեռով եւ կամացուկ ասացին՝ շիկահեր հայուհի: Հասակ հիշում եմ ինձ համակած գգացումը՝ կարծես խորտակված նավից պոկված մի տաշեղ լինեի՝ ջրի երեսին լողացող:

Ինչո՞ւ եմ գրում այս ամենը. չե՞ որ ինձնից պահանջվում էր մի պարզ կենսագրական՝ դիալումների ցուցակով, հայկական ես-ը բժշկելու համար:

Այս պարզ պատճառով, որ ինչ-որ մի օր ինչ-որ մի բան կոտրվել է, եւ առաջին տպագրությունը Յայաստանում, հայերենով, ցնցում է առաջացնում ավերումից ժառանգած կյանքում ու ստիլում այս վերընթերցել այս լույսի ներքո: Կարեւորը, թէ որտեղից ես գալիս, կարեւորը ժառանգած վերաբերմունքն է աշխարհի հանդեպ, ժառանգորդությունը:

Կար մի գաղտնիք, դաստիարակություն, լոռություն: Ինձ շրջապատող մարդկանց նմանությամբ, գրքերում իմ որոնածի նմանությամբ՝ ես ել եի ուզում գրող դատևալ: Յասկանալու համար: Կիսելու համար. այս նյութը, իմը, մարդկայինը: Լուի լէ Գրան Լիցեյում եւ Սորբոնում հաշախում եի դասական բանասիրության դասընթացների, քանի որ հավասարաց էի, թէ այդպես են գրող դատևում: Սակայն այստեղ սովորում էին ուղեղով եւ ոչ մարմնով: Ես անցաւ մարմինները զգեստավորելու գործին՝ կիրառելով իմ ժամանակի լեզուն՝ նորածեւությունը: Ընդունվեցի Բարձր նորածեւության փարիզյան դարոց (Haute Couture) եւ ավարտեցի որպես լավագույն շրջանավարտ: Դարձա երիտասարդ կուտյուրյե: Ստեղծածս զգեստները զարդարում էին փարիզյան Գալերի Լաֆայետի, Նյու Յորքում՝ Բլումինգթոնի, Տոկիոյիում՝ Շիշայդոյի ցուցափեղկերը: Իսկ հետո վրա հասակ հայտարակը՝ ԶԻԱՅ, եւ նրա հետ՝ գանգվածային մահվան տեսարանը, ոչ նշացման սարսափը:

Հագուստը այլ եւս չէր պաշտպանում, հարկավոր էր այլ գենքեր գոնել՝ ավելի խորիմաստ:

Ես թողեցի նորաձեւությունը եւ սկսեցի գրել. այդ ժամանակ երեսուն տարեկան էի:

Միամսգամից մի երկխոսություն ծնվեց՝ կտոր եւ ջրհորի խորքում գոնվող տղամարդու միջեւ: Գրվեց առաջին թատերական եռապատումը՝ «Ջրհորը», որը բեմադրվեց Բրետանի ազգային թատրոնում: Եվ մի օր, Ներկայացումից հետո, ես համարձակություն գտա իրար մոտեցնելու «ցեղասպանություն» բառն ու այն, ինչ կրում էի իմ ներսում: Նույն շրջանում, ընդամենը 12 օրվա ընթացքում, գրվեց «Մերկ, տղամարդ, նստած» վեպը: Ես բացարձակ չէի գիտակցում, թե ինչ եմ գրում, աչքերիս առաջ մի պառկեր էր, եւ դա իմ մեկնակետն էր: Միայն այն ժամանակ, երբ գիրքը տպագրվեց**, ես ինձ տասցի՝ «Այս ծառի ետեւում մի ամբողջ անտառ է թաքնված»: Ես երեսունինինգ տարեկան էի:

Այդ գիրքը ձեռքիս՝ ես մեկնեցի Յայտառան 1997թ. Նոյեմբերին, մես-մենակ, վախը սրտում: Ինձ թվում էր, թե վերաբառում եմ մահվան երկիր: Չնայած դրան՝ ես վստահ էի, որ ֆրանսերեն լեզվով եւ իմ հայկական ոգով գրված այդ ստեղծագործությունը պետք է կիսեմ ինձ հոգեհարազար եղբայրներիս եւ քույրերիս հետ: Յրանարակչից գնել էի գրքի 200 օրինակը, որոնք պետք է ոչնչացվեին որպես չվաշտոված օրինակներ: Այս անգամ լուսաթյան մեջ անեանալու սպառնալիքը կափսվել էր գրքերիս գլխավերեւում: Ես նրանց դուրս պոկեցի այդ չիրաններից եւ անկեցի իմ հայրենիքում: 97-ին մուլթ էր, մոայլ, շառ քիչ լույս կար, հազվադեպ՝ շուր, բայց իմ այցը դարձավ տոն: Թանի որ ես եկել եի գրքիս հետ, քանի որ երկուստեք քաղց կար: Այդ ձմոան ցրտի մեջ հանդիպեցի նրանց, ֆրանսախտս ուսանողներին, որոնք այնուհետեւ դարձան իմ ընկերները, ի թիվս որոնց՝ տողերիս թարգմանիչը:

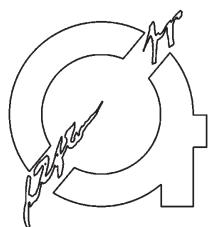
Վերադարձը ֆրանսիա ծանր էր: Ֆրանսիական ապարանքը փլվեց իմ ներսում, եւ երկար ժամանակ պետք եղավ՝ տասը տարվա նավարկություն մի երկրից մյուսը, ֆրանսիան կորցնելու, Յայտառանը գոնելու ու կրկին ֆրանսիան գոնելու համար, ներսում երկուսը բնակեցնելու համար:

Այդ ընթացքը, ներքին եւ արտաքին դեգերումը, արտացոլվեցին վերջին ձեռագրումս, որի վերսագիրն է՝ «Սկիզբ»:

* Տետեյան ազգանունը արեւմտահայերենում հնչում է՝ Դեդեյան, հետեւաբար ֆրանսերենում գրվում է Dedeayan: Յեղինակի պնդմամբ հայերենում վերարտադրում ենք նախնական արեւմտահայերեն ձեւը:

** 1995թ. Belfond հրատարակչություն, որից շնորհակալություն ենք հայտնում վեպից հատվածը տպագրելու քույլավության համար:

2008

ՄԵՐԿ, ՏՂԱՄԱՐԴ, ՆԱՏԱԾ

(հատված Վեղից)

Քրանսերենից թարգմանեց Իրեն Շաբոյանը

Նույն փողոցի նույն տունն է:

Այս ճարդը հաճախ տեղի տոչող տղամարդկանցից չի: Մօտական սարսափը նրան գամում է երկրում՝ մի տեղի, աշխարհում՝ մի էակի, որից նա մի օր դոկվում է՝ զոռով: Մօտական սարսափը, որը նրան բանտարկել է, և որի ներսում նա կամաց-կամաց սովորել է աղրել:

Կինը երկար չվարանեց՝ զալ, թե չզալ: Սարսափը փոխանցվել էր նաև իրեն: Նրա համար սարսափը, նրա միջովք: Մինչեն արդեն ընտելացել էր իրենց միջև դաշինի դես հաստաված լրությանը: Այդ տարածությանը, որը դեմք էր դահել՝ յուրաքանչյուր բաղադրի մի ծայրում. մինչևն երբ՝ չգիտեր, չափելի չէր, դարձալես անհրաժեշտ:

Չեր կարծում, որ ընդամենը մի բանի տարի հետո կրոնի նրա տան ճամփան: Ավելի շուրջ կնախընտեր հանդիմել մի հասարակական վայրում՝ այգում, սրճարանում, մայթին, բաղադրի բոլորին դաշտանող կտորներից մեկում: Այն բաղադրի, որը չափչել էին միասին, այն ամբոխի, որի բնում հյուսել էին իրենց սերը: Զաղացի կտորներից մեկը, որին նա սիրահարեցրել էր, ինչդես սիրահարեցրել էր իրեն:

Բայց նա ասաց՝ խնդրում են, արի հանդիմենի իմ տանը:

Ինքն էլ եկավ: Վերադարձավ նույն փողոցի նույն տունը, իրեց նույն դուռը, սիրտը առաջ-վա դես մոլեզնեց ու իհաւ էր մնում կրծքից դուրս թռչեր հում մսագնդի տեսով՝ լաբաղաս մանրահատակին, դատարկ այս տան ետևույթային մեջ:

- Զե՞ս բարևում:

Պարզ տեսնում է, որ սուզվում է իր հայացքի ներքո, որ չի համարձակվում նույնիսկ մեկ միլիմետր հեռանալ դժոնակողից, որ եթե մեկ միլիմետր հեռանա, կգոռա կամ վայր կզլորվի աստիճաններից: Հայացքը աղաստան է փնտում: Վերջադրես ծվարում է գետնին, դժոնաւեմի լաթին: Նայում է այդ լաթին՝ կարծես ինքը գետնին ընկած լինի:

Նա նայում է կնոջը՝ կանգնած այդ շրջանակի մեջ, որն ինքը բացեց դեմի արտաֆին աշխարհ: Համբերատար սղասում է, որ հանգստանա. համբերատար լինելը սովորել է նրա շնորհիվ: Կինը երբեք չի ցանկացել նայել նրա թուլությանը: Անգամ ոտքի վրա, հայացքը հայացքին, կինը շուտով դեմքը թաղում էր նրա դարանոցի ծալում, որդեսզի չտեսնի այդ աշխարհը նրա աչենում: Եվ ինը այդ դաշտառով խնդրեց կնոջը գալ, ինը նրան: Այդ վայրի գազանի հայացքի համար, որ ուր ու է կփախչի՝ վիրավլր գազանի տեսարանից սարսափած:

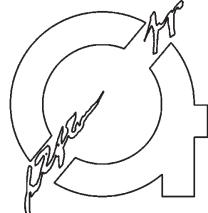
Այդ հայացքը, որ հինա դահում է դժոնաւեմի լաթին, իր ամենախորին, երկրի զնդաններում, ձեռքերը հնարավորինս խորը գրանների մեջ միշտելով, որդեսզի լուցնի ձիչը, որը բարձրանում է իր դիմաց նստած տղամարդու տեսարանից՝ սայլակի բռնակները ուսերի երկու կողմում:

«Ինչո՞ւ թույլ տվեց, որ դա դատահի, ինչո՞ւ թույլ տվեց, որ դա դատահի իր՝ կնոջ սիրուն, ինչո՞ւ կտրեց իր թսերը, ինչո՞ւ է իրեն ցույց տալիս», - հարցում է աչենովը: Նախառում է աչենովը:

- Եկ:

Գլուխով սայլակը՝ նա մոտենում է, բռնում ձեռքից և բառում իր ետևից: Կինը աղշած է անիվների ճռողոցից, ձեռքերից՝ անիվների վրա, անկաւանդվածությունից, նազանից և ուժից՝ Ռա եղրին, ինչին չի համարձակվում նայել, մեռած մարմնի եղրին:

Մեթենայաբար ետևից փակում է դուռը, հետևում նրան, անիվների ձայնին, անիվներին կառչած ձեռքերին, այդ՝ սովորական առօրյա դարձած ժեստերին: Առօրյա, որտեղ ինքը բացա-

կա է:

Նրա եւսից մտնում է հյուրասենյակ, նրա և այդ բանի, որը այսուհետ նրա մի մասն է, նրա և այդ բանի, որի դաշտառով նրա գլուխը հազիվ իր կրծին է հասնում:

Միտենում է բազմոցին, նստում:

Գոնե էստես երկուսն էլ նստած են: Երկուսը հավասար են:

- Զե՞ս ուզում անձրեւանոցդ հանել:

Նայում է կնոջը և ժմտում նրա սփոթվածությունից: Կուզենար առնել գիրկը, ցնցել, որ դայրի, կուզենար նրան գտնել այս ամենից դուրս: Ինչողիսի՞ երջանկություն, որ այսօր այստեղ է, իր առջև նստած, ինքն իր մեջ կծկված, ինչողեւ առաջին անգամ, երբ եկավ իր տուն: Ինչողիսի՞ երջանկություն, այստեղ է, և մնացածը այս դահին անկարուու:

Կինը հնազանդվում է, ծերպազավում անձրևանոցից: Ու նախան կելմի տեղից՝ նա ձեռից առնում է, որ տանի միջանցի, ու ցըվելու կարիք չունի անգամ, որմեսզի զգա, թե ինչ-ուս ինչ-որ բան դորոքվեց կնոջ ներսում, ինչողեւ ամեն անգամ, երբ նրան ասում էր, թե իրեն սիրում է սեփական ծիսակարգով, եւ այդ ծիսակարգը նրան այնողիսի մի արժեք է հաղորդում, որ դասկերացնել անգամ չի կարող:

Վերադառնում է, «կանգնում» կնոջ առաջ՝ աչքերում անզուսդ ուրախություն: Իսկ նա ոչինչ խնել չի ցանկանում, չի ցանկանում տեսնել, չի հաճարձակվում դատկերացնել խոհանոցի հետ կաղված բոլոր բարդությունները և այդ տղամարդուն, որը հիմա երեխայի հասակ ունի և ի վիճակի չէ հասնել դահարանին: Չի ցանկանում տեսնել այն, ինչ սղվել է:

Նստած է բազմոցին, նրա դիմաց: Կցանկանար նետվել գիրկը և լաց իմել, որմեսզի նա իրեն միխթարի: Չի հաճարձակվում: Վախենում է նրան կոտրել, այդ փիսրուն բանը, որը հավաքել են անիվներով սայլակի մեջ, և գիտի, որ լացելու իրավունք չունի, որ նրա ցավն արթացնելու իրավունք չունի:

Իրեն այնքան միայնակ է գոյում բազմոցին, չգիտի՝ ինչողեւ նրան միանա, վախենում է նրան դեմ-հանդիման հանել իր անկարողությանը, վախենում է նրան օգնել, վախենում է նրան անհարմար վիճակի մեջ դնել:

Ինչողեւ կյանքը կազմակերպել, երբ կողինի անսարք մերենա է:

Նա նորից բռնում է կնոջ ձեռից, մոտ բառում, բռնում գոտկատեղից, որմեսզի նստեցնի ծնկներին:

Վախենում է, հարցնում՝ Դա չի՞ վնասվի:

Ասում է՝ թբած, փորձեն:

Կինը վերագտնում է իր տեղը նրա ծնկներին, մարմնի այն գոգավորությանը, որ հատուկ իր համար է ստեղծված: Սայլակում նստածի վրա նստելն անհարմար է՝ ոտերը բռնակների վրայով զցված, նրա գրկում կծկված, գլուխը ուսի մեջ միշտած: Մինչդեռ կարող էր մի ամբողջ հավիտներություն մնալ էստեն ու ստասել էստեն մահկան ու չնկատել, թե ինչողեւ է նահը օերթափականում իր ներկայության բարօրության մեջ, իրենց բաժանման այս ամբողջ ժամանակի անհետացման մեջ: Սա իր տեղն է աշխարհում: Էստեն է արարվում իր խաղաղությունը: Ստուվ անգամ չի անցնում նրան հարցնել, թե ինչ է դատահել: Վերագտել է նրան: Միևնույն է, միշտ էլ էստեն է եղել, էստեն են նրան ներդաշնակվել. նա՝ կոտրված, ինքը՝ ամբողջական: Միշտ էլ նա է կոտրվել իր համար: Իր փոխարեն: Նա է իրեն դաշտանել:

Ծնկներին նստած կինը ծամր է: ճնշում է:

Իր կանացի ողջ ծանրությամբ, կենդանի, շարժում էակի ծանրությամբ: Շժվար է էստեն երկար դիմանալ: Իր համեմատ այնքան ուժեղ է իրենով բուժվող կինը, իր կողինի բուժվող կինը, որն ուր որ է կինի, ինչողեւ երեխամ՝ երկար լացելուց հետո: Չի հաճարձակվում նրան արթացնել: Ու որմեսզի չմտածի իր մարմնի մասին, սղանացող թմրության մասին, ույում է նրա գլուխը:

Ինչ-որ բան փոխվեց նրա ձեռի դիմի մեջ:

Նայում է նրան, հարցնում՝ ցավեցնո՞ւ եմ: Չի սղանաւ դատասխանի, արդեն ինքն

2008

70

իրեն հանդիմանում է, որ ավելի վաղ չի զգացել: Զգիշի՝ ուր նսի: Մնում է կանգնած: Նրան հարցնում է՝ ուր նսի: Խնդրում է իր համար տեղ գտնել:

Նա բռնում է կնոջ ձեռքը, իր համար ամենահետքը, բանի որ ճիշտ առօսն է: Բռնում է ձեռքը և չգիշի, թե մնացածի հետ ինչ անի, մարմնի մնացած մասի հետ ինչ անի: Զգիշի՝ ինչդես նրան ասի:

Կանգնած սղասում է, ձեռքը՝ նրա ձեռքի մեջ, սղասում է այն բանին, ինչի համար նրան ուժերը հավաքել է դեմք:

Իսկ նա բառեր է փնտրում գետնին ինչ-որ տեղ, փնտրում է գոյություն չունեցող բառեր, բառեր, որ կմեղմացնեն հարվածը, բառեր, որ դարտավոր է ասել, բառեր, որ ավելի երկար թագ-նելու իրավունք չունի: Կամ էլ դեմք էր խողան վերանալ, երբեք չղիմել կնոջը տեսնելու ռիսկին, չխնդրել նրան գալ: Ստել, ինքն իրեն ստել:

Կինը նայում է, թե ինչդես է նա բառեր նախաղաւարատում իր համար: Կուզենար օգնած լինել, բայց ինչ բառեր գտնի. ինքը դեռ անծանոթ է կյանքի սաղիսությանը:

- Լոյիր:

Բառը դոկվեց ինքնարերաբար: Նա ոչինչ չասաց, սակայն կինը ձեռքը բաց թռղեց, սուզվեց բազմոցի մեջ՝ այն ծակելու ասիդանի, հնարավորինս նահանջելով, կարծես ուզում էր փախչել վրաերթ կատարող նորությունից: Բնազդը հոււռում էր, որ այն իրեն կսղանի: Պետք չէր գալ, կամ դեմք էր հենց իիմա փախչել:

- Ինչո՞ւ խնդրեցիր ինձ գալ: Գոռում է:

Նա չի դատախանում: Պատասխանում է նույն հարցով:

- Ինչո՞ւ եկար:

Օա նույնիսկ հարց չի: Կամ նույնիան անհեթեթ հարց է, որքան որ դատախանը ակնհայտ է: Նա այնին լավ գիշի: Ինքը այնին է սիրում նրան: Այնին վաղուցվանից: Նա տեսնում է իր աչերում: Ինքը նրան ցույց է տալիս իր աչերում, նրան թույլ է տալիս տեսնել, տրվում է այդ խորախորհուրդ ճանաչողությանը, որ ունեն նրանք իրար հանդեղ, երբ նայում են միջյանց աչերին: Ինքն ընդունում է ամբողջությամբ այդ տղամարդուն, այդ տղամարդուն, ում, թվում էր՝ անգիր գիշի, և որը մի նոր բան էր հորինել իր մեջ, իր դեմքին. որը հորինել էր մի անսահման տիրություն:

Անվերադարձ:

Կինը հայացն իջեցրել է սայլակի կենտրոն: Զի ցանկանում, որ նա խոսի: Նա իր սերն է. ինքը փորձում է նրան խնայել: Ուզում է իր վրա վերցնել բառերը:

Չեռքը տանում է նրա ոտերի արամի՞՝ ֆլամելս կտորի վրա: Նա մնում է անհաղորդ ույանին: Ինքը նայում է նրան: Նրա աչերում արցուններ են, նրանից, որ այդ սրանչելի զգացմունքը աղաստանել էր իր աչերում:

Ուրեմն վերց, - հարցնում է կինը: Այո, - ասում է նա: Չեռքը մնում է գանձերի սարի վրա, կինը սահում է ներևս և կամաց գլուխը դնում սկզբնադրյուրին, վերհուչի բնակարանին, հիշողությունը կոյցնում այդ տեղին: Չետք վերցնում է նրա ձեռքը և դնում իր գլխին, սեղմում իրեն և խնդրում, որ մնա այդտես: Ամբողջը միասին: Ասես դատվաստում:

Նա չի ընդիմանում: Ուրիշ ելք չկա: Ուրիշ ոչինչ հնարավոր չէ հնարել: Բացի անհետանալուց: Բայց դա էլ չկարողացավ: Նրա դատաճառով, ինչը դեռ աղրում է իր ներսում, ինչը շարունակում է բարախել՝ կնոջ նկատմամբ այդ սերը, որն իրենից վեր է: Որն իրեն տանում է: Որն իրեն բարձրացրեց գիշերը անձրևից փայլող ճանաղարիից և դրեց այս սայլակի մեջ՝ կնոջ դիմաց: Կենդանի: Որդեսզի հարցնի, թե ինչդես աղրի սրանից հետո: Որդեսզի նա իրեն օգնի գտնել:

Նա, որովհետև նա միակն է գուցե, ով կարող է հասկանալ կենդանի մնալու երջանկությունը: Ամեն ինչից անկախ: Որովհետև իիմա, երբ նրան դատմում է վթարի մասին՝ խոստվանության անծայր թեթևությամբ, այն սարսափի մասին, որին կինը իր գլուխն էր դրել, իսկ ինքը՝ ձեռքը, զգում է, որ կինն իր դեմք է մտածում. «Նա չի մեռել Մամի ճանաղարիին»:

Նրանք երկար մնացին այդտես: Երբ կինը գլուխը բարձրացրեց, վարագույրների եւսում

օր մարտ էր:

Կինը նայում է նրան՝ հարցական հայացքը բարձրացնելով նրա դեմքին, բարձրացնելով երկուսին հուզող հարցը՝ ինչ են անելու իրենք:

Զգիշի: Մի բան գիշի միայն՝ իիվանդանոցից դուրս գրվելու օրվանից տանջանքին և հուսահատությանը հետևեց մի ցամկություն միայն.

- Կուզենայի գնալ ծովափի: Ջեզ հետ:

Կինը հարցնում է՝ մեր տուն:

- Այո:

- Ե՞րբ:

- Երբ կարող ես: Գիտես... ենց համար այս անգամ ավելի դժվար է լինելու:

- Նկատի ունես, որ դեմք է ամեն ինչ տանձ՞լ:

Նա գլխի շարժումով հասարաւում է.

- Ու տանելու բան շատ կա:

Կատակի է տալիս.

- Առաջվանից ավելի շատ:

Նա երբեք չի իմացել փոքր ճամդրուկով ճամփորդել: Երբեք: Միշտ դեմք է ընտրության հնարավորություն ունենար: Ամեն հարցում: Նրա ճամդրուկների սարը և կողքին՝ իր կանացի փոքրիկ ճամդրուկը: Չափ բան չեր փոխվելու: Բացի միայն ճամդրուկներում թափնված ստրության անձկությունից: Ճամդրուկների մեջ ներթափանցած անհայտից: Իրենց հետ եւսի նստարանին ճամփորդող անհայտից: Պաթետիկ տեսարանի ռիսկից: Դեմքի արտահայտությանը մտելը մասմելու ռիսկից: Այդ ամենը նրա դեմքին ընթացելու ռիսկից:

Նոյն վախը նրա սրտում է: Այն դաշտառով, որ կնոջը սփիդում է մասնակից լինել այս ամենին: Որ նրան ցույց է տալիս: Որ կինը սփիդված է դաշտել հարցերի հորձանութում, որոնք չի համարձակվում տալ: Որ ինքը սփիդված է իր անդիսածության սահմանները տեղաշարժել:

- Գիտես...

Կինը նայում է նրան:

- Ես երջանիկ եմ:

Կինը կուզեր ասել՝ ես էլ: Բայց դեռ չի կարող: Նրա անցած ճամփան ինքը դեռ չի անցել: Այսօր ինքը առաջին անգամ մուտք գործեց այն կյանք, որը նրանն է՝ սրտում նոյնիան անհանգստություն, որին հավաս՝ նրա՝ տղամարդու նկատմամբ, կյանքի հանդեպ նրա մշտադիմ նրբառությունունից նկատմամբ: Տարածության: Որը նրան դարձել է միակը, նրան հաղորդել այդ նրբագեղությունը՝ մյուսներից խիստ տարբեր, որի համար կինը ընտել է նրան:

Նայում է կնոջը: Այնան հուզված:

Մազի փունջը գգութուեն տանում ականջի եւս: Կամաց արտաքերում.

- Արդեն գնալուդ ժամանակն է: Ես վաղը կզանգեն:

Կինը նայում է նրան սփոփիված: Այդուս ավելի լավ կլինի: Ցավում է, որ ուզում է գնալ: Քանզատանալ այլ տեղում: Վաղը նշանել:

Ելուում է, վերագննում իր հսկա հասակը. նրանի միասին ուղևորվում են միջանցք: Թևերը սողոսկում են անձևանոցից ներս, հասցնելով այն փախցնել՝ նախան նրա ձեռքերը կիասնեին: Զգիշի՝ ինչուս ասի՝ ցտություն, չգիշի՝ ինչ անի, այլևս չի համարձակվում իր շուրջեր հմել նրա շուրջերին: Բոլորովին մոլորվել է այն նոր լեզվի ոլորաններում, որը կիրառում են այստեղ:

Նա նշանելու ժամանակ չի թողնում, բռնում է ձեռքը և համբուրում:

Հետո թողնում է՝ հեռանա: Ողողված:

Երբ դուքը փակվում է, վերցնում է գալեի սկահակը, իր ամենասիրելին՝ հիրիկների աչուկներով, ամբողջ ուժով հարվածում հանդիդակաց դատին:

2008

72

||

Հեռախոսով խոսելը որքան ավելի հարմար է:

Որքան ավելի հետք: Մանչեւի հնարան՝ հայացներից հեռու, ականջի խոռոչում: Այս լեռ կարող է նրան ասել.

- Գաբրիել, ես վախենում եմ:

- Գիտեմ:

Կծկվել է անկողնում՝ գլուխը բարձի մեջ, հեռախոսն իրեն սեղմած: Թաղված: Ուզում է իմանալ, թե ինչո՞ւ է նա դառկել, ինչո՞ւ է վեր կացել, ինչո՞ւ է լվացվել, ինչո՞ւ է հագնվել, ով է գնացել հացի հետևից: Ուզում է ասել, որ խենթանում է այս տարածության գոյությունից, բայց գիշի, որ նրա արժանադասվության համար դա անհրաժեշտ է:

- Դու ո՞նց բնեցիր:

Ամբողջ գիշեր մղճավանջի մեջ էր, մարմինը փսխում էր նորությունը: Այդ մասին ասում է նրան:

- Ուզո՞ւմ ես գամ:

Այ թե մտնով չէր անցել: Խենթի դես ծիծաղում է իրադրության ուղաղարձից:

- Գա՞մ:

Զի էլ մտածում: Անմիջապես ասում է՝ այս: Նա իրեն անհրաժեշտ է: Դարձել է փոքրիկ աղջնակ իր անկողնում, և նա իրեն անհրաժեշտ է: Ոնց ուզում է, թող անի: Թող չառաջարկեր: Նույնիսկ չի ուզում նրա համար դուռը բացել, չի ուզում, որ նա զանգը տա: Պարզաբեր բանակին կրնի դրան առաջ, լարի տակ, ու իուն կմտնի: Իսկ երբ արթնանա, նա կլինի իր կողին: Ինչո՞ւ առաջներում:

Վրեժ է լուծում:

Այն հսկա ժիրության դաշճառով, որն առաջանում է իրողության գիտակցումից, որ նա մնում է իր սիրեցյալը՝ այն ամենով հանդերձ, ինչի վերածվել է:

Նա գիշի, որ կինը սկսել է կրիվը՝ «Աղացուցիր, որ սիրում ես»: Գիշի, որ երեք չի կարող աղացուցել, եթե դա չանի մյուսների նման: Գիշի, թե որքան կարող է նա դաժան լինել: Չնայած սիրում, ու հենց սիրու դաշճառով, որքի դես սիրելու իր ձևով, ամեն ինչ տալ՝ հետո ամեն ինչ վերցնելու համար:

Հենց դրա համար է սիրում նրան: Սիրու մշտական բաղցի համար: Այն աղջնակի համար, որը ծիլ էր սվել գրեթե մեջ, և որը չգիտեր, թե այլ ընկերներ ևս գոյություն ունեն: Երեք չէր խարվել կնոջ բայլվածից՝ կարծես աշխարհն իրենը լիներ, նորահարուսների դես: Ձև էր թափում, որովհետև ոչինչ չուներ և վախենում էր, որ դրա դաշճառով իրեն դուրս կըմրտեն: Այդուհետև էլ ընտեղ նրան՝ այդ սիրանչելի կառույցը՝ հարկերի արանում անցեր: Այդ կառույցը, որը երեք չի խոստվանում, որ փխրում է, միայն երեմն՝ կրվի դահին:

Գիշի, որ կարող է ամոթել կնոջը: Ջանի որ մյուսների սիրում նա չի հավատում: Մինչդեռ իրեն, չգիտես ում ողորմությամբ, հավատում է: Յավատաց անմիջապես: Երեխայի միամտությամբ վսահեց իրեն. ամեն ժամադրությամբ վազելով ընկնում էր գիրկը այնոին ուժով, որ ինըն այդ թափից ճռճվում է:

Տարօրինակ դաշին սկսեցին նրանք կառույցեր՝ ներդնելով իրենց ուժն ու թուլությունները: Ինչո՞ւ դաշանանց մի օր՝ չգիշի:

Ում համար՝ չարժի անգամ իիշել: Կրեթի բոցավառում ընդամենը: Մի այլի ու էլ ոչինչ: Բայց կնոջ համար, երբ իմացավ, կրեթը փուլ եկան: Յողը փախավ ոտեղի տակից: Ուետինով ջնջեցին իր անունը, իր գոյությունը, իր կյանի իմաստը:

Նորից այդ սրիկայությունը՝ մոռանալ, փոխարինող գտնել: Ուրեմն բավական ուժեղ չէր իր ներին համոզմունի դեմ դայլարելու համար: Ձահել էր: Թույլ սվեց, որ կասկածը բույն դնի իր սրում, իրենց երկուսի սրում: Թույլ սվեց, որ կինը իրեն խնդրի հեռանալ: Յեռացավ, որովհետև նա այլևս ոչինչ չէր ուզում լսել: Այն օրվանից, ինչ նրան տուն ճանադարհեց, չէր դադարում նրա մասին մտածել՝ բոլոր մնացածներից անդին: Երկու հարթության վրա աղբելը սովորություն դարձավ. ուրիշների հարթությունը՝ տեսանելին, և կնոջ հարթությունը՝ ներանձնականը, որտեղ նրա հետ էր, խոսում, աղում էր նրա հետ: Գիտեր, որ ննան դահերից մեկի դաշճառով թիչ էր մնում կյանիը կորցներ, և նույնի ընորհիվ կյանի վերադարձավ: Ուրիշ:

Այս մտերն են հաճակում նրան տախում, որը սլանում է կնոջ տուն: Մտածում է, որ կա մի կուռ տամաբանություն այս ամենում:

Լեց դրան բացելով ու փակվելով, լսեց նրա բայերին փոխարինող նոր ձայնը՝ մի փոքր խլացված գորգի դաշտառով: Զևացեց, թե մաս է, որդեսզի նրան դաշտառի իրեն ամբողջովին իր իշխանության տակ ունենալու հաճովը:

Գուցե նաև աչերը բացելու դահը ուշացնելու համար: Իրեն անցյալի շարունակության մեջ կարծելու համար:

Նա դիմանում է կնոջ հայացին: Մի ժողիս ունի, որը դիմանում է ամեն ինչին: Ինչ-որ բան կա նրա ներսում, որ հնարավոր չէ սասանել, որը կնոջը կրկին սփոթեցնում է: Թվում է, թե նա հանկարծ իրենից ավելի հասակով է, ավելի շատ բան գիտի, որ նրան հնարավոր չէ խարել սուս մնով:

Նա այստեղ է՝ ժողադեմ, իր սիրած վերակուով, ծնկներին՝ վարդեր. թվում է, թե այսուհետ միշտ ինչ-որ բան դեմք է ունենա ծնկներին: Նա այստեղ է, նոր ազատության կարգավիճակով, բացարձակ ազատության, թվում է, թե այսուհետ ունի այնպան ժամանակ, որքան ցանկանա, որ ժամանակն ամբողջությամբ նրան են հանձնել, և նա սղասում է իր արթնանալուն, որդեսզի միասին որոշեն, թե ինչ են անելու:

Եթե կարողանար, գլուխն ամորից վերմակի տակ կթացներ. ինչո՞ւ կարելի է այդքան եսասեր լինել, նրան բերել հասցնել այստեղ և նրանից դեռ դահանջել տղամարդ լինել, նորից տղամարդ լինել:

Նրա ծնկներից վերցնում է վարդերը և դառկեցնում անկողմում, իր կողին, այնտեղ, որտեղ կուզեր, որ նա լիներ: Դատարկ այն տեղում, որտեղ նա չկա:

Ինչ լավ են բուրում, ինչ ուժեղ, կարծես անցյալի բոլոր վարդերը ժողոված լինեն:

- Կարո՞ղ եմ ծխել:

Մեկնում է անկողմու կողին դրված մոխրամանը: Նա արձակում է վերակուում, փմուրում սիզարեթ տուիզը՝ իր սովորական ճշգրիտ շարժումներով. թմրանով դես, հրեցի դես ընչում և արտաճնչում իր հոլովումը: Յիմա ծովսր կասղատակի կնոջը. նրան դա շատ է դուր գալիս: Այդ հոսք, որ կոչում է մազերին, շորերին, որը դեռ երկար մնալու է նրա գնալուց հետո, և իր սենյակից նորից սիզարեթի հոսք է գալու:

Վերագնում է նրա հոսք: Ներշնչում երջանկացած:

Նա նայում է իրենով զմայլված կնոջը: Մետրոնոմի նման ձեռքի շարժումը խփում է իրենց հայացների ոիթմը: Կինը ամբողջովին կենտրոնացած է ձեռքի ոիթմի վրա. անհիշելի ժամանակներից սիրահարված է այդ ձեռքերին՝ այնպան երկար, այնպան մեծ, չափազանց մեծ բոլոր բռնակների համար: Այդ ձեռքերի մեջ է դնում ամբողջ իր սերը, ամբողջ իր ցանկությունը համանում այս հեռացող-մոտեցող ձեռքերի վիրտուոզությանը՝ բավ, նյարդային, որոյերոց-բային ձեռքերին: Կյանքը վայելող նարդու ձեռքերին: Արվեստի սիրահարի ձեռքերին: Գնահատող գործակալի ձեռքերին: Որն իրեն այլևս երթե իր ձեռքերում չի առնի:

Կրկին կնոջ հայացի խորիում գծագրվում է խենթ հուսահատությունը: Անընդհան վերսկսվում է: Դրա դեմ դայլարին վերջ չկա: Դարկավոր է լինելու հազար ու մի դատմություն հնարել՝ նրան այդ անդունդից ես բերելու համար:

Զմեսք է նրան միայնակ թողմեր այսպան երկար՝ նորից զնօվեց, վերադարձավ նախկինում իրեն հարազա վիճակներին: Ոչնչի մասին չխարցրեց կնոջը: Նրան լավ էր ձանաչում և գիտեր՝ եթե երեկ համաձայնեց գալ, ուրեմն ուրիշ մեկը չունի: Ամբողջական կին է, երկու տղամարդու դատկանել չի կարող: Դայտմի չէ՝ իրենից հետո ուրիշ մեկը եղել է, թե՞ ոչ: Բայց երբ նայում է նրան՝ այդ դժվար սիրո մեջ խճաված, հասկանում է, որ այսպան ժամանակ իրեն է սղասել: Եվ որ այդդեմ է ընտելացել անդունդին: Կարծես մեռել լինի՝ կողին ծաղիկներ:

- Հազմնիր: Գնանք մաս գալու:

Ենթարկվում է: Իրեն թույլ է տալիս ենթարկվել: Ինչուս որ իրենց օցել է այս ցեխի մեջ, այդդեմ էլ թող դուրս հանի:

2008

Այստիսի տղավորություն է, ասես եւսկից քաշ է տալիս կնոջը: Եսդեւ չի լինի: Ես է ընկել, ձեռքերը գրղանում, մի բառ չի արտաքեռում: Չայլում է իր եւսկից:

Զի կարող բռնել նրա ձեռքը. եթե մի ձեռքով վարի սայլակը, կտեղվի ու կընկնի մայթեզրի առուն: Բացառվում է, որ կինը ձեռքերը դմի բռնակներին իր մեջի եւսում: Երկուսի հաճար էլ անկարելի է:

Երեք այստան մենակ չի բայլել: Ինչ աղուս իրավիճակ է. լինել միասին ու քեզ զգալ այստան միայնակ: Այնան ծանրացած՝ մեկը մյուսի դաշտառով:

Սայլակը կանգ է առնում մայթի մեջտեղում, ու հենց մայթի մեջտեղում սկսվում է վիճաբանությունը: Բոլորը իրենց են նայում: Թժած. մայթի թագավորը ինմին է. թող տրամադրեն, չէ՞ որ ինքը շատ կարևոր բան ունի ասելու: Փորձում է նրան հասկացնել, որ սա իր խնդիրն է, իսկ նա դեմք է հանգստանա. որ եթե փորձի այս բեռը տանել իր փոխարեն, իր հաճար կրկնակի դժվար է լինելու, որ դրա կարիքը չկա: Նա դեմք է լինի թեթև՝ ինչպես նախկինում, դեմք է վազի փողոցի ծայրը՝ եթե ուզում է, և վերադառնա՝ եթե ուզում է: Որովհետև եթե նա կորցնի թռչունի իր հասկությունը, աղա որտե՞ղ է ծվարելու իրենը:

Կինը նայում է նրան. ինչ-որ բան հայացում ասում է, որ հարցը բայլելը կամ վազելը չէ:

Որ դա է նա կրում, և դրանից է ծանրանում: Որ հենց դրա հետ չի կարողանում հաշվել:

Կնոջից է նա իմանում, որ ինմին էլ դեռ չի հաշվել, որ կինն այստեղ է՝ բացահայտելու հաճար սարսափելի կողմք այն բանի, ինչի հետ դեմք էր հաշվել: Թվում էր, թե այս փուլու անցել է, բայց դարձվեց, որ դա չի կարող տեղի ունենալ առանց նրա: Կինը դեմք է շմբութեր դեմք-ին ու հետո անսահման տիրեր դրանից:

Կինը ամփոփում է.

- Ինձ ժամանակ է հարկավոր:

Նա չգիտի՝ ինչ դատախանանի:

Նրանի լուս շարունակում են իրենց ընթացքը: Կուգենար գոռալ, որ կինը հեռանա, որ իրենց հեռու մնա, իրեն հանգիս թողնի, բայց չի կարող, չէ՞ որ ինմին է կանչել: Զգիշի, թե ուր է նրան տանում. չգիտի, թե ուր են գնում: Կինը իր մեջ շանթահարող կասկած զցեց: Զանդեց այն հավասարակշռությունը, որը մինչ այդ տիրում էր ներտում:

Այլևս վստահ չէ նրանում, ինչին ընդդիմանում էր՝ սիրո մեջ վստահ չէ: Այլևս վստահ չէ, որ կարող է ընդդիմանալ: Վստահ չէ, որ իրավունք ունի նրան այս վիճակի մեջ զցել: Զանդեցում է կնոջ կողմին:

- Ե՞րբ ենք գնում:

Այստիսին է կինը՝ դատրաս մեկնելու անմիջաղես: Անմիջաղես դարձելու, թե ինչի է մնան կյանքը իր հետ հիմա: Պատրաս փորձելու:

Իրեն մնում է մի բանի տեսք հանձնել մինչև շաբաթավերօ: Ընդամենը: Դանկարծ կինը ուզում է.

- Իսկ ո՞ո աշխատա՞նքը:

Զայնի մեջ կա մտավախություն՝ հանկարծ իրեն խաղից դուրս չօղբեցնեն, հանկարծ չարգելեն խաղալ մյուսների հետ, հանկարծ դա էլ չկորցնի:

Պատասխանում է, որ դա խնդիր չի, որ արձակուրդն ավարտվում է ամսվա վերջին, և իրեն սղասում են գրասենյակում: Որ արդեն սկսել է հետևել Գարուս կայանալիք վաճառքին:

Ինչքան ժամանակ է նրան դեմք դատրասվելու հաճար, արդյոք իր օգնության կարիքն ունի: Պատասխանում է, որ օգնող ունի՝ սնային սղասուլիին:

- Արի մեկնեն կիրակի, - ասում է: Կողասվիրեմ այն տափին, որը սովորաբար ինձ տանում է:

Կինը երեք օր ունի այդ մտին ընտելանալու: Ու նաև տունը տափացնելու հաճար: Պարզ տեսնում է, թե որքան է նա կորցրել դիմադրողականությունը. մայիս ամիսն է, իսկ վերարկուն դեռ հագին է:

III

Ահազին ժամանակ է՝ ժամփա են ընկել. Արժանանը դես է որ անցած լինեն: Ուշադիր չեր ցուցանակներին: Շանաղարհը նորից վերածվեց անվերջ բացվող ժաղավենի: Շանաղարհ այլս երեք կանգ չի առնի: Այլս երեք չի հարվածի դեմին: Երբեք. դա էլ վերադրեց, իհմա ժանաղարհը իր ընթացով վազում է: Swororհնակ է, որ դես է մեկնել՝ վերադառնալու համար: Swororհնակ է, սակայն այլ կերպ հնարավոր չէ:

Կինը հանգիս է. ժանաղարհը օրորում է նրան: Նրա համար ժանաղարհը մեղմանում է, միշտեր իրեն այդքան ցավ դաշտառեց: Կինը ննջում է՝ գլուխը իր առնանդամին, ոտերը՝ նստարանին ծալած: Սա էլ նոր սվորություն է՝ գլուխը դնել իր առնանդամին: Կարծես ուզում է լսել ծովի խոսքը խեցու նեցու ներսում:

Զի ընդդիմանում: Սա էլ կորսից բուժվելու նրա ձևն է: Գազանների նման. բնազդաբար զգում է՝ ինչ է դես անել, որտեղ է ցավում, որ մասն է դես լիզել:

Նայում է նրան՝ իր վրա փոքած այդ մեծ գազանին, իրեն ժառանգություն հասած այդ մեծ գազանին, կյանքի նվերին: Որի համար դաշտախանառու է: Ու դրանից սկսում է վախենալ, այդ դաշտախանառավությունից՝ նրան իր հետ տանելու ամեն ինչին հակառակ:

- Յեռո՞ւ ենք:

Կինը գիշի տագնաղը որսալ հենց այն դահին, երբ մոտենում է: Նրան այդ հատկությունը տրված է ի ծնե: Վերադառնալ կյանք, երբ մտերը վրա են տալիս:

- Մի րողե կանգնենք, ես դես է դուրս գամ: Դու չե՞ս ուզում:

Անմիջապես լրում է: Դիմարություն դուրս տվեց: Բնականաբար նա այլս չի միզում ծառերի եւսում:

- Կանգնե՞մ:

Այս վարորդը հրաց է: Ամբողջ ընթացում մի բառ չասաց, իսկ իհմա իրեն փրկում է:

Մետենան արգելակում է գեղեցիկ ժանաղարի եզրին, որն անցնում է Անդենի անտառի միջով: Կինը դուրս է վազում մետենայից:

Վարորդը մնում է դրան մոտ՝ մաֆուր օդին, այդ տարօհնակ հաճախորդի կողին, որին դես է զգութեան ամրացնել եւսի նստարանին, իր տղայի տարիի այդ տարօհնակ հաճախորդի, որը բնեամբ է ներենչում: Այդ տարօհնակ հաճախորդի, որին անվանում է «դարն» և որին երեխայի նման տեղափոխում է ձեռքերի վրա:

Այնքան էլ չզարմացավ, որ ամեն ինչի հետ միասին դես էր տանել նաև երիտասարդ կնոջը: Առանց սիրո այդպիսի կյանքը անհնարին կիմեր: Դատելով նրանից, թե ինչո՞ւ է նա նայում կնոջը, ինչո՞ւ է սպասում նրան՝ դուքը բացած դեմի գարնանային կիրակին, ծառերի արանում բնից նոր արթնացածի դես ձգվող լույսին, դես է որ շատ կաղաքած լիներ նրան:

Կինը վերադառնում է: Նա և վարորդ ժողում են միմյանց: Դավադիրների դես: Երկուսն էլ ջանալով մի փոքր մեղմել այդ տղայի կյանքը: Երկուսն էլ մասնակիցը այն սիրո, որն առաջանում էր ամենուրեք, որտեղ նա հայտնվում էր:

Կնոջ գլուխը նրա ոսախն է, նրա ձեռքը՝ կնոջ գլուխը գրկած: Բոլորի նման, նախկինի դես: Պարզապես նախկինում տափոխվ չեն զնա մինչև ծովեզերք: Այն ժամանակ կարիք չկար թշվառությունը ցեղությանը ծածկելու:

Եթե անընդհատ համենատի՝ նախկինում-իհմա, կխճճվի: Կինը դա գիտակցում է: Դրանի անհամեմատելի բաներ են: Այս մեկը տարբեր դաշտություն է: Որը սկսվում է: Վերսկսելու բան չկա: Որովհետև կկործանվի: Կողարտվի: Դաստա: Այս ամենը դես է ընդունել որդես արկած, այլաղեն ժանաղարի ծայրին ոչ այլ ինչ է, բան այն բաների երկար ու ձիգ ցանկը, որոնք երեք չեն լինելու, այն ցանկը, որը վառվում ու մարում է իր գլխում իհմա օր և ի վեր: Եվ որը հանգիս չի տալիս: Այդ ցանկը, որն իրեն ծաղրում է և թույլ չի տալիս երազել: Այդ ցանկը, որն առավոտյան կողմ կալտուկներ է թողնում աչերի տակ. կարծես հարվածներից:

Ի վերջո կարսոր ինքը չի, այլ նա: Ինչ է կատարվում նրա գլխում՝ չգիշի: Կինը ձեռքը տանում է նրա մազերին. ինչ լավ է, որ մազերը կան, չեն թափվել ցնցումից:

2008

Նա նայում է կնոջը:

Երբ նա իրեն նայում է այսպես, ինքը ամեն ինչի ընդունակ է: Երբ նա իրեն նայում է այսպես, թվում է, որ Աստված իրեն ստեղծել է հենց այս հայացի համար: Որ դա է իր գոյության ամենահավանական բացատրությունը: Կանգնել այդ հայացի դիմաց: Եվ գուցե սա է դաշտառը, որ ճնացածը իրենցից վերցվեց: Որդեսզի իրեն հասկանան:

Երբ նա իրեն նայում է այսպես, ինքը վերցնում է ամբողջը: Եվ ոչ ո՞ի հետ չի փոխանակում:

Երբ նա իրեն նայում է այսպես, իրեն թվում է, թե ի գորու է նրան տալ ամենը, ինչ իրենից ակնկալվում է:

Երբ նա իրեն նայում է այսպես, իրեն թվում է, որ հիմա նոր ողիսի սկսեն իրար սիրել:

IV

Նա սիրում է այս տունը. կնոջ տունը: Որը ննան է նրան:

Այստեղ է անցկացել մանկությունը, եղել է մենակ. երազել: Կինն ամբողջովին հյուսված է այդ երազներից: Այս տունն է նրան նախաղատասել իր գալում: Որդեսզի ինքը միահյուսվի նրա երազներին:

Տեսնելով տունը՝ հուզվում է լալու չափ:

Կինը չի խանգարում: Թողոնում է՝ ցըջ սենյակներով: Գիշի, որ որու դահերի նրան դեմք է միայնակ թողնել: Նա չի սիրում, երբ իր հուզմունքը երեւում է: Չի սիրում, երբ իրեն նայում են: Նրա ամորթածությունը խեղված է, ինչդեռ մարմինը: Գիշեր նաեւ, որ դեմք էր ընորհել սեփական բացակայությունը եւ տուն մանել այն դահին, երբ վարորդը նրան հանում էր մեթենայից: Յղարտությունը կոտուավոր արարած է, դիմադրում է:

Նա ավելի հասուն վերաբերմունք ունի այս ամենի նկատմամբ, երբ մենակ է: Միայն մեթենայի մեջ է թուլանում: Ի վերջո ինչ-որ տեղ դեմք է թուլանա, իսկ մեթենայի մեջ ոչ չի տեսնում:

Կինը վախենում է, որ տասին գնա, և այդ մարդը՝ այդքան ուշադիր, իրենց լիի: Արջուում հսկա ժամանակ իրար հետ կիսելու: Շատ կցնականար, որ վարորդը մնա, գոնե ընթրելու: Իրենց հետ:

Վարորդը ճամդրուկներն է հանում մեթենայից: Դադար է տալիս, ձեռքերը իջեցնում: Վաղ առավոտյան դասվեր ունի. այս երեկո դեմք է վերադառնա Փարիզ: Ձեռքը դնում է կնոջ ուսին: Հանկարծակի սիրությունը է խղճահարությամբ այդ երիտասարդ կնոջ նկատմամբ՝ բոլորովին ըվարած, հսկա տունը թիկունքում: Անհիշելի ժամանակներից նարդկանց է տեղափոխում, տեղափոխում է կյանքեր: «Կյանքն ի վերջո մի ելք գտնում է», - ասում է կնոջը մեկնելուց առաջ:

- Ինչից սկսեն:

Դարցնում է կինը: Նա միշտ հարցնում է, երբ չգիտի ինչ անել: Կարող էր նաև խնդրել իրեն բարձրանալ ձեղնահարկ, որովհետև այնտեղից մկան ձայն է գալիս: Ինքը մի բան կաներ, կրարձանար չորեթքաք:

Սիրում է կնոջ այս հատկությունը՝ իրենից խնդրել անկարելի բաներ: Ու ցանկություն առաջացնել դրամի իրագործելու: Պատմանվածությունը, որը կինն ակնկալում էր իրենից, իրեն տղամարդ դարձեց շատ երիտասարդ տարինում: Կնոջ մեծությունը իրեն դարձեց այն, ինչ կա: Ինչ մնում է: Այստեղ, սայլակում:

Հիմա ինքն է կնոջը անհրաժեշտ, որդեսզի կինը լինի այն, ինչ ինքը խնդրում է լինել:

Կնոջը նա է անհրաժեշտ և տունը: Տունը կօգնի: Տունը միշտ թև ու թիկունք է եղել: Տունը մեծացրել է իրեն:

Նա այման լավ է հասկանում այս ամենը: Ասում է, որ դեմք է նախ օջախը վատել: Դա առաջին բանն է, որ անում են տուն մանելիս՝ օջախն են վառում: Տունը կյանքի են բերում:

Կինը դաշտաս է անել այն ամենը, ինչ նա անհրաժեշտ կհամարի: Վազում է դրսից

փայտ բերելու, իսկ նա նախաղաւասում է թերթերը:

Ասում է, որ կինն իր ամուր կազմվածքով լավ փայտահաս կլիներ: Պատասխանում է, որ ինքը չի կտրել ծառը: Որ կնախընթեր մի ժիշ մրսել, բայց թե ծառ կտրել: Որ այդդիսին է կյանքի օրենքը՝ մեկը սնվում է մյուսով: Նա ասում է՝ ոչ, մեկը տվում է մյուսին: Կինը հարցնում է՝ զոհաբերվի՞ն: Նա ասում է, որ զոհաբերության դեմում մնում է միայն կորուսը, որպես զոհի ափսոսամբ: Որ բավական է նայել բոցավառվող կրակին՝ հասկանալու համար, թե ինչ կա ծառի ներսում:

Կինն ասում է, որ իր համար միծ էլ ծանր է եղել նայել այն ամենին, ինչով սնվում է կրակը: Նա դատասխանում է՝ դա նրանից է, որ ահավոր կենդանի էակ է, դրա համար է դա իրեն հունից հանում: Կինը հարցնում է՝ դա վա՞ս է: Նա ասում է՝ ոչ, դա դայլարն է:

Օջախն արդեն վառվում է, կարելի է անցնել սենյակը հարդարելուն. Երեկոյան հաստա հավես չի լինի: Կինը հարցնում է՝ հոգնա՞ծ ես: Նա ասում է՝ սատկած, բայց այս հոգնությունը հաճելի է: Երկար ժամանակ է՝ չէր հոգնել ձանաղարից: Բայց դեսք չէ իրեն այդդես նայել. ին բուժույց չի: Կինն ասում է՝ բա ինչ եմ: Նա ասում է՝ ինչո՞ւ ես հարցնում, սերս: Կինն ասում է, որ հանկարծակի հայսնաբերեց, թե չգիտի՝ որտեղ է եղել նա այսքան ժամանակ: Արդյունք իր անունով չի՞ կրչել այլ կանանց: Նա ասում է, որ միայն ինքը՝ կինն է ի զորու բխեցնել իր ներսից այս անծայրածի նմեւանը, իր ողջ էտության արտահոսքը, որից ծնվում են այդ բառերը: Կինը հարցնում է, թե ինչո՞ւ են դրանից ծնվում նաև վիրավորական բառեր: Նա ասում է՝ ուրեմն նո հայացքն է եղել վիրավորական: Կինն ասում է, որ նա բան չի հասկանում, որ իր հայացքը ուղարկել է: Անհանգիս: Նա ասում է՝ չափազանց:

Կինն ասում է, որ եթե էստես դիմի շարունակեն, ավելի լավ է հենց հիճա վերադառնան: Նա ասում է՝ ես աղուս եմ, կներես: Կինն ասում է, որ նա առանց այդ էլ բավականին թերություններ ունի, և կարիք չկա նորեր հնարելու: Նա ասում է, որ ինքը չի հնարում, այլ իր մարմինը՝ ընդվզման դահին: Կինը հարցնում է՝ դա հաճախ է դատահում: Նա ասում է՝ վերջին ջղաձգումն է, կանցնի: Իրեն թվում էր, թե սղառել է բարկության դաշտամերը:

Կինն ասում է՝ զնամ սավաններ բերեմ: Նա հարցնում է, թե արդյուն կինը բնելու է վերևո՞ւմ, իր սենյակո՞ւմ: Կինը կախվում է բազրիքից, ասում է՝ ոչ, նո կողին:

Այնքան սեր կա նրա ձեռքերում անկողինը միասին հարդարելու դահին: Այնուս է հարթեցնում սավանն ափով, որդեսզի հանկարծ ոչ մի ծալի չմնա, այնոխսի բնույթ հոգածությամբ կնոջ հանգստի հանդեմ: Կինն ասում է, որ երեք չի համարձակվի մտնել այդ անկողինը, որ այն չափազանց գեղեցիկ է իր համար, որ մեղք է նման անկողինը ճմռթել:

Նա կանգ է առնում: Բարձրացնում հայացքը: Շցանցում է անկողինը, մոտենում: Բռնում է ձեռքը, ասում՝ նստիր: Կինը դատասխանում է՝ սավանը կամոթեմ: Նա հրում է կնոջը: Կինը նստում է անկողնու եղրին: Նա ասում է, որ հուզված է. երեք չէր մտածի, որ էստես ամենն իրեն կվերադավեր: Կինը հարցնում է՝ շա՞ս էր դժբախս: Ասում է՝ շա էի մենակ:

Հարցնում է՝ ինչո՞ւ իրեն չզանգեց, երբ դա դատահեց: Նա ասում է՝ ուզում էր վստահ լինել, որ ցանկանում է աղրել: Որ եթե նրան էլ ներփառեր իր տառաղանի մեջ, աղա կխորտակեր նաև հույսը: Որ կինը դեսք է մնար արտահում: Որդեսզի ինքը փնտեր նրան: Կինը դեսք է մնար բարձ:

Կինն ասում է, որ դեսք է զգույց լինել և իրեն չդարձնել չափազանց թանկարժեք, որդեսզի հետո վայր չգլորվի:

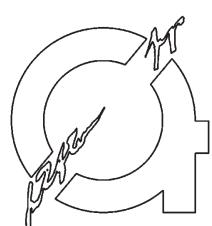
Նա ասում է՝ ստուգելու համար կարելի է մի ոլոռահատիկ դնել ներմակի տակ: Կինը ասում է՝ ոլոռահատիկը դու ես:

V

Եթե չի կարդում, ինչո՞ւ է լուսը վառ թողել: Ինչո՞ւ չի բնում: Ինչո՞ւ է լուսը վառ դահում և նայում առաստաղին:

Առաստաղին իր մասին գրածը իրեն նեղում է, իրեն նեղում է այն, որ դեսք է դոկվի դրանից, որդեսզի նայի, թե ինչուս է կինը ներս մտնում: Կարծես թե նա խանգարում է ինչ-որ բա-

2008

78

Յի ընթացին, որն ընթանում է առանց իրեն: Զնայած որ կինը նախաղես թակել էր դուռը, զգուշացրել, ինչն էլ ասել էր.

- Ներս արի:

Ուղիղ ու ձիգ դառկած է ամկողնում: Այլսա ամբողջովին ճերկ չի հնում: Պիտանայի վրայից հագել է սվիստը: Գիշերային սեղանիկին մի ամբողջ զինանոց է ժողովել, այն դեղում եթե հանկարծ... Դատարկ սայլակը կողդին է: Կինը դողում է:

Ուսաբրիկ է, գիշերանոցով: Դարցնում է՝ ի՞նչ է դատահել: Կինը ասում է՝ վախենում եմ: Զեռինվ նշան է անում, իրավիրում նստել մահճակալին: Դարցնում է՝ ի՞նչից ես վախենում: Կինը դատմում է ընթերցած գրի մասին: Պատմում է ժորժ Սանդի Մոդրատը: Նա ժորժ է, չի հասկանում, թե ինչորեւ կարող է ժորժ Սանդը վախ ներշնչել այդ տարինում: Ի՞նչն է տագնապ ներշնչում: Կինը դատասխանում է, որ տագնապը ճիշտ բան է, այո՛, տագնապի մեջ է: Գրի սկզբից ինչ-որ բան դժուկում է չորս բոլորը, սղանում, բայց այդորեւ էլ վրա չի հասնում:

Նա երեսը ցըսում է: Ասում է՝ դա կոչվում է ճակատագիր, որ դեսք չէ դրանից վախենալ. դա մեզ համար է ստեղծված: Որ վախը ծնվում է մեր անհամբերությունից, տարկետումը ավարտել է տաղելուց, տանջանմերին վերջ տալ է տաղելուց: Նայում է կնոջը. ասում է, որ դեսք է համբերատար լինել: Գուցն սա մի բան է, որն ինքը կարող է նրան սովորեցնել:

Նա խոսում է տասնու վարորդի դես: Կաթես խոսները մեկ արած լինեն: Իր գլխին սարել են այս ճակատագրական դատմությունը, այս ծուլակը: Զգվում է նրանց դայձառատեսական ելույթներից: Ասում է համբերությունը, իր համար դա կորած ժամանակ է:

- Ինչորեւ այն ժամանակը, որ վասնում ես ինձ վրա:

Կինը ձեռիք դնում է նրա ուրեմներին: Նման բան ասելու իրավումից չունի: Դրանից բաներ են: Այս ժամանակը նվիրվում է սիրուն:

Նա ասում է՝ տեսնո՞ւմ ես:

Կինը լռում է: Սղասում:

Նա գիտի, որ կինը չի ցանկանում վերադառնալ իր անկողին: Մենակ: Շատ լավ գիտի, բայց չի ցանկանում տեղի տալ: Եթե գիտի այս հարցում, կորած է: Վաղը ինքն իր աշխերին հայելում չի համաձակվի նայել:

Չի ցանկանում նրան այդ ցավը դատարել: Երբեք չէր դատկերացնի, որ այսին ցավ կորածարեր նրան: Պարզաբան չի դատկերացնում, թե այլ կերպ ինչորեւ կարող է նրան փրկել ստորությունից: Միասին այնտեղ փակվելուց: Միասին կործանվելուց: Այն դուռը, որ ինքը փակում է, իր կարծիքով ելի՛ դուռն է:

Նա ասում է, որ մի սուր կա կախված առաստաղից իրենց գլխավերևում: Կինը նայում է վեր: Դարցնում՝ ի՞նչ է նրա անունը: Ասում է՝ խղճահարություն: Կինը հարցնում է, թե դա ի՞նչ է: Նա ասում է՝ մի փափուկ, լործուն բան, որը կծորա իրենց գլխին՝ ժայթելու փոխարեն: Ժայթելու ճիշտ հակառակը, ինչ-որ նսեմացնող մի բան: Կինը ասում է, որ չի դատկերացնում, թե նրանից եկող ինչ-որ բան կարող է իրեն նսեմացնել, չէ՞ որ նա մօւսաղես ոգեշնչել է իրեն: Նա ինքն իրենից բառեր է դոկում՝ կնոջը հասկացնելու, որ դա միայն իրենից չի գալիս, այլ նաև կնոցից: Կինն ասում է, որ նրա կողմից ստորություն է կարծել, որ ինքը կարող է սուր բաների ծնունդ տալ: Նա ասում է, որ կինը չի սուր, այլ դեղմերի համադրումը, որը բերում է սուր երևոյթների: Դրա համար ավելի լավ է զգուշանալ: Կինն ասում է, որ եթե բոլորն այդորեւ մտածեն, երբեք ոչինչ տեղի չի ունենա: Նա ասում է, որ դարզաղես գիտի՝ այդ հարցում այլսա ոչինչ չի կարող տեղի ունենալ:

Կինն ասում է, որ այնուամենայնիվ ուզում է փնտել կայծը, այն վստահաբար ինչ-որ տեղ դահկած է: Դավատում է, որ այն կժայթի: Նա դատասխանում է, որ իրեն սղասում է սարսափելի հիասթափություն: Կինն ասում է, որ բոլոր ռահվիրաներն էլ նման ռիսկի են ենթարկվել: Նա ասում է, որ ինքը խողան հող չէ, այլ ամայացած հող: Որ այլսա ի վիճակի չէ կայծկլաւալ: Խնդրում է չգրգռել իր հոկան այնտեղ, որտեղ տիրում է անկարելին: Որ իր արածը դաժանություն է: Որ չղետք է օարունակի: Որ չի կարող իրեն համոզել, որովհետև բնությունն արդեն աղացուցել է հակառակը: Որ հարկավոր է հարգել բնության հրամանները: Որ դրանից սուրը են:

Կինն ասում է, որ հարգում է հրամանները: Որ խոստանում է իրեն չղիղչել: Որ ընդամե-

Առ ցանկանում է լինել իր հետ նույն անկողնում: Նա ասում է, որ իրենց դա չի ցանկանում, չի ցանկանում կիսել այն, ինչ վերմակի տակ է: Որ դեսf չէ նայել վերմակի տակ: Պեսf է նայել ազատ տարածքին, ոչ թե գրավված: Որ ազատ տարածքը կնոջ հաճար է դահված: Ամբողջությամբ նրանն է:

Նա բռնում է կնոջ դաստակները, ամուր սեղմում. հայտնի չէ՝ դահելու, թե իրելու հաճար: Ասում է՝ հանուն իրենց աղրած նվիրական դահերի՝ իրենf իրավունf չունեն դրա հետ ինչողեւ ասես վարվելու, իրավունf չունեն փշրամների ետևից ընկնելու: Ասում է, որ չի ցանկանում կնոջը փշրամներ տակ, բայց որ նա իր հաճար սրբություն է: Կինն ասում է, որ իր հաճար նշանակություն չունի, կվերցնի նույնիսկ փշրամները: Նա ասում է, որ կինը դեսf է սովորի ինքն իրեն հարգել:

Կինը հարցնում է՝ կարծում ես Էստես կղիմանա՞նf մինչև մեր կյանքի վերջ:

Զգիշի: Նրանf այստեղ են հասկանալու հաճար, թե ինչ են անելու:

Կինը հարցնում է, թե արդյո՞ք նա դիմել է այլ կանանց՝ իր մեջ ինչ-որ բան արթնացնելու հաճար: Կանանց, որոնf դրա հաճար են: Նա չի դատասխանում: Կինը ցանկանում է ինանալ ճշմարտությունը: Նա իրեն դարտական է ճշմարտությունը: Նա դատասխանում է, որ դա կնշանակի մասնել վերմակի տակ բառերի լարմերով: Որ ճշմարտությունը միշտ չէ, որ գեղեցիկ է: Կինն ասում է, որ իր հաճար դա նշանակություն չունի: Որ իրեն անհրաժեշտ է ինանալ:

Այդժամ նա ասում է, ծայրագոյն դժվարությամբ, որ այս վիճակում, որի մեջ հայտնվել է, դիմել է ոչ միայն կանանց:

Կինը դուրս է վագում: Մեղավորը ինքն է. ինքը ցանկացավ ինանալ:

2008
4

Գոր Ենգոյան

Ծնվել եմ ոչ այնքան վաղուց՝ Զեռևորիլի վյարի տարում։ Մեծացել եմ ազգային ազատագրական շարժման ու Դարաբաղյան պատերազմի տարիներին։ Սկսել եմ մտածել վերջերս ու պատրաստվում եմ նաև ապագայում, եթե այժմ ինչ նորմալ ընթանական կազմություն չի կազմում։

Երկու ամսվա ամփոբագիր SMS-ներս, որպես անձնական կյանքս՝ քաղաքական իրավիճակի կոնտեքստում։

Գարնանային SMS ինսալյացիա 2008

Saquo(ponch)

Sent:

2-Mar-2008

17:29:03

Hravirum em anhatakan fotocucahandesis marti 4-in

NPAK,Saquo

Maryam(m)

Sent:

3-Mar-2008

11:16:45

Nerka iravichaki masin marti 1-in tnyain kalanqi entarkvatz
Levon Ter-Petrosyanin tuyl en tvel durs gal tnic ayn depqum ete
inqy storagri mi pastatught yst vori karavarutyuny patasxanatu
che ir (Levon Ter-Petrosyani) kyanqi hamar, pastoren LevonTer-
Petrosyani spanutyan depqum karavautyuny kunena mi pas-
tatught yst vori liovin kardarasni iren(karavarutyuny),lriv urish
harc te ov klini L. Ter-Petrosyani kyanqin vtang
sparnacoghy,miguce nuyn inqy karavarutyuny?!

Teghekacnenq naev vor Marti 1-2 luys gishery teghi unecatc
zorqi harcakman hetevanqum zohvel e-18 hogi (naxnakan tvyal-
nerov)POXNCEQ MYUSNERIN...

Maryam(m)

Sent:

3-Mar-2008

22:10:34

Kneres,vor aysqan zhamanak xlesi qeznic,bayc petq e asem
vor es qez 4em sirum u amen im hambuyrner@ keghts er!

Maryam(m)

Sent:

4-Mar-2008

18:50:53

Aysorva tvyalnerov,zoheri tivy 58 e, der shatery kan vor chen
haytnabervel,

Levon Ter-Petrosyany Euro News-in tvats harcazruycum asel e,
vor katarvaci voxj patasxanatvutyuny ynknum e ishxanutjan
vra.POXANCEQ MYUSNERIN...

Tatevik

Sent:

6-Mar-2008

15:06:31

Abonent 093160458 prosit pozvonit.

Inesa

Sent:

8-Mar-2008

10:12:22

Gor jan 3-in Tamanyani mot.

Maryam(m)

Sent:

12-Mar-2008

00:26:51

Ok

Lilo.ararat

Sent:

17-Mar-2008

14:03:10

Gorul jan,Araratn u Lilit@ Pas en pahum,u chnayats vor gay-
takgutyun@ metc a,stipvatc enq hrajarvel blinchikis...Bays galis
enq😊

MAYR-ATHOR

Sent:

23-Mar -2008

14:23:03

Khristos voskres iz myortvikh,Blagoslovenno voskreshenie
Khrista.

2008

4

HHAN
Sent:
24-Mar-2008
14:53:25
Tuberkulozy buzhvogh hivandutyun e yev nra buzhumy
Hayastanum anvchar e.YES KAROGH EM KANGNECNEI
TUBERKULYOZY

Harutuyn
Sent:
27-Mar-2008
10:32:16
Abonent 094602967 prosit pozvont.

Taguhi
Sent:
4-Apr-2008
10:23:25
Gor esor erb enq gnum?@nkeruhis el er uzum gal,harcnum er
inchqam pogh a petq?Ham el Robic uzum em Symantec verc-
nel,bayc et erevi erekoyan,4e?

+37493824095
Sent;
7-Apr-2008
02:20:46
Gor,t@ o4en talantliv@y xudojnik, I t@ odnozna4no nujen
svoemu talantu,no so vremenem stanet yasno,4to ne tolko
emu.Mamu I babushka pozdravlyau s 7-m aprelya

+37493824095
Sent:
7-Apr -2008
12:16:55
YA xo4u posmotret tvoi kartin@,I t@ b@l I est mne drug, vne
zavisimosti ot vsego.I ne izvenaysya.

Khcho
Sent:
12-Apr-2008
09:48:17
094734077

Armine1
Sent:
13-Apr-2008
17:00:04

Ha Gor jan,kneres erek mindhev tun hasa moraca

Gayane

Sent:

13-Apr-2008

18:40:21

Abonent 093501866 prosit pozvonit

Khcho

Sent:

14-Apr-2008

14:55:33

Abonent093774512 prosit pozvonit

Kostya

Sent:

21-Apr-2008

11:11:29

Ok ape.

+37493824095

Sent:

22-Apr-2008

00:59:13

Gor,t@ nas4et foto kak-to s nejelaniem skazal,ili mne pokazalos.Esli tebe ne udobmo,skaji.Pojalusta,otvet,kogda prosnyeshya.Nadeus ne buju.dobroy no4i.

Robert

Sent:

23-Apr-2008

11:36:21

Gri...

+37493824095

Sent:

23-Apr-2008

23:39:20

Gor,bolshoe spasibo,o4en uda4n@e foto,sdelanni@e zimoy
toje,o4en.Dobroy no4i.Pridesh na koncert ? Ya pozvonu.UDA4I.

VivaCell

Sent:

24-Apr-2008

15:57:18

V den 93-y godovsginy genocida armjan yedinodushno voz-
dadim dan uvazhenija pamjati nevinnykh zhertv.

2008

+37493824095

Sent:

24-Apr-2008

21:02:35

A t@ ne otvetil.Ne poymu tebya sam pishesh,4to xo4esh drujit,a vedesh sebya tak.

Tiko.

Sent:

27-Apr-2008

14:43:39

Abonent 034865055 prosit pozvonit

Ovsanna

Sent:

6-May-2008

16:11:45

Gor vax@ es hastat cem hascni gam.petk a Komitas gnam.

VivaCell

Sent:

7-May-2008

13:30:15

Uvazhaemyj abonent,v svyazi s dnem Pobedy s 7-go po 11-e maya Vy mozhete zvonit v SNG vsego za 36 Dram v minutu.Otprazdnuem Den Pobedy vmeste @

+37493824095

Sent:

9-May-2008

00:22:45

Privet,kak dela?V eto voskresenie u menya koncert iz dvux otdeleniy,v dome kamernoy muz@ki v 7.Eсли будет время I jelanje prixodi.Dobroy nochi.

Nare

Sent:

11-May-2008

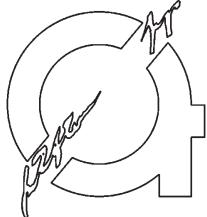
11:09:02

Privet Gor jan☺Vonc es? gor&erd?diplomayind hanznecir...?in4 norutunner kan?Es lav em,de parapum em,vor @ndunvem Telerejisurayi bajin@!husov em...☺

Nare

Sent:

11-May-2008

11:14:19

Kashxatem! Qanisin,vortegh?Mek el ed artenes depqum
erkordkan a,bayc yc-in4 hamerg a? ☺

+37493824095

Sent:

11-May-2008

22:20:31

Esli moy gos ekzamen budet ne v etot den,obyazatelno
pridu,Spasibo,4to prishol.Udachi.

Էպիլոգ.

VivaCell

Sent:

14-May-2008

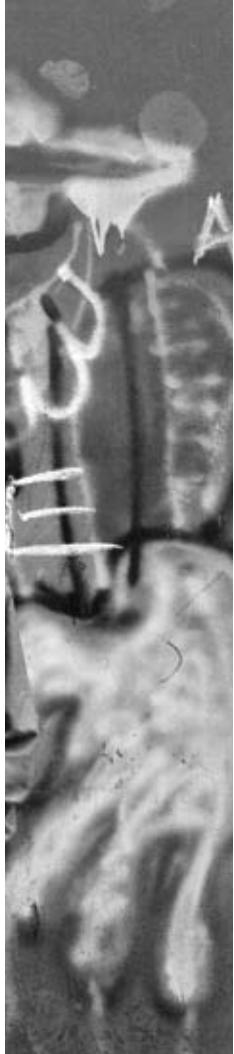
12:38:47

**Usluga Siro Banadzev otnyne nazivaetsya Moj Mir.Moj Mir
novoe nazvanie,prinyatye syurprizy. Dlya poddrobnoj infor-
macii zvonite 111.**

21.05.2008

Գուրգեն Խանջյան

«Գերիրասպաշտական օրորոցային դստրիկի համար» եսաեն փորձություն ե. ինքս ինձ փորձեցի, ազատ լողեցի ու բաքուն հետեւեցի՝ հո չե՞մ առողջացել... Անքը գևաց, գևաց ու... Փառք աստծո, ամեն բան կարգին է, առաջվա պես հիվանդ եմ: Եսպես ժամանակ առ ժամանակ սառուցում եմ ինձ, պիտիրանում, հանկարծ ու... Սարսափում եմ առողջ լինելուց՝ չսկսեմ ստեղծնեղեղ նստել-շառափուսել կենսոլորտից, ցեղասպանությունից, ընդդիմադիր-իշխանադիրից, տարածքային ամբողջականություն-ինքնորոշումից, ֆուտբոլից, Եվրատեսիլի Մրցույթից... Սիրում եմ հիվանդիս, շատ եմ սիրում, ինձ առողջ պահող-ապրեցնողը հիվանդությունս է:

Փորձելու ելի ձեւեր կան, սրանք ել եմ դեպքից դեպք գործարկում, ասենք՝ լսում եմ ավանգարդ շազ կամ Լեդ Զեփելինս, ու թե սնորբվարի չծպպացրի՝ չասեցի՝ չե, վայուարկի Բախ-Վազներ-Սոցարան ուրիշ ա, թե Ներսս խառնվեց, ուզեցի պատուհանը բացեմ ու գոռամ՝ ե՛, աշխարհ, քու տիրոջ մերը... ուրեմն լավ ա, հիվանդ եմ ու ողջ: Իսկ թե փողոցում «դստրիկներին» նայեցի ազգս առողջ ու սիրուն սերնդով համարված տեսնողի բավականությամբ՝ ուրեմն վատ եմ, շատ վատ, թե մարդուն նայեցի ո՛չ խղճահարությամբ, այլ ժողովրդավար-ժողովրդասերի վեհացած հայացքով՝ հետ լավ չեմ, թե շնամարտի ընկերներս զանգեցին-սախին՝ եսօր Աշտարակի Ճամփին Ագբարին կպցնում են բերկուտափ հետ, ես ել ասի՝ չե, չեմ կարող գալ, եսօր գրողների համահայկական համաժողովի բացումն է, ուրեմն բանս բուրդ ա: Յագում եմ Յեմինգուեյին, հենց զգաց, որ առողջացել ու մեռնում ե՝ խփեց իրեն, հալալ ա իր դուխին:

Ուրիշ... Ուրիշ, եսպես, ելի... Յա, ուրախանում եմ, որ իին բարեկամները երկարատեւ անհատական ֆոֆոնցներից հետո նորից մոտենում են իրար, ուրախանում եմ, որ մեջս սիրո կամ առելության եռանդ կա, արյուսն եռում է, խփում ստեղ-ընդեղ՝ աչքիս-սրախս-ուղեղիս՝ ելի ինչ-որ տեղեր, ուրախանում եմ, որ գիտությունը ապշեցնող հայտնագործություններ ե անում, ասենք՝ որ ես, գայլը, ոչխարը, կատուն, օձն ու կարիքը նույն նախահայր-նախարակտերիայից ենք, այսինքն՝ չորս կողմը համառարած պայերություն ա, գոնե գիտես՝ քեզ տրորողը, կծողը, ուսողը օտար չի, ելի ինչ-որ տեղ սփոփանք է, հետո՝ որ շիմպանզեն, չնայած գեների ինսուլինինք տոկոս համընկնումին, մարդ չի դատնում, որովհետեւ խոսքի հնարավորության գենը նրա ուղեղում իսպատ բացակայում է, մտածում եմ՝ գուցե իսկապե՞ս՝ ի սկզբանե եր բանը... Ա՛յ հաջողությունն... Մեկ ել աեսար ու՝ իդենտիֆիկացրինք-գումանք աստծուն, ելի սփոփանք է ինչ-որ տեղ...

ԳԵՐԻՐԱՄԱԾՏԱԿԱՆ ՕՐՆՐՈՂԱՅԻՆ՝ ԴԱՏՐԻՒԿԻ ՀԱՄԱՐ

Նարային

Դատրիւկս երևի մանկաղարտեց գնար, մազերն առավոտյան կսանրեի, կկաղեի՝ երկու ձիգ, ցից դրչուկ. կվազե՛ ձեռքերը եւսում աջ-ձախ թափահարելով, աչերն՝ արևին, ինչի դաշտառով էլ կընկներ...

Դաճախս է ընկնում, ֆիբմոռութիւկը միշտ ճանկուտված է, բայց աչերն էլի արևից չի կտրում. «Ես արևի աղջիկն եմ», ասում է: Գիշերով էլ է երկնին նայում, բայց չի ասում՝ լուսնի աղջիկն եմ: Նրա ձեռքն ամուր բռնած դիմի դահել...

Բայց չէ, դատրիւկս մանկաղարտեց չէր գնա, նա ազատություն է սիրում, ազատություն և ինձ: Ինձ սիրում ես, դատրիւկ: Սիրում եմ՝ ասում է: Բայց ինչո՞ւ ես էղոյես ժողովում... Խորամանկում է դատրիւկը... Ամեն դահի կարող է փախչել, ասում է՝ երբ ուզեմ կփախչեմ: Կարող է, այո, և սիրել, և փախչել, կարող է: Նրա ձեռքն ամուր բռնած դիմի դահել, միշտ: «Եսկ ազատություններ...», հարցնում է նա խռոված-ուլոցրած բերանով: Ազատությունը, դատրիւկ... ազատությունը մի էնդիսի բան է, դա... Մի խոսքով, կարգին բայլել վազել սովորիր, հետո ազատ կլիմես՝ ինչքան ուզես, ինչքան դեմք լինի, ինչքան կկարողանաս... Ազատությունը... Կե լավ, հետո, ազատության մասին՝ հետո:

Երազ եմ տեսնում. բայլում եմ ձորի դրանկով, դատրիւկը ձեռքս թողնի՝ կընկնեմ ձորը: Պինդ բռնիր, ճատն՝ Ի՞նչ ազատություն, ինձ ազատություն դեմք չի, ինձ դու ես դեմք, դինդ բռնիր: Արթնանում եմ. Արա աչուկները գլխավերնումն են, նայում են զարմացած-տագնադահած, հետո հասկացած ժողով: Ջրշնիս է սրբում իր դասիկ թաւկինակով, վրան՝ երկու ծուռշիկ տառ, ինքն է ասեղնագործել կարմիր թելով: «Մի փախենա, ասում է, ամուր են բռնել, չեմ թողնի, ես թեզ հետ եմ»: Եհ, դատրիւկ, դատրիւկ, «...չեմ թողնի»... Վսահ ես: Վսահ է դատրիւկը: Լավ դե, բռնիր, սեղմիր ամուր, կուզես կծիր...

Թիվսած եմ ուսում, ուկուլոդաղաց էլեբեր: Դամեղ է: Դատրիւկի հետ ինչ էլ ուսես՝ համեղ է: Թիվով ու կրեմով շաղախսված փուռները հավաքվում են մորեգույն օուրերին լիզում է վարդագոյն լեզվով: «Էղոյես մի նայի, կուլզես, կեր իմ բերանից»: Ինչո՞ւ ոչ, ուսեմ, դատրիւկի բերանը չի՞: Այսոյես կրկնակի համեղ է: Չնար լինե՛ իմ կերակուրն առհասարակ ու բերանից կուտեի, ինչդես ծագն է ուսում մոր բերանից. չ՞ որ դատրիւկը կարող է և մայր լինել, ինչ ուզես կարող է լինել դատրիւկը, եթե առ ես սիրում նրան:

Պարկած եմ կարմետին՝ դարչնագոյն, դեղին, կաղույս, կարմիր, կանաչ, դարձյալ դարչնագոյն, ձերմակ... Ձերմակը կարմետի գույներից չի, նրա ուսնաթարն է՝ ձկում, առաձգական: Մասներն անհանգիս խաղում են: «Այսիս,- ասում է դատրիւկը:- Ուֆֆ,- ասում է դատրիւկը», վերջաղես հրում է ծունկու. «Դե թող էդ հոտած փտած գիրը, դա թեզ ինչ է տալու, մոռացիր գրեթե, ես կողիփոք եմ, նայիր, դատրիւկ եմ, չ՞... մոռացա՞ր, ուֆֆ»: Ուզ ո՞նց կմոռանամ, ճատն՝ գիրը էնդես, թեզնից դաշտանվելու համար... Բայց զուր ջան է: Այրելու եմ բոլոր գրեթե: Այրում եմ, ահա...

Դատրիւկը դարում է այրվող գրեթե օուրջը, կրակի ցոլերը խաղում են դեմին, գրեթե երջանիկ են, իրենի էլ են հոգմել իրենցից, կյանք են ուզում, սեր, ազատություն, նրանի ծափ են տալիս կրակե ձեռքերով, երգում կրակե բերանմերով, նվազում կրակե նվազարանմերով... Դատրիւկը նազանենով տանում-բերում է ձեռքերը, ծգվում դասիկ ուսնաթաթերի վրա, գալարում մարմինը, գլուխը ցրջած՝ նայում օդում ցրված նազերի միջով. աչուկները խաղում են՝ սկզբում չարածծի, հետո խորանանկ, աղայ բազմանշանակ... Նրանց խորից ինձ կանչում են, ինչ որ բան են ասում... Ես ինչքան են, էս ինչե՞ն են ասում... Վայ ինձ: Դատրիւկը կրակների մեջ է դարում արդեն, կրակները գրկել են նրան, փաղաթում են, լիզում... Ինքն էլ է այրվում

2008

գրեթի հետ... Զգո՞ւս... Դեմքն այլայլվեց, բայց աչերի ժոհին անփոփոխ է... Մասկն անջատվում է մասից, թօսալով՝ շերս-շերս թափվում ցած: Ինքն էլի դարում է, ոչինչ չի զգում, գոռում եմ՝ չի լսում: Դուրս եմ խօսում կրակի միջից: Դարային կեցվածքը դահղանած՝ տարակուսանով նայում է: Այրվում էիր՝ ասում եմ: Ծիծաղում է՝ շարունակելով դարն ընդհատված տեղից...

Դասրիկը դեռևս բնած՝ ես հայելու առջև եմ, ինձ կարգի եմ բերում, երբ արթնանա՝ ուզում եմ հավանի ինձ: Նա էստել բնած՝ ես կարուսում եմ իրեն: Դե արթնացի՛ր, շատ բնեցի՛ր... Նախաճաշին ի՞նչ կուգես, ծասո: «Թթվասեր- կաթնառո», զնգում է հեզանական դատասխանը սենյակից: Դասրիկը հավելյալ ձայնալար ունի, որ զնգացնում է ամբողջ ձայնաշարը:

Դասրիկ, այ դասրիկ, ի՞նչ ես անելու, երբ մեծանաս: «Ես մեծ եմ արդեն, չես տեսնո՞ւմ»: Թող էղուս լինի, մեծ ես, բայց ի՞նչ ես անելու...

Լավ էր՝ չասեր, ես եմ մեղավլր, ինչո՞ւ հարցրի, ես ի՞նչ ինքնանցումի տեսնո՞ւ է: Բայց դե... ինչ արած, մի օր լինելու էր: Մի օր; իսկ այսօր, իսկ հիմա արի մոտս, բաղցր, արի հեֆիաթ դատմեն, չգիտե՞մ... ճիշտ է, չգիտեմ, ոչ մի հեֆիաթ կարգին չեմ իհում: Բայց կղամեն, կինարեն: Չեմ կարո՞ղ... Ու կփորեն, արի, մի բան կղամեն, գուցե հեֆիաթից էլ հետարքի լինի, մոտ բեր ականցող: Ծիզ, հարմարվիր խուտուտ... Բայց դու խուտուտ չունեիր... Դիմա ունե՞ս... Լավ, չեմ դատմի, արի գրկեմ թեզ, բունդ տանում է, բնիր, ընչիր վրաս, ժիրերանց փուչիկներ ուղցրու, դայթեցրու կրծիս...

Սազերն եմ ուղում: Դաճելի է ձեռքս կարծես իր առանձին կյանքով է աղրում, բայց հաղորդագրություններ առատորեն ուղարկում է: Շատ եմ սիրում դասրիկին: Երևի սղանեմ: Դա, երևի մորթեմ նրան...

Շեղը թերթյամբ հատում է դարանցի երակները: Այրունը ցայտում է՝ վեր, կողմ, դեմքիս... Նրա ողորկ մասկն արյուն չի դահում, սահեցնում է վրայով՝ կաթ... կաթ... կաթ կաթ - կաթ... կաթ կաթ կաթ... կաթկաթկաթ... Լեզվով հավարում բարձրացնում եմ՝ ունաթաթերից, սրումներից, ազդրերից, փորիկից, կրծից, դարանցից, դնչիկից... Խորն է վերք, արյունը կանգ չի առնում... Ես կարող եմ ամբողջը խնել, ես կարող եմ ուտել դասրիկին... Թող իմ մեջ աղրի: Կուզելս իմ մեջ աղրել, դասրիկ...

Զի ուզում: Ասում է. «Լավ է, դու իմ մեջ աղրիր»: Աղրեմ, դեմ չեմ, բայց դու կարո՞ղ ես ինձ սղանել... Լուս է: Գուցե մի օր կարողանա:

Մետրոյի դրներն անսպասելի բացվեցին, չհասրի բռնել դասրիկի ծածանվող շարֆը... Ունաթաթը մնաց դրների արանում... Սուր ճիշ... Ե՞յ, ճատ, ո՞ւ ես...

Գրկում եմ նրան, սեղմում կրծիս. տաք տաք է մարմինը: Այրելս գրկած՝ անցնում եմ կամքջով, աղա թումելով, դարձյալ կամուրջ, էլի թումել, կամուրջ... Բոլոր անցումները կամուրջ-թումելով են, ի՞նչ եղավ աշխարհին... և ինչո՞ւ է ամբողջովին արնագում, թշ՝ միշտ է այստես եղել... Ուզ եմ հարցնում, դասրիկ, դու ամեն ինչ գիտես, մի խորամանկիր, գիտես, ես վսահում եմ թեզ, միայն թեզ...

«Լավ ես» - հարցնում է դասրիկը: Դե ո՞նց կարող եմ վաս լինել, եթե զնգուն ձայնո է հարցնում: Այ երբ մոռանաս, չհարցնես՝ լավ չեմ լինի, շատ վաս կլինեմ, հաստա: Դու մի մոռացիր, հա՞... Ինչ մի դժվար բան է՝ օրական գոնե մեկ անգամ հարցնել՝ «լավ ես», տարեկան երեք հարյուր վարսունինգ անգամ, տասը տարում... Զե, վախենամ՝ հոգնես-ձանձրանաս, ճատն, վախենամ... Վախենում եմ, հա, երեմն վախենում եմ...

Ուտել ես ուզում... Խմել... Կաթ... Նարնջի հյո՞թ... Դե խմիր, ահա: Մի դզզացրու վրաս, չարաճճի՛: Գնանի զբոսնելու, թե չէ եռանդ չի սղառվի: Շնիկի դես մի թռչուտա, թռող սանրեմ մազերդ: Իջնեմ ձնր, կուզելս, ու թի ծառն էնտել երևի կարուել է թեզ: Նորից կշիռութես ամբողջովին: «Ոչինչ, կլողացնես, ինձ լողացնել սիրում ես, չէ»: Սիրում եմ, կլողացնեմ, իհարկե:

Տղաներին էղուս մի նայիր, դասրիկ: «Ինչո՞ւ, հարցնում է,- խանդում ե՞ս»: Դե չէ... Այսինքն, չգիտեմ... Բայց դու էղուս մի նայիր, լավ... Շղթադ վեր բաշի՛ր, բլուզի՛ր կոճակը կոճկի՛ր, ի՞նչ տես է:

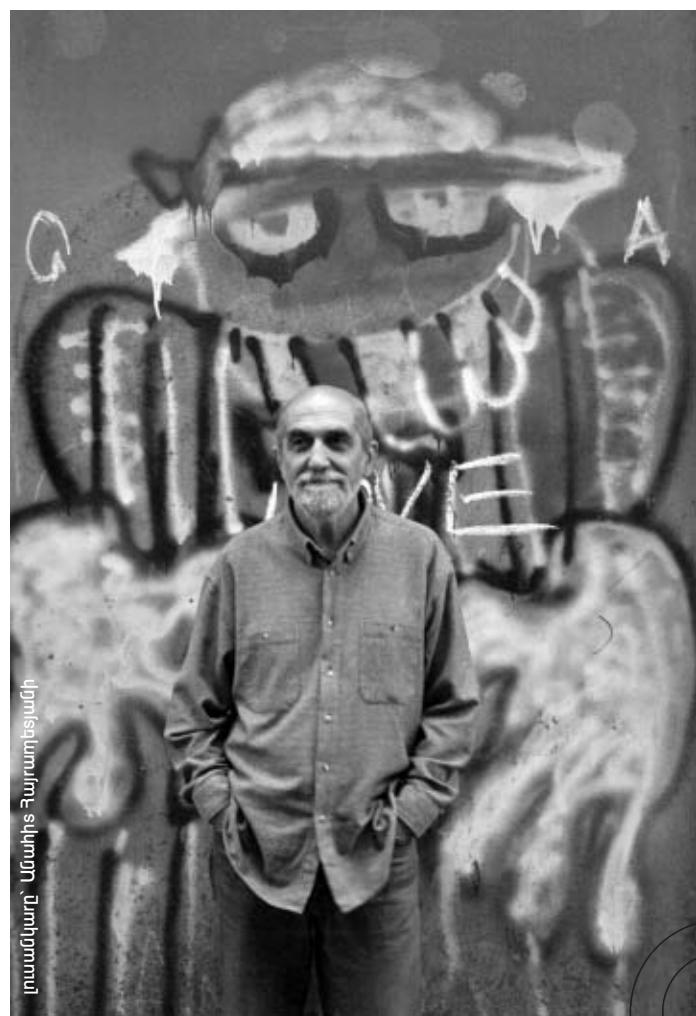
Փակում եմ դասրիկի աչերը, դատին գրված հայինյանը նրա համար չէ: Մատներիս արանմերով փորձում է տեսնել: Զեռս մի կծիր, ավազակ: Կարդաց: Ամաչեց: Վազում է՝ չլմփացնելով փոստակներում հավաքած ջերը: Երբ նա վազում է՝ նրան չես հասնի, չես

բռնի: «Ինձ չես ուզում բռնե՞ս, չես սիրո՞ւմ, չես կարոտում, հա՞...»: Կարոտում եմ, ուզում եմ բռնել, բայց չեմ հասնում, դստի՛կ, երևի ուրիշ ժամանակի մեջ եմ վազում... Շուտ եւ արի՛, արի ինձ վերադարձրու իմ ժամանակին, թե չէ էստեղ հարցեր են սալիս, դատասխան չունեմ: Դե արի...Լավ, կսղասեմ, կսղասեմ՝ մինչև հոգմես, գաս:

«Սղասիր: Սղասելոն էլ վաս չի, գիտե՞ս»:

Զգիտեմ: Ես չգիտեմ, դստի՛կ, չեմ էլ ուզում իմանալ: Պարզապես սղասում եմ...

90

Վերօնիկանությունը Տակուար Առաքելյան

2008
4

Նարա Վարդանյան

«Հնելնագրի» տված տարածքն ու ազատությունը եւս մի անգամ ազատությունների (ազատությունների, որովհետեւ դրանք միշտ տարբեր են) փորձարկումն է, ուր լեզուն, ասելիքը, թեման անսահման ազատ են, ու ինքդ ես որոշում՝ ինչ լեզվով խոսես, գրես ինցեստի՝ հարազատ, թե ոչ հարազատ հոր մասին, գրականությունը դարձնես քո ստեղծագործական տարածքը, թե պառաւնահանման սարքը... բարդույթներդ խցկես բերանդ ու շվշացնելով երկնքին նայես, թե հետո ապշած լուս... Ելի ազատություններ, որոնց խամաշիկը դատնում ես ինքնարերաբար...

«Գրեթերում» իմ պատմվածքը կարդացածներից ոյմանք մոռենում եին ու խղճացող հայացքով նայում ինձ՝ փորձանքն ընկածիս: Մյուսներն ել ասացին, որ գիրք շատ քիչ եմ կարդացել, հակառակ դեպքում կիմանայի, որ համաշխարհային գրականության մեջ այդուսակ դեպքերը շատ են: Այ քեզ բան... ով չգիտի ո՞ր... Բոլորն ել տեսան, որ հայրն աղջկան քսան տարի փակել եր նկուղում, հա բոևարել, հա երեխա են ունեցել... Մեր գյուղում ել եղավ նման դեպք՝ հայր ու աղջիկ խոտի դեզի տակ...

Լավ եր՝ քիչ եի կարդացել...

ՄՐԻՑԸ

Գիշերվա երեխն լոգարանի դրուջ զգույց բացեցի, սրբին ուսերիս փաթաթած՝ մաս ննջասենյակ: Սովորություն ունեի շորեր թաց մարմնիս վրա հագնել: Մրիչը հանելու ու մետախյա գիշերազգեսս հագնել ցանկանալու ընթացքում հայելու մեջ տեսա մերկ մարմինս ու դարանոցիս վրայի կաթիլները: Ես ու մարմինս այդ անսովոր լրության, խաղաղ սենյակի ու մթի մեջ առաջին անգամ էիմ համդիլում: Դողացող ցուցանատով ձախ ուսիս վրայի կաթիլները հավաեցի ափիս մեջ: Խաղը դրու եկավ, որովհետև մարմինս սփոռ մատները օսարի թվացին՝ արվեստագետ տղանարդու: Տարված ինքնարեցահայտումներով՝ թիկունից հորս հոսն առա ու բարացաւ:

Միւս դաշիկի հայացքով նրան ժմբալով՝ խոյս էի սկել վտանգավորը կրահելու տագնամից:

Առաջին անգամ դա դատահեց իմ մեղրով. բազմոցին կիսադառկած բնած էր: Թափուն, կասվի տես կամաց, զգույց՝ գլուխս դրի կրծին, փոնր ժամանակ հաճախ էր լինում՝ մանում էի թիս տակ, ինը մատները մազերիս մեջ խաղալով՝ բնում էին: Այդ անգամ էլ այդունս բնազդաբար գրկեց գլուխս, մատները մազերիս մեջ՝ բնեցին: Դաճելի էր: Ճետն բնիս մեջ զգացի, որ մարմինս փորիս ու դորտիս մոտ տախանում է, տեղ-տեղ դողում, զգացի, որ լարվում եմ, մկաններու ձգվում են: Ականջիս բլբակի շոյումից և ձախ կրծիս վրա ափի հղումից վերջնականացեն աչերս փակ արթնացա, այնտես, որ կողերիս տակից տեսա նրա ցանկացող հայացքը: Սովորում էի: Զարմանում էի: Խոսում էի ինձ հետ, մտածում՝ տեսնես մորիցս բացի, էլ ով է տեսել հորս այս հայացքը: Երկու ձեռքով մարմնիս բոլոր ճասերը շոյում էր: Երբ նի ձեռքը էլ չէի զգում մարմնիս վրա, շարժումներից հասկանում էի, որ իրեն է ձեռք տալիս: «Իմ փոխարեն սիրում է իրեն», - մտնում կարողանում էի ասել: Թվում է՝ դիմի բողոքեի, չքողնեի, բայց չէի անում, որովհետև ես երկի դահարանի վրայից նայողն էի, ոչ թե ներևում կուչ եկածը: Գլուխս կամաց գրկեց, զգույց դառկեցրեց բազմոցին... Ճետն լսեցի զուգարանի դռան ձայնը: Մտնում համ սիրում էի նրան, համ չէի սիրում, հետն էլ լաց գալիս էր: Ճետն լսում էի՝ ինձ դա-

մում էի, թե մորս գնալուց հետո դատահում էր՝ չէի սիրում նրան, իսկ տղամարդուն խղճալը ինձ է թույլ դարձնում: Ասում էր՝ իր աղջկան ամեն բան կարելի է, թույլատելի: Երբեմն դատարկ բնակարանով արդարացնում էի նրա հաճախակի գրկախառնումները, մազերիս հետ խաղալը, նոյնիսկ այն դեղում, երբ զգում էի, որ դարանցու տղամարդու դես է համբուրում:

Վերջին անգամ, երբ էի կողերս փակ արթնացա, թեև չէի մնել ու նրա ամեն շարժումը՝ սենյակ մտնելը, անկողնուս առջև ծնկելը, մատները դողլալով ու դանդաղ վերմակիս տակ մտցնելը, դատին փակցված մորս նկարին նայելը կամ երազում, կամ իրականում տեսել էի, զգացի նաև, որ անհամարձակ գրկել է ազրերս, իսկ մյուս ձեռքը չէր հասնում կրծիս, որովհետև ես մեջին կորացրել ու փորով գնում էի դեղի դատուհանը, դեղի երկնի մութը, դեղի հեռուները... Զայն չէի հանում: Դազվադեղ լսում էի հենց: Մարմինս հաճելի խոնավանում էր: Դեռ սպասում էի, դեռ չէի հավատում, որ ի վերջո ներսում զգալու եմ իմ՝ դեռ սաղմնային ու անօրգանական խոնավությունը: Էյ լսեցի զուգարանի դրան ձայնը:

Երբեմն նրա համար ուտելի դատարաստելիս մտածում էի՝ գուցե հորս հետ ամուսնացած եմ: Տղամարդու հետ միայնակ աղրելը երազած ամուսնությունն էր: Բայց արդեն վախենում էի նրա հետ մենակ մնալ, վախենում էի, որ մի օր կարող եմ զգալ այն խոնավը, ինչից ես ԵՍ: Իմ ներսում ինձ հանդիդելուց էի վախենում:

Դորոհուներիս հետ հորս համար կին գտան: Երկուս էլ լուր ու անտարեր, այդ կնոջը ֆեղելով ու շողոնորթելով, հասկացամ, որ նա մեզ դեմք է: Ինձ թվաց՝ երկար փակվեցի լոգարանում, մարմինս ճանկում էի, այդ դահին ցավը հաճելի էր: Ու ինչին իմ կողին զգացել եմ հորս ներկայությունը, այդքան սիրել եմ բոլորին, իսկ այս անգամ նոյնիսկ նրա ծիծաղը բթացնում էր զգացողություններս:

Եվ մինչ այն դահը, երբ մերկ մեջով ու հետույնով սենյակիս մեջտեղում հայրս բռնացրեց, ինձ այնուեն եմ դահել, որ չէր հասկացել՝ ես գիտե՞մ արդյո՞վ, որ ինքը գիտե՞մ երը մահճակալիս առաջ ծնկել, գոլովը վերմակիս տակ՝ համբուրել է մարմինս: Իսկ այդ դահին արդեն բնած ձևանալ չհասացի: Կես վայրկյանում ամրող մարմինս frsնեց: Միանգամից մտածեցի կողին սենյակում բնած խորթ մորս մասին: Շրջվեցի: Սենյակս, մահճակալս, դահարաններս, նրա կինը, նոյնիսկ մայրս մերկացած էին առջևս: Էլ չէի ամաչում: Նրա սիրում աչենքը, իմ՝ ձեռքերս կոնթերիս կողիցի իջեցրած մերկ մարմինը շատ անգամներ էի դատկերացրել, ու մթի մեջ տեսած լուսի տակ նոյն տեսքը չուներ: Դիմացս կանգնած մարդն այնուեն էր նայում ինձ, իբր առաջին անգամ գլխի ընկապ՝ ինչ բան է կինը: Դավանաբար հասկացավ, որ կին եմ: Իսկ ես կարողանում էի իր միջով դրան աղակին տեսնել: Իմ մերկությունը նրան թափանցիկ էր դարձել: Լսեցի, ուզեց ասի, որ այդ հայացինը իրեն նայել են կենակցելուց հետո: Թափանցիկ սվերդ մոտեցավ, սրիչը վերցրեց, փաթաթեց ուտերիս և արդեն խաղաղ ու բնորու գրկեց: Դասկացա, ուզեց հոր նման ցերմացնի: Ես չուզեցի: Դամբույները դարձան տղամարդու, շուրթերց կանաչ թեյի հոր էր զալիս:

Առաջին անգամ ընկերոջս հետ չկարողացա զգալ այդ թացի հեղումը: Առաջին անգամն անմոռանայի դարձնելու համար խոտերի մեջ մերկ աղջկա նկարով սրիչ գտեց, ինձ դառկեցրեց վրան: Լարվել էի, բարդույթավորվել: Սրիչի նկարը խանգարում էր, թվում էր՝ նա ինձանցից մերկ է: Համ համբուրվում էի, համ մտածում՝ աչենք բացեն ու ընկերոջս ասեն, որ երկուսով աղջկա վրա դառկել չի կարելի: Վախեցա, երբ աչենք կիսաբաց անելուն դես, տես նրա չուված աչենքը: Այնուեն էր նայում նկարին, կարծես աչենքը փակ նրա հետ համբուրվում էր: Էյ կարողացա բայլ առ բայլ հաշվել մտերս: Այս անգամ մտածում էի՝ տեսնես բանի աղջկա է սիրել այդ նկարին նայելով: Դետո, երբ թեվվեցի, տեսա աղջկա դժոնի ու չշանկացող, անկիր հայացիք: Կարծում էի՝ ինման էլ է առաջին անգամ տարիից հոգնած դառկել կիսածանոթ ընկերոջ հետ: Սի օր էլ մայրուղով վերադառնախս տեսա ճամփեղրին փոփռացող սրիչի աղջկա կարմիր սրումները:

Դիմա մտնում հորս գոռում էի, որ ես երբեք-երբեք մորս դես ես չեմ նայի, որ ուզում եմ ես իրենից ու ինձանցից ծնված աղջիկը լինեմ, երկուսով ումենանի ինձ, փոփր ժամանակվա դես կլողացնեմ մեր աղջկան... Իսկ նա հայացինը աղաչում էր՝ չի կարելի... չի կարելի... չի կարելի: Ասում ու խելազարի դես կրծերս համբուրում էր, ասում ու ողնաշարիս գրում էր. «աղջիկս, չի կարելի...»: Կամաց ու զգույց վեր կացավ, վերմակը դանդաղ գտեց վրաս, ձեռքերս գոռուց դրեց վրան ու հետո իր ննջասենյակի դրան ձայնը լսեցի:

2008

Նրա գնալուց հետո վերմակը փաթաթեցի վառվող ոսթերիս և ցավեցնելու չափ սեղմեցի՝ հուսահաս ու առանց հաճույքի: Մարմինս ժշրությունից խալաղվեց, թմրեց ու արդեն կիսաբուն էի, երբ հաճաչափ-հաճաչափ ճռճռողի ձայնից սրափվեցի: Դրան հաջորդեց հորս գոռողը. վրեժ համելու դես գայլի նման ոռնաց: Զգում էի ինձ ինչ-որ բան էր ասում. ցանկացել էր՝ ընդդիմանայի, չթողնեի գմար: Կտուկ նստեցի ամկողնում: Նրանց ճահճակալի ու հորս ոռնոցը ալազանցներիս մեջ բազմանում էին: Այդ դահին շատ սիրեցի նրան, ուզեցի գրկեմ աղջկա, սիրուիու, կնոջ դես: Մասներս ճագերիս մեջ խրած, ուրուններս առամներիս արանքում՝ այս անգամ ես խանդից ոռնացի:

Փոքր աղջիկ

Մրտաբանական հիվանդանոցի դատուհանից նայելը տիտուր էր. աղակիների վրայի կաթիլի դես կետը, բժիշկների սովորակ խալաթները, հիվանդների անգույն դեմքները, դատուհանից երևացող տանիներին թառած ագրավների սև սպերները:

Աչերս փակել էի, գլուխս ես զգել, ուրութերս թերևակի շարժվում էին: Բժիշկս ասել էր, որ ինարավոր է արնաքությունը սրի արաքի դաշտառով բութերում առաջացած արյան փխում լինի: Այդ մասին է մատառում, երբ կողին նստողի սևեռուն հայացից զգացի արևի դեմ, ամեն ինչի դեմ փակված աչերիս թրռացող թարթիներին նայելը: Բժիշկս էր: Երբ նրա սենյակում էի, ուսադիր աչերիս էր նայում, հետո գլուխը կախում գրում, նայում ու գրում, երբ արդեն դուրս էի գալիս, անունս սվեց, ուզվեցի, մոտեցավ, ազ բութով ուրութերիս անկյուններին ձեռք սվեց, նորից վերադարձավ ու շարունակեց գրելը: Միջանցիում ասաց. «Սոված ես: Միասին ընդմիջում կանեն: Հետո կզբոսնենք»: Էլի տեսել էր ուրուններիս անկյունների չորացած արյան հետքերը:

«Մարդ որ մի իիչ շատ է կարդում, շատ բան է հասկանում, եթե ուրօն էլ մի թեթև միստիկ բան կա, իրեն թվում է՝ ընտրյալ է, բացառիկ»: Ասիճաններով իջնում էինք, նա ճագարեներից էր խոսում, ծաղեթելու դես, հեգանանով: Շամոզված էի, որ դա ինձ համար է ասում, որովհետև հասկանում է, որ ես զգում եմ իր մարգարե լինելը, հակառակ դեմքում չեմ հավատա, որ կարող է բուժել: Մրցարանում բռնեց ձեռքս ու ասաց. «Խելով աչեր ունես»: Ես նայում էի նրա թիկունիում նստածներին. Երևի հայրն էր, սա՞ ու ծանր ձեռքի ափով ույուն էր որդու գլուխը. հորս կարուեցի, ուզեցի լացել, ամաչեցի: Հենց այդ դահին ասաց. «Խելով աչեր ունես»: Շայր դատերազմում էր նահացել, իր անունով դդրոց էլ կա: Բժիշկս նրա նման էր ծիծաղում: Ասաց. «Մրցի արատով երեխա ունենալիս ընտանիքում ոչ ոք մեղավոր չէ: Առողջ ծնողներից ծնված երեխաների մեկ տոկոսն անդայման տառադրում է այս կամ այն սրային հիվանդությամբ»: Բայց ես մի անգամ եմ միայն մեղադրել ծնողներին. Երբ դեռ դդրոցում էի, ուսուցիչս դասը խանգարելու համար ասաց. «Գիտես հիվանդ ես, թեզ ամեն ինչ կարելի՞ է»: Փոքր էի, բայց հասկացած: Փախս դդրոցից, տանից... Շայր ինձ գտավ թաց հողի վրա նստած, գրկեցարավ տուն: Այդ օրն առաջին և միակ անգամ տեսա նրան լացելիս:

«Կուզե՞ն միասին գնանի թափառելու»: Բժշկիս ձայնն էր: Իր հարցնելու դահին ես անընդհատ մտածում էի՝ հանկարծ արյուն չգա բերանից, զգվում էի տաք, անորոշ, բաղր համից: Զգվում էի, որ կախվածություն ունեմ սրից: Մեթենայում ինձ անդաշտղան էի զգում: Այդ օրից հետո էլ, երբ մտերնացան և վերադառնում էինք զբոսանից, ուզեցինք ճանաղարից դուրս՝ ծիրաննենիների տակ նստել, դատահաբար մտանք գերեզմանուցների ճանաղարից: Հետոյի անընդհատ ճանաղարիներ սփոթելը, կարծում եմ, կախված էր առաջին սփոթությունից:

«Իրար հետ էինք, երբ տեսանի աղջկա կտրած գլուխը, հայ էր, անունը՝ Նարա: Մարմինն ու գլուխը մի մետք հեռավորությամբ ընկած էին: Ես շատ մոտեցաւ. կոնֆի կորի վրա լրիվ գույները հավավել էին՝ ճաւեկի ճերմակը, խոտերի կանաչն ու արյան կարմիրը: Գեղեցիկ էր ու խեղճ: Լիլիթը լաց չեղավ: Ջաջ է: Այսօր նրա ծննդյան օրն է: Նա միակ կինն է Եռաբլուրի տուրի կոորդին: Երբ խփեցին, ես հեռու էի, ձենք լսեցի»:

Նայեց ինձ, ես գերեզմանաբարին էի նայում ու մտածում՝ բժշկս խելազար է... Միթե հիվանդին բերում են գերեզմանոց: Բայց իր դատմելու ընթացիում ես լրիվ սկսեցի տեսնել՝

աղջկա գորոցը, սղերի կիսավախ հայացքները... Դրանից հետո՝ հոր մահվան տարելիցի օրը, մի անգամ էի էղբես տեսլիք ունեցել եմ... ականջներում գոյզումներ էին՝ ու ես նրանց մեջ էի... իմ շուրջը մարդ, ձայն, սպեր չկար, բայց ես տեսնում էի, զգում էի նրանց: Ներևսի ճանապարհից մեթենաների շարժիչ ձայներ, հետո դիմաց ծխացող գյուղեր: Իրականում ես բլի վրայից տեսնում էի նրանց սմերը... Չաս հետո, երբ նրան գրել էի այդ ճամփին, ասաց. «Աղջիկս, դու խելով ես, գրում ես, իսկ գրողը միշտ էլ տեսլիքներ է ունենում, մի վախեցիր դրանից»: Բայց ես գրում էի, որովհետև սարսափելի վախենում էի մահվանից: Գուշակում էլ էի, թե ինչու է ինձ բերել այստեղ, ուզում էր՝ ձեռք տայի շիրմաքարերին:

Ծոռվով ասաց. «Պիտի հետ դառնայի՝ չքողեցին, ես էլ էի վիրավոր, չքողեցին զնամ: Անցանի թիկունիք: Զգիտեմ քանի ժամից խաղաղվեց ամեն ինչ: Մարտոյին կանչեցի, ասեցի. «Երբ վարազին կորում-դրժնում են, երբ ճշոցը կտրվում է, վարազը, որն արդեն վարազ չի, մռութք գետնին խելով՝ գնում-գնում է ամորձիներն ու ուսում է. ոլիքի հետ դառնան Լիլիթին բերեմ, նա չղիտի մնա էնտեղ»: Մարտոյի հետ բերեցին դիմ: Նույնիսկ մահացած՝ սիրուն էր: Կանաչ շուրեն էլ տաս սազում էին»: Ու ձեռքը ոյելու մես դրեց բարին: «Մարտիկին էլ հաջորդ օրը խփեցին: Ենան էին կրակել գյորերը, որ ինչ խոսում էր՝ մեջից էի լսում բառերը»: Գլուխս կախեցի, հայույանից ամաչեցի, հետո մտածեցի՝ տեսնես ինչն է դակասում բժշկիս, որ հայույում է, գուցե վաղուց կնոջ հետ չի եղել...

«Մարտիկն ասեց՝ տես ամեն ինչն տեղն է: Անդաւուման ժմտաց ու մեռավ»: Նոյն խեղճ ժմիտից նրա դեմքին էլ տեսա: Նայեց աչերիս ու ասաց. «Այս տաս դուռանու աղջիկ ես: Տեսնես էն ժամանակ գիտեի, որ մի փոքր աղջկա համար էլ եմ կրվում»: Ձեռքը դրեց գլխիս: Շենց այդ դահին սիրահարվեցի. ձեռքի հղումի, անդաւուման ժմիտի, «փոքր աղջիկ» ասելու դասձառով, անկախ ինձանից ասացի. «Էն ժամանակ տասնմեկ տարեկան էի»:

Երկուսով Լիլիթի գերեզմանաքարին հենված էին՝ սրսի նողան բռնեց: Երբ անընդհատ արևին նայելուց հետո շրջեցի հայացք, աչերիս մեջ ցուր զգացի: Արյունը չէր բավարարում, ձախ կրծիս տակը ճնշվում էր: Հսում էի: Միանգամից աճրող մարմինս բաղր, կոչուն բրին դաշտեց: Շփոթվեց, վեր կացավ, գրկեց ուսերս, դառկեցրեց իր ոտին, ասաց. «Թաց բան, թաց բան, ի՞նչ գտնեն, մեթենան հեռու է»: Պայուսակս ցուց սվեցի, ասաց. «Սուս, չխոսես, հանգիս դառկի, թեզ խոսել կամ շարժվել չի կարելի», հանեց թաց անձեռոցիկն ու թաց արեց կուրծիս: Շարժումները կտրուկ էին, թաց վարանելն ու ձեռքերի դրող, դրանցից եկող դեղի հոտը զգացի... Ջասուն կնոջ նման կրծերս լին էին... Մերկ կրծիս տակ ստին տեսավ, նրանի ծանոթ էին իրաց: Մասների տափությունից զերմացած թաց անձեռոցիկը տաս զգույշ, բնիւու դրեց այնուս, որ տագանակագույնը չծածկի... Երբ հետ-հետ զնացի ու մեջովով հենվեցի իր փորին, գլուխս կախելիս տեսա նրա բափանցիկ մածկով, լայնացած երակներով ծեր ձեռքը իմ ստիտակ կրծի վրա: Սև ու ստիտակի, լոյս ու մութի դես էր, թաց այս դեմքում տարբերությունը հասկացա. «Փոքր աղջիկ» ասելն էր: Նայում էր: Շարցրի՝ սիրուն է: Ժմտաց: Շրջվեց Լիլիթի կողմը, երկի մտում ասաց. «Չոնն էլ էր սիրուն»: Երկի՝ չէ, հաստա ասաց ու հետ-հետ զնաց, հենվեց բարին: Իր փորի զերմությունից մեջու բրնձել էր: Ջամ վաս էի, համ երեք թիկուն էի զգում. իմ, բժշկիս, Լիլիթի, որինը հենված էր անհայտությանը, դատարկությանը... Մենք Լիլիթին էինք հենվել...

Դեռ մեթենայի մեջ ասում էր, որ թմրադեղերը ըսմածություն են առաջացնում, օգանիզմն իր բաղադրակրթություն ունի, թունավոր նյութերը ուստ է ազատում իրենից, և թմրադեղը հաճախամիզության է մղում: Ու դեկին հենվելով՝ տաս լուրջ ինձ բացարում էր, որ ընդհանրաբես բնությունն է այդդիսին, օրինակ՝ ակացիայի ծառը երբ զգում է, որ իր տերևներն ուսում են կենդանիները, դա հաղորդում է մյուս ճյուղերին, ու սրան հասցնում են թույն արտադրել... Լուց, կասկածու նայեց աչերիս ու հարցրեց. «Դորդ անունը Շահեն էր: Լսի, դու կարո՞ն է մեր ջոկատի Շահենի աղջիկն ես: Շաղթանդամ, բոյով տղամարդ էր: Ջամ»: «Չէ, դադաս կոլու էր ու միհար», չէի ստում, թաց սուս ասելու դես ձայնս դրողում էր, որովհետև չէի ուզում նրանց ջոկատից լիներ, որովհետև արդեն ուզում էի՝ գրկի ինձ: Դատարկության մեջ դեռ խոսում էր, չէի լսում, սղասաւ էի՝ զնար միզելու, որ էլի մտածեի...

Երբ արթնացա, արդեն լավ էի, բնիս մեջ կարտել էի նրան, երևի իր տամն էի, նոյն հայացն էի զգում, ինչ հիվանդանոցի աթողին նստած: Գրկեց ուսերս ու անսղասելի հարցրեց՝ կուս եմ, թե ոչ: Զարմացա, թեն գերեզմանոցում ինձ ցանկանալը զգացել էի: «Չեզ սեռա-

2008

կան կյանքով աղբել կարելի է, բայց հղիանալ՝ չէ»: Մտածում էի՝ ուրեմն հորս զոհված լինելով չի միակ դաշտառը, որ անվճար վիրահատեցին: Նայեց, մոտեցավ, մեղմ համբուրեց շուրթերս, ասաց. «Նա առաջին անգամ ինձ հետ է եղել»: Խոսքը Լիլիթի մասին էր: Անընդհատ Լիլիթին հիշեցնելով ինձ նյարդայնացնում էր: «Երբ բողեցի ընկած և ես վիրավոր էի, ծոցատերումս այդ դահի ներսիս արձագանքը արագ-արագ շարադրում էի: Նումիսկ գրել եմ, թե նա ինչ գեղեցիկ էր կանաչ շորերով»: Էի շատ զգույշ համբուրեց ու ասաց. «Թու մասին էլ եմ դասնված գրել: Երբ հիվանդանոցում իմ սենյակից դուրս էիր գալիս, տեսա՝ աշխարհ խոնավ եմ, ու դու շատ սիրում ես: Կրծիդ բարակ սրբին էլ էր հրաշալի, որորկ մասկի վրա ինքը կծկված և դրկված: Սենյակում անզգա դառկած էր, դատուհանից լուսնի ստվերն ընկել էր հենց վերիդ վրա. դու ինձ հրաշալի բաներ տեսրիր, գրել եմ: Կուզե՞ս կարդալ»: Ինձ սարսափելի անդամության էի զգում, լաց գալիս էր: Մտածում էի՝ հանկարծ էի արյուն չգա բերանիցու: Բերեց, չուզեցի կարդալ: Մեջով նստած էր, եւսկի մոտեցա, գրկեցի մեջքն ու սկսեցի անխնա համբուրել: Այդ դահին ինձ թվաց՝ վրեժ եմ լուծում Լիլիթի մահվան, չիղիանալու, իմ բնած ժամանակ իմ մասին դատմված գրելու, հետոյի հոգնության, դատարկության և թախծի համար: Անկանոն, վայրի շարժումներիս դատասխանում էր բնորու, նուրբ, վախսվխելով: Անկողնում ինձ սիրում էր, իսկ ես փորձում էի թագնել արցունեներս, բայց ուզում էի՝ աղին խառնվի բերանիս գոլ համին: Դեռ, երբ ամեն բան վերջացավ, գլուխս զգույշ վերցրեց իր ուսից, կամաց դրեց բարձին: Զնեցի:

Առավելության հիվանդանոցից զանգեցին, գնաց: Երբ մտա զուգարան, դույլի կողին տեսա իր դատմվածի ճնրթված թրեթը, կրացա, վերցրի, ուզեցի կարդալ, թաց էին, բաց արի, տեսա սերմով լի հակարելմնավորիչը փաթաթել, օմրտել է: Դաշնոր հենված նայում էի կանաչ գոլպաներիս: Նա էր հազցրել... Այն զգացողությունն ունեի, թե էի մեջիս նույն դատարկությունն ու հոգնությունն է...

Արարատ Անդրանիկի սիրայի պատճենաբանություն

Նանոր Պետրոսյան

Ծնվել էմ 1984թ. հուլիսի 31-ին, Թեհրանում, մեծացել Երևանում:
Ավարտել եմ Գուշկինի անվան միջնակարգ դպրոցը, ապա՝ Երևանի
պետական Կինոյի եւ թատրոնի ինստիտուտի մեջախաղի բաժինը:

Ոոր սիրո մեզ ամենադժվարը նոր քրին հարմարվելն է:
թե չէ վիճակները նոյնն են, նոյն փոքր երեխու աչերը
համը հանող ձեռքի հղումները
անինաստ սմս-ները
դարտադրողականության զգացումը
հաղթած լինելու, բայց թույլ ձևանալու թատրոնը
մի կերպ մտները, մոտեցումները նույնացնելը
անինաստ ֆիլրը
իրար լավ զննելը
ճիշտ ինքնամատուցումը
իրենից ավելի սիրահարված չձևանալը
իր ընկերների հետ լավ հարաբերություններ հաստատելը
նախկին ընկերությունը իր չհետաքրքրվելը
դրանք բոլորը հետև հաղթահարելի են
դժվարը նոր քրի առկայությունն է համբուրվելու ժամանակ:

մամաս օգնել է ինձ
դաղաս խանգարել
կամ հակառակը

նույս նոյսել է
եղբայրս հետ քաշել
կամ հակառակը
յարս երջանկացրել
մյուս յարս հիասթափացրել
կամ հակառակը
ճարշերտակայի վարորդը զգվեցրել
տախու վարորդը ձանձրացրել
կամ հակառակը
երաժշտությունը ստիլել է երազել
իսկ գրեթե խանգարել մտածել
կամ հակառակը
սուրճը ծարավացրել
իսկ ջուրը հագեցրել
կամ հակառակը
լոգումգները ոգևորել
իսկ հեղափոխականները բարի համը հանել են
կամ հակառակը
ցուրտ տարիները չբեր դարձրել
մուլտ տարիները ուժեղացրել
կամ հակառակը
հոլիվուդյան սես-բոմբերը ճնշել

2008

4

իսկ եվրոպական ֆիլմերը ինքնահաստատել
կամ հակառակը
ինձ նմանները հարմարացրել են
չնմանները ուրախացրել
կամ հակառակը

Ես հեղափոխական եմ
Ես անվախ եմ
Ես լավ եմ
Ու հիասվանչ
միտս կտրուկ
սեր ուժեղ
կրծեր մեծ
իմաստուն ու իմաստասեր
երկար ոսեր
ու ճարտասան

Ես հեղափոխական եմ
եղբայրասեր ու կարեկցող
ընենց սեն-բոնք եմ
բոլոր հավաքների սիրած հյուրն եմ
լավ հոգի ունեմ
ու լավ ընկեր եմ
մի խոսքով ես վերջն եմ
ինքնասիրահարված մի աղուտ եմ

ամենահետօք ուրիշների մտով առաջնորդվելն է
ժամանակ է մնում մատներդ հարդարելու
հետո շատ հանգիս կարող ես սխալվել
չէ որ կարող ես ցուցանատդ տնկել դուրս
ու բաւկել դրադ
ընդհանրաբն ճիշտը չմտածեն է
թե չէ որ մի հանճարն է երջանիկ եղել
բոլորն էլ մեծ հաւաքով հիվանդ են եղել
իսկ ինձ այդ ամենը դեմք չէ
ես սեխ եմ ուզում

ուզում եմ լինել գեր ու սգեղ
այլևս միտք չունենամ
ենթարկվեմ արուին
ու մտածեմ կոսմետիկայի մասին
սիրեմ սրճարանները
ատեմ գեղեցիկ աղջիկներին
սիրեմ ցուցամոլ տղամերին
դոդ երաժշտությունը
ինքնահաստատվեմ երթուղայինի մեջ
ուսադրության կենտրոնում լինելուց
ինձ լավ զգամ երբ սիրում են ինձ
ուզում եմ երազանիս լինի նոր սամսունգի սուսվին

որ ընտեմ սերժին
ինչ-որ գագոյի ախրանիկի ֆաշալի ծալբոր սիրեմ
էնոցիոնալ դոռթեկումներ լինեն
սերիալների հերոսների ճակատագրի հետ կաղված

մի խոսքով ուզում եմ լինել երջանիկ

իբր ես առաջին խենթն եմ
այդուս համարեմ
ես առաջին կեղտուն եմ
թող լինի այդուս
ես առաջին տառաղողն եմ
մեկ է այդուս չի լինի
բայց թող ես լինեմ առաջին փոփոք՝ մենակ կանգնած
ու ձեր հարվածները թող իմ առաջին մեջին լինեն
միակ դասաղարտյալը
ես կլինեմ առաջին թողը եթե նյուսներին հանգիս կթողնեմ
առաջին շունը որ ավտոյի տակ կընկնի
առաջին զոհը կրակոցի
միակ ընկածը հանուն արդարության
միակ առաջինը որ այսուս մտածեց
առաջին սիրը որ սկսեց խանդել
առաջին ամուսին որ կոտուավոր դարձավ
միակ աշխատազուրկը
ընկերներից առաջին հիասթափվածը
կյանից ինքնասղանությամբ իրաժարվողը
առաջին ճնշված կինը
առաջին երկու ստացող աշակերտը
ու բննությունից կտրված ուսանողը

թող լինի այդուս
մենակ թե լինեմ առաջին ու վերջինը
Կ

Ե
Ր
Ա
Ւ
Ը
ԵԼ ՀՏԱՌԱՄԵՆԻ

Թող լինի խաղաղություն աշխարհին

Ես «Սիսս Աշխարհ» մրցութին
մասնակցող մի հավիկ եմ

մենք նայում էինք իրար աչքերի մեջ: Երեսուն վայրկյանից հետո ես ժողովից:
ինքը սկսեց վախենալ, որ ես կթողնեմ կզնամ: Ես նեղվեցի, որ իրեն
վախեցրել եմ, ու խորը արտահանեցի՝ աչքեր փակելով իբր «էստեղ եմ, տեղ
չունեմ գնալու» ժեստ: մի ժիշ հետո բացեցի աչքեր, բայց նա նորից նոյն

2008

Վախով ինձ էր նայում: հարցրեց.

- լավ ե՞ս
- մի իիչ սոված եմ:

Նա վերցրեց կողին դրած կաթի ղմակը և սվեց ինձ: Ես խմեցի, լեզվով սրբեցի բեմիս շուրջը և գլուխս դրեցի նրա ուսին:

մենի ղաւակած էին իրար կողի ու նայում էին առաստաղին, որտեղ ցուցադրվում էր «Արմագեղոն» ֆիլմը: Ես որու ղահերի հուզվում էի ու մօռում, իսկ ինը սրբում էր արցումքներու ու ավելի ամուր սեղմում իր կրծքին: Վերջին համբույրի ժամանակ մենի էլ հաճբուրվեցին ու էլի նայեցին իրար աշբերի մեջ: Նա հասկացավ՝ ժամը եկել էր: Ես ղետ է զնայի:

- էլի կգա՞ս
- տեսնե՞ն
- գիտե՞ս ուր ես գնում
- տեսնե՞ն
- փող տան
- մի իիչ տուր
- էլի կգա՞ս, - հարցրեց փող տալով

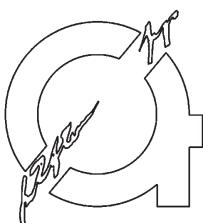
Ես ղատասխանի փոխարեն դարձա սև կատու, մլավեցի ու անկողնուց ցած թռա, դոչս վեր սնկած զնացի

սիրածիս սերը սիրում եմ
բայց այդ սերը բավական չէ
ուզում եմ սիրել նորից
ու այդ սիրով նկարել բոլորին
սիրեմ նրանց ում չեմ սիրել
սիրել իմ իին յարին որն ինձ սիրում է
ու հաջորդ առավոտյան սիրել մեկ ուրիշին որն ինձ չի ճանաչում
ու հետո ճանաչելով սիրել իրան
ու հետո էլի զնալ մի տեղ որտեղ սեր չկա
ու էլի անել սեր
ու ստանալ մի նոր սեր

սիրում եմ մեր տան ճանաղարի մինչև մարտուտկայի կանգառ
հետո կեղտու հոսքու մարտուտկան:

ձյունը, որ խաղում էր ջրի մեջ,
արձանը, որ կանգուն մնացել էր ցրի մեջ,
ինձ համար թանկ էր:
հիշողությունը, որ բերում էին իրենց հետ,
ես հետ էի մղում:
այժիս ներվը, որ դողում էր անընդհատ,
ինձ զգոն էր դահուս:
իսկ ջութակի ձայնը հատակի փուռու հետ
գեղեցկացնում էին ղահը
ու էղոյես նստած, աղյալի տակ կուչ եկած,
աշխատում էի կողմնորուվել...

թիթիգ շորեր հազնելով
երկար օղեր կրելով

Ծղարվում եմ ժամ ու մի բան:
Նայում մեկ աջ, մեկ էլ՝ ձախ,
որ ստացվի հաճահավասար:
հազմում եմ կրունկներս
ու գզում եմ նազերս,
բարձրացնում եմ կրծերս
ու լրում եմ շրթերս:
մաքրում եմ ֆիթս
ու ձգում եմ զուգագուլղաներս,
սանրում եմ ուներս
ու թափ եմ տալիս շորերս:
սրբում եմ կոչիկներս
ուղղելով ականջօղերս:
փորս բաշում եմ ներս
ու շունչում դահում մինչև վերջ:
ժղոսում եմ ինքն ինձ
շատ գոհ եմ ինձանից

ՍՄԱՍՈՒՄ ԵՄ ՄԵԿԸ գա ու ինձ տանի երդում տա

ՄԵՆԱԿ ԵՄ ՄՆԱՍԵԼ
ՈՒ ՖԵՋ ԵՄ ՈՒԳՈՒՄ

ՀԱՐՔԵԳՈՂՋ ՆԱՏԵԼ
ՈՒ ՕՂՈՒ ՓՈԴ Է ՈՒԳՈՒՄ

ՄԱՐԴԻԿ ԿԱՆ ԱՅՆՏԵՂ
ՈՒ ԴԱՏԱՍԽԱՆ ԵՄ ՈՒԳՈՒՄ

ԼԵԳՈՒ Է ԲԱՐԱԳԵԼ
ՈՒ ՉՈՒ Է ՈՒԳՈՒՄ

ԿԱՌՏՈՇԼՎ ԵՄ ԺԱՐԻՏ ԱՄՈՒՄ
ՈՒ ՃԵԹ Է ՈՒԳՈՒՄ

ԲՐՈՒՆԳԲՆԵՐ ԵՄ ՎԵՐ ԴԱՐՁԱԾ
ՈՒ ՄՐԱՆՑ ԳԱՎԱՆ ԵՄ ՈՒԳՈՒՄ

ՈՒՄ Է ՎԵՐՆ ՃԳՎԱԾ
ՈՒ ԽԱԲԵԼ Է ՈՒԳՈՒՄ

ՓՈՆԴ Է ՆԱՏԱԾ
ՈՒ ՀԱՐԲԵԼ Է ՈՒԳՈՒՄ

ՄԻՋՈԱ Է ԱՆԿՅՈՒՆՈՒՄ ԿԱՆԳՄԱԾ
ՈՒ ՀԳԻՏԵՆ ԹԵ ԻՆՉ Է ՈՒԳՈՒՄ

ԴՈՒ ԵՍ ԻՆ ԴԻՄԱԾ
ՈՒ ՄՆՏԵՆԱԼ ԵՍ ՈՒԳՈՒՄ

ԻԵՐՈՒԱՏԱԳՈՎՐԾ Է ԱԾԽԱՏՈՒՄ

2008

4

100

ու նոր անտենա է ուզում
ըրբունիներս են ձիգ կողած
ու գոռալ են ուզում

աշակերտն է դասարանում նստած
ու փախնել է ուզում

առնանդամն է ձիգ կանգնած
ու կին է ուզում

դերասանն է բեմում խաղում
ու ծափ է ուզում

ուղեղն է դատարկ
ու ոչինչ չի ուզում

դարում է ժախի տակ
ու հարճար կուծիկ է ուզում

հոսանքն են նոր տվել
ու անջատել են ուզում

ծերությունն է դանդաղում
ու հետ գնալ է ուզում

սրամուն է գրմռում
ու սնունդ է ուզում

դրդում եմ կանգառում
ու տան գազի վառարանն եմ ուզում

բջջայինն է ծվում
ու վերալիցքավորում է ուզում

այժիս ներվո է թռվռում
ու նրան տեսնել չի ուզում

կյանքն է սկսված
ու ինձ է ուզում

ճուտիկն է գլուխը հանել դուրս
ու կեր է ուզում

ճատն է վերև տնկած
ու հարց տալ է ուզում

ջուր է գայիս
ու տափանալ է ուզում

զինվորն է վիրավոր
ու մեռնել է ուզում

աշխատավայրում նստած է

ու տուն գնալ է ուզոմ
թեկնածուն է խոսում
ու դեկավար դառնալ է ուզում

ոսիկամն է կանգնեցրել
ու փող է ուզում

Երեխան է մանկադարեզում
ու մամային է ուզում

Երաժիշտն է դիսկ թողարկել
ու շատ վաճառել է ուզում

Սիրը ուժեղ է խփում
ու հանգիս է ուզում

Տաք ավագին դառկած եմ
ու սառը գարեջուր եմ ուզում

Վաճառողութին է դատուհանից դուրս նայում
ու հետաքրիր կյանք է ուզում

ԽԱԿ ԵԹԵ ԵՐԱԳՐԻՄ

այս ամենը չկա, իրողություն չէ
այսինքն փաստ չէ, մենք չկամ
ու Երբեք էլ չենք եղել,
խակ այդ դամությունը գուտ հորինված է:

թե չէ ինչ յանի, ես ո՞ւ եմ ընկել
ինչի՞ դիմի ես էստղ տանջվեմ
մամայիս փետի տակ մեծանամ
ու սաձիկի դաստիարակի թաղմանը գնամ

ու ընդհանրապես էլ ինչ մարդկային
ինչ ընկերություն ու ինչ ցավ ու դարդ
ես հավատամ դրանց, եդ բնուսներին,
որ հարմարվել են ինձ ու հանգիս չեն տալիս

և ինչ համեստություն
ուղղակի որ դուր գամ ձեզ
որ սիրեք ինձ ու փայփայեք
որ գնացեք ձեր մերը, չեմ լինի ես այն
ինչ դուք եք ուզում

կամ թե հարևան, բարեկամ լինեմ
գնամ դուրս, գամ ներս ու բարև տամ ձեզ
ու ձեր աղջ վերջանա չանաչեք զամ ներս
ու ինձնից ուզեք

գնամ գործի ու գամ տում
նայեմ TV ու հիանամ ձեզնով,

2008

4

102

ու երևի նկարներ էլ ոիսի կողմնեմ իմ դատին, հա՞
ու չեմ դառնա ես հարթեցող կամ յորք
չե՛ փրկի դուք ինձ «անդունդի եզրից»
թռավ բոլորդ,

Ես չկայի մեջ ապրեմ խնդրեմ դուք
իսկ ինձ, կամ մեզ թողեմ այդ ամենից դուրս

թե չէ, մամա՞ դապա՞ ու ֆսա՞ն
դարսի ու դարտապան ու չգիտես էլ ինչ
էդ էր դակաս

իա, ընդունում եմ մեր կառիկներին
դարվիճին, ռայխին,
մի խոսքով գրեր կարդում եմ
բայց մեկ է դուք ձեր կոչիկը ինձ մի դարտադրեմ
Ես իշուզիան ձեզ հաճար դահեմ
թռող ես էլ ուսեմ ու թռնեմ
ու վերջ տամ էս բոլորին
առանց ձեզ էլ տաս դրոբեմներ ունեն
դուք էիք դակաս որ ձեր ֆիքը կողմեիք

ու չեմ աճաչում ձեզնից ու ինձնից
եղա՞վ

Միսաֆ խոսհկյան

Խոր վիրաբ (մ.թ. IV դար III կուր)

Վարդան Ֆեռնանդյանին

*If bee, it buzz.
The taing of the shrew
կամ
Winy Pooh*

- Ոչ, սկզբից սկսելու կարիք չկա, մոտ արի:
Շարունակիր:
Ով դատասխանեց: Մենակ չէ՞ր:
- Սաղավարտը:
- Ի՞նչ սաղավարտ: Սաղավարտը խոսո՞ւմ էր: Գիշերով սաղավարտի հետ է՞ր խոսում:
- Առանց հասկանալու ինչո՞ւ էր ուղղում: Փայլեցնում էր սաղավարտը ու խոսում հետը՝ հացողվորձ էր անում: Միշ կարծում ես՝ ճախօռն արդեն գիտես ուրիշ ասածը: Ուրիշ ասածը ուրիշ կլինի:

Սա ի՞նչ էր:

- Ի՞նչը:
- Ուր բան չտեսա՞ր:
- Սիրուն ջան, ոււշադիր եղիր՝ ինչոյն է կառուցվում դրվագը, որ հասկացվի:
- Իրեն-իրեն չի կառուցվում՝ ես եմ անում: Ինչի՞ ոիշի հասկացվի: Իրեն-իրեն չի հասկացվում՝ կամ ուզում ես, կամ՝ չէ: Չի հասկացվում, թող չհասկացվի':
 - Ջանդիսատես չի գա:
 - Թող չգա:
 - Լավ, լավ, շարունակիր, դմբլու, կերպարից դուրս մի արի:
 - Ամբողջ գիշեր թում-մաքրում, սաղավարտի մեջ իր արտացոլումի վրա էր մղկտում թե՝ ել կին չի, ամուսինը վրան չի նայում, վաղը որ կրիվ գնա՝ իր ու իր երեխայի համար չի գնա, Յեղիների համար կգնա, չնայած չի աղրում հետը:
 - Վերին ցրունիդ շարժիր, թե չէ վերջում չի լսվի:
 - Յիմա դա կարեւոր չի՝ մեզնից բացի մարդ չկա:
 - Յերի՞՛ Յեկտորի հրամեցի հայսնի տեսարանը, Երեխենի, օրինավոր օջախի ու հայրենիի առաջ դարտի մասին է: Կարիք չկա ավանդույթը խախտելու. ամեն դեմքում՝ իհմա: Դուք դեռ ոիշի սովորեն ու սովորեն: Յիմա վերջ: Կիավավկենի Վարդավառից հետն: Զեզ խորհուրդ՝ ավելի դարգ նյութ վերցրեն: Առակներ վերցրեն: Իրականությունից կտրված Երեւակայել չարժե, չարժե՝ լավ չի: Եթե անդայման հորինել են ուզում, ձեր իմացածից վերցրեն՝ հայուր անգամ ավելի կարեւոր ու հետաքրքիր կլինի: Ցեսություն: Դու դեռ մնա: Ցեսություն, դու աղրեն, ցտսություն, ցտսություն:
 - Ինչո՞ւ մնամ:

2008

- Նախ մռութիղ մուրը լվա:
 - Մուր չի:
 - Ածուկս ես բնել:
 - Մորումս մուր չի:
- Սա ի՞նչ էր նորից:
- Շատ չար ես՝ խղճում եմ մորդ: Միշտ կեղտոս, դնչիդ դուրս տված: Արի տեսնեմ:
 - Չէ: Ելի սկսեցի՞ր:
 - Չեմ ցավեցնի, կա-մաց կսեղմեմ:
 - Չէ:
- Դու երեխա չունե՞ս:
- Չէ, բոլորդ էլ իմն ե՞ֆ: Պատմի՛ր, վերջն ինչ եղավ:
 - Ի՞նչ դատմեմ: Միշտ չես թողմելու բեմում խաղանի, չէ՛: Վրաս ծիծաղելու ես: Ամեն ինչ սովորել ես, որ ուզածդ անես:
 - Կարծում ե՞ս:
- Չեմ ծիծաղի:
- Բա չէ, իհարկե դու չէ՝ ավանդույթի, գիտության փլան-փստանը կծիծաղի, ամեն անգամ՝ «հաղազ» տաղամ-տաղամ:
- Ինչի՞ն են «հաղազ» ասում:
- Դեռ շատ ես փոքր: Լավ: Շարունակի՛ր, տեսնեմ:
 - Ջեզ: Դե առավոտը, որ հեծավ իր սեավն իրիոն, հագավ սաղավարտը, լին էր կնոջ ըսուկներով, հառաջներով, դրա համար էլ Ջեկտորը չնկատեց վրան սովորացող նիզակը:
- Անդրիալի չժմեղաներով եղկեց անագորույն հաղազ...
- Ջաղազս, հա- հա՝ արդեն:
 - Ասեցի՛ վրաս չես ծիծաղի, Սեղա՛:
 - Սիրում եմ դարթեւերենդ:
 - Ի՞նչ դարթեւերեն, ցնդած:
 - Լավ, լավ, շարունակիր Ջեկտորիդ հրաժեօսը:
 - Թո՛ղ:
 - Կծել չկա՛:
 - Թող ձեռքերս, թե չէ...
 - Թե չէ ի՞նչ, թսլիկ, մեկ էլ տեսար փոսի մարդը կգա՞: Նա է գլուխոդ լցրել, չէ՛: Սիրուն ջան,
- դա ո՞ւ խելի բանը չէր:
- Թո՛ղ:
 - Պարթեւը դուրս կգա, թեզ տեր կանգնի՞:
 - Եղինջով կդաղի թեզ,

ինքը չի դարթեւ,

 - Էդ ո՞ւմ:
 - Առջունի վրա աղ կանի, սիսոռ, բիբար աչքիդ ու կչորացնի խճի վրա, որ դու էլ խոզ դառնաս:
- Դու ես:
- Էդ ո՞ւմ:
 - Զեզ, բոլորիդ գանահարի, մամս ասեց՝ իմ ու իրա խաթրին որ կոյել ե՞մ միշտ, չի անագանիլ բոլորի կվառի տեղերը՝ իրա աստվածը, կիանդի էն բարաթ գմփ-գմփով:
- «Բարան գմփ-գմփով», բա իհարկե, «չի անագանիլ», տեսե՛, տեսե՛: Ամբողջ փաթռոթին մորդ ու թեզ համար ես կարծում, ուրիշ բան չկա: Աստվածն էլ ձեզնից բացի բան ու գործ չունի: Աշխարհը կիանդի, իհարկե, թե կաշին չժերթեն մեկէլ լրտեսների դես:
- Ինքը լրտես չի:
 - Կիանդի գլխիս: Ժամանակին ես գլուխու՞ խելի՞ ունենայի:

Տեսել եմ՝ կուօս եմ...

Կաշին կերպեն, ախ ո՞նց կերպեն, եթե մինչեւ էր փոսում բարեհաջող չփտի:

- Զի՞ փտի:

- Չա, մերդ դրան տաֆ-տաֆ նայած կլինի, ճարն ինչ՝ խելք չունեցավ՝ ձեռից ձեռ, եթ ու ընորհին օջախ չունեցավ կամակոր՝ դրան բաժին դառավ, սա էլ իլիականով, դարբեւերենով դիմի միխթարի ձեզ: Զան: Ուրիշները փոսն են լցնում, իսկ սա՝ կեղտը փոսից:

- Ռուս կգա էգուց՝ կտեսնե՞ ով խելք չունի: Դու ո՞, ո՞, ո՞, ժիրոջ տես: Մեզ եթ դեմք չի, արդեն ազաս եմ՝ էգուց:

- Բա ոնց չէ՝ հիմա՝ Յիմա ամեն էգուց սղասիր էգուց:

Սղասիր, բայց...

- Տես՝ նորից, նորից:

- Սղասիր, բանի՞ տարեկան եղար:

- Էլի անցավ, նորից չտեսա՞ր:

Եղբան խաղ գիտես, ամեն ինչ, բայց բեզնից դուրս բան չես հասկանում, չես հավատում: Վաղը կտեսնես ազատն աստված...

- Սղասիր, սղասիր, բանի՞ տարի անցավ դրա վրա:

- Ինչո՞ւ վրա:

- «Ինչի վրա», դրա մեջ՝ վիրապում: Երբվանից էր փոսում:

- Միւս:

- Կարծո՞ւմ ես...

- Միւս էլ փոսում էր ինքը:

- Ո՞վ՝ ինքը:

- Էլի ցնդեցիր, ո՞վ, ով՝ Ագռավաբարի Արտավազդը:

- Իրեն ի՞նչ ես ասում:

- Վախեցա՞ր, վախեցար ամեն ինչ ասում, խաբար եմ տալիս:

- Վախենում եմ՝ ոչ թե վաղը, վաղո՞ւց արդեն դուրս եկած լինի, կանգնած դեմս՝ կեղտունչով:

Ասում ես՝ գիշերը ուրեմն Յեկոնի հրաժետան էր մորդ արել: Յեկոնը հանուն օջախի՝ չի զոհվել:

Էլ ի՞նչ ասեց մամդ:

- Ասեց՝ դուրս կելնի էգուց, աշխարհի հախից կգա՝ ես կգա:

- Ո՞ւր, փի՞ս:

- Ուրիշ տեղ չի ուզում: Ասեց՝ երջանիկ ամենից ավել փոսում եղավ ամբողջ ժամանակ:

- Դե ոչ էլ դուրս թող գա, թող մնա էլի՝ մամիդ փոսի մեջ, ու դու էլ հետը: Ուզածներդ էդ չի՞:

Թե չէ զորով դուրս եթ գալիս-չեթ գալիս՝ աշխարհն ազատե, փրկեթ, լուսավորեթ՝ դեռ խոսել չսովորած: Առանց մեծ-մեծ բրդելու ինչ կսացվի՝ դիմի ազատեթ մեզ՝ մեզանից, բոլորին՝ բոլորից, ասծուն՝ իր իսկ անունից: Ռուս գալու հախը առնելու համար աշխարհը կշինե, փոս կշինե՝ մեծ փոս-փոռոս, խոր վիրապ: Ու դժոնի եթ, որ դեռ ամեն տեղից չի գալիս ծեր էն հոտը, փոսահոտը՝ հավետով:

- Ջո մոււկից մամս էլ ունի Զնաշխարհիկ...

- Ի՞նչ:

- Մոււկ, համ էլ զաֆրան, կարմիր բրդում ու, ու ուրիշ բաներ, հոսեր ունի:

- Ունի:

Իսկ այ, այ սրանից ունի՞:

- Ի՞նչ

- Մո՞ս արի:

Արի:

Վախենում ե՞ս

2008

- Զեմ ուզում:
- Իսկ սրանից:
- Բան:
- Ի՞նչ բան
- Փիս բան:
- Փիս, փիս,
ի՞նչ փիս:
- Ինսեկտուս, չօարժվե՞ս,
փիս կրես կա վրադ:
- Ա՛...
- Չօարժվե՞ս՝ բռնեմ:
- Զէ:

 - Բռնեցի՞ր:
 - Սղասի՞ր՝
հանկարծ դուրս չղրծնի:
 - Ծորիս վրա չանես:
Ի՞նչ...
 - Հաճարյա:
 - Զե՞ս բռնել:
 - Զգիտեմ:
 - Ի՞նչ ես անում:
 - Մրանի վատերից են, ոխ են դահում՝ որ փախավ, դարսով ես կգա:
 - Սղամի՞ր:
 - Բայց ո՞րդ...
 - Սղամի՞ր, ոչինչ:
Ինձ ես սղամում:
 - Փիսերին, փիսերին, վատերին: Ժղիրի վղիրի դժգալի: Անդրիալի չմնեղանմով անագորույն եղլեցի ազատ ձայն բազմաց, կամ թարս... բզզաց...
 - Տեսնե՞ն:
 - Ահա Ռեկտորը՝ անհույս բզզացող:
 - Զկծի՞ քեզ:
 - Թեւերը կղոկեն:
 - Դու բաջ ճարդիկներից ես:
Ես էլ դոկվե՞ց...
Երեկի թելը բարակ էր, չէ՞:
Թող մնա մոտդ:
 - Զեմ ուզում:
 - Կտաս մամիդ՝ ոչ ո՛չ չումի դրա հոտից: Սահիդի բարականից ճարեցի: Յնդիկ ճի կախարդ յոթ կոկորդիլոսի արցունիցի եփել, խառնել էր վիոլետ ու էլի ինչ-որ բան:
 - Ի՞նչ բան:
 - Ինչ-որ բարբաջանի, գաղտուկ փսխոց:
 - Բարբաջացող ջո՞ւր:
 - Փսխոցող:
Կաթնաղբյուրի:
 - Զէ: Ես զիտեմ՝
Սփիսի:
Տեսա՞ր:
 - Կամաց:
 - Կտամ իրեն, որ դուրս գալուց առաջ գեց դարին նոհ:

- Ի՞նչ:
- Մեջին էլ ես կխեմ՝ բաց տեղ չմնա: Ուից գլուխ անխոցելի կլինի: Օ՞ղժգալի...
- Իսկ մամի՞դ,
- կամ թ՞զ:
- Ոչ մեկին էլ չի հերիփի սա,
ուրիշը չկա՞:
- Չկա՞:
- Ոչ մի՞ն, ոչ մի՞ն, ոչ մի,
ոչ մի՞ կաթիլ:
- Չկա՞:
- Գիտե՞ն ինչ:
- Ես սա տակառի ջրին կխառնեմ՝ հերթով կմանեն:
- Այ լավ գտար, բայց ուժը կանցնի:
- Զեր նոր փորիկին, որ դիմի ծնվի, գուցե հերիփեր:
- Ասված իմ, իրոք, դա ի՞նչ էր:
- Ոչ մի բան:
- Չեմ ուզում, վերցրու, Դասիդը հաստա խառնած կլինի:
- Խառնած էլ չիներ, չէր խի ինքը, կասեր՝ տեր մեր,
սաղամ-տաղամ, իմացյալ-չիմացյալ թե չգիտեմ ինչ:
- Տես, նորից, նորից:
- Սամդ մի ճար հաստա կցնի:
- ճաշին կխառնի՞:
- Գի՞ծ, ուսելու չի:
- Թե դո՞ւ ինչ գիտես՝ մենք ինչ չենք ուսում:
- Ճեկտն՛, հրաժեօս տն՛ւ:
- Չուտես:
- Չուտես Ճեկտորին,
կրետը չուտես...

Զարուբյանի կանայք

(Նոյեմբերի 1)

Եթ փողոցները վերանվանվում են, ու եթ նրանց անունները փոխվում են մի անունից մեկ ուրիշը, եթ ինչ-որ մի օր ինչ-որ մի նախարարությունում ինչ-որ մի փոխնախարար ստորագրում է ինչ-որ մի փաստաթուղթը, ու ինչ-որ մեկ այլ գրասենյակում, որ հավանաբար գտնվում է ֆաղաբաղետարանի երկրորդ կամ երրորդ հարկում, ինչ-որ մեկ այլ (անանուն) բարտուղար կնում է այդ փաստաթուղթը իր կաղուց կնիֆով, որի մեջ տղագիր տառերվ գրված է մի դարձ հրահանգ, կազմված դարձ բառերից, որոնք իրենցից իրենցից իրենցից որ ոչ մի հեղափոխական բան չեն ներկայացնում, այլ դարձապես կրում են դարձագումն հաղորդում՝ այսինչ փողոցը վերանվանվում է Զարուբյանի, ու մի նոյեմբերյան օր փողոցը, որ գրեթե յոթանասուն տարի շարունակ կրել էր մեկ այլ անուն, հանկարծ վերանվանվում է ոչ թե Եսայանի կամ Կուրդինյանի կամ Տյուսարի կամ որևէ այլ անվան, այլ հենց Զարուբյանի, վերանվանվում է մեկ օրվա ընթացքում, եթ սվյալ փողոցի մայթերին աճող ծառերը ըստ սվորույթի փոխում են իրենց գույները, ու տեղ-տեղ արդեն տերևաթափ եղած լինելով մերկացնում են փողոցի անվան ցուցանակը, հանկարծ մի օր հարևանության մեջ մեկը նկատում է, որ տերևների հետևում թափնակած (սոլիտար ժամանությամբ) ցուցանակն այլևս չի կրում ծանոթ անունը, ու Պլեխանովի անվան փոխարեն հայտնվում է մեկ այլ անուն, որ նույնութեան բաղկացած է ութ տառերից, ութ դարձագույն տառեր, որ միասին կազմում են ինչ-որ մեկի անունը. ծագում է մի հարց:

Ժուռնալիստ գրում է լրատվական հոդվածներ ու հետո դրանք անվանում դասմվածներ, որտեղ նա ընդօրինակում է կյանքում տեղի ունեցող իրական միջադեմեր, լի բովանդակալից ու անհեթեթ դեմքերով, մի խոսքով՝ (առօրյա) նորությունների կրկնություն, որտեղ էական է բովանդակությունը, որտեղ առանց բովանդակության կորում է հոդվածի էությունը, բայց ժուռնալիստը դնդում է իր տեսակետը, նա գրում է համառորեն, նա տեղ է դահանջում գրականության էջերում:

Մրն է այս նախադասության հասցեն. այն նախատեսված չէր այս էջի համար:

Տեղահանված նախադասություն: Եթե նախադասությունը նախադաս դասվելու է, առաջ այն դասվելու է ո՞ւն համար, և արդյոյն կարելի՞ է փոխել այդ դասվածից, կարելի՞ է նախադասության դասվածից վերադասավորել այնուես, որ այն դառնա հետադասություն, կամ նույնիսկ միջադասություն: Եթե բոլորովին վերադասենք այն, ինչ նախադասվել է մեզ համար, արդյոյն կկորցնե՞ն նախադասության բովանդակությունը, արդյոյն կկորի՞ դեմքերի շարանը, որ այդքան կարևոր է ժուռնալիստի հոդվածում, որ այժմ նա գոհունակությամբ անվանում է «Հաս կարծ դասմված»:

Եթե գիրքը, այսինքն գրեթե կամ գրեթե արտահայտված միտքը, որ նախադասվում ու վերադասվում է, անընդիհա, առանց ժեղվելու և առանց կտրվելու, կրկնվելով, մոռացվելով, ժեղվելով, հետադասվում է, մոռանալով նախադասության նախնական ուղղվածությունն ու բովանդակությունը, հակադասվում, անցան տարիներ, գիրքը հիմնված է մի նախադասության ու անվերջ վերադասությունների վրա. նրա հասցեն՝ Զարուբյանի 34:

Լուսինե

Զրուցելով անցնում եմ Սայաթ-Նովա փողոցը. մեթենաները տեղ չեն տալիս, բայց նա հանգիս բայլերով, մի ոտք կախ գցելով ու դեմք արևին տված, դիմում է ձեռքս ու (մեթենաները կատաղած սուրում են մեզ վրա) մի թեթև ծախ-աջ նայելով, ամվաս մեզ հասցնում փողոցի մյուս կողմը:

Խախտումը կաղված չէ երթևեկության կամոնների հետ:

Արիստուելը «Պոետիկայում» գրում է ողբերգության կերպարների մասին՝ մատնամշելով, որ գոյություն ունեն կերպարներ ստեղծելու չորս նախաղայմաններ. առաջինն այն է, որ կերպարները լինեն բարոյաղես ճիշտ, ճշաղահ, ճշախսո, ու բանի որ կանայք այնքան էլ ճշաղահ ու ճշախսո չեն, ուրեմն լավ հերոսի դեր չեն կարող ունենալ: Երկրորդ՝ որ կերպարները լինեն առանձնահատուկ, օրինակ, կարելի է կերպարը բնորութել իր առնական առանձնահակություններով, բայց դա վայել չի լինի, ավելի ճիշտ՝ չի բնորութիւնոց կերպարը, այսինքն, օրինակ, եթե ողբերգության կերպարներից մեկը (կիս) ինչ-ինչ դաշտառներով հագնի տղամարդու տարած ու փողկաղ, ասենք, դասկերացնելու համար՝ սև տարած ու գծավոր փողկաղ (սա իհարկե միայն ենթադրության համար), աղա ըստ Արիստուելի դա կլինի անընդունելի, մի խոսքով՝ վաս: Երրորդ՝ կերպարներին տալ իրական ժում, ընչավորել կենսականությամբ, և չորրորդ՝ որ կերպարները լինեն համատեղելի ու հետևողական:

Բայց այստեղ անհրաժեշտ են համարում հիշեցնել թե, սիրելիս, որ այս գործն իրենից ողբերգություն չի ներկայացնում:

Այսօր Լուսինեն գրասենյակ է բերում կրկեսի մի շարֆ աթոռներ, չգիտեմ՝ որտեղից է գտնում, ինչողես է բերում, դրների միջով ինչողես է անցկացնում. չգիտեմ. բայց այսօր մտնում են գրասենյակ ու տեսնում աթոռների շարֆն ու դլաստմասսե ձի, որով երեխաներն են խաղում, դուսվող փայտե կարուսելի մի սկուկ ձի: Մեծ սենյակում:

Կինն ու իր իրատարակիչը.

Նստած են սրճարանի ներսում, աղակեղաս մուտքի աջ կողմում: Ամեն անգամ, երբ բացվում է դրույթ, արանից փչում է սառնուտ, ձյունախառ բամի. դատին փակցված են հին դլականներ:

- Զարդելի կերպարը չեն հասկանում. ի՞նչ կաղ ունի Շեղինեի հետ: Ավելորդ է. խանգարում է կենսրոնանալ նավակում տեղի ունեցող գրուցի վրա:

- Զրուցը կարևոր չէ, - ասում է կինը:

Դրատարակիչը շարժում է մոխրագույն գիսարկը, հետո ավելի իջեցնում ճակատին ու խռոված նայում անցուղարձող մարդկանց կաւկանդված, մրսող մարմիններին:

Երբ Լուսինեն ուզում է (փորձում է) ինձ ինչ-որ բան հաղորդել (օրեր շարունակ ճամապահությամբ տարված վերջաղես դատնում է մի դատմություն, անկաղ, որից ես դիմում փորձեն հասկանալ, գուշակել, հասկանալ, թարգմանել, հասկանալ, թե ինչ է ուզում արտահայտել, ինչ է ուզում ասել, որ անհնար է ուղղակիորեն, անմիջաղես հաղորդել), նա դատնում է մի դատմություն, ժեղակիորեն:

Մի օր, զայրացած մի մարդ հորդ բարտ է տալիս իր այգու ցանկաղատից դրււս:

(Կանգ առ, վերջաղես բղավում է ծեր մարդը, ուժասպառ եղած. Ես հորս ցանկաղա-

2008

110

տից այն կողմ բար չէի սկել):

Ռժվար է հաղթահարել այն խառնվածքը, որով ծնվում են: Երիտասարդ տարինում փորձում են լինել բարեհոգի, ու չկա առավել անհանդուրժելի բան, քան երբ տեսնում են (մեծասառերով հղված) մեր իսկ թերություններն ուրիշի մեջ ու ներփակ սկսում խանդավառությամբ դայլարել դրանց ընդդեմ: Սակայն անցնում են տարիներ, մեծանում են ու տեսնում, որ այս մեր թերությունները բոլոր մյուս արածներից ամենաանվնասն են, այո, նույնիսկ ինչ-որ տեղ հճայի էլ ունեն ու հաճելի համարիչներ, և մեր դայլարն ընդդեմ դրանց կամաց-կամաց հանգչում է:

Նա թափ է տալիս փուշին իր սև տարատից, ուղղում գծավոր փողկաղը:

Ես կիսանստած դիտում եմ նրա շարժումներն ու գրի առնում ամեն բան:

Ու նա գտնում է ինձ այդուն կիսահենված աթոռներից մեկի վրա (կիսանստած) ու բարձրաձայն բարձրախոսով հաղորդում, որ ուզում է աթոռների այս շարքը տեղահանել ու տանել գրասենյակ:

Ես մի բանի րողեով կիսանստած, կարմիր շալովս փաթաթված, իսկ այնտեղ, կրկեսի բակում, շատ ցուրտ է նոյեմբերին, ու այդուն շալն ուսերիս գցած, թեղինեի դես կիսահենված սղասում էի:

Սղասում էի, թե ո՞վ ինձ առաջինը կգտնի, ո՞վ կրերի տուն:

Արծուի

Տաղի կերա Երեւանի

Պոեմ Երեք մասից

Նախաբան

Կամի՞ գովել՝ դու՛՛ Երեւան
Չումի մէկ գովելու դատձառ
Դաւէն վնաս որդէս զիուր,
Զերմ և կանամչ աղտեղի՛ ջուր,
Գորշի խա՛ և փիս փրփուր,
Որդէս ծառի ժանգ և թրուր...
Դաւուզի փող տաս մէկ բուռն,
Դարկիզ մէկն չառնիլ ձեռն,
Աչին կոյսես շամփուրի կեռն,
Խմեցնես էշի օտռն:
(Նաղաշ Յովնարան, «Գովարանութիւն Երեւան Խաղաղի»,
18-րդ դարի սկիզբ)

Անցյալդ

Դու տա դարձեցար
Ջռոմից հին լինելովի,
2700-անյա դատմությամբդ,
սակայն առաջին 2600 տարիներից գրեթե ոչինչ չունես ծուակելիի,
ծննդական Երեբունիդ արևի ու անձրևի տակ
մեռնում է կանգնած,
(ավելի լավ չէ՞ր լինի էլի հողի տակ մնար),
նրա կաղոլուս որմնանկարների նախշերը
փեր-փեր թափվում են աչքի առաջ
կաղոլուս արցուների դես,
իսկ հազարամյա դատերը նոր նախշեր են ստանում՝
անձահացնելով զանազան Արսենների ու Վալդների:
Մինչդեռ կարող էիր լինել
դատմական դեմք ունեցող մի յուրօրինակ խաղաֆ,
եթե թշնամի թե «բարեկամ», ժամանակ թե բնություն
դարբերաբար իր սրբագրումն ու խմբագրումը չկատարե
ին բազմաչարչար դեմքին, ծոցին, փորին:
Զե, այսեղ չեմ հիշի հին մեռելներիդ՝
առարակի, հին կամուրջոյ,
բանոված տասնյակ եկեղեցիներոյ,
կոկլիկ-սիրունիկ սներդ:
Ողորմի տամ իմ աչքով տեսածներին,

2008

Ծոցից գնջված նորոգ հանգուցյալներիդ:
 Նախևառաջ ողորմի տամ կանաչ գոտիներիդ,
 մի ժամանակվա դժղավես բաղավ,
 որ ինչ-ինչ դառնում են կիսաանապաս,
 իինա ո՞ւ վարդագույն շեմենի տասմեռորդ հարկում
 նոր բնակիչներ կամ՝ ի դեմս դեղին կարիճների:
 Ողորմի տամ Շրազդանի ձորդ,
 մի ժամանակվա հանգստի ուրախ գոտին՝
 վայրի բնություն բաղավի սրտում,
 որ դարձել է անթիվ «օրյեկտների» կույս,
 մոթելներ (իմա՝ բորդելներ), խելից-մտից թանկ ռեսորտաններ,
 իսկ Արովյանի Զանգից մնացել է մի դղոսր լլլլան առու:
 Ողորմի տամ իմ մանկության թումանյանի այգին,
 որի շատրվանների մեջ լողացել են
 և ուտենիների տակ դասարանով դժմացել ուրախ-անհոգ,
 իսկ իինա ո՞չ շատրվան, ո՞չ ուտենի, ո՞չ ծաղիկներ,
 Լոռեցի Սաֆոյի (ու Snrf Անգեղի) արձանները մաս-մաս են արվում՝
 արժեքավոր մետաղանյութ:
 (Խեղճ Սաֆոն գժվեց ևս մեկ անգամ):
 Ողորմի տամ անհետացած սույնի, տունդ,
 որ շատ առաջ Զանկոլայան թատրոնն էր,
 որտեղ նույնիսկ ճամոնիայից էին գալիս ելույթների:
 Ողորմի տամ զրիսկուստեկդ, անվանյալ «Մոնթե Թրիսո»,
 միակ տեղը այս բաղառում,
 ուր իսկապես կարելի էր լիցքաբափել՝
 դարելով առանց բյարթերի գայլային հայացները վրադ սկեռելու:
 Ողորմի տամ զկուկուսուզդ,
 որը չվեց մեր աչի առաջ,
 մերօրյա հայ երիտասարդությունն այժմ ուրիշ դալասների է կարու:
 Ողորմի տամ իին դատմական փողոցներդ,
 որի բնակիչներին չնչին գրուներ նետելով
 հրով ու սրով դուրս արեցին իրենց դատենական սներից:

(«-Սա այլս Երևանը չէ: Սա մեր բաղադր չէ: Չեմ ասում ավելի լավմ է, կամ
 ավելի վասն է, բայց այլսս այն չէ:
 - Սորմալ է, աշխարհի բոլոր բաղամներն էլ զարգանում են և նոր դեմք են
 ստանում:
 - Բայց ինչո՞ւ չտակադանել եղած լավը: Ինչո՞ւ նորը ստեղծել՝ եղած արժե-
 քավորի հաւաքին»):

Ողորմի տամ...
 իսկ Լու Անջելեսում երբեմնի Երևանցիները
 իին Երևան թաղ են հիմնում:

(«Երևանը միանգամայն նոր բաղավ է Լավ կլիներ իին բաղավի մի փոքր
 մասը դակադանել, որ երիտասարդությունը և ինձ նման օսարերկրացիները կարո-
 ղանային իինը համեմատել նորի հետ»:
 Գումար Սվանդեմ, ովեդ մտավորական («Սովետական գրականություն»
 ամսագիր, 1965, թ. 4)

Ողորմի տամ...
 (Րեթական զոհերի թեկնածուները գնալով նվազում են):

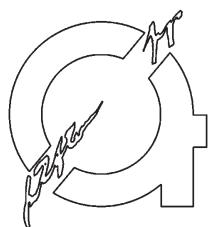
ՆԵՐԿԱԴ

Յեյ, ջան, Երևան,
Ուկորներդ կերևան:
(ժողովրդական)

Կարմիր արևից ընկած քաղաք ջան,
ո՞վ թեզ չար աչով սվեց,
իհմա ինչքան էլ հարայ տամ,
էլ վրեդ մեր ու բուր չի գա,
վախ, վրեդ մեր ու բուր չի գա...
(Վիոլետ Գրիգորյան, «Քաղաք»)

Ավանդ գերևանն ասեն,
որ մաֆիայի ձեռքն է ընկել գերի,
որ բանդվում է օրը ցերեկով՝
ի շահ ոմանց գրանի, վզի և փորահետովի հաստացման:
Ու մնում է սոսկ ողբան
ոռնացող անձաւակությունը fn նոր դեմքի:
Ողբան բետոնե
անձոռնի ժինություններդ,
համատարած կարկատաններդ,
մեծամոլությունդ,
ճարտարապետական ռիթմդ խաթարված,
ռարիսության բույն սրճարաններդ,
ալաֆրանկա խուճուճ-մուճուճ ցուցանակներդ,
ամեն բայլափոխի բռնաբարվող հայոց լեզուդ,
անհոգի և անոգի էռլյունդ,
ողբան սգեդ արձաններդ
ու հատկապես ձիարձաններդ:
Ողբան ուզբեկական խալիդ,
որ փուեցիր հրամարակիդ կենտրոնում՝
ամիսներ շարունակ բանդութարակ վիճակում դահելուց հետն:
Ողբան այսպես կոչված Շյուխսային դոդուտ՝
ցեմենտ-բետոնային անաղատ իր հաստկեկ ցեներով:
Ողբան այսպես կոչված Լաս-Վեգաս՝
հղիացած սղասարկուն ազգաւեն խաղամոլներիդ,
մինչ մի բանի մետք այն կողմ՝ խղճուկ հյուտակներ:
Ողբան այդպես էլ երբեք ձյունից չմարդվող մայթերդ,
որոնց վրա ամեն օր գայթում են fn երջանիկ բաղաբացիները:
Ողբան օրը ցերեկով այրվող սմերդ,
որոնց բնակիչներին այլ կերպ հնարավոր չեր վրնդել՝
նրանց շահավետ տարածին տիրելու համար:
Ողբան անորակ «Էլիսար» ցեներդ,
որ թանկ-թամկ վաճառում ես սփյուռքահայ հայրենաբաղդաներին,
որոնք մնում են հայրենաշիվար՝ դարբերաբար կրկնվող ջրհեղեղներից
և էլիսար տան այլ բարիբներից:
Ողբան այդպես էլ անտեսված թաղանասերդ ու արվարձաններդ,
որտեղ ժամանակն ասես կանգ է առել,
որոնց Լինսի հիմնադրամից բաժին չհասավ ոչ մի լումա:
Ողբում եմ թեզ, բաղաբ-ուրվական:
Ողբան բակերդ, լի աղբով ու հետամնացությամբ,
գյուղական բարերդ և «բաղաբացիներիդ»:

2008

(Ոմանք վատացել էին,
Երբ իմ «Երևան» բանասեղծության մեջ
ես Երևանն անվանել էի մայրագյուղ:
Այն օրը, երբ իմ հագուստ-կապուսի վրա
Աբովյան փողոցում սևազգես խաղաֆաշի հայ տղերը
արձագանքեցին Ճիփ-Ճիփ նույն կերպ,
ինչպես ամիսներ առաջ՝ Նորադուզի սևազգես հայ տղերը,
ես հասկացա, որ Երևանը մեր մայրագյուղն է):

«- Ինչո՞ւ եթ այսիան բարձր գին ուզում այս բնակարանի վարձի համար,-
հարց է տայիս համես բնակվող մի ֆրանսահայուիի: - Այդ գնով ես Փարիզի
Կենտրոնում կարող եմ մնալ:

- Բայց Փարիզի fn դասուհանից Մասիս սարը չես տեսնի,- նետում է հղ-
փացած «գործարարը»:

- Բայց ոչ էլ այս աղբանոցները կտեսնեմ...»:

Իսկ խաղաֆաշիներիդ մի մասը
կշարունակի հղարտանալ Հռոմից իին իր խաղանով,
կհայտարարի, որ իրենց խաղանն է ամենալավն աշխարհում,
որ Երևանը փորձիկ Փարիզ է,
կասի «Թիֆլիսն ինչ խաղաք է՞ որ»
և ուրախ ժուրջողար կբռնի ժանտախտի այդ օրերին:

Աղառնիդ

Դեյ, Երևանցիներ,
Երևակայեցե՛ք,
Երևանը
Երևաց
Երևի
(Վաչե Խավոր)

Բայց բանի որ ժառանգել եմ
վիրուսն ազգային լավատեսության
(ինքնախաբեռության),
ուզում եմ դարձյալ ու դարձյալ հավատալ,
որ այս փրփուրն էլ կգա ու կանցնի:
Ուստիև
դառնամ փառաբանեմ
այն դեկավարներիդ,
որ դեռ չեն ծնվել, չեն էլ բեղմնավորվել,
որոնք ենք վրա չեն նայի որդես յուղոս մի դատախի,
որոնք կդադարեն ենք բզկետի և իրենց արևին գեղեցկացնել,
որոնք կաճոնեն ցավերդ ու վերերդ,
որոնք կսրբեն փուշիդ ու կեղտոդ,
որոնք ծառ կսնկեն, շատրվան կբացեն,
որոնք իրենց թևի տակ կառնեն բնակիչներիդ,
որոնք կվերականգնեն fn դատմական դեմքը,
fn աղարտված դատմական դեմքը,
ախս, fn բացակա դատմական դեմքը:

Դրա համար էլ
 թթել-հեռանալը,
 Փոքր Սիերի դես քարի մեջ փակվելը,
 Լու Անծելեսում կամ Սիդնեյում նստած
 ազգաղահղանություն բարոգելը
 կամ հեռվից վայ տալն ու հարայ կանչելը
 հարցը չեն լուծի:
 Թող գան, թող գան, թող գան,
 մեծ ու փոքր հայեր, ռանգ-ռանգ հայեր,
 սևամորթ հայեր, դեղնամորթ հայեր,
 սրացավ հայեր, շաբռզած հայեր,
 ունկոր հայեր, չունկոր հայեր,
 աչը կուտս հայեր, չնախանձող հայեր,
 օրենք ընդունող հայեր, իրենց երկիրը սիրող հայեր,
 գան, լցնեն այս անաղատը, գործ անեն,
 հինգ ճիշտ դահեն, նորդ ճիշտ ստեղծեն,
 երկիրը դառնա երկիր վերջաղես,
 ազգը դառնա ազգ վերջաղես,
 հայը դառնա հայ վերջաղես,
 Երևանն էլ դառնա բաղավ վերջաղես:
 Քաղաք:
 Որից
 Կածանցվի
 Քաղաքակրթություն
 Վերջաղես:

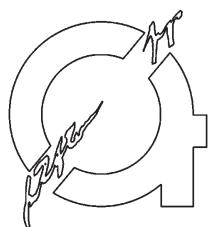
ՀԱՌՎԱՐՄ-ԾԱՆԿԱԺԱՄԸ

Եխորոմս-Ծարֆ՝ ներանձնական և համազգային

Ազգային արժեքներ

Ծիրանի ծառեր, դոլֆ ռաբիս եթ, դոլֆ դեմոդե,
 ձեզ դեմք է կտրել, ձեր տեղը բենզալցակայան կառուցել,
 ձեզնով չի բարգավաճի վաղվա մեր հայրենիքը:
 Կռունկ, մեր աշխարհից գնա՞՛, հեռացի՛,
 համ թռչնագրիդ չես բերի,
 համ էլ դամդիսության բարդույթներից կազասվեն:
 Գորգեր (հատկաղես վիշապա), դոլֆ շատ մեծ եթ ու ծանր,
 ձեզ մաքրել-լվանալը մաս է կազմում համազգային տառաղանիի,
 դեմք է փոխարինվել ավելի դրականիկ բաներով:
 Կճուճմներ ու ժամատափեներ, նախսուն գրալներ ու ժերեփներ,
 դոլֆ անգործածելի եթ ու խիս ռետր,
 ձեզնով չենք կարող գնալ դեղի արժանաղատիվ աղագա:
 Տոլմա, ենգ փաթաթելը շատ ժամանակ է խլում,
 դու չես համարվում fast food²-ի մեր դարաւշանին.
 Կեցցեն համբուրգերը և մյուս ախտեր բուրգերները:

2008

Մասուրի հյութ ու մյուս բնական հյութեր,
 դե փընկ եղեք ձեր դառավական իմիջով.
 Կեցցեն կոկա-կոլան և մյուս ախտեր կոլաները:
 Մասիս սար, դու էլ շուշ-շուշ մշուշաղամաշր դեմքի,
 հոգմել ենք, ամեն տեղ դու են՝ Վերմիսամի նկարներից
 մինչև նախրան վերջին դրեսների հայրենաթսիկ զեղումները:
 Լեզու, եեզնով քերն են խոսում, կարդում ու գրում.
 այս մեծ աշխարհում, այս խելազար վազի մեջ
 մի հաս էլ fn զարգացման, fn անաղարտության,
 երկու ճյուղերի և զուգ ուղղագրության հոգսը ոիսի տաշենք,
 եեզնով ախր ժամ անհամար է
 կրօրինակել հոլիվության ֆիլմերը
 ու բնական գրել ժամանակակից կյանքի մասին.
 Ճկուն ու բարբարոսիս տեսեք,
 fn հարցն էլ դեսէ է վաղ թե ուս լուծել:
 Թանգարաններ, փուռն իրերի դահեսներ, մկների բույն,
 ինչո՞ւ բազմեք բաղադի ծիծ կենարնում,
 մի գեղեցիկ օր ձեզ դեսէ է ստել, փոխարենը՝
 բիզնես կենարն, ռեսուրաններ, սաունաներ, խաղասներ,
 ժամանակի շունչը դառնանք, թե ուզում ենք, որ մեզ լսեն:
 Պատմական ժեններ, այ ձեր հարցը համարյա լուծված-ործած է,
 համ աչից ենք ազատվում, համ աչքացավից,
 ի՞ո՞ փոխարենը վեր են խոյանում
 երկնալաց էլեմար կառուցներ,
 որ թանկ-թանկ կվաճառենք մեր (հայրենաբաղդ) բույր-եղբայրներին,
 զհանդամը, թե մեկ տարուց առաստաղը կծակվի:
 Դայր Կոմիտաս ջան,
 բայց ախր ինչո՞ւս երգեն fn դիլսոր ու հոգմած երգերը
 մեր այս բազմազան, փայլուն աստղերն ու աստղուիմերը,
 Պետք հողող անտունի՞ երգի:
 Արամ Խաչատրյան, դու այման էլ մեծ չես,
 ի՞ իզո՞ւ չեն աշխարհի բոլոր (հրեա) երաժշագետները
 մինչ օրս միաձայն անունդ սկացնում:
 Մարտիրոս Սարյան, դու էլ այման մեծ չես,
 որ միջազգային (մաֆիոզ) աճուրդներում
 արևոտ նկարներդ միլիոններով մրճահարվեն:
 Սերգեյ Փարաջանով, դու ի՞ բնավ մեծ չես,
 թե Սովետի օրն գեյությանդ համար բանտարկված չլինեիր՝
 ո՞վ էր ֆիլմերդ բանի տեղ դնելու
 Եկեղեցի, դու դեռ մնա, մինչև որ հարցերդ կլուծեն
 1700-ամյա հեղինակությանդ հետ խաղացող սղասավորներդ
 ու ծլոդ-ծաղկոդ ռանգ-ռանգ աղանդները
 Ռուդուկ Ղեյամանովիչ, դե դու էլ դեռ հնչիր,
 բանի թուփադի հետ լավ ուսիք կարող ես լինել...

Շարունակե՞մ:

Բայց վեց:

Գնամ մի բաժակ ծիրանի հյութ խմեմ՝

թիս տակ կոմիտասյան երգ դնդնալով:

ՈՒԽԱ

Երկրաշարժային գոտում
աղբել վթարային օենթերում:
Զայթել խարխուկ դատագամքների տակով:
Անցնել մազե կամուրջներով:
Ականջօղով ֆռֆռալ Երևանում:
Դավ ուսել թռչնագրիղի հաճաճարակին:
Խնձել ժամկետանց դեղեր:
Գնալ բողիկի՝ առանց դրեզիկի:
Լինել բաղաբականադես չկործէկ:
Սիրել դասական երաժշտություն
Չտարբերակել ավտոների մակնիւները:
Չվախենալ հայրենասեր Երևալ:
Եվ 35-ից հետո անգամ
Շարունակել գրել դմբուղիկ ներպածներ:
Չորօրինակ՝

Լազված միջամիկին

Մանրատոնիկ
լուսատիկ
հերիփ խաղաս
դու բարկիկ:

Չարաճիք
լուսաճիք
թոիր վրայից արճիք:

Դաստառիկ
դու կայծոռիկ,
այ ուսես դու
ցավ ու չոռիկ:

Նույն ոգով

«Եթե բօսիկ ըլլայիր,
որո՞ւ ժիթին կը բուսնէիր»:
Փարիզից ինձ գրեց խոխմաչ ընկերուիիս:

Եթե բօսիկ լինեի,
Կլեոպատրայի թի վրա կրուսնեի,
որ նրա հետ հավերժանայի:

«Եթե ոցիլ ըլլայիր,
որո՞ւ գլխուն վրայ կ'աղրէիր»:
գրեց ինձ նույն ընկերուիիս:

Եթե ոցիլ լինեի,

2008

Բաշալի գլխի վրա կաղրեի,
որ ճամփաս չկորցնեի երեւ:

Եվ փարիզցի ընկերուհու «բիս» հարցը՝
«Եթէ նժեղ ըլլայիր,
որո՞ւ ոռիկը կը խայթէի»,

Եթէ մժեղ լինեի,
Զենիֆեր Լողեսի ոռիկը կխայթէի.
մեկ է՝ աղահովագրած է:

Բայց մարդ եմ,
այն էլ հայաստանաբնակ հայ,
հայության բավիղներում,
հավերժ կորցնում եմ ճամփաս,
կյանքս էլ աղահովագրված չէ:

Ֆրանսիական

Պոռնիկ բաղադրում

Զիմենմի դռոնիկ,
Ումենամի թռոնիկ:
Արամայիս Սահակյան

Ի՞նչ երջանկություն՝
ընկերական խմբով
բանից բեխաբար
հայտնվել օվկիանամերձ
Պոռնիկ բաղադրում:

Մեզնից շատերը կյանում ծով չեին տեսել
ու միանգամից տեսան օվկիանո՞ն:
Այն էլ Պոռնիկի ավագուտ ափին:
Ինչո՞ւս չընծալ, ինչո՞ւս չգժվել:

Եհ, ֆրանսիացիներ, իերիք զարմանաք
մեր այս խելազար հրճվանի վրա:
Օվկիանոսից շատ
ձեր այս բաղադրի անվանումը մեզ գերեց ու ցնցեց:

Երբ որ ոսք դրիմի Պոռնիկի վրա՝
աշխարհը մերն էր:
Անմահացանի խումբ-խումբ
«PORNIC CENTRE» ցուցանակի մոտ:
SMS-ներ թևածեցին դեռ Շայաստան՝
«Ողջուններ Պոռնիկից»:

Ոչինչ, որ չտեսան
Պոռնիկի դատվավոր բաղադրացիների,

«միսս Պոռնիկ» մրցույթի հաղթողին,
և չհանդիպեցինք գոնե մեկ հատիկ
դոռնիկահայի:

Պոռնիկ
3.12.2006

Ամենին իր զենքով

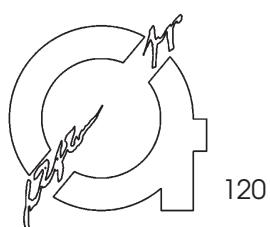
Աչբներիս կուտուկ բուսավ,
ամեն բայլափոխի՝
«Դայոց բանակ – 15»:
«Իմ զենքն իմ երգն է»՝
Թաթա:
«Իմ զենքն իմ բռունցքն է»՝
Վիկ Ռարչինյան:
«Իմ զենքն իմ մեղեղին է»՝
Զիվան Գասպարյան:
«Իմ զենքն իմ ֆլամն է»,
«Իմ զենքն իմ ֆստանն է»...

Իսկ ի՞նչ դիս ասեն
Երկու քը-երը՝
Ջրիսթի քենյոնն ու ջարինա քեյը՝
հնածագ ու նորածագ
(հնածակ ու նորածակ)
մեր ամերիկահայ
դոռնոասդեշը:

Վերջաբան՝ ինքնաբուխ արեւմտահայերէնով (ա և Իւխանուիի Ա. Ս.)

Տողերս գրողը
կը մնայ ձեզի հետ՝
տակաւին հին համակարգիչով
Երեմն կը գրէ գրիչով
մատիս կը սրէ սրիչով
ստեղին կը ճզմէ մամլիչով
կը սրբուէ Երեսուրբիչով
ծխախուս չի վառէր վառիչով
հող չի փորէր բրիչով
չ'ուտէր բուլի չամիչով
ճաւ չ'ուտէր փլամբամիչով
առանց տնօրէն-վարիչով
առանց Կուբէան Սկրտիչով
ոչ ալ absolute pitch⁴-ով
չէ բալած Sunset beach-ով
չի խօսեր «son of bitch»⁵-ով

2008

չի երդուէր Վլատիմիր Իյիչով
կը բաւարարուէ իիչով
- իսկ ինչո՞վ, ինչո՞վ
այ չոռն իր տինչով...

Թ ա ն ո թ ա գ ր ո ւ թ յ ո ւ ն ա ն ե ր

- 1 Երիտասարդության դալասը, ժողովրդի մեջ հայտնի որդես «Կրծած կուկուռուզ» (Եզիմտացորենի կողի):
- 2 արագ կերակուր (անգլ.):
- 3 խառնուրդ (անգլ.):
- 4 բացարձակ լսողություն (անգլ.):
- 5 բողի տղա (անգլ.):

Կարեն Ղարսյան

ԶԱՍՐ ՀԻ ՄԵՌԵԼ

Ես, ինչ մեղք թագցնեմ, անցյալ կյանքում տիրահոչակ Միդաս արքայի անձնական սափրիչն եմ եղել:

Երանելի ժամանակներում էի աղբում, ղալատական կյանք էի վայելում: Զմահաճոյվներու բոլոր, մինչև դրան ունենալը իսկ, ի կատար էին ածվում: Գործիս անունն ինչ էր. ամեն շաբաթ առավոտ արքայի մորուքը դզնի, ունենք համի, շաբաթը մի երկու անգամ թի մազիկները կտրի ու ամիսը մեկ մազերի երկարությունը չափավորի: Իսկ մնացած ժամանակ՝ կեր, խմի, թեք արա: Ես էլ ո՞չ կարդալ գիտեի, ո՞չ էլ գրել: Ամեն ինչ դարձադես հրաշայի էր, բանի դեռ արքա բաի համը չէր հանել: Այդ դիմովածից հետո նա ինձ համար դարձավ Միդաս արքա, իսկ այլոց համար...

Մի գեղեցիկ օր Միդաս արքան հանձն առավ դատելու Աղոյլուն ասծոն ու Մարսիան մահկանացուի միջև կյայանալիք երաժշտական մրցույթը: Դգիտեմ՝ ինչ ճաման էր կծել արքայիս, երբ համաձայնեց դատել մի մրցույթ, որից խելքը բան չէր կտրում, սակայն այդ դահից ևեթ սկսվեցին իմ ձախորդ օրերը: Մրցույթի վեջում ամենայն վճռականությամբ Միդասը հաղթող ճանաչեց մահկանացու Մարսիասին: Կասեմ՝ արջ էր Տրոյել Միդասի ականջը, որ թերազնահատեց Աղոյլոնի անզուգական նվազը: Դիաստանչ մի նվազ, որ Տրոյած ականջով փոյին անգամ կարդեմեր:

Պատճառը կողմնակալությունն էր: Բացատեմ այժմյան հայաստանյան ժարգոնով. Մարսիասն իրականում Դիոնիսոսի թափայից էր, իսկ Միդասը Դիոնիսոսի վաղեմի ախտեցներեն էր: Ախտերության խաթրին չկոյնելու համար, Միդասը ծանոթի միջոցով հաղթող ճանաչեց անհամեմատ թույլ երաժշտի՝ ի դեմս իր ախտեցներոջ ազիզ ախտեր Մարսիասի:

Բայց դե Աղոյլոնն էլ դակասը չէր: Այդ դահի՞ն դիմի Աղոյլոնին տեսնեիք, որ իհնա չշատեիք դրան գեղեցկության խորհրդանիշ համարել: Նրա դժոխային ցասմանը չափ չկար: Եվ հաջորդ ակնթարթում այլայլված Աղոյլոնը դաժան մահվան ենթարկեց տաղանդաւաս Մարսիասին, իսկ սարսափած արքային դարձադես է անվանեց: Միդասն արդեն հանգիս շունչ էր բառում՝ կարծելով, թե թերև դրժավ, բայց ասվածն անկանխատեսելի էր: Վճռական բայլերով Աղոյլոնը մոտեցավ Միդասին ու վերջինս գլխին երկու տեղից կտրից կտացրեց: Չէր հասցել վատրան ակնկալող Միդասը կրկին թերևացած շունչ բառել, երբ նկատեց, որ գլխին միանգամից էշի ականջներ աճեցին:

Այդ դեմքից հետո ամբողջ աշխարհում երկար ժամանակ միայն երկու մարդ գիտեր Միդաս արքայի գաղտնիք՝ ինքն արքան ու Զեր կու ծառան: Ոչ ո՞ք բացի մեզնից չգիտեր, որ դոլոզ փոյութիւնական գլխարկի տակ Միդաս արքան իր էշի ականջներն է թագցնում ժողովրդի աչից: Միդաս արքան անչափ ամաչում էր իր ժամանակում: «Չիննեմ-չինանամ՝ մեկին ասել ես գաղտնիքը. գլուխու վկիցդ կղոկն»,- սղանացել էր ինձ Միդասը ըսուկով:

Օրեր անցան, ամիսներ: Բայց կես տարին դեռ չէր լրացել, երբ ես՝ անզուսուս, չփիմացա ու գլխիս կրակ բերեցի: Պայթում էի արդեն. գաղտնիքը մեջս դահել այլս չէի կարողանում, մեռնում էի ասելու համար: Դիլեմայի առաջ էի կանգնել.

1. Եթե խոսեմ՝ կյանքից կզրկվեմ:
2. Եթե չխոսեմ՝ կյանքից կզրկվեմ:

Միակ տարերությունն այն էր, որ առաջին դեմքում կյանքից կհեռանայի Միդասի, իսկ երկրորդ դեմքում՝ սեփական ձեռքով: Երկար տարիների ընթացքում սա առաջին բնահաճույն էր, որն անկարող էի բավարարել:

Օր ու գիշեր խորհրդածելուց հետո, իմ արևին, խորամանկության դիմեցի: Մի օր արդեն այստեղ էր հասել ու հերթական անգամ արքայի թանցիքի մազերը խուզելուց հետո, աղջամուղջին մոտ, դարձած դուրս թռա, փախս, վազեցի դեղի դաշտեր: Պակտուուսի

2008

մերձակնյա մարզագետնում հևասղառ փոխեցի խոտերին: Շունչս տեղը բերելուն դես՝ վեր կացա, փոս փորեցի, չորս կողման նայեցի, որ համոզվեմ մարդ-մուրդ չկա, ու փոսի մեջ օժնացացի. «Միդաս արքան էշի ականջներ ունի»: Ճետ փոսը հողով ծածկեցի, որ գաղտնին առհավետ թաղեն, ու հանգիս սրտվ, խաղաղված հոգով վերադարձա դալաս:

Անամոր էր կյանս ու անհոգ, բանի գարունը չէր բացվել: Գարմանը փորածս փոսի միջից եղեգ բուսնեց, որը հարևան եղեգներին հայսնեց, որ Միդաս արքան էշի ականջներ ունի: Այս եղեգներն էլ իրենց հերթին սովեցին գաղտնիքը անցնող-դարձող բոլոր կենդանի էակներին: Շուտով թռչուններն էլ ինացան լուրս ու հաղորդեցին Սեղամղոս անունով մի մարդու, որը հասկանում էր թռչունների լեզուն: Լուրը Սեղամղոսին ծայրասիճան զվարձացել էր, և նա դասմեց եղելության մասին իր բոլոր ընկերներին: Շուտով ամբողջ թագավորությունը գիտեր Միդաս արքայի խղճուկ գաղտնիքը:

Եվ մի օր, երբ Միդասն իր ցեղով ցոջում էր բաղադրի փողոցներում, ժողովուրդը սկսեց գոչել. «Գլխարկդ հանի», Միդաս արքա, ականջներդ ցո՞ւց տուր»...

Թո՛ւտուուլ:

Նույն օրը Միդաս արքան ձեռիցս մկրատը խլեց ու իմ իսկ մկրատով գլուխս կրեց թերանքացության հանա:

Ուր էիր նայում, Մեծն Զևս, երբ էջը մարդուն մատադ էր անում: Ոչ էլ երդում էի կոտրել, որ դասձառ բռնես: Թե՛ թիստոնյա ասծոն դես ինդդ էլ էիր դատաղարտում տիրոց նկամանք դրսուրված որևիցե անհնազանդություն: Սորկամիս մարդուկների նմանությամբ ու դասկերովը արարված սորկամիս աստվածներ: Տո ձե՛րն էլ, ձեր տիրոց մե՛րն էլ... Միհս էլ էսն է մարդու գլխին արքա. այսինս է կարգն աշխարհի:

Ամիսներ անցան մահվանից հետո, տարեր, հազարամյակներ, մինչև որ 1979 թվի անօրանը, իսկ ավելի ճշգրիտ՝ հունիսի 30-ին, վերածնվելու հերթն ինձ հասավ: Ինչան տիրեցի: Այդ լուրը ես ընդունեցի նոյն տաճարությամբ, ինչ խաղաղաւոր գլադիատոր՝ թատերքեմ մենամարտի դուրս գալուց առաջ: Դեռ ավելին, հիշաչար Զևսը մտից չէր հանել ողբերգական վախճանիս համար դասձառ դարձած իմ արատը՝ թերանքացությունը կամ, ինչին ինքն էր որակում, բոզբերանությունը: 1978 թվի առունն էր: Բեղմնավորմանս մի բանի ժամ էր մնացել, երբ Զևսը լրջորեն մտահոգվեց իմ աղագա ճակատագիր բնույթով: Պետք էր որուել, թե այս նոր կյանում ինչ դիմի ինձ վիճակի: Մի բան միայն դարձ էր, որ խոսող կենդանի դիմի լինեմ, որովհետև այնուհետ խոսքը դիմի լիներ իմ դաստի գենը: Իսկ բանի որ մահվանից հետո աշխարհն անձանաչելիորեն փոխվել էր, արմունկը հենած ծնկին, դրմչը՝ դասակին, հետովը Օլիմպոսի գագաթին՝ աստվածը խորհրդածում էր հիմնականում երեք հարցի շուրջ. 1. Որտեղ ծնվեմ, 2. Ինչ լեզվով խոսեմ, 3. Ինչ դառնամ:

Նախ մտահոգման արիթ էր այն փաստը, որ 1979 թվականին արդեն ավելի բան 1979 տարի էր, ինչ Փոյուգիան վերացել էր աշխարհի երեսից: Ո՛չ Փոյուգիա էր մնացել, ո՛չ փոյուգացի, իսկ փոյուգիերն զարդուց արդեն մեռած լեզու էր: Այստեղ, որտեղ ժամանակին լեգենդար Փոյուգիան էր ծաղկում, այժմ թուրիայի սիրսն է բարախում: Այստեղ, որտեղ արնագոյն կտորի վրա յաթաղանի փայլուն ժեղըն է հիմա փոփոռում, մի ժամանակ փոյուգիական գլխարկներն էին ծածանվում մարդկանց գլխներին որդես դետական դրու: Փոյուգիական գլխարկը, որը դասմության մեջ մնաց որդես ազատության խորհրդանիւս, ոգեսնեց լիբերտե, էգալիտե և ֆռատեռնիտե բարոզոն ֆրանսիացի հեղափոխականներին, իիր խորեց տարեր երկների մետական գինանաւնների մեջ, տափարեց յոթ թզուկների գլուխներն ու էսաֆետի դես փոխանցվեց Պիկասոյի ու Դալիի գլուխներին, այժմ անգամ հնավաճառի խանութներում հազիվ թե ճարես:

Չուտ աշխարհագրական նկատառումներով ինձ թուրք ծնելն իմ հանդեղ անտեղի գթասրության դրսուրում կլիներ՝ զայ Զևսի: Նրա համար սուրբ դարսք էր գրնե մասամբ հարազա մնալ սիզիփոսյան չաշշարանների հիմնական սկզբունքին՝ միօրինակությամբ: Իսկ թուրերը, որոնք իրենց ինչին իրենց տանն են գգում փոյուգական բնակավայրերում, փոյուգացիների հետ ո՛չ երնիկական, ո՛չ ճաւակության, ո՛չ կրոնական, ո՛չ էլ լեզվական ընդհանրություն չումեն: Այսին որ աշխարհագրական համընկնումը դարձադես ինքնության խարկանի է: Ճետսարա՝ թուրք ծնվելու երանելի զանազանությունն ինձ վիճակված չէր:

Զևսը որոշեց, որ ես հայ դիտի ծնվեմ: Նա հասվի առավ այն հանգամանքը, որ փոյուգացիներին ժամանակակից և հարևան բազմաթիվ ազգերից միայն Երկու-Երեքն են դադարանակել: Դեռ ավելին, այդ վերաբրած ժողովուրդներից ամենաէական ներդրումն ունեցել են հայոց ազգի էթնիկական կազմավորման մեջ:

Միադաշտության աղահովման հաճար փայլուն գործոն է նաև այն, որ աշխարհի հազարավոր լեզուների մեջ փոյուգերենի հետ ամենասեր ազգակցական կաղեր ունեցող լեզուն հայերենն է: Մրանք, թեկուզ անհրաժեշտ, սակայն ոչ լիարժե՞ դայնաներ էին ինձ նախատեսված դատժամիջոցի սիզիփոսյան սկզբումքը աղահովելու համար: Կար նաև ՍՈՒՊԵՐԳՈՐԾՈՂ՝ Միդասի գործոնը: Այսինքն, սիրելի ընթերցող, այս նոր կյանքում ևս վզիս դիտի փաթաթվեր ավանակ դեկավար:

Եվ եղավ, որ ծնվեցի այնոյիսի մի ժամանակ, որ իմ հասունության տարիները համընկնեն մեկ էլ չե, Երկու իշականց նախագահների դաշտոնավարության ժամանակաշրջանի հետ: Ներեցեմ, վերաբրածն Երկու ՀՅ նախագահներ, որ ինձ՝ մեղսավորիս հետ իր իին հաշիվները մարելու նորաբակով Զևսն անդիտան, ձեր հենց իշությունը հասվի առնելով, ձեզ նստեցրեց գահին: Թագադրեց ու խնայեց, որ ես կրկին չկարողանամ ինձ զսողել, չդիմանամ, դայթեմ ու կրկին բերանս բացեմ ու ասեմ... դատնությունը կրկնվում է:

Եվ, իհարկե, ներում եմ հայցում նաև իմ՝ նախկին փոյուգացի սակրիչիս ժամանակակից համարապահներից՝ հայ ժողովուրդից, որն, ինչողևս անիծյալ թևավոր խոսքն է տնդում, արժանի է իր դեկավարությանը:

Ես շատ ավելի լուրջ վերաբերվեցի Զևսի մժահացմանը, երբ անցյալ տարի սեղմտեմբերին լրատվական գործակալության գրասենյակում հաճակարգչիս էկրանին հայսնվեց օրվա իրատար լուրը: Թարգմանում էի ի լուր համայն աշխարհի, որ մեր գրասենյակի հարևանությամբ գտնվող «Պաղլավոկ» սրճարանի գուգարանում 53-ամյա տղամարդու դիակ է հայսնաբերվել: Այդ Երեկոյան նա սրճարանում գտնվող ՀՅ նախագահի հասցեին ինչ-որ ռեղլիկ էր բաց թողել, ինչից հետո նախագահի իրամանով նրա թիկնարարները բացել են «բացբերան» տղամարդուն գուգարան ու ծեծելով սրճարանը: Իսկ հաջորդ օրը դարձեցի, որ Պողոս Պողոսյանն ինձ հեռու ազգակից է: Փուս գնաց... Թերևս աստվածներն էլ են դլսացնում:

Դե ինչ, ինքներդ եմ տեսնում, որ այս նոր կյանքում էլ է ինձնից անդակաս հաղորդակցվելու վաղեմի մոլուցին, սակայն վերին աստիճանի ուղճացված: Նիմա կարմա կկոչչեմ, թե ջառան, դարման թե զահրումար, այս կյանքում ես գրող եմ ծնվել:

2008

124

Ոչ մե՛զ, ոչ ձե՛զ

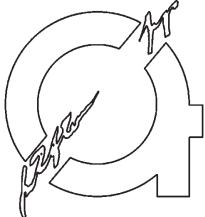
«Գյուղացու համար ամենասույն պատճենը ու թանկագին նվերը կովն է: Սա գիտեն անգամ մեր փոքրիկ բարեկամները՝ Փարիզի հայկական ճշակութային կենտրոնի աշխատակիցների դղրոցաւեր մանուկները, ովքեր այսուհի մի նվեր են դատարաստել մեր Մարդակերս բաղադրում բնակող Շիրիմյանների բազմազավակ ընտանիքի համար: «Ամբողջ տարին ամէն առաւօս գգանձանակին մէջ զունզ-զունզ դրան նէտեցին մեր ճիժերը, որ մէկ ընտանիքի կովիկ մը հասնէ», – գրում է Փարիզի հայկական ճշակութային կենտրոնի տնօրեն, Դայ Ջյունանուշիկ բարեգործական հիմնադրամի բարեկամ Սանահին Մանչուկյանը», – այս լուրն ուրբաթ առաջին արդեն տարածվեց բաղադրի թերթի կրտսերում: Օրը հասավ ավարտին, սակայն իրենց նոր համարադրացու ժամանման մասին ոչ ոչ ոչինչ չիմացավ բացի այդ մասին գրած լրագրողից: Մարդակերսին ոչ ոչ գգանձու փող ունեին, ո՞չ էլ առանձնակի սղասղիներ, թե որևէ բան կարող է փոխվել իրենց բաղադրի գործ առօրյայում:

Երիտասարդ լրագրողը շատ էր ոգլուրվել՝ նախորդ օրն ականատես լինելով Շիրիմյանների ցնծությանը, երբ ուղղաբիրից իջնում էր Փարիզից ժամանած կովը: Տոնիկները հոդին դնելուն դես՝ նա մի երկար բառաչ արձակեց: Գլխին գոյնզգովով ծաղիկներով զարդարված մի ծաղկելսակ կար: Նա մի ալարկոս հայացի գցեց աջ ու ձախ, աղա ենթարկվելով ժղոառաս ուղեկցողութու հորդորներին՝ բայլեց ցնծացող Շիրիմյանների ուղղությամբ: Ուժեղ բանուց ծաղկելսակի թերթիկներն իրար էին աղտակում՝ նմանվելով կովին անհամբեր սղասառ ընտանիքի բուռն ծափահարություններին: Երեխաններն անմիջապես որոշեցին կովի անունը՝ նրան դարձապես կոչելով Փարիզ:

Զդիմանալով կովի դանդաղվությանը՝ երեխանները վազեցին կովին ընդառաջ: Փարիզ, Փարիզի՛կ: Նույն օրը Ասկերանի օդանավակայացանից Փարիզը հնամաւ բեռնատառով մեկնեց Մարդակերս: Տասներեքամյա Ամայան, տասներեկուամյա Անուշիկը, տասնամյա Արթուրն ու հնգամյա Ալիսիկը թափերում բառաչում էին Փարիզի հետ, բնեութեն բաժում նրա դժուկներն ու յուրաքանչյուրին առանձին ամուն դնում, ծաղկելսակը իրար գլխից փախցնելով՝ նրան զանազան սանրվածներ հորինում: Աղմուկ-աղաղակ, ճվճվոց: Իսկ համարադրացի վարորդի կողին նստած էր բառասնամյա Նարինե Շիրիմյանը, որը նախորդ օրվանից բան չէր կերել: Լուսիկին գրկած՝ նա ամբողջ ժամանակ նայում էր դաշտուհանից դուրս: Վերջին անգամ նա նույն տասնիննական տարի առաջ էր գնացել բաղադրից դուրս: Պատերազմի սկզբում այլ ընտանիքների դես, ինքն ու ամուսինը սեփական ձեռքերով խեղել էին սեփական տունը: Մեծ հավանականություն կար, որ սահմանի բերանին գտնվող այս բաղադրի անցնելու էր աղրեջանցիների ձեռքը, և բնակիչներից շատերը չէին ցանկանում իրենց բարիքը բողնել թշնամուն: Նարինեն այն ժամանակ դեռ ծեկեր լուսիկի հետ աղաստան էր գտել հեռավոր բնակավայրերից մեկում, իսկ ամուսինը՝ մոտակա խրամատում: Դադադարից հետո վերադառնալով ազատագրված հարազա Մարդակերս՝ այն գտան դաշտաված մեկ այլ թօնամու կողմից՝ չխավորության:

Ամբողջ ընթացքում Նարինեն հայացի դատուհանից չէր հեռացնում: Նրա տեսադատում ոմբակոծված գյուղերի կմախիներն էին, որոնց հաջորդում էին ամայի արտավայրեր, մոլախոտով ծածկված արտեր ու կրկին ավերածություններ: Նրա աշերեն արցուններ էին փսխում: Իսկ բեռնատարի նեղիկ թափերում սովորականից ավելի երկար տևած համերածությունից ձանձրանալով՝ երեխաններն իրար հետևից էին ընկնել Փարիզի թարմ կղկանի մեջ թաթախած մասներով իրար նախշելու:

Տուն հասան ուս երեկոյան: Բեռնատարի վարորդը բաջատեղյակ էր Նարինեի նյութական դժվարություններից: Որմես վարձատություն նա ձևացրել էր, թե հայկական դրամին նախընտրում է մեկ դոյլ «փարիզյան» կաթը, որը, ինչողես ինքն էր դնում, ի տարբերություն առաջինի՝ երբեք չի արժեզրկվի: Նարինեի տամադրությունը բարձրացավ, երբ վերամիավորվեց երեխանների հետ, որոնց առանձին ուրախությամբ լցվեցին՝ տեսնելով Փարիզին արդեն իրենց տան ֆոնի վրա: Զանի որ արդեն ուս էր, Փարիզին տան բակում տեղափորելուց հետո բոլորով գնացին բնելու, որդեսզի առավոտյան նշեն բարի գալուստը:

Նրանց հորը վիճակված չէր լսելու Փարիզի վաղորդյան բառաչը: Արցախյան դատերազմի մասնակից Գառնիկ Շիրմյանը ձնուանը մահացել էր գանգրենայից: «Սակայն կյանքը շարունակվում է», տարակուսանենով մտածեց նրա կինը և ոգևորված դրւութերի ու որդու օգնությամբ կովի գալուստը նշելու համար սկսեց սեղան բացել: Իր օժիտի միջից նա հանում է սիփ-սպիտակ երեսէ չօգտագործված սավանը, փոռում ճոճվող փայտ սեղանին, որի վրա երեխաները շարում են կաթով լի հինգ բափանցիկ բաժակ: Իսկ սեղանի կենցրնում մի մեծ կավե կուժ է հայտնվում, մեջը՝ լիք կաթ:

Եթե բոլորը տեղավորվեցին սեղանի շուրջ, ճաշակեցին առաջին կումը, և հանդարտվեց աղմուկը, Ամայսան՝ Գառնիկի ու Նարինեի ավագ դրւութը բացահայտեց միայն իրեն վստահված հոր ռոնանիկի գաղտնիքը՝ «Պատան ուսանավորներ էր գրում»: Աղա, առանց ուշադրություն դարձնելու սեղանակիցների հաճելի գարմանին, գրդանից հանեց մի բրդված տեսրակ ու ասաց, որ կարդալու է հոր գրած վերջին բանաստեղծությունը, որն ինքն անձանք նվիրում է ֆրանսահայ բարերաների մանուկներին...

– Մի րողե սղաս, Ամայիկ, հրլը չկարդաս էի, – ասաց Անուշիկը՝ աչերը դսղացնելով, Վեր թռավ տեղից, վազեց խոհանոց ու հետ եկավ Փարիզի՝ արդեն լավ թունած ծաղկեղսակով: Օղակածն ծաղկեփունջը նա մեցտեղից այնուեն էր սեղմել իր բռի մեջ, որ ուրի տես էր սասցել: Ժղիտը դեմքին՝ Անուշիկը ութնածն ծաղկեղսակը մեկնեց մորն ու ընորհավորեց նրան ճայրության ու գեղեցկության տոնի առթիվ: Նարինեն անչափ հուզվել էր, բանի որ մնացած երեխաների դես, ինքն էլ բոլորվին մոռացել էր, որ այդ օրը մարտի ութն էր: Նա հոսուում էր ութնածն ծաղկեղսակն ու թեև դրանից միայն թրիքի հոս էր փչում, ժղիտը դեմքից այնուամենայնիվ չէր հեռանում: Ջուրերը մեղավոր վայ-վույներով փաթաթվել մորն ու համբույրերով ընորհավորում էին նրա մարտի ութը: Միայն Արթուրն էր, որ դժողու շուրջն էր նայում:

– Փարիզն ընդէ սովից զկուտում ա, դու ծաղկեղսակը ճամային ես դեմ տալիս, – խայթեց Անուշիկին Արթուրը, որն աղջկական սենիմենտալությունները դժվար էր մարտում: Այդ անհանդուրժողականությունը սաստկացած էր նաև այլ հանգամանից: Անուշիկի հետ նրա հարաբերությունները սրվել էին հատկապես այն բանից հետո, եթե դրդոցում Կալաշնիկովի բանդել-հավաթելու մրցություն խան վայրկյան արդյունուվ Անուշիկը գերազանցել էր իրեն չորս վայրկյանով ու գրավել առաջին տեղը: Արթուրը ծաղկեղսակի միջից հինգ բարակ թունած ծաղկել հանեց ու սկսեց սենյակում ներկա հակառակ սեղի հինգ ներկայացուցիչներին՝ ավելացնելով.

– Մնացածն էլ Փարիզին:

Բարերախտաբար Անուշիկը բավարարվեց՝ Արթուրին միայն լեզու հանելով: Յենց Արթուրը վերադարձավ, Նարինեն լրություն դահանջեց, և Ամայսան սկսեց ընթեցումը.

Զախ ձեռքս չկա:
Ազս էլ երսի մնացել է,
Որ ձախի մասին դատմի:

Զախ ձեռքս լիներ,
Յա'մ կծխեի, հա'մ էլ կգրեի:
Բայց բանի որ սիզարես չունեմ,
Յոգ չէ:

Զախ ձեռքս լիներ,
Արթուրիս կսովորեցնեի հեծանիվ քեւ:
Բայց բանի որ հեծանիվ չունի,
Յոգ չէ:

2008

Զախ ձեռքս լիներ,
Լուսիկս կղարեր,
Ես էլ ծափ կտայի:
Բայց տանի որ ռումբերը տարել են
Աղջկաս վերջույթները,
Դոգ չե:

Զախ ձեռքս լիներ,
Դիմա Անուշիկիս տոկոլադը կգողանայի,
Երկու ձեռքերս կտանեի մեջիս հետևն ու
Կիարցնեի, թե որի մեջ եմ դահել,
Բայց տանի որ տոկոլադ չունեն,
Դոգ չե:

Զախ ձեռքս լիներ,
Վրան դաջված Ալիսիկ անունը
Ամեն անգամ կկարդայի
Ու կգոհանայի, որ երազանցներիցս գրնե մեկը
Կատարվել է,
Ալիսիկ անունով դուստրս ծնվել է:

Զախ ձեռքս լիներ,
Զախլիկ Ամայայիս հետ տաս կընկերանար:
Բայց տանի որ ուր էլ գնում, ուր էլ մնում,
Ամայայիս միւս ձախ կողմումս եմ գտնում
Էլ ձախ ձեռքն ի՞նչ եմ անում:

Զախ ձեռքս լիներ,
Իր վեցերորդ տարեղարձի օրը
Մասներովս ցույց կտայի Մանուչակիս տարիքը:
Բայց տանի որ ծիծաղկոտ Անուշիկս վազեց
Ու իր մի մատը դրեց հինգ ազ մատներիս կողիք,
Դոգ չե:

Զախ ձեռքս լիներ,
Չեզ, իմ կին, երկու ձեռքով կընյեի:
Բայց տանի որ համբերատար ես,
Դոգ չե:

Զախ ձեռքս լիներ,
Շաս ավելի արագ կկրեի,
Ու երկար սոված չէի սղասի,
Բայց տանի որ կով էլ չկա,
Դոգ չե:

Զախ ձեռքս լիներ,
Աջիս կմիացնեի, որ աղոթեի
Զավենիս, Գուրգենիս ու Մանուչակիս համար,

Որոնք չդիմացան սովին
Ու մեր չորսը տաս չդարձրին,
Որ դետությունը մեզ հիշե
Այս, հոգ է, հոգ է, հոգ է:

Զախ ձեռքս լիներ...

Ամայան արդեն այնքան էր հուզվել, որ չկարողացավ երկար բանաստեղծությունն ավարտին հասցնել: Առաջինը լալ սկսել էր Արթուր, աղա, բառյակ առ բառյակ, նրան միացել էին մյուսները: Արտավում էր անգամ չարաձի Անուշիկը, որը սկզբում կարճաւու ծիծաղ էր արձակել՝ տեսնելով, թե ինչո՞ւ է իրեն սովորաբար խիզախ հերոսի տեղ դնող ու փոյթերին մշտաբես ճնշող Արթուր ծծերի ղես լաց լինում: Արտավալից լուսությունը ձայնեղ լացով առաջինը խախտեց մայրը՝ ճահացած երեխաների ճասին դատմող տողերը լսելուց հետո, և նրան վայրկենապես ձայնակցեցին իրենց լացը խեղրոյ փոնրիկ սեղանակիցները: Նարինեի աճամանձ ողբն ուղեկցվում էր նաև հազիկ տարրության անեծներով, որոնք ուղղված էին թե՛ դետական բարեգործության դաժանությանը, թե՛ հենց իր ու Գառնիկի միամտությանը, որը երեւ երեխայի կյանք էր արժեցել: Բանն այն է, որ ծայրահեղ աղբատության, խախուս հրադադարի դայնաներում դատարկվող աշխարհի ոչ մի դետության կողմից չճանաչված ճստիկ երկի բնակչության կորուսը մեղմելու համար կառավարությունը մի ծրագիր էր նախաձեռնել, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր ընտանիքի խոսացվում էր խոռոր գումար, և հավելյալ մեկ ավտոմեթենա՝ տասներորդ երեխան ծննդաբերելուց հետո: Գործազուրկ Նարինեն ու Գառնիկը ջանք չեն խնայել այդ միակը թվացող ճանաղարհով ընտանիքի նյութական վիճակը բարելավելու համար... Խճբակային լացը դեռ երկար կտևեր, եթե իիչ անց Փարիզի իրար հետևից հնչած մի բանի անձունի բառաչները չցրեին ծանր մթնոլորտը:

Անուշիկը, որն ամենից շատ էր նեղվում տանը վերջերս հաճախացած խճբակային ողբերից, միանգամից վազեց դուրս՝ առջևից գլուխով անդամալույծ Լուսիկի սվավան մանկասայլակը: Պայծառ արևը ծառերի տերևների սվերներով խզրգել էր ամբողջ բակն ու Փարիզի կոտուները, որոնք Անուշիկը ներուեն ժոյում էր ու բաղր-մեղր բառեր տաղ տալիս այն մասին, թե ինչտան սիրուն է խավել թիթիզ փարիզուիին: Իսկ մանկասայլակի խորից աչքերը կլոցած Լուսիկը իրճպանով նայում էր Փարիզի աջ ու ձախ օրորվող դեմքին: Արցունեները սրբելով՝ նա նոր դուրս վազած Ամայային խնդրում էր, որ զրկի իրեն ու օգնի դաշելու Փարիզի բուօքը: Մինչ Ամայան Լուսիկին մոտեցնում էր Փարիզի ձախ թշին, ներսում մնացած Նարինեն թևերով աչքերն էր չորացնում ու դատրասվում խոհանոցի լվացարանի մեջ խնչող Արթուրի հետ գնալ Փարիզին մոտակա բաղերում կաղելու համար տեղ գտնելու: Իսկ Անուշիկը դիմի մնար տանը, որ խնամեր ամենավագ ու ամենակրտեր փոյթերին՝ Լուսիկին ու Ալիսիկին: Վերջինս բնի էր անցել՝ կաթոս տուրերը սեղանին փռած:

Ջիշ անց դեմի մոտակա բաղերը տանող բարեարու ճանաղարից ծածկվեց չաղլիկ Փարիզով, նրա հետևից բայլող Նարինեով, Ամայայով, Արթուրով ու նրանց հետևից Լուսիկի մանկասայլակը վագնով գլուրող Անուշիկով, որի հետևից լացելով վազում էր փոնրիկ Ալիսիկը: ճանաղարի դռնկին թարս ու շիտակ դասավորված սներից որու հարևաններ դուրս էին եկել ու դիտում էին աղմկոտ ճախմբի երթը: Փարիզի ժամանման լուրն արդեն հասցել էր տարածվել ամբողջ Մարտակերտով մեկ: Ճատերին ոգեսնչել էր այն, որ իրենից աշխարհի կողմից դեռ մոռացված չեն: Ումանց սրանց ուրախացրել էր ծայրահեղ աղբատության մեջ աղրող ընտանիքի փոնրիկ հաջողությունը: Եվ Փարիզի հետևից բայլող թափորը գնալով մեծամում էր հարևան երեխաների հաշվին: Սակայն ոճամբ այնոհիս նախանձով էին նայում ուրախ ընտանիքի առջևից հղարտ-հղարտ բայլող չորենանի տուրիսին՝ կարծես դատրաս էին Փարիզի դուսկուներից դզած մեկ բաժակ կաթը փոխանակել իրենց կովի ջրու դրոյլ կաթի հետ, թեև իրար հակասիացնում էին, որ իրենց սեղական կովի անգամ մեկ դրոյլ կաթը չեն փոխանակի ամբողջ Փարիզի հետ: Նախանձուներից ամենաքննամարարը տրամադրված էր Ումիկ տասը: Իր համակիրներին նա խոսացել էր,

2008

որ Փարիզն իր ցլի երեսը չի տեսնի: Իսկ նրա ցուլը միակն էր ողջ Մարդակերտում: «Մի կովով հորք չես բերի», չարախնդում էր նա՝ ձևափոխելով իհն հայկական ասացվածքը:

Շիրիմյանները հատուկ ժամանակացույց էին կազմել, ըստ որի ամեն առավես Նարինեն, Արթուր, Անայան, Անուշիկը և նոյնիսկ փորիկ Ալիսիկը հերթով տանելու էին Փարիզին բաղերում կաղելու: Իսկ իրիկունները միայն Նարինեն ու Արթուր դիմում միասին գնային կովին տուն բերելու: Ընտանիքում ժամանակացույցից բոլորն էլ գոհ էին, մանավանդ որ Արթուրն այլևս առիթ չէր փնտրում Անուշիկի համար գալու համար: Բանն այն է, որ հերթական դղրոցական մրցույթի ժամանակ Անուշիկն ընդառաջ էր գնացել մոր խնդրանին ու Կալաշնիկովը Արթուրից չորս վայրկյանով դանդաղ էր բանդել-հավաել: Նարինեի այդ տակտիկական բայլից հետո բոլորն անհսիր ժամանակացույցին հետևում էին ամենայն ճշադահությամբ: Ու թեև նոյնամիսի ճշադահությամբ Որմիկ տան էր հավատարիմ մնում իր տված խոսմանը, Նարինեն չէր վիասկում: Իր ծանոթ բեռնատարի Վարորդը խոսացել էր մոտ օրեր մի ազատ օր գտնել, որ Փարիզին տանեն մոտակա գյուղերից մեկը կենացման: Oրացույցից բոլոր օրերն անհսիր գալիս-գնում էին, անգամ Շիրիմյանների ընտանիքի բոլոր անդամների ծննդյան օրերն էին եկել-գնացել, սակայն այդ «ազատ օրը» համառորեն չէր գալիս: Իսկ կաթնամթերի վաճառից կամ փոխանակումից առաջացած գումարը հազիվ բավականացնում էր օրվա սմնդի կարիքը հոգալուն:

Մայիսի 6-ին տասնչորսամյակը բոլորած Անուշիկը որուել էր այդուհետ առողջ կյանքարել: Դրա գաղտնիքը, ըստ ֆիզկուլտուրայի դասատուի, առավոտյան վազքի մեջ էր: Իսկ ֆիզկուլտուրայի երիտասարդ դասատուին նա շատ էր հավանում: Շաբաթ երեկոյան, ի զարմանս մնացած Շիրիմյանների, Անուշիկը հայտարարեց, որ այդուհետ ինքն ամեն առավես կտանի Փարիզին բաղել: Մայրը փորիկն ամհանգստացավ Անուշիկի առողջ կյանք վարելու որուումից: Բաղեցը, որտեղ սովորաբար կաղում էին Փարիզին, մոտ էր սահմանագծին, որը լի էր ականներով: Սակայն Անուշիկն անդրդպելի էր և միայն խոսացավ սահմանագծին շատ չմոտենալ: Իսկ մնացածը միաբերան ընդունեցին այդ առաջարկը: Կիրակի առավոտյան նա վեր կացավ նոր կենսածն սկսելու վճռականությամբ:

Մի երկու կիլոմետր արևի տակ բայլելուց հետո Անուշիկն ու Փարիզը սովորականի դես ուժիցին ոռոգման բացակայության դաշտառով վայրենացած խաղողի որթերի շարանները անդտուղ խնձորենիներից բաժանող նեղ արահետն ու բայլեցին դեղի Փարիզի արտավայրը: Կովին կաղելիս Անուշիկի հայացն ընկավ հանդիպակաց ծաղիկների դաշտի վրա, ու նրա սիրտն այս անգամ էլ թթուաց: Նա հատուկ թուլություն ուներ ծաղիկների նկամամբ, և այդ ծաղկառաս դաշը նրան նոր ուժ տվեց: Տավոր այդ սահմանամերձ դաշտ մտնելն արգելված էր: Նա մի քանի հասմիկ բաղեց ու վազքի մասին խողան մոռացած՝ բայլեց հետ դեղի տուն: Սակայն շատ չանցած հիշեց իր ծրագրած վազքի մասին ու խանդավառությամբ հետ վազեց Փարիզի ուղղությամբ: Որուել էր Փարիզի ու ծաղկադաշտի միջև ընկած տարածում սկսել վազքը:

Փարիզը, որը խարսխված էր այնտեղ, որտեղ վերջանում են խաղողի որթերի ու խնձորենիների շարանները, մի հիստերիկ բառաչ արձակեց՝ վերադառնող Անուշիկին տեսնելով: Անուշիկին այդ բառաչը շատ տարօրինակ թվաց: Կովը ողջ մարմնով խցանել էր արահետը: Անուշիկը մոտեցավ ու մի ժիշ թիթիքացրեց մեջքին, սակայն Փարիզը մի թիզ անգամ տեղի չուարժվեց: Փոխարենը կոտունեցր դեմ տվեց ու առջևի ձախ կճղակով սկսեց հողը փորել: Անուշիկը վախից հետ-հետ գնաց: «Ես ինչ բան եմ», – մտածեց Անուշիկը, մի ժիշ կանգնեց, աղա նայեց Փարիզի հետևի ուժերը: Եվս մեկ անգամ համոզվելով, որ իր դիմաց կով է և ոչ թե ցուլ, հանգիս տունչ բացեց: Զննեց նաև իր հագուստն ու համոզվեց, որ ոչ մի կարմիր բան չկա, անգամ ձեռնում բռնած ծաղիկները կարմիր չեն: Կրկին մոտեցավ կովին ու որուեց այս անգամ տակով անցնել: Սակայն Փարիզը մեկ այլ խելագար բառաչ արձակեց ու հետ գնայլու փոխարեն հրվեց դեղի մոտեցող Անուշիկը, որը կրկին վախից հետ բռավ: «Այ թեզ բան... լավ ա գոմե հասցել եմ կաղել», - ըսնջաց Անուշիկն ու մտավ խաղողի որթերի միջև փորված մարգեր՝ Փարիզին ուղանցելու նղատակով:

Ծաս չեր հեռացել կովից, երբ լսեց նրա հերթական սարսափազդու բառաչը: Բանի տեղ չդրեց նաև նրա երկրորդ ու երրորդ բառաչները: Սակայն չորրորդն այնքան այլանդակ որակի էր, որ սիմեց Անուշին հետ նայել: Փարիզը հիստերիայի մեջ աջ ու ձախ էր նետվում՝ փորձելով ազատվել կապանից, ինչը նրան վերջապես հաջողվեց: Այս անգամ այլանդակ ձայներ արձակեց Անուշիկն ու ծաղիկները դրուին սեղմած տռակի տվեց, ինչին ուժը կղամաց: Փարիզը ընկել էր Անուշիկի հետևից: «Մա-մա», - ճշում էր լեղապատառ վազող Անուշիկը: Որթերի չորացած ճյուղերը ճանկուում էին նրա դեմքն ու թերը: Անուշիկի ուժերը շատ ուժով սկսեցին համել, մանավանդ որ էներգիայի կեսը ծախսում էր անմարդկային աղաղակներ արձակելու վրա: Լեղապատառ վազելիս՝ նա մի դահ հետ նայեց ու տեսավ, որ Փարիզը լավ հետ է մնացել ու դեռ ավելին՝ առաջ չի շարժվում: Այս անգամ նեղ մարգի երկայնով վագֆի ժամանակ նրա թելը փաթաթվել էր խաղողի որթերից մեկին: Փարիզը ամրող ուժով բառում էր թելը, սակայն ազատվել չէր կարողանում: Որոշ ժամանակ աղաղոյուն չաշշարվելուց հետո Փարիզը սկսեց կոտուահարել իրեն ձերբակալած խաղողի որթը, սակայն կոտուը խրվեց բնի մեջ: Դյուժված Փարիզը մի փոքր դայլարեց կոտուը դուրս բացելու համար և ուժասպառ դառկեց: Այս ամենին որոշակի հեռավորության վրա լարված հետևող Անուշիկի սիրու դեռ թթուում էր զողանակավոր անկողնու վրա թռվացող երեխայի մես: Պառկած տեղում Փարիզը մի ժիշ թռտաց, բայց վեր կենալ չկարողացավ: Մոռթը երկարեց ու սկսեց ծովորեն ծամել իր գլխավերնում կախված խաղողի ճյուղը, իսկ Անուշիկը հիստերիկ ծիծաղի նողայի մեջ ծնկեց:

Այլևս չհամարձակվելով մոտենալ կովին՝ նա Շատ բայլեց դեղի տուն օգնության: Անուշիկի մանր-մոլոր թերձվածներից արմաւադախ եղած դեմքը տեսնելով՝ Նարինեն ֆիչ էր մնում ուշագնաց լիներ: Նրա տեսքը հազար ու մի սարսափելի մեկնաբանությունների տեղի էր տալիս: Սակայն այն, ինչ դատմեց Անուշիկը ընտանիքի մնացած անդամներից ոչ մեկի մտքում տեղ չարեց: Նարինեն ենթադրեց, որ Փարիզը կենակցման կարիքից կարող է կատաղած լինել, բայց չքարձական լինեց: Պատմությունը լսելուց հետո Նարինեն լվաց Անուշիկի վերերն ու հետո բոլորով միասին գնացին Փարիզին տուն բերելու:

Րողեմեր անցան, ժամեր, օրը բուօնեց, արևը մայր մատակ, ծաղկաթերթերը խոնարհվեցին միմյանց առաջ, բվերը բռ արեցին Շիրմյաններին, վերջիններիս ուժերը հասնեցին, բայց կովը չէր երևում: Նրանի հույսները չէին կորցնում:

Մի բանի օր անց, արշալուսից մոտ մի ժամ առաջ, դիտաւարակում ննջող ժամադադարը բնից վեր թռավ կովի բառաչից: Զգաստանալով՝ նա սկսեց ուշադիր հետևել, թե ինչորեւ է կենդանին մոտակա բլիցի իջնում դեղի սահմանը: Փարիզը կանգ առավ ուղիղ սահմանի բերանին, որտեղ առաս խոս կար ու սկսեց արածել: Անհանգստացած սահմանադարի տարբեր ձայներ էր արձակում՝ փորձելով կովին հետ կանչել սահմանագծից, սակայն Փարիզը բանի տեղ չէր դնում: Այդ տարբերում նա անձեռնմխելի էր. ժամանակավոր հրադադարից հետո այդտեղ արդեն տասներեք տարի մարդու ոտք չէր դիմել: Իսկ սահմանադադարները երկու կողմից հենց այդդիսի մի առիթի էին սղասում, որ մեկով դակասեցնեին իրենց թշնամու գլխարանակը: Փարիզը շարունակում էր անհամար արածել: Պոչն աջ թափահարելիս՝ հայկական ճանճերին էր բռում, ձախ թափահարելիս՝ ադրբեջանական: Փարիզը բացարձակ ազատության մեջ էր, որն անգամ Ֆրանսիայում նրան երևս չէր վիճակվել ճաշակելու: Ժամադար ուշագնում կույսում էր նրա դոչի սահմանախախ թափահարումներին՝ հուսալով, որ մոլորված կովը հետ կգնա իր եկած ճանադարիով: Նայում էր ու ննջում, նայում էր ու ննջում: Նրա բունը փախսավ այն բանից հետո, երբ սահմանի հակառակ կողմից կրակոց լսվեց:

Դիմում անց դիտաւարակի բազրիքի հետևում թանված ժամադարը թշնամու հայացնու ծիկրակեց տախտակների նեղիկ արանիներից: Փարիզին նա գտավ նույն տեղում նույն դնդանակառակառությամբ արածելիս ու մի փոքր ուրախացավ, որ կովին հասցեագրված գնդակը նղարակին չէր հասել:

Երկինքը հետզհետեւ լուսավորվում էր: Արևի ճառագայթներն արդեն սկսել էին հաս-հաս հանգստել երկնում վառվող աստղերը, իսկ ձանձրացած սահմանադարին արդեն հաւաքում էր իր հերթադարձական ավարտին մնացած րողեմերը: Դանկարծ հեռվից թույլ բառաչ լս-

վեց: Փարիզն իսկույն դադարեց արածելուց, նայեց սահմանի հակառակ կողմն ու մի երկար բառաչ էլ ինքն արձակեց, որը ժամադահին կրկին արթնացրեց նինջից: Երբ Փարիզը դատասխան բառաշներ արձակելով անցավ սահմանը, բնաթաթախ զինվորն իր դիտաւակի բարձունքից դառնացած մոթնոթաց. «Դավաճան հայվան»: Զսան մետք չանցած՝ Փարիզը փովեց խոտերի մեջ: «Ոչ մեզ, ոչ էլ ծեզ», արտաբերեց ժամադահը՝ նոր փան փութ խցելով իր ինքնաձիգի դահունակի մեջ:

Փետրվար-մարտ, 2007
Լեյֆ Վյու Թերըս, Զալիֆորնիա

Առնա Աբգարյան

Ես շատ եմ տպավորվել սարսափ ժամքի ֆիլմերից, և մեր գյուղի մի քանի պատմություններից, որոնց մասին դեռ առիթ կունենամ գրելու: Այս պատմությունը հիմնված է իրական դեպքերի վրա:

Կյուրեցվածություն՝ Անկախութեան մասին

132

2008

4

**na mahacel er...
nkarich@ nayec ev
asac-mite sa e mah@?
Edgar Po
inch vor patmvacqic**

Anoush

mas II

**ajs patmutyuny
siro masin che
ays patmutyuny
vrexndrutyam
atelutyan
vaxiu
cavi masin e...**

***..es ekel em veratsnvelu hamar
korcanelu***

2008

4

136

**anushy
sirec
anushin**

**amen
inch
lav e linelu
du petq e
lines agressiv
ev charnaches
dranic**

**sa qez !!!
urish vochinch
chem karox tal.**

**petq e
paytem
vochnchanam
urish tarberak
chka...
es chem
uzum
vor du
heranas...**

**mi tox 'indz
mi heraci**

**Այսօր Հայաստանում մենք
հոչակում ենք արվեստի մանիֆեստ:
Յանկանալով շփման եզրեր գտնել արվեստի, նոր
տեխնոլոգիաների և արտադրանական
ժողովրդավարության դիրքերում
կանգնած բաղադրական ուժերի միջն՝
մենք հոչակում ենք,**

որ արվեստը դայլարի համար օգտակար գիտելիքի արտադրությունն է,
բաղմանիների հոգեխանգարվածությունը արվեստի առկայության նշանն է,
որ արվեստը վտանգավոր կուտակումն է,
արվեստը ինտերնետային ցանցում կորչելն է,
արվեստը փողոցում սեխ անելն է,
որ արվեստը արվեստ սարտելուց սրխառնոց ունենալն է,
որ արվեստը չես կարող հասկանալ՝ արվեստագետին հարցնելով, թե ինչ է արվեստը,
որ արվեստը կայֆեցերի չբացվող font-երն են,
որ արվեստը սեռական խորականության դեմ դայլարն է,
որ արվեստի նոյատակը հայրենիք կամ մայրենիք կառուցելը չէ,
որ արվեստ կարելի է անել 1.3 megapixel-անոց բջջային հեռախոսով,
որ արվեստը ֆեմինիզմն իբրև բոյֆրենդին կորցնելու վտանգ մեկնաբանելն է,
արվեստը հեծանիվ դասկերող տաֆարեսն է,
որ արվեստը Նազարեթ Կարոյանի ասած արվեստին նման մի բան է,
որ արվեստը չարտոնված հանրահավաքն է,
արվեստը youtube.com-ի top 10-ն է,

դատահական հեռախոսահամարով կարելի է զանգել և իմանալ, թե ինչ է արվեստ,

որ արվեստը copyleft-ն է,

որ դունոգրաֆիան արվեստ է,

գրականությունը, կինոն և թատրոնը արվեստ չեն,

որ արվեստը - երբ ընկերություղ զանցում ես, իսկ ինքը մեղիսացիա է անում,

արվեստը այն է, որն ըստ Վարդան Ազատյանի՝ դեռ դատմություն չունի,

որ արվեստը ձեռի գործ չէ,

արվեստը աղեստամուսային տրակտի անխափան աշխատանքն է,

որ արվեստը միւս արդարացնում է արվեստը,

որ մասնուրացիան արվեստ է,

արվեստը հեռուստացույցի հեռակառավարման վահանակով zapping անելն է,

արվեստն այն է, որը Անդրեասյան Կարենը գիտի, բայց ոչ մեկին չի ասում,

որ արվեստը Դյուսիսային դողուտայում դարան թռնելն է,

որ արվեստը բջջային հեռախոսով ընկերներիդ հնատենացիոնալը լսացնելն է,

արվեստը այն է, որ ուզում ես արվեստից խոսես, բայց խոսում ես բաղաբանությունից,

արվեստը մեր տարածաշրջանում այդպես էլ չստեղծված ռոֆ-երաժշտությունն է,

արվեստը լատինատառ SMS հաղորդագրություններն են,

արվեստը այլընտրանիային սեռական կողմնորոշումն է,

որ արվեստը մի բան է, որի մասին Ել-Սթայլ ամսագիրը չի կարող գրել,

որ արվեստն այն է, ինչ Վարդան Զալոյանը ուզում է, որ Կետիկնոցում հավաքված արվեստագետները անեն,

որ արվեստը ուրիշի արվեստը նորից արվեստ դարձնելն է,

արվեստը multitude-ի կերպարը ստեղծելն է,

որ արվեստը հեռախոսի համար երաժշտությունը mp3-ից առ կոնվերտացնելն է և

2008

140

Դրաչ Բայաղյանի ուսումնասիրության առարկան է,

արվեստ աշխատանքային միջրացիայից առաջացող մշակութային մուտքագործություններն են,

որ արվեստը այն է, ինչը կարելի է վաճառկել,

որ արվեստը առաջացնում է այն զգացումը, որն ունեցել է Արման Գրիգորյանը հանրահավաքների ժամանակ, որի մասին գրել է *Swartqhr* թերթը, որը վերատել է *Ակտուալ արվեստ* ամսագիրը,

արվեստը համակարգիչը ֆորմաս անելն է,

արվեստը Անդրկովկասը Դարավային Կովկաս դարձնելն է,

ամենաղարզ ձևը արվեստ անելու ռավարդ իջացնելն ու հետույթի ցույց տալն է:

Տիգրան Խաչատրյան
Յուրի Մանվելյան
Արման Գրիգորյան

15.06.08

q r h r h a f n

2008

4

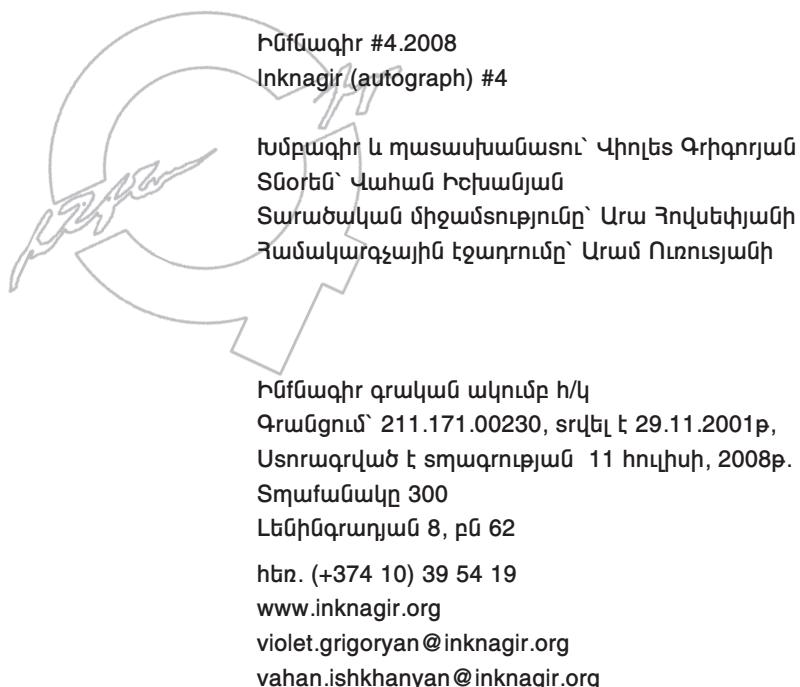
142

Համարը հրատարակվում է հոլանդական մշակույթի և
զարգացման Պրինց Կլաուս ֆոնդի (Prince Claus Fund
for Culture and Development) աջակցությամբ:

The issue was published with the support of

Prince Claus Fund for
Culture and Development

Մարկ Նծանեան **5-28**, Քարցազրոյց
Եղուարդ Սայիդի հետ **29-43**, Զուլիան
Վիգոն **44-56**, Վահան Իշխանյան
57-61, Անահիտ Քայրաբեսյան
62-66, Թլւի Տեսեյան **67-80**,
Գոր Ենգոյան **81-86**, Գուրգեն
Խանջյան **87-90**, Նառա Վարդանյան
91-95, Նանոր Պետրոսյան **96-**
103, Միսաֆ Խոստիկյան **104-**
108, Շուշան Ավագյան **109-**
111, Արծուի **112-121**, Կարեն
Ղարսյան **122-131**, Սոնա Աբգարյան
132-138, արվեստի մանիֆեստ
139-141